seria istorie

Bronisław Baczko este profesor de istorie la Universitatea din Geneva. Preocupat îndeosebi de istoria Luminilor, el a mai publicat următoarele studii: *Rousseau, solitude et communauté* (1974); *Lumières de l'utopie* (1978); *Les imaginaires sociaux*: *mémoire et espoirs collectifs* (1984) şi este autorul unei culegeri de texte reprezentative pentru Revoluţia Franceză, intitulată *Une éducation pour la démocraţie* (1982).

BRONISLAW BAC Z KO

CRIMELE

REVOLUŢIEI FRANCEZE

Traducere din franceză de TEODORA CRISTEA

HUMANITAS

BUCUREŞTI

Coperta

IONUŢ BROŞTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României BAcZKO, BRONISLAW

Crimele Revoluţiei Franceze / Bronisław Baczko; trad.: Teodora Cristea.

— Ed. a 2-a, rev.

— Bucureşti: Humanitas, 2007 ISBN 978 – 973 – 50 – 1700 – 2

I. Cristea, Teodora (trad.)

94 (44)" 1789/1794".

323.28 (44)" 1785/1794".

Bronisław Baczko

COMMENT SORTIR DE LA TERREUR Thermidor et la Révolution e Editions Gallimard, 1989

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30, fax 021/313 50 35, C.P.C.E.
— CP 14, Bucureşti e-mail: cpphumanitas.ro www.librariilehumanitas.ro

Prefaţă

Cartea de faţă s-a născut dintr-o surpriză şi o mirare. Citind, întrucâtva din întâmplare, jurnalul ţinut în timpul Revoluţiei de un oarecare Celestin Guittard de Floriban, burghez din Paris, am dat de pagina în care autorul povesteşte cum în noaptea de 9 spre 10 termidor umbla la Paris zvonul că Robespierre ar fi vrut să se proclame rege şi ar fi avut chiar de gând să o ia în căsătorie pe fata lui Ludovic al XVI-lea, deţinută la Temple1. Trecând la verificările necesare, am constatat că acest zvon absurd se bucurase de o audienţă destul de largă şi influenţase desfăşurarea evenimentelor de mai târziu. Cum a fost cu putinţă aşa ceva? în ce context politic şi mental şi-a croit drum acest zvon cu un succes la prima vedere paradoxal? Am ajuns astfel să mă interesez de evenimentele din 9 termidor şi chiar mai mult, de întreaga perioadă termidoriană, atât de tulbure şi de tulburătoare.

În 10 termidor[12], nimeni nu ştie încă şi nici măcar nu-

1 Reşedinţa principală a Templierilor din Franţa, construită în 1212; după suprimarea ordinului în 1312, clădirile au fost atribuite în parte ordinului Sfântului Ioan de la Ierusalim. în timpul Revoluţiei Franceze tumul acestei construcţii a fost folosit ca închisoare (n. /.).

2 în calendarul republican, adoptat de Convenţie la 24 noiembrie 1793 şi folosit până la 31 decembrie 1805, figurau următoarele luni; vandemiar [vendémiaire] (22/24 sept.-21/23 oct.), brumar [brumaire]

şi închipuie unde va duce Revoluţia căderea „ultimului tiran”.

Importanţa perioadei nu constă într-un plan politic sau ideologic iniţial, ci în problemele cu care au fost confruntaţi şi pe care au trebuit să le rezolve protagoniştii politici implicaţi. Pe cât de şovăitoare şi adesea contradictorii erau răspunsurile, formulate numai pe măsură ce se desfăşurau evenimentele, pe atât de coerente în înlănţuirea lor ni se înfăţişează astăzi problemele. Ce era de făcut cu temniţele ticsite? Cine – şi când – trebuia eliberat? Ce formă trebuia să capete în fapt dreptatea? Ce libertate trebuia acordată presei? Cum să vindeci sechelele politice, culturale şi psihologice ale Terorii? Cum să demontezi definitiv Teroarea? Cine purta răspunderea Terorii şi ce pedeapsă li se cuvenea celor vinovaţi?

Întrebările acestea parţiale se completează unele pe altele şi ridică toate o singură problemă: *cum se poate ieşi din Teroare*? Prin ce opţiuni şi pe ce căi? Ce spaţiu politic trebuia făurit în perioada de după Teroare? Şi, ca urmare, cum să închei Revoluţia şi cum să asiguri Republicii un nou început? Cercetarea mea se referă deci la *experienţa politică termidoriană,* care asigură acestei perioade de cincisprezece luni unitate şi originalitate, integrând-o în experienţa politică globală a Revoluţiei.

Mi-am dat repede seama că această investigaţie era strâns legată de alta, de care de fapt nu putea fi despărţită. Cum a fost posibil ca simbolismul şi imaginarul

---

(22/24 oct.-20/22 nov.), frimar [frimaire] (21/23 nov.-20/22 dec.), nivôse (21/23 dec.-19/21 ian.), pluviôse (20/22 ian.-18/20 febr.), ventôse (19/21 febr.-20/21 mart.), germinai [germinai] (21/22 mart.-19/20 apr.), floreal [floréal] (20/21 apr.-19/20 mai), prerial [prairial] (20/21 mai-18/19 iun.), mesidor [messidor] (19/20 iun.-18/19 iul.), termidor [thermidor] (19/20 iul.—17/18 aug.), fructidor [fructidor] (18/19 aug.-21/23 sept.) (n. t).

revoluţionar, triumfătoare în anul II, să se dezintegreze într-un timp atât de scurt, doar în câteva luni? Care este contra-imaginarul, antiterorist şi antiiacobin, produs şi înăbuşit în timpul Terorii care, de îndată ce frica se domoleşte, iese la iveală cu brutalitate, marcând pentru multă vreme cu obsesiile sale memoria colectivă? Căci slăbirea fricii şi progresele libertăţii de exprimare i-au constrâns pe actorii politici să formuleze unele întrebări dureroase: „Cum de *ni* s-a întâmplat *aşa ceva*?" Cum a putut Revoluţia, plecând de la principiile din ’89, să ajungă la practicile teroriste din anul II? Se puteau oare împăca aceste principii cu istoria ei? Cu alte cuvinte, ce lumină aruncă momentul termidorian asupra drumului sinuos deja parcurs, asupra experienţei şi mecanismelor Revoluţiei, asupra instituţiilor sale politice şi mediului lor mental?

Revoluţia Franceză a devenit repede un model, un fel de matrice, pentru revoluţiile ulterioare. Şi, astfel, revoluţionarii s-au identificat rând pe rând cu girondinii, cu iacobinii, cu sanculoţii... Ei vor visa la propriul lor 14 iulie sau 10 august. Niciodată însă nu s-au identificat cu *termidorienii*, iar ideea de a-şi avea *propriul termidor* îi urmărea ca un vis urât.

Desigur, sunt multe întrebări pentru o singură carte, fără îndoială prea multe. Ele se înlănţuie însă prin forţa lucrurilor; această carte este un eseu: ea invită la reflecţie şi nu propune răspunsuri definitive.

Problematica acestei cărţi a fost mai întâi schiţată cu prilejul unor conferinţe ţinute în cadrul seminarului prietenilor mei François Furet şi Mona Ozouf, la *École des hautes études en sciences sociales*. Dialogul nostru permanent şi deosebit de viu din timpul colocviilor consacrate temei „Revoluţia Franceză şi cultura politică modernă" m-a îmbogăţit şi stimulat. Pentru tot ceea ce mi-

au dat le mulţumesc încă odată cu multă căldură.

N-aş putea aprecia îndeajuns ceea ce această carte datorează lui Jean-Claude Favez, prieten de nădejde, interlocutor şi cititor privilegiat, exigenţei lui intelectuale, simţului său critic al istoriei.

Çartea de faţă este dedicată soţiei mele; în timpul vieţii sale prezenţa şi sprijinul ei m-au susţinut zilnic şi m-au ajutat să înving marile greutăţi acumulate pe parcursul elaborării ei; după moartea sa, amintirea ce i-o port m-a îndemnat să termin totuşi redactarea acestui text.

I

Robespierre-rege…

Astăzi, luni după-amiază, Robespierre şi împreună cu el 21 de conjuraţi au fost duşi la Tribunalul Revoluţionar ca să li se confirme condamnarea la moarte, deoarece, fiind vorba de oameni în afara legii, soarta procesului lor era hotărâtă dinainte. Se decretează că vor fi executaţi în Piaţa Ludovic al XV-lea, astăzi Piaţa Revoluţiei. Au fost duşi acolo trecând pe strada Saint-Honoré şi peste tot au fost întâmpinaţi cu insulte de poporul înfuriat că fusese înşelat. Şi li s-a tăiat capul la ceasurile 7 ale serii. În 24 de ore s-a terminat totul: nu se aşteptau să moară atât de repede, ei, cei care îşi puseseră în gând să măcelărească 60.000 de oameni din Paris. Iată cum mâna lui Dumnezeu a făcut ca aceşti sceleraţi să piară chiar atunci când erau gata să-şi ducă la îndeplinire planurile.

Robespierre era sufletul conjuraţiei, ajutat de un alt scelerat, Couthon. Se spune că voia să se proclame rege la Lyon şi în alte departamente ale Franţei şi să o ia în căsătorie pe fiica lui Ludovic Capet… Cum se poate oare ca un simplu muritor să nutrească asemenea gânduri? Scelerat mânat de ambiţii, iată unde te-a dus trufia ta! Odată cu moartea lui, ca şef al conjuraţiei, totul s-a

prăbuşit."[3]

Célestin Guittard de Floriban, care rezumă astfel evenimentele din 9 – 10 termidor, este un martor nepreţuit. El consemnează în jurnalul său amănuntele vieţii sale de rentier, din ce în ce mai scăpătat, în acest Paris revoluţionar. Neobosit, străbate străzile în goana după ultimele veşti, citind afişele şi ziarele, 1

discutând în „grupurile" adunate în piaţa Carrousel. Este atât de dornic să afle tot felul de zvonuri, cărora le dă crezare fără discernământ, încât stai să te întrebi dacă această naivitate este adevărată sau prefăcută. Se bucură de arestarea lui Hébert care „scoate foaia lui Moş Duchesne": „Este o adevărată fericire că a fost descoperit acest complot şi trebuie să nădăjduim că toţi capii vor fi daţi în vileag". Două săptămâni mai târziu, la 16 germinai din anul II al Revoluţiei, primeşte cu satisfacţie vestea dezvăluirii unei alte conspiraţii. „Era o mare mulţime în piaţă" când au fost decapitaţi „cincisprezece binecunoscuţi conspiratori", Danton „era capul acestei conspiraţii". Alt complot zădărnicit: Chaumette, „un tânăr de treizeci şi unu de ani, cu studii serioase şi cu mintea luminată… s-a pus în fruntea unei conspiraţii care urmărea să gâtuie Adunarea Naţională. Şi au avut parte, el şi complicii lui, de ceea ce meritau cu toţii pe deplin: moartea, şi au pierit astăzi. În ce haos ar fi aruncat Franţa!" în ziua de 4 a lunii floreal, Guittard s-a dus cu secţia lui la Convenţie pentru „a-i felicita pe Collot d'Herbois, deputat, şi pe Robespierre" pentru că scăpaseră de „Amiralul asasin" şi de „o altă posedată de diavol", Cécile Renault; din fericire

3 Journal de Célestin Guittard de Floriban, bourgeois de Paris, sous la Révolution, prezentat şi comentat de Raymond Aubert, Paris, 1974, pp. 437-438.

„au fost amândoi arestaţi”[4]. Ceea ce nu-l împiedică, o lună mai târziu, să nu se mire deloc că acelaşi Robespierre este executat şi că voia să se proclame rege.

Oricât de credul ar fi fost Guittard, el nu era singurul care să dea crezare acestei veşti uimitoare. Georges Duval, un tânăr secretar care lucra la un notar, în termidor anul II, şi care va deveni, câteva luni mai târziu, unul din şefii „tineretului de aur”, ne încredinţează în amintirile lui că, după supliciul lui Robespierre, „s-a zvonit, şi toţi cei care trăiau pe atunci îşi amintesc acest lucru, că îndrăznise să aspire la mâna orfanei închisă la Temple; unele mărturisiri dau de gândit că acest zvon nu era tocmai lipsit de temei. Iar în cazul că ar fi conceput un plan atât de neruşinat, fără îndoială că spera ca sora regelui, Elisabeta, care îi datora viaţa, să pună o vorbă bună pentru el la augusta sa nepoată. Robespierre, ucigaşul lui Ludovic al XVI-lea, soţul fiicei lui Ludovic al XVI-lea! şi, fără îndoială, urmaşul său la tron.”[5] Georges Duval era un pamfletar fără ruşine. El dădea drept adevărate toate zvonurile care agitau spiritele în Parisul revoluţionar. Mărturia lui poate fi acceptată numai în măsura în care el se face ecoul unor zvonuri şi al unor născociri. În acest caz este un mincinos demn de toată încrederea.

ISTORIA UNEI NĂSCOCIRI

Zvonul că Robespierre ar fi vrut să-i urmeze la tron lui Ludovic al XVI-lea nu a fost trecut cu vederea de

4 Ibid., pp. 326, 337-338.

5 G. Duval, Souvenirs thermidoriens, Paris, 1844, voi. I, p. 146. Duval ne asigură că „Robespierre nu tuna şi fulgera împotriva englezilor decât pentru a înşela gloata şi a acoperi cu un văl des relaţiile secrete pe care le avea cu ei, în scopul de a se aşeza într-o zi, cu ajutorul lor, pe tronul lui Ludovic al XVI-lea, după ce contribuise atât de mult ca acest tron să rămână vacant la 21 ianuarie 1793“, ibid., pp. 201-202.

istoricii Revoluţiei şi mai ales de către aceia dintre ei care au studiat 9 termidor. Cei mai mulţi n-au întârziat să-l neglijeze şi să-l nesocotească cu dispreţ: era prea absurd şi, pe deasupra, ticluit de la început până la sfârşit. Şi totuşi, ni se pare că merită să fie luat în seamă. Nu pentru a-i stabili temeiurile; dimpotrivă, tocmai pentru că, în mod evident, e fals ne-a reţinut atenţia. Există un loc comun, prea adesea uitat, şi anume că un zvon fals este un fapt social real; prin aceasta el închide în sine o parte de adevăr istoric – nu în ce priveşte ştirile răspândite, ci despre condiţiile care au făcut posibilă apariţia şi difuzarea lui, despre starea de spirit, despre mentalităţi, despre capacitatea imaginară a celor care l-au acceptat ca veridic. De aceea, din ce un zvon care se răspândeşte este mai neadevărat, mai absurd, mai fantasmagoric, dintr-aceea istoria lui este mai bogată în învăţăminte. Iar povestea lui Robespierre-rege a circulat efectiv în Parisul tulbure din zilele de 9 şi 10 termidor; ea a fost socotită, cel puţin de către unii dintre protagoniştii acestor evenimente, drept dezvăluirea unui adevăr până atunci tăinuit. Aşa se face că ea dovedeşte mai mult decât propria sa existenţă. Dacă în 9 termidor ea a reuşit să se cuibărească în imaginaţia socială, trebuie să examinăm această imaginaţie şi evenimentul însuşi, de care zvonul era atât de strâns legat, încât, oricât ar fi fost de fals, nu putea să nu-i influenţeze deznodământul.

Nu putem să reconstituim istoria acestei plăsmuiri decât parţial. Din două motive: ea n-a lăsat decât urme trecătoare, iar mărturiile pe care le avem sunt adesea confuze. Zvonul s-a răspândit prin publicaţii şi din gură în gură. Această deosebire este de altfel foarte relativă. Ziarele, afişele, broşurile care relatau ştirile erau distribuite de vânzători care strigau cât îi ţinea gura ca să

atragă atenţia publicului. Pe străzi şi în pieţe oamenii se adunau în grupuri, iar textul era deseori citit cu voce tare şi comentat pe loc. Maldărele de texte din perioada revoluţionară care au ajuns până la noi nu pot ascunde faptul că, în acea vreme, cultura era cu precădere orală şi că informaţia politică îndeosebi circula în masele populare mai ales pe cale orală. Aşa se întâmpla în „zilele revoluţionare" la Paris, când zeci de mii de oameni intrau direct în contact, pe străzi. Drumul oral urmat de un zvon lasă puţine urme, iar când acestea există sunt nesigure. Astfel, dispunem de o documentaţie bogată cu privire la noaptea de 9 spre 10 termidor când a fost zămislită povestea noastră: dările de seamă asupra dezbaterilor Convenţiei, procesele verbale ale Comitetelor Revoluţionare şi ale adunărilor pe secţii; rapoartele pe care aceste comitete, ca şi comandanţii forţelor armate de secţie, le trimiteau din oră în oră Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale; procesele verbale ale Comunei; nenumăratele mărturii etc. Dar această masă de documente trădează în primul rând confuzia care domnea în acea noapte printre protagoniştii evenimentelor. Toată această bogăţie nu acoperă anumite lacune, ci, mai degrabă, adaugă unele contradicţii la confuzia ce caracterizează relatarea evenimentelor. Pe deasupra, povestea lui Robespierre-rege este, ca toate zvonurile publice, proteiformă. Ea cunoaşte mai multe variante, de la cea mai rudimentară la cea mai elaborată, cu mai multe ramificaţii.

Istoria ei nu se poate face decât pe baza inventarului variantelor, aşa cum procedează antropologii, dar acesta rămâne în mare parte incomplet.

În 9 termidor dimineaţa, la şedinţa Convenţiei care se va termina prin punerea în stare de arest a lui

Robespierre, Couthon, Saint-Just şi a celorlalţi, zvonul nu se răspândeşte încă. *Tiranul*, acesta este termenul, totodată cap de acuzare şi epitet injurios, pe care Billaud-Varenne îl aruncă lui Robespierre. Membrii Convenţiei îl vor prelua strigând *Jos tiranul*! exorcizându-şi prin strigăte spaima şi împiedicându-l, prin ţipete repetate, pe Robespierre să ia cuvântul. Tallien va adăuga şi alte epitete: *un nou Cromwell*, *un nou Catilina*. Printre acuzaţiile aduse lui Robespierre, pe cât de numeroase, pe atât de disparate, nu figurează aceea de a fi vrut să restaureze monarhia şi pe deasupra de a fi aspirat să devină el însuşi rege. În această dezbatere, aluzia la „tron” nu apare decât o singură dată, într-un elan retoric îndreptat de Freron împotriva lui Couthon: „Couthon este un tigru însetat de sângele reprezentanţilor naţiunii. El a îndrăznit, ca un divertisment regal, să vorbească în Societatea Iacobinilor de cinci-şase capete ale Convenţiei. Şi acesta nu era decât începutul, el voia să-şi facă din cadavrele noastre tot atâtea trepte spre tron”. Simplă oratorie de o ridicolă cruzime; Couthon se mulţumeşte să răspundă, arătându-şi picioarele paralizate: „Voiam să mă urc pe tron… da”. În timpul acestei furtunoase dezbateri, nimeni nu-şi dă osteneala să precizeze ce anume formă de guvernământ voia să adopte „noul tiran”. Elie Lacoste vorbeşte în termeni vagi despre un triumvirat format din Robespierre, Saint-Just şi Couthon. Barere pomeneşte de ameninţarea unei dictaturi militare, denunţând cârdăşia „conspiratorilor” cu aristocraţii şi străinii. El se referă la „un ofiţer duşman” anonim, care, luat prizonier în Belgia, ar fi mărturisit: „Toate succesele voastre nu valorează nimic; noi tot sperăm să tratăm condiţiile păcii cu un partid, oricare ar fi el, cu o fracţiune din Convenţie şi să schimbăm în curând guvernul”. În continuare îşi exprimă

indignarea împotriva „aristocraţiei, satisfăcută de cursul evenimentelor actuale... această aristocraţie pe care, cu toate strădaniile noastre, nu reuşim s-o anihilăm şi care se ascunde în noroi atunci când nu se scaldă în sânge, aristocraţia ce fierbe de ieri într-o activitate care seamănă cu o mişcare contrarevoluţionară”. *Proclamaţia Convenţiei Naţionale către poporul francez*, votată la sfârşitul acestei şedinţe, dar redactată cu câteva ore înainte, de Barère, atrage atenţia asupra tuturor pericolelor care ameninţă Revoluţia. „Guvernul revoluţionar, spre care se îndreaptă ura duşmanilor Franţei, este atacat chiar din mijlocul nostru; formele puterii republicane se năruie, aristocraţia pare să triumfe iar regaliştii sunt gata să ridice capul. Cetăţeni, vreţi să pierdeţi într-o zi şase ani de revoluţie, plini de sacrificii şi de curaj? Vreţi să puneţi din nou capul în jugul pe care l-aţi zdrobit?... Dacă nu vă alăturaţi Convenţiei Naţionale, [...] victoriile se vor transforma într-un flagel; poporul francez este lăsat pradă tuturor învrăjbirilor interne şi răzbunărilor tiranilor. Ascultaţi glasul patriei în loc să vă amestecaţi strigătele cu ale răuvoitorilor, ale aristocraţilor, ale duşmanilor poporului şi, în felul acesta, patria va fi încă o dată salvată”.

Identificarea „conspiratorilor” cu regaliştii capătă contur prin subînţelesuri şi aluzii la obiectivul lor comun şi anume, distrugerea Republicii; dar despre Robespierre-rege nu se vorbeşte încă. Pragul este trecut în seara zilei de 9 termidor, în spaima care pune stăpânire pe Convenţie. După reluarea şedinţei, cam pe la orele 19, ea primeşte, ceas după ceas, veşti din ce în ce mai alarmante: rebeliunea Comunei care face apel la secţii „să se ridice în picioare”, mişcările forţelor armate ale secţiilor despre care sosesc informaţii contradictorii; venirea tunarilor în faţa Convenţiei, în piaţa Réunion (fostă piaţa Carrousel)

care l-au eliberat pe Hanriot (sechestrat în cursul după-amiezii la Comitetul Siguranţei Generale, el străbate acum călare străzile, vorbind tunarilor şi companiilor de secţie); eliberarea lui Robespierre şi a altor deputaţi arestaţi. Şi totuşi, nu în dezbaterile Convenţiei vom găsi primele urme ale zvonului. Nici decretele care-l pun în afara legii pe Robespierre, pe ceilalţi deputaţi şi Comuna rebelă şi nici discuţia, agitată şi dezordonată, care urmează după adoptarea lor nu menţionează „ambiţiile regaliste" ale lui Robespierre. Zvonul se răspândeşte pe străzi, mai ales în piaţa Grève, şi în secţii. Comitetele de secţie sunt în tot acest timp în legătură permanentă cu Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale; în plus, ele fac schimb de informaţii între ele. Zvonul este, fără îndoială, colportat atunci când, pe străzi, la lumina torţelor, aprozii dau citire proclamaţiei de scoatere în afara legii. El este de asemenea difuzat de o parte, cel puţin, din cei doisprezece membri ai Convenţiei care-l asistă pe Barras, numit comandant general al gărzii naţionale. Încinşi cu tricolorul, cu sabia la şold, purtând pălăria cu panaş, ei pornesc la asediul oraşului, pentru a mobiliza în apărarea Convenţiei şi împotriva conspiratorilor batalioanele gărzii naţionale, pe tunari, comitetele şi adunările de secţie, pe scurt, toată populaţia. Informaţiile asupra acestei activităţi febrile sunt incomplete. Astfel, Léonard Bourdon, unul dintre cei doisprezece membri ai Convenţiei din jurul lui Barras, demască vehement pe Robespierre în secţia Gravilliers care va juca un rol important în desfăşurarea evenimentelor ce aveau să vină; ne lipsesc însă informaţii asupra argumentelor invocate în sprijinul acuzaţiei. Alţi reprezentanţi, pentru a convinge secţiile din foburgul Saint-Antoine, care şovăiau, le vorbesc despre pecetea cu floare de crin găsită la Robespierre (vom reveni asupra

acestei peceţi); Barère, care relatează episodul în raportul său din 10 termidor, nu citează numele acestor membri ai Convenţiei. Se poate presupune, cu mai multă sau mai puţină certitudine, că zvonul s-a răspândit în noaptea de 9 spre 10 termidor, cel puţin în vreo cincisprezece secţii (sau în batalioanele lor), printre care cele din foburgurile Saint-Antoine şi Saint-Marcel, ca şi în unele secţii din centrul oraşului.

Totuşi nimic nu ne îndreptăţeşte să limităm răspândirea zvonului numai la secţiile despre care ne-au parvenit informaţii. Odată pornit, zvonul aleargă de la o secţie la alta, găseşte noi colportori, este discutat cu aprindere pretutindeni unde, în agitaţia şi nesiguranţa care domenesc, lumea este dornică să afle cât mai mult despre evenimentele care se desfăşoară confuz. Astfel, adunarea secţiei Indivizibilităţii, care a oscilat un timp între Comună şi Convenţie, primeşte mesajul de la secţia lombarzilor, care o înştiinţează că, prin comitetul său revoluţionar, au fost arestaţi „cinci sceleraţi”, fără îndoială complici ai Comunei, aceştia „voind să profite de o împrejurare pe care o socoteau favorabilă planurilor lor, îl proclamau rege pe fiul lui Capet”. Ştirea, care dezvăluia adevăratele planuri „ale celei mai cumplite conspiraţii”, nu figurează în nicio arhivă din alte secţii, în acest timp, secţia lombarzilor „fraternizase” cu alte douăzeci de secţii şi se alăturase în primul moment Convenţiei, trimiţându-şi acolo delegaţii. Se poate deci presupune cu oarecare temei că aceşti emisari n-au întârziat să răspândească peste tot vestea zguduitoare. Ca şi secţia lombarzilor, cea mai mare parte a secţiilor fidele Convenţiei comunică între ele şi caută să convingă secţiile şovăielnice, alcătuind astfel o densă reţea de circulaţie a veştilor, a zvonurilor.

De fapt, ce se povestea? Ştirea uimitoare cunoaşte

mai multe versiuni, ca şi cum s-ar fi deformat pe măsură ce se răspândea (nu este de altfel deloc sigur că toţi colportorii iniţiali o relatau în acelaşi fel). Elementul constant este aproximativ acesta: Robespierre este un regalist; el a fost în sfârşit demascat; aşa se explică şi scopul conjuraţiei şi măsurile de salvare publică luate de Convenţie. Pe această ţesătură se improvizează, se brodează, se aduc dovezi. Versiunile, de la cea mai simplă la cea mai elaborată, ar putea fi grupate după cum urmează: s-a găsit la Robespierre (şi/sau la Comună, la funcţionarii de la poliţie) o pecete cu floarea de crin; doi indivizi au încercat să-l elibereze din Temple pe „tânărul Capet"; cinci „scelerați" voiau de pe acum să-l proclame rege; Robespierre vrea să ia de soţie pe fiica lui Ludovic Capet, contractul de căsătorie fiind deja semnat.

În aceeaşi noapte s-a zvonit că „regaliştii", adică „partidul străinului", erau în cârdăşie cu Comitetele Convenţiei. Robespierre cel tânăr, abia eliberat de la Force[6], rosteşte la Casa

Comună un discurs în care acuză cu vehemenţă facţiunea care „voia să îngenuncheze poporul, să-i nimicească pe patrioţi, să deschidă Temple pentru a-l scoate de acolo pe tânărul Capet". Noaptea târziu, Comitetul Executiv al Comunei se decide să ordone arestarea unui număr de vreo cincisprezece deputaţi care „oprimă" Convenţia. Totodată el promite o cunună civică „generoşilor cetăţeni care vor aresta pe aceşti duşmani ai poporului... care au îndrăznit chiar mai mult decât însuşi Ludovic al XVI-lea, de vreme ce au pus în stare de arest pe cei mai buni dintre cetăţeni". Să reţinem faptul că a vorbi despre „oprimarea" Convenţiei de către „o mână de

6 Fostă închisoare din Paris, desfiinţată în 1850 (n. t.).

scelerați", „dușmani ai poporului", însemna să lămurești în același timp atât de spinoasa problemă a legitimității insurecției. Comuna și „cei mai buni patrioți" ar reprezenta astfel „poporul în picioare" care își recapătă suveranitatea, dar care nu se ridică împotriva Convenției, forul reprezentativ național. El nu acționează decât pentru a o elibera de „oprimarea" la care „o supun conspiratorii". O altă tentativă a Comunei, poate cea mai disperată, despre care ar sta mărturie ciorna unei proclamații a Comitetului său Executiv, citată de Courtois: „Poporul este prevenit că o patrulă din partea străinului, care domina Comitetul Salvării Publice, s-a prezentat la Temple, pentru a le răpi pe infamele vlăstare ale lui Capet; patrula este arestată iar Consiliul i-a ucis pe Capețieni". Să fie un ecou deformat al zvonurilor care neliniștau strada, de vreme ce Comitetele trimiseseră într-adevăr un detașament al forțelor armate pentru a apăra Temple? Sau semnul unui val de panică ce izbucnește în aceste ultime ceasuri ale Comunei când, după miezul nopții, piața Grève se golește treptat iar ultimele companii de tunari încep s-o părăsească? Oricum ar sta lucrurile, aceste proclamații și difuzarea lor efectivă nu puteau decât să contribuie la confuzia generală. Zvonurile se țineau lanț și se contopeau într-unul singur: regaliștii se agitau și voiau să elibereze „infamele vlăstare ale lui Capet".

Zvonul atinge apogeul în zorii zilei de 10 termidor când, după luarea Casei Comune, Robespierre și ceilalți deputați

„Declarați trădători de patrie" sunt transferați în sala Comitetului Salvării Publice, vecină cu cea unde își are sediul permanent Convenția. S-ar fi zis că valul se întorcea: zvonul, amplificat, revine la punctul de plecare. Convenția dispune, în sfârșit, de dovada materială a

complotului regalist urzit la Casa Comună: simt aduse „registrele Comunei şi pecetea conspiratorilor, pe care fusese gravată de curând floarea de crin, găsită pe biroul Comunei”. Să reţinem că diversele versiuni ale relatării şedinţei diferă într-un punct precis: cine a adus „infama pecete”? „Cetăţeni din secţia Gravilliers”?. Judecătorul de pace din secţia Gravilliers”? „O legaţie a comisarilor de secţii”? „Un judecător de pace însărcinat de reprezentanţi să facă percheziţie în Casa Comună”? Oricum ar fi, mai mulţi deputaţi susţin sus şi tare că au văzut într-adevăr această pecete. Dovada fiind făcută, comentariile nu mai contenesc. Între deputaţi şi, desigur, prin tribune se povesteşte că „Robespierre spera la căsătoria cu fiica lui Ludovic al XVI-lea, că voia să-l readucă pe fiul lui Capet pe tron”, iar aceste discuţii „agitau spiritele” (dacă e să-l credem pe Barras, care menţionează acest lucru în *Memoriile* sale, adăugând totuşi că „personal nu dă nicio crezare acestor vorbe”; vom reveni asupra mărturiei lui). Savurându-şi victoria, toţi se lasă în voia zvonurilor, iar rumorilor care circulau în cursul nopţii vin să li se adauge invectivele. Convenţia este înştiinţată că „nemernicul de Robespierre se află acolo” şi întrebată dacă vrea să-l vadă. Răspunsul este plin de indignare. „Să aduci în mijlocul Convenţiei trupul unui om acoperit de toate crimele ar însemna să lipseşti această minunată zi de toată strălucirea pe care o merită. Cadavrul unui tiran este purtător de molime; locul ce i se cuvine, lui şi complicilor lui, este Piaţa Revoluţiei. Cele două Comitete trebuie să ia măsurile necesare ca paloşul legii să lovească neîntârziat”. Thuriot, care îşi exprimă astfel indignarea, nu va întârzia să aducă lămuriri asupra acestor „crime”. Prilejul îi va fi oferit, câteva ore mai târziu, de Fouquier-Tinville, care, om de lege rigorist, ridică în Convenţie o chestiune spinoasă.

Înainte de a se trece la executarea rebelilor scoşi în afara legii, trebuie să li se stabilească identitatea în faţa funcţionarilor municipali din comuna lor; dar, se întâmplă că toţi aceşti funcţionari sunt ei înşişi scoşi în afara legii... Thuriot, care prezidează şedinţa, trece dispreţuitor peste această dificultate: „Convenţia a vrut moartea cea mai grabnică pentru conjuraţi. Nu mai putem aştepta. Comitetele să-şi facă raportul şi trădătorii să urce pe eşafod. Suntem atât de bine informaţi cu privire la nemernicia duşmanilor noştri *încât ştim, de pildă, că Robespierre era în stare să se proclame rege la Lyon şi în alte comune ale Republicii*”. Şi totuşi, mărturiile cele mai grăitoare şi cele mai dramatice asupra răspândirii acestei născociri nu provin din sala Convenţiei, ci din aceea a Comitetului Salvării Publice, unde Robespierre zace întins pe o masă. Un întreg cortegiu a însoţit mutarea lui; mulţimea se înghesuie să-l vadă. I se ridică braţul ca să i se descopere faţa însângerată, insultele nu mai contenesc. Printre aceste invective, zvonul revine neîncetat ca un refren. „*Ce rege frumos, zău aşa*!”; „*JSire, Majestatea Voastră suferă*”, „*Trebuie să-ţi spun adevărul în faţă*: *tare m-ai înşelat, nemernicule, f>aţi-vă la o parte, ca domnii* (Saint-Just, Dumas, Payan, care tocmai fuseseră aduşi) *să-l vadă pe regele lor culcat pe o masă ca orice muritor*”. Pentru a opri sângele care-i umple gura, Robespierre se serveşte de un săculeţ de piele albă pe care stă scris: „Marelui Monarh, Lecourt, armurier al regelui şi al trupelor sale, strada Saint-Honoré”. I se dăduse acest toc de pistol din întâmplare, sau în batjocură? Greu de spus, dar însemnul negustorului stârneşte insulte despre „felul cum se manifestase ambiţia lui”. Înainte de transferul la Conciergerie, un chirurg, care-i pansează falca zdrobită, îi pune un bandaj pe cap – prilej de noi sarcasme: „*Iată că*

Majestăţii Sale i s-a pus diadema pe cap...”.[7]

Astfel, textul lui Guittard, cu care am deschis acest dosar, reuneşte mai multe versiuni ale născocirii, care circulau a doua zi după 9 termidor. Reluată şi amplificată, ea va servi la consolidarea victoriei. Mai întâi pe plan simbolic, prin punerea în scenă a execuţiei lui Robespierre şi a complicilor săi. Convenţia a hotărât, cu entuziasm, ca ghilotina să fie deplasată din Piaţa Tronului, desfiinţată, (bariera Vincennes) în Piaţa Revoluţiei, chiar pe locul simbolic al morţii „ultimului tiran”. Căruţele, plecând de la Conciergerie, trebuiau să străbată centrul oraşului. Circulau de altfel zvonuri că rămăşiţele pământeşti ale celor executaţi fuseseră aruncate în groapa unde se aflau trupurile lui Ludovic al XVI-lea şi al Mariei Antoaneta, groapă deschisă anume pentru acest prilej excepţional. Barras şi-a revendicat gloria acestei iniţiative. Desigur, memoriile lui, scrise în timpul Restauraţiei, sunt pline de lăudăroşenii şi de născociri. Să reţinem totuşi, tocmai în interesul acestei născociri, o anecdotă macabră pe care o relatează în felul lui, ca să iasă el în evidenţă şi ca să adauge pitorescului o notă lugubră. „Cetăţeanul Sanson, călăul însuşi”, s-ar fi apropiat de el şi l-ar fi întrebat „cu pălăria în mână, foarte umil şi plin de respect: «Unde vor fi depuse corpurile lor, cetăţene reprezentant?» «Să fie

---

7 Următoarele lucrări şi documente se dovedesc de mare utilitate pentru a urmări diferitele versiuni şi drumul parcurs de această născocire în 9 şi 10 termidor: Archives parlementaires, Paris, 1982; vol. XCIII (o ediţie remarcabilă, îngrijită de Françoise Brunei, care menţionează diversele versiuni ale dărilor de seamă ale şedinţelor Convenţiei); Ch. Duval, Projet du procès-verbal des séances des 9, 10 et 11 thermidor, Paris, anul II (text neaprobat de Convenţie); procesele-verbale ale secţiilor în: E.B. Courtois, Raport fait au nom des Comités de salut public et de la sûreté générale sur les événements du 9 thermidor, an //, Paris, anul III;

aruncate în groapa lui Capet, am răspuns supărat, Ludovic al XVI-lea valora mai mult decât ei. Aşa va avea parte de regalitate Robespierre, că tot ţintea el spre asta, după cât se pare.»”[8]

În raportul său, prezentat la 10 termidor în numele celor două Comitete, Barere relatează versiunea oficială a evenimentelor.

Zvonurile din ajun îşi găsesc aici locul ca tot atâtea fapte confirmate: pecetea cu floarea de crin confiscată la Comună; indivizii misterioşi care se duseseră la Temple. El promite noi dezvăluiri, care nu vor întârzia să vină, cu privire la planurile conspiratorilor. De unde şi măsurile drastice de securitate luate de Comitete: „Le Temple e păzit cu grijă, ca şi La Conciergerie; aceleaşi interese cheamă poporul să le păzească”. Totuşi el nu se aventurează să reia povestea cu căsătoria, numai plănuită sau chiar înfăptuită, a lui Robespierre cu fiica lui Ludovic al XVI-lea. Locul acordat în raport „ambiţiilor regaliste” ale lui Robespierre este, de altfel, destul de limitat. Tonul este liniştitor iar accentul se pune pe sfârşitul fericit al evenimentelor, pe excelenta stare a secţiilor şi a opiniei publice, pe devotamentul întregului popor faţă de Convenţie.

Evenimentul de referinţă nu este cel din 21 ianuarie, ci din 31 mai; „La 31 mai, poporul şi-a făcut propria

---

8G . Walter, La Conjuration du Neuf Thermidor, Paris, 1974; Ph. Buonarroti, Conspiration pour l ’égalité dite de Babeuf, Paris, 1830, vol. I; A. Mathiez, , JLa Politique de Robespierre et le 9 thermidor expliqués par Buonarroti“, Annales révolutionnaires, 1910; Guyot, Relation sur le 9 thermidor, AN F7 4432; Faits recueillis aux derniers instants de Robespierre et de sa faction dans la nuit du 9 et 10 thermidor, Paris, anul II, BN Lb41 1149; Courrier républicain, 12-30 termidor; Barras, Mémoires, Paris, 1895, vol. I; A. Mathiez, Autour de Robespierre, Paris, 1957; P. Sainte-Claire Deville, La Commune de l’an II, Paris, 1946.

revoluţie; *la 9 termidor, Convenţia a făcut-o pe a* ei, libertatea le-a aprobat deopotrivă pe amândouă". Ura faţă de această libertate şi de popor apropie şi uneşte pe toţi „tiranii", pe cei vechi, ca şi pe cei noi. „Fie ca această cumplită epocă, în care apar noi tirani, mai periculoşi decât cei pe care îi încoronează fanatismul şi servitutea, să fie ultima furtună prin care trece Revoluţia."[9]

Collot d'Herbois şi Billaud-Varenne sunt cei care-şi iau asupra lor sarcina de a face noi dezvăluiri despre „sistemul conjuraţilor în fruntea cărora se găsea Robespierre". Şi o fac în faţa iacobinilor. În noaptea de 9 spre 10 termidor, aceştia ţineau o şedinţă şi mai furtunoasă ca de obicei şi trimiteau Comunei mesaje de solidaritate unanime. Adunarea lor a fost împrăştiată de membri ai secţiilor, fideli Convenţiei. Întruniţi două zile mai târziu, iacobinii îşi exprimă într-un glas ralierea la Convenţie şi indignarea împotriva „conjuratorilor", a „asupritorilor poporului" care îi înşelaseră. Ei află cu uimire „câteva amănunte privitoare la conspiraţie", dezvăluite rând pe rând de Collot şi

Billaud. „Reiese că în înţelegere, Saint-Just, Couthon şi acest monstru (Robespierre) urmau să-şi împartă imperiul. *Antonius* Couthon avea să domnească în sud, *Lepidus* Saint-Just, în nord, iar *Catilina* Robespierre, în centru. O scrisoare a unui membru al Parlamentului englez a informat de curând Comitetele despre acest lucru". Pe de altă parte, raportul unui dezertor spune că „puterile străine se înţeleseseră cu Robespierre şi nu voiau să trateze decât cu el". Din toate aceste dezvăluiri, Billaud trage un învăţământ moral şi politic. „Acest exemplu să vă fie de învăţătură să nu vă mai închinaţi la idoli... Strângeţi-

9 Moniteur, vol. XXI, pp. 346-347.

vă în jurul Convenţiei care, în aceste vremuri de furtuni, a dat dovadă de cea mai mare fermitate”. În aceeaşi zi, el va anunţa Convenţia că în curând va fi prezentat „un raport al Comitetelor care, cu dovezi în mână, vor demonstra cum conjuraţii plănuiau să ucidă ieri şaizeci de mii de cetăţeni”[10]. Convenţia va rămâne însă nesatisfăcută; promisiunea nu va fi ţinută, iar dovezile zdrobitoare nu vor fi niciodată cunoscute.

În zilele următoare „fericitei revoluţii”, ziarele se întrec, la rândul lor, să dea la iveală „nenumăratele urzeli ale groaznicei conspiraţii care urmărea să sugrume libertatea, făcând să pălească crimele din noaptea Sfântului Bartolomeu”. Se brodează mai ales pe marginea informaţiilor cuprinse în rapoartele Comitetelor şi în dezbaterile Convenţiei, adăugându-se tot mai multe epitete şi scene de groază. „Chiar în zilele acelea urma să fie reclădit la Paris, pe mormane de cadavre, tronul însângerat al lui Carol al IX-lea. Un tiran, tot atât de odios, trebuia să ucidă chiar cu mâna lui şi să predea călăilor, pe care-i conducea, pe toţi republicanii hotărâţi care ar fi refuzat să i se supună”. Zvonul proiectului de căsătorie cu „fiica lui Ludovic Capet”, care nu era reluat de documentele oficiale, se răspândi cu mai multă furie., *ynoi şi interesante amănunte ale cumplitei conspiraţii a lui Robespierre şi a complicilor lui. Dovezi găsite sub sigiliu la aceşti scelerați. Complicitatea lui Hanriot care a sprijinit*

10 A. Aulard, Société des Jacobins, Paris, 1897, vol. VI, pp. 298-299; Courrier républicain, 12 termidor, anul II; Moniteur, vol. XXI, p. 356. La 11 termidor, Barère a declarat, la rândul său, în faţa Convenţiei: „Totul trebuia să contribuie la restabilirea tiraniei pe un tron însângerat... Saint-Just urma să aibă puteri depline în nord, Couthon şi Robespierre cel tânăr asupra congresului de pace din sud; Robespierre, fratele cel mare, avea să domnească la Paris, peste mormane de cadavre“ Moniteur, op. cit., vol. XXI, pp. 358-359.

planurile lor ticăloase de a nimici Convenţia Naţională şi de a căsători pe fiica lui Capet cu Robespierre pentru ca apoi să domnească împreună şi să ucidă optzeci de mii de cetăţeni". Autorul anonim al pamfletului ce purta acest titlu îmbietor adaugă, între altele, un „interesant amănunt" care prelungeşte zvonurile răspândite în noaptea de 9 spre 10 termidor: „În ziua de 8, un funcţionar municipal spunea cetăţenilor care se bucurau de succesele Republicii: «Aţi fi foarte surprinşi dacă mâine ar fi proclamat un nou rege». În ziua de 10, fiica tiranului Capet, împotriva obiceiurilor ei, s-a sculat în zori şi s-a gătit. În 12, şi-a pus haine cernite."[11] O altă broşură, publicată la Rouen, anunţa vestea căderii lui Robespierre cu titlul senzaţional, care trebuia să fie strigat pe străzi, *îngrozitoare conspiraţie pentru a-l proclama rege pe Robespierre*. *Pecetea cu floarea de crin sechestrată la Comună pe masa lui Robespierre*. Dacă niciun amănunt nou nu vine să îmbogăţească versiunea propagată de textele oficiale, concluzia nu lasă însă nicio urmă de îndoială: „Conspiratorii voiau să restabilească regalitatea în Franţa". La care se adaugă relatarea execuţiei „tiranului" şi a complicilor lui. „Mulţimea era nenumărată, tonurile de veselie, aplauzele, strigătele *Jos tiranul, Trăiască Republica*, blestemele de toate felurile au răsunat din toate

---

11 Nouveaux et intéressants détails..., Paris, fără dată, BN Lb41, 3971. Se mai găsesc aici şi alte „detalii interesante“: numărul „cetăţenilor care trebuiau să fie ucişi“ este mărit la 80 000; juraţii Tribunalului Revoluţionar deţineau lista lor, iar Comuna îşi pregătise dinainte o carieră în care să încapă optzeci de mii de cadavre. Agenţii poliţiei menţionează în rapoartele lor interesul deosebit pe care-1 stârnesc broşurile şi ziarele: „Ziarele sunt citite cu glas tare în pieţele publice. Mulţi cetăţeni se strâng în jurul cititorului şi apoi discută despre ceea ce au auzit“ (raport din 17 termidor), A. Aulard, Paris pendant la réaction thermidorienne..., Paris, 1898, voi. I,p. 16.

părţile, de-a lungul drumului. Poporul se răzbuna astfel pe laudele comandate de teroare sau de omagiile uzurpate de o lungă făţărnicie."[12][13]

Zece zile după execuţie, *Jurnalul lui Perlet* nu se mulţumeşte să repete zvonurile, ci discută pe larg temeinicia lor. „Se vorbeşte că, pentru a-şi da mai multă strălucire în ochii viitorilor săi confraţi încoronaţi, tiranul avea s-o silească pe tânăra capeţiană să-l ia de soţ. Cum s-ar explica altfel eforturile, din noaptea de 9 spre 10 termidor, de a lua în stăpânire Temple?" Acest „concurs de împrejurări" n-ar putea să mire decât pe cei care nu-i cunosc „pe ambiţioşi şi curţile regale". Într-adevăr, „căsătoria putea să-i apară un mijloc de a le impune puterilor străine să-l recunoască în cazul în care acoliţii săi ar fi reuşit să-l proclame rege aici". Oare regii Europei n-au recunoscut în Cromwell pe protectorul Angliei? Şi, tot aşa, n-au recunoscut-o şi pe Ecaterina care a pus stăpânire pe tron „ucigându-l pe ţar, soţul ei"? „Tiranii de azi ar fi urmat de bunăvoie aceeaşi cale. Totul era ca Franţa să aibă un stăpân, puţin le păsa dacă era Robespierre sau Capet". 11 „Interesantele amănunte" cu privire la viaţa particulară a „tiranului" aruncau o lumină nouă asupra ambiţiilor lui regaliste. Pretindea că este „incoruptibil" şi făcea mare caz de virtutea lui. Dar acum se ştie prea bine că a pus mâna la Issy pe „încântătoarea casă a fostei prinţese de Chimay". „Acolo se puneau la cale comploturile care urmăreau să nimicească libertatea; acolo, în mijlocul celor mai zgomotoase orgii, împreună cu Hanriot, Saint-Just şi alţi câţiva complici, pregătea ruina poporului. Era Trianonul continuatorului Capeţienilor; acolo, după

12 Horrible conspiration..., Rouen, fără dată, BN Lb41, 3972.

13 Journal de Perlet, 20 thermidor, anul II.

ospeţele pentru care era rechiziţionat tot ce se găsea prin împrejurimi, tiranul se tăvălea în iarbă, se prefăcea că e scuturat de convulsii şi, în prezenţa curţii care-l înconjura, făcea pe iluminatul în chipul lui Mahomed ca să-i impresioneze pe proşti şi să câştige încrederea escrocilor". Robespierre avea de altfel concubine „în aproape toate comunele" din Île-de-France, în timp ce Couthon şi Saint-Just dispuneau de propriile lor palate – tot atâtea „cuiburi de desfrâu".[14]

Atacurile împotriva lui Robespierre-rege nu-şi prea găsesc loc în nenumăratele mesaje de felicitare venite de la secţii, de la administraţiile departamentale, de la municipalităţi, de la societăţi populare, de la armată etc. Desigur, din când în când, este amintită pecetea cu floare de crin şi sunt înfieraţi „coalizaţii care aveau nevoie de un rege". Secţia Gravilliers, care s-a distins în „noaptea memorabilă" şi a cărei delegaţie este viu aplaudată de Adunare, găseşte chiar o formulă inedită denunţându-i pe Robespierre şi pe complicii lui drept nişte „regalişti populari".[15] Cea mai mare parte a mesajelor – asupra cărora vom reveni – condamnă cu violenţă pe „noul Cromwell", pe „noul Catilina", pe „despot" şi pe „tiran" fără a menţiona totuşi ambiţiile lui regaliste. Ca şi cum zvonul s-ar fi stins încetul cu încetul, ca şi cum ar fi fost

---

14 Journal de Perlei, 20 termidor, anul II: Nouveaux et intéressants détails..., op. cit.; zvonurile despre orgii ajunseseră la Convenţie încă din 10 termidor. Barras amintea, de asemenea, de „locurile de desfrâu" pe care conjuraţii, „aceşti sultani", „aceşti satiri", le deţineau în aproape toate comunele din jurul Parisului şi unde „se dedau la toate excesele", Moniteur, vol. XXI, p. 497.

15 Cf. de pildă Moniteur, vol. XXI, p. 375 (societatea populară din Tours); p. 376 (administraţia districtului Lille); p. 385 (delegaţia secţiei Gravilliers); p. 396 (ofiţeri invalizi din armata Rinului); p. 435 (societatea populară din Maubeuge).

limitat la o scurtă perioadă de timp, nerăspunzând decât propriilor sale necesităţi şi constrângeri. Evoluţia situaţiei politice pare să-l lase într-un plan secund. Ceea ce nu înseamnă că dispare cu desăvârşire. Apropierea între Robespierre şi „ultimul Capet” va fi perpetuată trecând într-un plan simbolic, mai ales în timpul serbărilor civice. Astfel, la Lyon, în timpul sărbătorii „Reîntoarcerii şi a Concordiei” (din care nu răzbătea decât răzbunarea împotriva teroriştilor), organizată la 30 pluviôse, anul III, pentru a sărbători ridicarea dispoziţiilor penale care afectaseră oraşul, „un car al terorismului” străbătea tot oraşul sub huiduieli. Purta patru manechine: „regele

Robespierre”, „zeul Chalier”, falsul denunţător şi iacobinul din 9 termidor.

În timpul serbărilor comemorative – îndeosebi cele din 21 ianuarie, de la 10 august şi din 9 termidor – vor fi arse două tronuri, al lui Capet şi al „tiraniei triumvirate”, sau manechinul unui iacobin purtând o coroană pe cap. Convenţia se gândea chiar la posibilitatea de a contopi într-una singură cete două serbări, cea din 10 august şi cea din 9 termidor, celebrând în felul acesta, în acelaşi timp, triumful Republicii asupra celor „două tronuri”[16]. Pe de altă parte, povestea lui Robespierre-rege va obseda istoriografia lui 9 termidor; ea îşi va găsi, încă din anul III,

16 Cf Messager du soir, 4 pluviôse, anul III; A.D. Allier 791 (informaţie comunicată de Mona Ozouf); R. Fuoc, La réaction thermidorienne à Lyon, Lyon, 1975, pp. 72-73; Moniteur, vol. XXV, pp. 315,354. Convenţia însăşi a făcut apropierea simbolică între cei „doi tirani“, decretând la 21 ianuarie 1795, în urma celebrării execuţiei lui Ludovic al XVI-lea, că va fi instituită de aici înainte o sărbătoare comemorând, la 9 termidor, ziua căderii „ultimului tiran“. Să mai menţionăm un ecou îndepărtat al născocirii: / 'Orateur du peuple, ziarul lui Fréron, va relata la 5 vandemiar că, după ştiri provenind... din Martinica, Robespierre îi protejase pe copiii lui Capet şi ar fi vrut să-i ajute să fugă la Londra.

partizani înfocaţi şi detractori înverşunaţi. În anul III, linia de demarcaţie dintre unii şi ceilalţi este relativ clară: zvonul nu este apărat decât de termidorieni şi nu este respins decât de regalişti (lipsesc deocamdată „robespierrişti” care să-l combată...). Dintre aceste luări de poziţie, nu reţinem decât două exemple: cel al lui Courtois şi cel al lui Montjoie.

Courtois, însărcinat cu întocmirea raportului asupra evenimentelor din 9 termidor (nu-l va prezenta decât în 8 termidor anul III, „ajunul aniversării căderii tiranului”) şi care a devenit astfel istoriograful oficial al acestor „glorioase zile”, reia esenţialul din toată născocirea: pecetea cu floarea de crin; tocul cu inscripţia „marelui Monarh”, „orgiile” de la Auteuil, Passy, Issy etc.; proiectele suspecte privitoare la „copiii lui Capet”. El propune o interpretare nouă şi deosebit de machiavelică a acestor proiecte, aducând ca piesă probatoare proclamaţia Comunei pe care am mai menţionat-o. Robespierre şi complicii lui ar fi vrut să răpească din Temple copiii, „rămăşiţele nevinovate ale unei familii vinovate”, pentru a arunca, mai întâi, asupra Convenţiei „odioasa bănuială că ar fi vrut să restabilească un rege”. Mai apoi, după ce-şi vor fi realizat „planurile ucigaşe împotriva Convenţiei”, ei i-ar fi sacrificat pe aceşti copii „de teama rivalilor”. Astfel, „regaliştii învederaţi” care sperau, datorită lui Robespierre, să „vadă urcând pe tron ultimul vlăstar al lui Capet care mai era în viaţă atunci” s-au înşelat amarnic: în mâinile conspiratorilor crinul nu era decât o momeală pentru „a atrage puterile străine de partea lor”. Courtois a pus chiar să se graveze, la sfârşitul raportului său, „desenul acestui gen de ştampilă regală”, anunţând şi alte

dezvăluiri privitoare la această pecete.[17] Era, în ultimă instanţă, o prezentare într-o oarecare măsură atenuată a „regalismului" lui Robespierre. Pentru a-şi îndeplini proiectele josnice şi tiranice, Robespierre s-a servit cu siguranţă de pecetea regală şi de copiii lui Capet, dar, în fond, el nu era decât un simplu scelerat, căruia nu-i repugna ideea asasinării copiilor, şi nicidecum un adevărat pretendent la tron. Courtois nu consacră de altfel decât câteva pagini din voluminosul lui raport tuturor acestor afirmaţii şi nu se prea preocupă să le pună de acord cu celelalte explicaţii privitoare la proiectele „conspiratorilor". Raportul lui nu se bucura de prea multă apreciere, nici măcar în rândul „termidorienilor". Era bine cunoscut faptul că autorul era un mincinos neruşinat. Toată lumea ştia că sustrăsese mai multe documente din hârtiile găsite la Robespierre, care-i fuseseră încredinţate, şi despre care făcuse mai înainte un raport. Astfel, păstrase pentru el mai multe documente (poate prindeau bine...) iar altele, mai ales scrisori de fidelitate faţă de Robespierre (numeroşi erau aceia care veniseră să le ceară după 9 termidor...), le dăduse unor membri ai Convenţiei, interesaţi. Şi totuşi, nimeni din Convenţie n-a considerat util să conteste raportul lui Courtois; toţi se mulţumeau, cel mult, cu zvonurile de pe culoare.

Félix Montjoie, regalist declarat şi militant, autor al primei istorii regaliste a lui 9 termidor, trece în revistă toate ipotezele referitoare la proiectele „conspiratorilor" şi, mai ales, ale lui Robespierre: acesta îşi va fi propus să doboare Convenţia, toate autorităţile şi să devină „dictator sau tribun"; ar fi vrut să lase Franţei numele de Republică, dar înţelegea s-o guverneze „despotic cu Saint-Just şi

17 E.-B. Courtois, Rapport... sur les événements du 9 thermidor, op. cit., pp. 24-27, 73-75.

Couthon”. Dar se povestea, de asemenea, „că urmărea nici mai mult, nici mai puţin decât să devină rege al francezilor şi că voia să pună mâna atât pe titlu, cât şi pe puterea regală... S-a ticluit apoi o ultimă versiune. S-a spus că voia să aşeze vlăstarul regilor Franţei pe tron şi să se bucure de marea avere pe care i-ar fi adus-o un serviciu de o asemenea importanţă”. Or, pentru Montjoie „acestea sunt tot atâtea născociri bune de amuzat poporul”. Dacă ar fi existat un asemenea complot, s-ar găsi indicii în hârtiile lui Robespierre, ale lui Saint-Just sau ale lui Couthon. Dar autorităţile care deţin aceste hârtii n-au dat publicităţii nicio dovadă. Trebuie s-o spunem deschis, deşi adevărul este cumplit: „Conjuraţia nu avea alt scop decât furtul şi crima”, iar Robespierre nu era decât căpetenia „tuturor banditţilor şi ucigaşilor din Franţa şi Dumnezeu ştie cât de numeroşi erau. cei însetaţi de sânge”. Nu trebuie deci să dăm crezare acestei născociri, ca de altfel nici altei poveşti puse pe seama lui Robespierre: „Scriitorii regalişti, fie din cauză că voiau să se răzbune printr-o injurie pentru răul făcut partidului lor, fie din cauză că fuseseră într-adevăr induşi în eroare de către persoane prost informate, au afirmat că era nepotul lui Damiens... Această părere, care a fost acreditată foarte repede, este astăzi destul de răspândită, dar e o poveste care nu merită în niciun chip să fie crezută.”[18] Afirmaţii care sunt tot atâtea mărturii despre persistenţa – şi asta în cercurile de regalişti – a

18 F. Montjoie, Histoire de la conspiration de Maximilien Robespierre, Paris, fără dată (1795). Soarta pe care a avut-o zvonul în istoriografia şi în legendele despre 9 termidor ar merita un studiu special. Linia de demarcaţie între cei care-1 consideră o simplă calomnie şi cei care îl socotesc, măcar în parte, adevărat, nu este aceeaşi cu cea din anul III. Povestea lui Robespierre-rege se suprapune câteodată unor legende foarte răspândite care există în jurul „misterului copilului de la Temple“.

doua născociri despre Robespierre: Robespierre – regicidul, nepotul lui Damiens – şi Robespierre – teroristul ambiţios care aspira să devină rege sau să-l restabilească pe tronul său legitim pe fiul lui Ludovic al XVI-lea.

TICLUIREA UNUI ZVON

Să adăugăm ultimul element la dosarul nostru.

Născocirea, pentru evoluţia căreia am oferit câteva puncte de reper, a fost în întregime *ticluită*. Ea nu a pornit „de jos”, de la o mulţime dezorientată sau din secţiile supuse unor ordine contradictorii, cele ale Convenţiei şi cele ale Comunei. A fost lansată „de sus” de Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale, pentru a câştiga de partea lor secţiile şi forţa armată, pentru a le canaliza sentimentele, pentru a le învinge şovăielile, reale sau presupuse. Astfel nu mai există nicio îndoială asupra elementului-cheie şi anume, pecetea cu floare de crin, faimoasa dovadă materială a „ambiţiilor regaliste” ale lui Robespierre. Să amintim că această pecete ar fi fost sechestrată la Casa Comună şi depusă apoi pe masa preşedintelui Convenţiei, recunoscută ca autentică de către mai mulţi deputaţi, reprodusă, un an mai târziu, de Courtois în raportul său. Dar este vorba de un fals. Douăzeci de ani mai târziu, la Bruxelles, regicizii exilaţi îşi depănau amintirile, retrăind gloria trecută ca şi certurile de odinioară, se străduiau să înţeleagă atât istoria pe care o făcuseră, cât şi cea pe care o înduraseră. Şi, printre ei, era de notorietate publică faptul că faimoasa pecete nu fusese găsită la Casa Comună decât după ce fusese pusă acolo de agenţii Comitetului Siguranţei Generale. Vadier, care conducea operaţiunea, a mărturisit-o el însuşi. „Cambon îi spunea într-o zi lui Vadier, exilat ca şi el la Bruxelles: «Cum aţi putut fi atât de ticăloşi încât să inventaţi această pecete şi toate celelalte dovezi prin care

urmăreaţi să-l faceţi pe Robespierre să treacă drept regalist?». *Vadier răspunde că teama de a-ţipierde capul stimulează imaginaţia*”. *11* Să fi inventat Vadier singur toată povestea fabricând şi dovada? Cine să mai fi fost amestecat în această manipulare? Să se fi lansat o singură versiune a zvonului – şi care anume – sau mai degrabă au fost difuzate mai multe versiuni concomitent în speranţa că una ar fi înlocuit-o pe cealaltă? Probabil că nu se va şti niciodată, aşa cum nu vor fi lămurite nici alte episoade ale acestei „zile”. Amănunte secundare, la urma urmei, căci esenţialul rezidă în altceva. Zvonul a fost ticluit şi lansat de Comitetele Convenţiei, mai ales de Comitetul Siguranţei Generale, adică de poliţie, care avea grijă să-i asigure şi o răspândire cât mai largă şi mai eficace. Era o manevră de diversiune politică mizând pe credulitatea întregii populaţii, dar mai ales pe a militanţilor sanculoţi şi a Convenţiei înseşi. Ticluiterii născocirii voiau să ţintească într-un număr cât mai mare: odată lansat pe piaţapublică, apoi repetat şi amplificat, zvonul trebuia, pe de o parte, să-i întărească în convingeri pe cei care se găseau deja alături de ea. Obiectivul era tot atât de clar pe cât era de simplă socoteala. Barras a lămurit pe deplin acest lucru şi l-a comentat pe larg. Şi de data aceasta, i se poate acorda toată încrederea: este un maestru al calomniei şi al intrigii politice. Nu credea niciun cuvânt, ne spune el în *Memorii*, din vorbele care totuşi „agitau spiritele”, răspândite de unii membri ai Convenţiei; nu credea nici că se găsise la Robespierre o pecete cu floarea de crin, nici că acesta plănuia să o ia în căsătorie pe fiica lui Capet. (Pe drept cuvânt, putem fi siguri că Barras, numit de Convenţie „general” al forţei armate din Paris şi aflându-se în contact permanent cu Comitetul Siguranţei Generale, era „amestecat”, deşi nu suflă niciun cuvânt despre aşa ceva în

Memorii.) Şi totuşi, a socotit că „răspândirea în popor a acestor născociri, aşa neverosimile cum erau ele, nu era poate lipsită de utilitate". Expunerea de motive în sprijinul acestei „utilităţi" seamănă în mod curios cu o relatare de primă mână privitoare la intenţiile şi la calculele celor care inventaseră născocirea. „Poporul nu putea fi convins că Robespierre a fost un tiran decât dacă l-ar fi asociat cu ideile fostei regalităţi, singura care, în ochii plebei, putea prezenta un corpus de delicte sesizabile. Poporul are nevoie de ceva material, care să treacă prin simţuri pentru a putea fi înţeles. Dar, cum ar fi putut el să înţeleagă că cel care-l slăvea în fiecare zi vorbindu-i despre suveranitatea lui, despre libertate şi egalitate, care se declara apărătorul lui şi care acum pare un martir al lui, că tocmai acesta este ceea ce azi numim un duşman al libertăţii, un asupritor şi un tiran? Este ceva foarte complicat care nu poate fi sesizat imediat de imaginaţia poporului decât spunându-i-se, mergând pe aceeaşi linie, că acest tiran a trădat, că se înţelegea cu duşmanii Republicii, cu foştii regi sau cu membrii familiei regale, că era deci un infam tiran. Cuvântul «trădător», la care se adaugă acela de scelerat, îi ajută pe oamenii din popor să înţeleagă, lămurind totul, şi se poate spera ca, în felul acesta, ei să devină aliaţi, întorcându-se imediat împotriva celor care-i sunt arătaţi ca trădători şi pe care el îi recunoaşte ca atare". Sinceritatea este admirabilă; imaginea care se desprinde din acest text, a unui popor manipulabil şi manipulat, dar întotdeauna în numele cauzei drepte care este şi cauza lui, a unui popor „mărginit la minte" căruia trebuie să-i vorbeşti prin „simţuri", adresându-te „imaginaţiei" lui, ar merita un întreg comentariu. Oare această prezentare nu se înrudeşte în mod curios cu ideile despre un popor care trebuie educat ce se găsesc în miezul discursului

pedagogic revoluţionar? în ciuda afirmaţiilor sale, Barras nu s-a limitat numai la a-i lăsa să acţioneze pe cei care, în jurul lui, colportau născocirea. O găsise atât de „utilă” încât a repetat-o, la rândul lui, rostind în Convenţie raportul final asupra misiunii pe care o îndeplinise în 9 termidor, cu panaşul fluturând şi cu sabia scoasă din teacă.[19]

Care erau totuşi efectele reale ale acestei născociri asupra cursului evenimentelor? făcuse oare să se încline balanţa de partea celor care o răspândiseră? Informaţiile privitoare la felul cum a fost difuzată sunt prea lacunare, iar confuzia care domnea în acea noapte prea generală pentru ca să putem fi siguri de ceva. Retrospectiv, am fi ispitiţi să credem că s-ar fi putut renunţa foarte bine la ea. Oare Comitetele n-au supraestimat puterea lui Robespierre şi a Comunei şi, mai ales, n-au subestimat factorii care acţionau în favoarea lor? După 31 mai, când Convenţia a capitulat, predând deputaţii girondini, organizatorii acestei „zile” trăseseră învăţămintele politice de pe urma propriului lor succes. Puterea montagnardă, în frunte cu Robespierre, era perfect conştientă că eventualitatea unui nou puci, proclamat în numele „poporului în picioare”, nu era de neglijat. Pentru a preveni un astfel de pericol, se pusese în funcţiune un întreg dispozitiv. Ca urmare a decretului privitor la organizarea guvernului revoluţionar. Comuna pierduse practic autonomia de acţiune de care se

---

19l a Saint-Denis, „cu câteva oase răzleţe ale lui Saint-Just, Couthon sau Hanriot“. O dovadă este că, pentru a identifica rămăşiţele perechii regale, conservatorul s-a luat după nişte catarame găsite în groapă şi care nu fuseseră distruse. Or, tocmai Robespierre purta, în ziua supliciului, catarame la pantaloni şi la pantofi. (Barras, Mémoires, op. cit., vol. IV, pp. 315-316, 416-420.) Astfel, din zvon în zvon, se pare că Robespierre-rege şi-ar fi găsit locul de veci în mormintele regale de la Saint-Denis.

bucura înainte. Nu numai că se găsea sub autoritatea unui agent naţional, dar îi era interzis să convoace adunări ale delegaţilor din secţii; pe deasupra, comitetele revoluţionare ale secţiilor aveau obligaţia să întreţină cu Comitetul Siguranţei Generale legături permanente şi directe, adică fără a trece prin intermediul Comunei. Aceste măsuri şi-au dovedit eficacitatea în timpul luptei împotriva hebertiştilor, iar înfrângerea acestora a contribuit, la rândul ei, la ştirbirea autorităţii Comunei şi la întărirea legăturilor între secţii şi Comitete. Desigur, la 9 termidor, agentul naţional Payan, fidel lui Robespierre, s-a aflat de partea Comunei; cu toate acestea, în ansamblul lor, aceste măsuri s-au dovedit destul de eficiente.

De îndată ce trece la acţiune, Comuna se găseşte într-o situaţie de ilegalitate; scoaterea ei în afara legii nu face decât să pună în evidenţă şi să sancţioneze delictul de rebeliune. Raporturile directe dintre secţii şi Comitetul Siguranţei Generale au acţionat tocmai în favoarea guvernului. După câştigarea bătăliei împotriva lui Robespierre şi a fidelilor lui de către Convenţie, autoritatea acesteia, prezentată ca „locul de raliere al tuturor republicanilor”, pare să devină mult mai mare decât a Comunei sau decât popularitatea lui Robespierre şi influenţa iacobinilor. Şi una, şi cealaltă s-au dovedit mult mai limitate în fapte decât îşi închipuiseră „termidorienii”. Aceştia îşi subestimaseră şi propria eficacitate, cu atât mai mare cu cât activitatea Comunei suferea de o permanentă improvizaţie, spre deosebire de ceea ce fusese ea în timpul zilei de 31 mai, pregătită dinainte cu grijă. Confuzia ce caracteriza zilele din termidor avantaja cu atât mai mult puterea, care se declara totodată legitimă şi eficace, cu cât, în mod ciudat, de data aceasta, lipsea spontaneitatea revoluţionară, istovită şi vlăguită de întreaga experienţă a

Terorii. Miza politică a luptei dezlănţuite între robespierrişti şi Convenţie devenea, dintr-odată, foarte confuză (vom reveni asupra acestui aspect). Ea era totuşi subiacentă alegerii făcute de majoritatea secţiilor, şi aceasta încă de la declanşarea evenimentelor: *pentru ordinea legală*, întruchipată de Convenţie şi de guvernul revoluţionar, şi *împotriva unor noi tulburări*, chiar o rebeliune care nu se revendica decât drept „a celor mai buni patrioţi pe nedrept asupriţi”. Imaginea „poporului în picioare” care-şi recâştiga suveranitatea îşi exercita din ce în ce mai puţin puterea mobilizatoare. Tot mai mulţi membri ai secţiilor nu-i mai considerau pe cei care alcătuiau acest „popor în picioare” drept simbolul cauzei revoluţionare, ci îi vedeau aşa cum erau în realitate: o minoritate care se topea încet-încet, formată din militanţi radicali, care erau tot atâţia membri ai personalului secţiilor şi al Comunei. Raportul de forţe era deci, încă de la început, net favorabil Convenţiei, iar acest avantaj nu înceta să sporească, aşa cum o confirmă procesele-verbale ale adunărilor secţiilor şi comitetelor revoluţionare. Dar, chiar în clipa când a fost lansată născocirea cu Robespierre-rege, protagoniştii evenimentelor aveau impresia că soarta bătăliei atârna de un fir de păr.

„Teama de a-ţi pierde capul stimulează imaginaţia...” Geneza născocirii s-ar explica deci numai printr-un acces de spaimă al lui Vadier în momentul în care tunarii s-au adunat în faţa Convenţiei. Un elan al imaginaţiei împărtăşit totuşi în mod foarte curios. Nu numai de cei care, alături de Vadier, erau ticluiterii zvonului, ci şi de adversarii lor. Într-adevăr, am putut constata că „imaginaţia” celor care s-au întrunit la Casa Comună părea să se conformeze unei scheme aproape asemănătoare. Oare nu-i acuzau ei pe „sceleraţii care asupreau Convenţia” că erau „complicii

străinului”, că se dedau la manevre suspecte în apropiere de Temple, că încercau să elibereze „vlăstarele lui Capet”? Afirmaţii care nu au avut ecou, zvonuri eşuate, spre deosebire de născocirea lansată de Comitetele Convenţiei care a reuşit să se impună. Desigur, nu toţi au dat crezare acestei născociri, dar ea a circulat răspândindu-se tot mai mult, făcând valuri din ce în ce mai mari.

Calomnia este o armă politică tot atât de veche cât politica însăşi. Robespierre a fost, în decursul carierei sale politice, ţinta calomniilor. El însuşi ştia să mânuiască de minune această armă. Povestea inventată în 9 termidor nu era mai defăimătoare sau mai insultătoare decât alte calomnii puse în spinarea „Incoruptibilului” şi pe care acesta ştiuse să le respingă. De data aceasta nu mai era vorba de o simplă defăimare, de o supralicitare a violenţei verbale ce însoţea în mod obişnuit înfruntările oratorice din Adunare şi dintre iacobini. Prin amploarea difuzării sale, născocirea calomnioasă a căpătat dimensiunile unui *zvon public*. Ea a fost concepută şi lansată ca un instrument de manipulare la scara Parisului, chiar a întregii ţări. Inventarea ei este revelatoare pentru mentalitatea politică a celor care au pus-o în circulaţie şi care socoteau că destinatarii ei *pot fi manipulaţi*: „oamenii simpli”, „poporul”, dar şi opinia publică, în general, ca şi clasa politică. Imaginaţie, fie, dar susţinută de o întreagă tehnică şi profitând de o întreagă experienţă. Chiar născocirea în sine era abil construită, cu o urzeală simplă şi totodată capabilă să aţâţe imaginaţia colectivă (complotul, misterul din Temple, căsătoria cu fiica regelui, tratativele secrete cu străinii etc.); o întreagă reţea, mai ales o reţea poliţistă, a fost pusă în mişcare pentru difuzarea ei; un fals a fost introdus la Casa Comună, apoi această „probă” a fost adusă în Convenţie. Născocirea s-a

bucurat de destulă audienţă în rândul destinatarilor ei pentru a se transforma în zvon public şi pentru ca, prin aceasta, operaţiunea să aibă efectul dorit.

Dar reuşita acestei născociri se înscrie, de asemenea, în istoria imaginarului revoluţionar şi, îndeosebi, a *zvonului revoluţionar*. Legat indisolubil de acest imaginar, îşi trage seva din el şi îl aţâţă. Context foarte vast, cu atât mai greu de cuprins, cu cât zvonurile revoluţionare îşi aşteaptă încă istoricul. Istorie încâlcită datorită caracterului specific al obiectului ei. Zvonul este proteic, omniprezent şi totodată fugitiv. Este totuşi imposibil să înţelegi evenimentele revoluţionare fără a ţine seama de rolul care revine zvonurilor în comportarea protagoniştilor acestor evenimente şi, mai ales, în exacerbarea emoţiilor şi patimilor, într-adevăr, zvonurile apar în tot decursul Revoluţiei, mobilizează spiritele, canalizează mâniile, orientează temerile. Zvonuri despre intervenţia trupelor şi masacrarea neîntârziată a locuitorilor Parisului, la 14 iulie; zvonuri despre briganzi, aristocraţi, trupe străine, englezeşti, poloneze şi chiar ungureşti, care ameninţă satele, în timpul „Marii Spaime”; zvonuri despre „complotul din închisori”, despre agenţii străini care vor măcelări femeile şi copiii de îndată ce bărbaţii vor părăsi Parisul şi se vor duce să lupte pe front, în timpul masacrelor din septembrie; zvonuri despre „cavalerii pumnalului” care conspiră să-l răpească pe rege din Temple şi care se ascund peste tot, gata să iasă noaptea şi să-i atace pe patrioţi, în timpul procesului regelui; zvonuri despre agenţii străini şi generalii-trădători, care se ivesc cu fiecare înfrângere; zvonuri despre cei care „înfometează poporul”, care ascund grâul sau îl distrug, ce apar la fiecare criză de alimente; zvonuri despre asignate care se vor devaloriza sau care vor fi retrase din circulaţie,

anulate etc. Iată numai câteva din zvonurile cele mai cunoscute de istorici.

Fiecare ar cere un studiu amănunţit, aşa cum a făcut-o Georges Lefebvre în *La Grande Peur* (*Marea Spaima*), care rămâne un exemplu remarcabil. Dar ar trebui mai ales lărgit cadrul pentru a se trece de la studiul unui caz la analiza pe serii a zvonurilor revoluţionare. Nu există nici măcar o simplă inventariere a lor, pentru a nu mai vorbi de absenţa oricărui studiu privitor la temele şi structurile lor, la amploarea şi modalităţile de difuzare, la epicentrele şi căile urmate, la localizările lor spaţiale şi sociale, la influenţa lor asupra spiritelor. În aşteptarea unor astfel de studii riscăm câteva observaţii generale, pe cât de ipotetice pe atât de provizorii.

O rapidă trecere în revistă ne permite să desprindem o temă repetitivă – aceea a *complotului* – întotdeauna legată de alta – a *duşmanului ascuns*. Zvonul este susţinut de o întreagă simbolistică, bogată şi densă, a forţelor oculte şi ameninţătoare, a tenebrelor în care sceleraţii îşi urzesc maşinaţiile. Scopul precis al complotului este diferit după caz şi împrejurări. Este totuşi izbitor faptul că marile valuri ale zvonurilor populare nu vorbesc numai de un complot împotriva Naţiunii, a Revoluţiei, ci şi de o conspiraţie care ameninţă însăşi substanţa vitală a poporului. „Duşmanii” ar ataca sănătatea poporului, chiar viaţa lui, femeile, copiii. Astfel, zvonurile ce însoţesc creşterea violenţei populare au ca efect direct ideea că răspândirea lor trebuie trăită ca un act de legitimă apărare sau de răzbunare împotriva „sceleraţilor” care pun la cale crime odioase, dacă nu cumva le-au şi comis. Zvonuri care se grefează pe conflicte sociale şi politice reale, dar care alimentează şi stârnesc pasiunile, teama şi ura, speranţele şi mâniile, tot acest material din care sunt făcute

momentele de criză din timpul unei revoluţii. Zvonuri politice, fără îndoială, de vreme ce simt alimentate de conflicte şi evenimente politice prin excelenţă. Foarte adesea, aceste zvonuri sunt *politizate* de Revoluţie, dar nu fac decât să prelungească într-un nou context teme şi fantasme foarte vechi. Aşa stau lucrurile cu zvonul despre „complotul foametei”, admirabil studiat de Steve L. Kaplan, care revine în tot cursul secolului al XVIII-lea şi are mai multe izbucniri în timpul Revoluţiei. O dovadă în plus, dacă mai era nevoie, că Revoluţia inventează, desigur, un spaţiu politic nou şi, mai ales, instituţii politice noi, dar că *mediul mintal* rămâne cel foarte tradiţional, al Vechiului Regim. Aşa pot fi înţelese rezistenţele la inovaţiile raţionalizatoare ale Revoluţiei, adesea foarte abstracte şi doctrinare, cum este amestecul de modernitate şi de anarhism care constituie o trăsătură caracteristică a comportamentelor politice din perioada revoluţionară. Credulitatea populară, care asigură difuzarea şi eficacitatea zvonurilor, este şi ea o moştenire seculară. Ea nu poate fi disociată de o cultură în mare măsură orală, în care informaţia este răspândită din gură-n gură. Perioada revoluţionară este marcată desigur de o explozie a scrierilor politice. Să nu uităm însă niciodată că oralul preia scrisul; născocirea despre care am vorbit este, în această privinţă, un bun exemplu: ziarele sunt în aceeaşi măsură „strigate” şi comentate oral, ca şi citite.

Într-o tipologie a zvonurilor revoluţionare un loc special trebuie rezervat zvonului politic, în sensul cel mai restrâns al termenului, de zvon datorat politicienilor. Noile sedii ale puterii – în primul rând Adunările compuse din mai multe sute de deputaţi – şi cluburile patriotice – din care fac parte iacobinii – sunt tot atâtea epicentre ale zvonurilor ce însoţesc permanent luptele şi intrigile

politice. Zvonurile frământă neîncetat clasa politică, cu precădere deputaţii şi birocraţia guvernamentală, din ce în ce mai numeroasă, ca şi obişnuiţii tribunelor. Între unii şi ceilalţi comunicarea se stabileşte uşor şi în mod permanent, ca şi între culoarele puterii şi spaţiile urbane, străzi şi pieţe, unde se formează „grupurile" care discută politică şi comentează ştirile. Tema „complotului" revine frecvent devenind o obsesie în timpul Terorii. Dintre toate aceste zvonuri ale politicienilor nu reţinem decât un exemplu, revelator îndeosebi pentru climatul politic în care s-a ivit 9 termidor. Bătălia împotriva lui Robespierre este pregătită cu grijă mai ales cu ajutorul unui zvon destinat în primul rând membrilor Convenţiei. Nu este vorba de născocirea cu Robespierre-rege, născută, aşa cum am văzut, dintr-o „pornire a imaginaţiei" şi destinată străzii, poporului despre care se presupune că, mărginit cum este, nu poate înţelege decât „un corpus de delicte sesizabile". Pentru deputaţi se alcătuieşte alt „corpus de delicte", tot atât de palpabile, dar de o cu totul altă natură decât o pecete cu floarea de crin: li se vorbeşte de listele de deputaţi proscrişi întocmite de „tiran"; câteodată, se pare, li se arată chiar aceste liste. În ajunul lui 9 termidor, ele deveneau din ce în ce mai lungi; pe culoarele Convenţiei, şi mai ales la întrunirile intime, zvonurile ridicau cifrele la câteva zeci, dacă nu la mai mult de o sută de deputaţi proscrişi, care s-ar fi adăugat celor şaptezeci şi trei de deputaţi girondini arestaţi la 31 mai. Evident, persoanele cu care se vorbea îşi găseau numele pe listă, iar zvonurile puse în serviciul intrigii concretizau astfel ameninţările vagi şi aluzive adresate iacobinilor de Robespierre şi de Couthon. Fără această activitate subterană, care mobiliza frica şi ura acumulate în timpul Terorii şi care, deodată, făcea din supravieţuirea fiecăruia miza imediată, ar fi

strigat oare Convenţia într-un singur glas: *Jos tiranul*?

Succesul născocirii cu Robespierre-rege formează astfel un episod al istoriei imaginarului şi zvonurilor revoluţionare. Dar particularităţile acestei născociri evocă un context mai specific, acela al *Terorii*. Într-adevăr, e uşor să constaţi că ea se leagă de alte calomnii menite să devină tot atâtea zvonuri, în întregime ticluite de puterea montagnardă, în frunte cu Robespierre. Nu era oare Hébert acuzat că organizase foametea, după ce oprise la bariere pâinea de care poporul ducea atâta lipsă? Iar Danton nu era prezentat ca şef al unei conjuraţii, ca un complice al străinilor, ca un trădător de patrie şi un protector al emigraţilor? Ca toate aceste scorneli, povestea lui Robespierre-rege este o născocire *teroristă*. Teroristă pentru că era produsul unei întregi maşinării politice şi poliţiste a Terorii, dar şi în sensul că se adresează imaginaţiei sociale modelate de Teroare. După Michelet, care vorbeşte despre împlinirea Revoluţiei, s-ar putea spune că, odată cu Teroarea, nu totul, ci orice părea posibil. Într-o atmosferă de maximă tensiune cauzată de epurările succesive, de delaţiune, ridicată la rang de virtute civică, de supralicitare fără limită în învinuiri, de neîncetate descoperiri de noi comploturi, nimeni nu părea să mai poată scăpa vreodată de bănuieli. Nu aveau să fie astăzi demascaţi eroii revoluţionari de ieri ca tot atâţia duşmani al căror zel revoluţionar nu era decât o mască în spatele căreia se ascundeau cele mai negre planuri de viitor şi complicitatea lor cu aristocraţii şi regaliştii? Robespierre însuşi, acuzându-l pe Danton, nu a lansat oare apelul să nu se închine nimeni la idoli? Şi nu despre acelaşi Danton circula zvonul că voia să devină regent? Nu erau oare hebertiştii acuzaţi de Saint-Just că urziseră o conjuraţie pentru a răsturna guvernul revoluţionar şi a

restabili monarhia? Perfidul şi josnicul Hébert şi-ar fi pregătit în felul acesta cariera de viitor regent, compromiţând adunarea prin scandalul şi „dezgustul provocat de oamenii corupţi”. Nicio calomnie, fie ea cât de josnică, nu mai era exclusă. În ajunul procesului Mariei Antoaneta, nu dăduseră oare paznicii de la Temple alarma la Comună că văduva lui Capet avea relaţii incestuoase cu fiul ei şi-l făcea să guste din fructul oprit al plăcerilor solitare? Şi toate acestea – cine ar fi bănuit – în scopuri contrarevoluţionare… Căci sănătatea copilului era astfel şubrezită, iar răspunderea morţii lui n-ar fi întârziat să cadă asupra puterii revoluţionare şi să o compromită cu desăvârşire în ochii puterilor străine. Fantasmele care duc la asemenea născocire, susţinută în mod public de Hébert în timpul procesului reginei, spun multe despre patologia imaginarului terorist.

Teroarea îşi trage seva din acest imaginar şi, la rândul ei, îl produce; ea inventează comploturi care contopesc toţi duşmanii în imaginea globală a „suspectului” şi se alimentează din teama şi bănuiala pe care le secretă. Imaginaţia socială modelată de Teroare este surexcitată şi dezaxată, dar, în acelaşi timp, din aceleaşi motive, este marcată de un fel de oboseală şi de inerţie. Nu era ea acum în stare să accepte totul, ba chiar orice? Cei care au ticluit născocirea cu Robespierre-rege cunoşteau foarte bine acest concurs de împrejurări şi înţelegeau să-l exploateze cât mai mult. Elanul imaginaţiei nu era chiar atât de spontan cât ar fi vrut Vadier să se creadă. Panica ce a pus stăpânire, în noaptea de 9 termidor, pe colportorii zvonului era, fără îndoială, reală. Totuşi răspunsul pe care l-au găsit ca să contracareze pericolul imediat era rodul unei experienţe, dobândite în timpul exercitării puterii teroriste, în fabricarea de

comploturi false şi de acuzaţii false. Faţă de zvonuri şi de credulitatea populară ei şi-au însuşit o atitudine într-o oarecare măsură *tehnică*: şi unele, şi cealaltă pot fi manipulate, şi unele, şi cealaltă pot fi utilizate ca instrumente pentru atingerea unui obiectiv politic. Or, la 9 termidor situaţia era de aşa natură încât toate mijloacele pentru a reuşi au fost socotite bune. Dar pentru a reuşi ce?

UN EVENIMENT ÎN CĂUTAREA PROPRIEI SEMNIFICAŢII

Să nu ne despărţim încă de acea zi, glorificată de unii ca o revoltă istorică împotriva „tiranului", înfierată de alţii ca un moment tragic când ar fi fost distrus mecanismul însuşi al Revoluţiei. Se ştie foarte bine că Revoluţia manifestă în tot cursul ei o puternică tendinţă de a-şi teatraliza faptele şi atitudinile, de a se prezenta ca un spectacol constrângător, impunând actorilor săi roluri şi costume. 9 termidor nu face excepţie nici din acest punct de vedere şi a fost deseori sursă de inspiraţie pentru relatările despre această zi. Ar trebui totuşi ca teatralitatea acestei reprezentări să fie precizată de fiecare dată. Ne amintim de episoadele, de atâtea ori povestite, care prezintă ziua respectivă ca pe o dramă, chiar ca pe o tragedie antică: deputaţii care se ridică în picioare strigând *Jos tiranul!"*, aceiaşi membri ai Convenţiei, ameninţaţi de tunuri, care hotărăsc să rămână în sală şi să moară pentru Republică, asemeni senatorilor romani; Robespierre, la Comună, şovăind să facă apel la popor împotriva Convenţiei, puterea legitimă a Republicii; sala Comitetului Salvării Publice, unde Robespierre, rănit, este întins pe o masă, unde Saint-Just, impasibil, îşi aţinteşte privirile asupra Constituţiei, afişată pe perete, şi rosteşte cuvintele: „Şi totuşi aceasta este opera mea, ca şi guvernul revoluţionar". Clişee – se va spune – dintre care multe nu

rezistă criticii istorice. Nimeni nu se va îndoi de acest lucru, dar clişeele au intrat în memoria istorică pentru că reprezentările generate de un eveniment sunt adesea mai importante decât evenimentul însuşi, însă imaginile nu trebuie să mascheze amestecul de genuri: tragicul se transformă neîncetat în grotesc. Tallien agită de la tribuna Convenţiei un pumnal de care n-are deloc intenţia să se servească, nici împotriva lui Robespierre, nici împotriva lui însuşi; Hanriot, şeful forţei armate din Paris, rând pe rând legat fedeleş de câţiva jandarmi şi eliberat de adepţii lui fideli; câteva sute de iacobini care nu încetează să-l aclame pe Robespierre şi să lanseze apeluri eroice la luptă împotriva „sceleraţilor”, dar al căror număr scade mereu, aşa încât zece persoane pot să-i împrăştie şi a căror sală, „bastionul de neînvins al Revoluţiei”, este pur şi simplu închisă cu cheia, ca pentru a marca sfârşitul spectacolului. Mii de oameni înarmaţi, strânşi în batalioanele lor, par să execute un ciudat balet: aceiaşi care după-amiaza s-au dus să susţină Comuna se regăsesc seara de partea Convenţiei. Tunarii se duc şi se întorc, făcând drumul între Piaţa Grève şi Piaţa Carrousel, fără să fi tras nicio lovitură de tun. Ca pentru a accentua caracterul grotesc al evenimentelor, personajul căruia îi revine un rol foarte dramatic în acea noapte, jandarmul care a tras în Robespierre, se numea Merda[20]. Şi era atât de ridicol, încât a fost repede rebotezat cu numele de Meddat, înainte de a fi prezentat în Convenţie, unde este primit în triumf. În această noapte, în care s-au dezlănţuit pasiunile, în care nu s-a rostit, de ambele părţi, decât jurământul de „a trăi liber sau a muri”, nu s-au auzit decât două focuri de pistol: cel al „bravului jandarm Merda” şi cel al lui Lebas, care s-a sinucis.

20 în limba franceză merde, în limbaj vulgar, desemnează materiile fecale (n. t.).

Adevăratul măcel nu a început decât a doua zi după victorie, în Piaţa Revoluţiei: douăzeci şi doi de ghilotinaţi în 10 termidor, şaizeci şi şase în 11 termidor, cea mai mare „încărcătură” pe care a cunoscut-o

Parisul de la instaurarea Terorii. Nu vom şti niciodată care ar fi fost numărul celor executaţi dacă ar fi învins partidul advers, Robespierre şi partizanii lui…

Ciudatul spectacol pe care-l oferă Parisul la 9 termidor este expresia confuziei ce domneşte în spiritele miilor de oameni, participanţi la un conflict care riscă în orice clipă să se transforme într-o înfruntare sângeroasă şi a cărui miză nu se desluşeşte totuşi deloc în tot păienjenişul. Aşa cum am văzut, născocirea cu Robespierre-rege nu putea să influenţeze soluţionarea conflictului decât din cauza acestei confuzii. Totul se petrece ca şi cum evenimentul rămas în istorie sub numele de 9 termidor nu furniza, pe moment, o semnificaţie precisă nici pentru propriile sale episoade, care se înlănţuiau haotic, nici pentru protagoniştii lui. Ca şi cum evenimentul s-ar fi aflat numai în căutarea propriei lui semnificaţii politice.

Se ştie că nu există niciun eveniment politic care să nu-şi epuizeze deplina semnificaţie în clipa în care se produce. Această semnificaţie sau, mai degrabă, aceste semnificaţii, când sunt multiple şi, de regulă, contradictorii, îl cuprind pe măsură ce consecinţele lui se manifestă în istorie. Pe moment, protagoniştii pot să fie mai mult sau mai puţin conştienţi de ceea ce este în joc în conflictul în care se angajează. În această privinţă, ziua de 9 termidor se deosebeşte clar de alte zile revoluţionare cum sunt 10 august sau 31 mai. În clipele lui cruciale, 9 termidor nu pare a fi decât o simplă reluare a acelor zile. Când Comuna proclamă „poporul e în picioare” şi

mobilizează secţiile împotriva Adunării, toţi au impresia că joacă din nou un scenariu deja bine pus la punct în 10 august şi 31 mai. Referirea la aceste zile este, de altfel, explicită în proclamaţiile partizanilor lui Robespierre. Asemănarea nu duce decât la sporirea confuziei. Departe de a limpezi lucrurile, le încurcă cu atât mai mult cu cât argumentele – înţelegeţi prin aceasta acuzaţiile şi injuriile aruncate de o parte şi de alta şi care ţin loc de argumente – se aseamănă în mod curios: şi unii, şi ceilalţi jură credinţă Revoluţiei şi Republicii; toţi denunţă la adversarii lor conjuraţia şi cârdăşia cu „duşmanii". Guvernul revoluţionar împotriva căruia

Comuna cheamă poporul „să se ridice", aşa cum o făcuse la 31 mai, nu s-a născut oare el însuşi din această zi de referinţă? Nu-şi proclamă el fidelitatea faţă de drumul pe care a pornit, nu făgăduieşte să combată cu „energie" orice indulgenţă? Niciunul dintre partidele adverse nu este capabil să-şi formuleze proiectul politic. În mod paradoxal, zvonul calomnios aduce o oarecare limpezire în măsura în care, cu ură şi cu violenţă, face din Robespierre personajul-cheie al conflictului. Pe dată apare miza politică centrală şi ascunsă a confruntării: *cum se poate ieşi din Teroare*? întrebare esenţială şi totuşi neformulată. Ea constituie implicitul discursului politic care, de ambele părţi, se întrece în retorica nobilă şi în injuriile cele mai josnice.

În acest sfârşit de vară din anul 11, două luni după legea din Prerial, când închisorile gem de suspecţi iar Tribunalul Revoluţionar nu şomează decât în cea de-a zecea zi din decadă (nu va face excepţie decât în 10 termidor pentru a proceda la identificarea lui Robespierre şi a partizanilor săi...) nimeni nu îndrăzneşte să pună în mod public problema ieşirii din Teroare (la 9 termidor,

când bătălia împotriva lui Robespierre e în toi în Convenţie, ghilotina şi-a făcut treaba de fiecare zi şi nimeni nu s-a gândit să oprească execuţia). Pentru a-i *spune pe nume*, pentru a o „înscrie la ordinea de zi” a guvernului sau a Convenţiei, era necesar ca ieşirea din Teroare să fi început deja în fapt. Într-adevăr, după „primăvara victoriilor”, după eliberarea teritoriului naţional, Teroarea a fost lipsită de acest sprijin, ba chiar de legitimitatea pe care i-o asigura discursul asupra războiului, asupra necesităţii de a apăra Republica de ameninţarea din afară[21] (persistă de altfel zvonurile despre pacea iminentă). După lichidarea „facţiunilor”, a dantoniştilor şi a hebertiştilor, orice dezbatere politică, oricât de timidă, este înăbuşită de exaltarea Poporului unanim şi indivizibil. Teroarea nu-şi găseşte temeiul şi justificarea decât în discursul pe care îl ţine despre sine, contopind într-un tot denunţarea indulgenţei şi exaltarea virtuţii republicane. Oare aceasta nu cheamă la vigilenţă permanentă, nu însoţeşte practicile generate de Teroare: execuţiile, delaţiunile, frica paralizantă? Alături de exercitarea puterii, Teroarea ocupă tot spaţiul politic, blochează de la început, în cadrul acestei puteri, orice dezbatere privitoare la politica ce trebuie urmată. Divergenţele din sânul guvernului, oricare ar fi putut fi obiectul şi cauzele lor, începând cu animozităţile şi certurile personale, se agravau din cauza neîncrederii şi bănuielilor reciproce. (Analiza acestor multiple discordii nu intră în subiectul lucrării noastre; este totuşi semnificativ că cea cu privire la controlul poliţiei a fost deosebit de înveninată.) Orice conflict, chiar unul de

21 Cu privire la raporturile dintre război şi Teroare în discursul revoluţionar, Mona Ozouf emite idei pertinente şi inovatoare în lucrarea sa L’École de la France, Paris, 1984, pp. 109-128.

importanţă limitată, risca să fie prins în angrenajul Terorii, să fie rezolvat de mecanismele pe care le oferea ea. Dar ea nu favoriza decât un singur instrument... Nenumită şi de nenumit, problema *ce se poate face cu Teroarea*? era refulată şi totodată obsesivă. Problemă prin excelenţă politică, aceea a puterii revoluţionare, şi a cărei miză era chiar viaţa celor care o exercitau. Problemă indisolubil legată de persoana lui Robespierre. În sistemul de putere izvorât din proiectul care consta în „a radicaliza Revoluţia, făcând-o conformă cu discursul ei”, Robespierre ocupa, a doua zi după sărbătoarea Fiinţei Supreme şi a Legii din Prerial, locul unde se întâlneau în aceeaşi finalitate *Virtutea* şi *Teroarea*.[22] *Ce se poate face cu Teroarea*? *Cum se poate ieşi din ea*? Răspunsurile treceau pe la Robespierre. Ele nu puteau decât să vină de la el sau să se întoarcă împotriva lui. Ele nu puteau fi formulate decât în termeni ocoliţi, cu atât mai neclari cu cât le revenea chiar teroriştilor, chiar făuritorilor Terorii, sarcina să dea aceste răspunsuri. Dar ei nu puteau să le pună în practică decât cu mijloace teroriste. Aşa cum o spune Marc-Antoine Baudot, membru al Convenţiei, montagnard, observator pertinent şi, în acelaşi timp, protagonist al evenimentelor: „În starea confuză şi sângeroasă în care se găsea Republica înainte de 9 termidor nu se putea ieşi din această oribilă situaţie decât prin moartea sau ostracizarea lui Robespierre... *De aceea, în lupta de la 9 termidor, nu a fost vorba de principii, ci de a ucide*”[23]

Proiectul politic al lui Robespierre, între prerial şi termidor, se pretează la mai multe interpretări, aşa cum o dovedeşte şi dezbaterea pe care a provocat-o şi care

22 Vezi analizele remarcabile ale lui François Furet în Reflecţii asupra Revoluţiei Franceze, Bucureşti, Humanitas, 1992, pp. 72 şi urm.

23 M.-A. Baudot, op. cit., pp. 125, 148.

durează de două secole. Voia oare să înceapă ieşirea din Teroare, chiar s-o oprească dintr-odată, aşa cum ar lăsa să se creadă unele pasaje din discursurile sale şi, mai ales, reprobarea „teroriştilor” celor mai sângeroşi, şi anume a reprezentanţilor în misiune care s-au remarcat prin samavolnicie şi corupţie? Sau, dimpotrivă, voia să continue Teroarea, s-o facă şi mai sângeroasă, să domine şi mai mult Convenţia, aşa cum s-ar putea întrevedea din alte pasaje din aceleaşi discursuri şi, mai ales, din supravegherea vigilentă pe care o exercita asupra activităţilor Tribunalului Revoluţionar şi a reprimării poliţieneşti? Să-i fi lipsit orice proiect politic în afară de acela de a-şi afirma şi mai mult puterea personală şi de a se răfui cu adversarii lui în Comitete şi la Convenţie? Să-l fi lovit un fel de paralizie care-l făcea să şovăie între măsuri contradictorii, ceea ce l-ar fi pus într-o situaţie fără ieşire? Dezbatere cu atât mai încâlcită cu cât este grevată de toate pasiunile stârnite atât de Teroare, cât şi de persoana lui Robespierre. Dar oare această dezbatere nu reproduce, într-un alt registru, ambiguităţile şi contradicţiile inerente conjuncturii politice din acel moment? Proiectul politic al lui Robespierre nu s-ar preta oare la multiple lecturi de vreme ce este minat el însuşi de aceste ambiguităţi pe care le ascunde? Acest proiect nu este incoerent; dimpotrivă, tocmai din cauza logicii politice care îi este proprie, dar confruntat cu numeroasele probleme ale situaţiei termidoriene, Robespierre cade în ambiguitate. Totul se petrece ca şi cum ar continua planul care-l călăuzise de-a lungul Revoluţiei, dar în mod ciudat s-ar încurca de îndată ce trebuie să răspundă la întrebarea inedită: ce se poate face cu Teroarea, cu acest sistem al puterii revoluţionare la care dusese tocmai victoria acestui plan? Din cuvintele şi acţiunile lui Robespierre străbate ideea-imagine a unei

Terori purificate de înjosirea ei şi deci un plan de acţiune care implica *mai multă şi totodată mai puţină Teroare*.

Robespierre se recunoştea în Republica pură şi virtuoasă aşa cum o desenau reprezentările pe care Revoluţia le dădea despre ea însăşi, asemenea reprezentărilor pe care le-a oferit sărbătoarea Fiinţei Supreme atât poporului, cât şi lui Robespierre, autorul şi protagonistul principal al acestei sărbători. În acest fel, Republica pură şi virtuoasă trebuia să se confunde în mod necesar cu persoana lui Robespierre, în vreme ce acesta se identifica pe deplin cu nobila sa cauză. Proiectul lui Robespierre presupunea însă ca, într-o oarecare măsură, Revoluţia să rămână Revoluţie, iar Robespierre să rămână Robespierre, contopindu-se în exerciţiul puterii revoluţionare. Dar ca să fie pură şi virtuoasă, credincioasă propriilor ei reprezentări, Republica trebuia să se purifice, să scape de cei „impuri”, de trădători, de intriganţi, de carierişti, de infamii profitori, elemente nedemne de ea, de cei mai înverşunaţi duşmani, ascunşi şi făţarnici. Revoluţia progresa deci în mod necesar prin excludere. Acesta este mersul ei înainte triumfător şi Robespierre şi-l însuşise. Ea îi călăuzea proiectul politic împotriva adversarilor succesivi. Chipurile lor erau, desigur, diverse, dar erau de fapt tot atâtea măşti care ascundeau un duşman statornic, pentru a sfârşi mereu identic cu sine. Această viziune politică ce se dovedise eficace pe tot parcursul carierei sale politice – şi al cărei rezultat era Teroarea – Robespierre o aplică tocmai Terorii, aşa cum o judecă el în săptămânile dinainte de termidor. Dar, ca să reluăm ultimele lui cuvinte din Convenţie, el, „cel care este făcut să combată crima, nu să o guverneze”, găseşte că Teroarea este întinată. Nu de sângele victimelor, ci de josnicia celor chemaţi s-o pună în aplicare şi deci să vegheze la puritatea

ei. Robespierre era un om dedicat studiului. Nu văzuse niciodată ghilotina funcţionând. Nu se dusese niciodată în misiune, acolo unde cuvântul înflăcărat al teroristului se preschimba în faptă, unde Teroarea nu putea fi separată de exercitarea unei puteri nelimitate, unde se scufunda în intrigile şi conflictele locale, unde dădea naştere la trafic de influenţă. În experienţa politică a lui Robespierre, Teroarea însemna discursurile adresate iacobinilor şi Convenţiei, hotărârile ce trebuiau luate de Comitetul Salvării Publice pe hârtie, chiar dacă această hârtie nu cuprindea altceva decât listele cu deţinuţi ce urmau să fie deferiţi Tribunalului Revoluţionar sau cu judecători numiţi la acest tribunal. Dar, din iarna anului II, numărul mare de rapoarte care ajung la Robespierre, toate denunţuri, dovedeşte că Teroarea nu corespunde deloc reprezentărilor care o legitimează (cere el însuşi aceste rapoarte, trimiţând emisari speciali, cum este, de pildă, tânărul Julien). La Lyon sau la Marsilia, la Bordeaux şi la Nantes, Teroarea este „pângărită” de acte arbitrare, de hoţi care profită de împrejurări ca să se îmbogăţească, de „orgii”, de răfuieli. Oare nu tot aşa stau lucrurile şi la Comitetul Siguranţei Generale şi la Comitetul Salvării Publice, sfâşiate de ambiţii personale şi de intrigi?

O Teroare înjosită de propriii săi oameni, trădată, ca să spunem aşa, de terorişti. Dedicat studiului, Robespierre este şi un adept al ideologiei. El nu putea înţelege animozităţile personale decât printr-o grilă ideologică. Faţă de „pungaşi” şi de „asasini” de teapa unor Tallien, Fréron, Fouché, Vadier (nu vom şti niciodată unde se oprea această listă), Mlaştina apărea mai curată. Cel puţin oamenii aceştia erau cinstiţi, nu căzuseră niciodată în ticăloşie. Proiectul lui Robespierre părea să cuprindă *mai multă* şi, în acelaşi timp, *mai puţină Teroare*. Mai puţină

Teroare impură, arbitrară, cea pe care o exercitau „pungaşii"; mai multă Teroare, căci purificarea nu se putea face decât prin mijloace teroriste, prin amputarea Convenţiei despre care se presupunea că trebuie să predea vinovaţii din propriile ei rânduri. Mai multă Teroare, căci ea nu era niciodată şi nu putea deveni „pură" decât în discursuri şi pe hârtie. Ea nu se putea purifica decât atacându-şi propriii oameni de care totuşi nu putea fi separată, aceşti „terorişti" pe care ea însăşi îi formase.

Nu vom şti niciodată ce ar fi devenit Teroarea „purificată" după concepţia lui Robespierre. Cei vizaţi în discursurile lui nu puteau să aştepte, să-i urmărească demersul sinuos, să-i descopere ambiguităţile. Pentru ei, acest mesaj pierdea în subtilitate retorică ceea ce recupera, în schimb, printr-o limpezime orbitoare şi ameninţătoare: „mai puţină" şi „mai multă" Teroare nu se echilibrau, ci se adunau. Miza era tot mai mică; în joc nu se mai aflau nici Virtutea, nici Revoluţia, ci numai propriile lor capete. Desigur, Couthon îşi luase sarcina să-i lămurească pe iacobini că nu era vorba decât de epurarea Convenţiei de câţiva scelerați. Dar întrebarea era *câţi* şi, mai ales, *cine*! Limbajul aluziv al Virtuţii era limbajul suspiciunii. În felul acesta, el se întorcea împotriva celui care-l folosea şi-l înfăţişa de acum înainte drept un maestru al suspiciunii. În loc să-i strângă în jurul lui, el oferea o breşă pentru gruparea potrivnică, alcătuită din Fouché, Tallien, Vadier, Collot, toţi cei care *se simţeau* vizaţi de acest limbaj. În faţa Virtuţii neîntinate, rari erau aceia dintre membrii Convenţiei amestecaţi în Teroarea reală care să fi rămas în afara oricărei bănuieli. Primii complotişti vor exploata cu atât mai mult acest climat de suspiciune, cu cât erau tocmai *terorişti*. Nu numai în sensul politic sau moral al cuvântului, ci şi în sensul *tehnic*

despre care am vorbit deja. Cunoşteau bine această „meserie”; dobândiseră experienţa Terorii, a mecanismelor şi rotiţelor ei. îi mânuiseră chiar ei limbajul, ştiau să se servească de el şi să-l descifreze. Teroarea „epurată” nu era altceva decât ghilotina „pură”, adică unsă şi curăţată cu grijă. Oricare ar fi vocabularul Terorii – fie că îi demască pe federalişti, pe pungaşi sau facţiunile – el nu se reînnoieşte deloc căci se termină într-un amalgam, iar rezultatul lui este întotdeauna acelaşi. Virtutea nu era decât un termen în plus, deosebit de tăios şi ascuţit. Din făuritori ai Terorii, aceşti terorişti se vedeau preschimbaţi în victimele ei. Întreaga lor pricepere tehnică, dobândită în timpul Terorii şi susţinută de o teamă foarte reală, a fost necesară pentru a forma o coaliţie şi a o consolida în vederea atingerii unui singur obiectiv, *doborârea tiranului*. Ca şi Robespierre, ei au descoperit în Mlaştină oameni curaţi, victime ale unei „tiranii”, cu care se simţeau acum solidari, după ce până mai ieri îi dispreţuiau. Misterioasele liste de deputaţi proscrişi puse în circulaţie marchează o dublă lovitură; ele sudează legăturile de solidaritate cu montagnarzii care-şi găsesc numele pe ele; numărul mare de proscrişi cuprins în aceste liste transformă ceea ce putea să apară ca o răfuială între „terorişti” într-o afacere ce privea Adunarea în ansamblul ei. Amputată din nou, denunţându-şi încă o dată propriii membri, Adunarea nu se dădea oare pe mâinile celui care s-ar fi erijat astfel în stăpânul ei absolut? *Să-l doborâm pe tiran*! Era un slogan şi totodată un obiectiv precis care permitea să se rezolve în modul cel mai eficace ceea ce era mai urgent, escamotându-se toate divergenţele potenţiale între cei care nu ştiau că în curând vor deveni „termidorieni”. Era, de asemenea, un mijloc de a eluda *problema politică centrală*, aceea a *ieşirii din Teroare* şi de a o lăsa

neformulată, în implicitul strigăt unanim al Convenţiei, care proclama, în cursul şedinţei din dimineaţa lui 9 termidor, arestarea lui Robespierre şi a acoliţilor săi. Evoluţia evenimentelor, mai ales insurecţia improvizată a Comunei care nu-şi găsise loc în proiectul lui Robespierre, deplasează miza politică a zilei şi în acelaşi timp o clarifică. Într-adevăr, ea cerea să se aleagă între două legitimităţi: cea care izvora din suveranitatea directă a „poporului în picioare" şi cea a Convenţiei ce întruchipa sistemul reprezentativ. Dar chiar dacă termenii acestei alegeri erau acum mai limpezi ei nu puteau să asigure victoria. Soarta bătăliei părea să fie, în acest moment crucial, deosebit de nesigură. Abilitatea tehnică, politică şi poliţienească a sărit atunci ca să salveze victoria. Pentru a ajuta bravul popor în alegerea lui, pentru a-l lămuri care este cauza dreaptă, pentru a-l convinge să „nu se ridice", pentru a simplifica toată această afacere complicată, cu „un tiran" ce mai ieri întruchipa Revoluţia şi Virtutea, a fost inventat un complot, a fost născocită o poveste, a fost ascuns şi apoi descoperit un fals. Oricare ar fi fost autorii direcţi ai acestei diversiuni, ea era, aşa cum am constatat, rodul unei experienţe politice colective şi rezuma perfect un întreg imaginar şi o întreagă practică teroriste. Frica şi panica adăugau cinismului manevrei o notă de spontaneitate.

Mijloc de apărare împotriva unui pericol imediat, născocirea despre Robespierre-rege nu dădea evenimentului decât o semnificaţie de o zi. Ea nu rezolva nicidecum problema politică centrală a Terorii; dimpotrivă, o făcea şi mai confuză. A doua zi după victorie, odată cu executarea deputaţilor scoşi în afara legii şi a membrilor Comunei, odată cu reforma Tribunalului Revoluţionar şi cu primele eliberări ale „suspecţilor", lucrurile se vor

precipita. Sensul zilei de 9 termidor, această revoluţie făcută de Convenţie, şi nu de popor, pentru a relua formula lui Barere, va depăşi deci simpla răsturnare a unui tiran. De altfel, născocirea despre Robespierre-rege nu închidea oare deja în sine mai mult decât ceea ce dădea la iveală utilizarea ei directă? Dacă disociem termenii pe care îi amalgamează – Teroarea şi Regele – ea pare să schiţeze în linii mari calea de ieşire din Teroare pe care o va urma puterea republicană după 9 termidor. Cale îngustă şi periculoasă, definită negativ: nici Robespierre, nici rege, nici Teroare, nici monarhie. Toate acestea nu vor împiedica – ba dimpotrivă – puterea termidoriană să recurgă din nou la amalgam pentru a-şi combate adversarii. Dar, profitând de experienţa câştigată, o va face cu mai puţină panică şi mult mai mult cinism.

II

Sfârşitul anului II

În 24 fructidor anul II, patruzeci şi cinci de zile după 9 termidor şi zece zile înainte de sfârşitul anului II, în timpul unei dezbateri furtunoase în care se dezlănţuie neînţelegerile ce sfâşie Convenţia, Merlin (din Thionville), după ce îi atacase pe „terorişti”, aceşti „cavaleri ai ghilotinei”, formulează trei întrebări esenţiale pentru Republică la care Convenţia trebuie să răspundă fără echivoc: „De *unde venim*?”, „*Unde suntem*?”, *Jncotro ne îndreptăm*?” Aceste întrebări sunt de o importanţă capitală; ele străbat în adâncime întreaga dezbatere politică. Comitetul Salvării Publice reia şi el aceste întrebări, dându-le propriile lui răspunsuri. La o dată simbolică, ziua celei de a patra sanculotide[24], care încheie anul II, Robert Lindet prezintă într-un lung discurs, în

24 Termen care desemnează cele cinci zile complementare care încheiau anul în calendarul republican (n. t.).

numele Comitetului, un fel de raport asupra stării Naţiunii. Acest raport, acceptat de Convenţie, nu va pune totuşi capăt dezbinărilor sfâşietoare; răspunsurile sale, care ar trebui să fie „o punte de legătură” şi să restabilească unitatea pierdută, se vădesc provizorii; ele vor fi repede contestate şi depăşite.

Dramatizarea acestor întrebări scoate în evidenţă sentimentul că lucrurile se aflau la o cotitură unde trecutul, prezentul şi viitorul nu se mai disting limpede, ca şi cum Revoluţia şi-ar fi pierdut acea minunată transparenţă, glorificată în tot cursul anului II. La sfârşitul acestui an chiar şi trecutul a devenit opac. Se aşteaptă de la Comitetul Salvării Publice un îndoit bilanţ, al drumului parcurs de la /evoluţia din 9 termidor”, dar şi al trecutului
1

mai îndepărtat în care domneau „teroarea” şi „tirania” de care această „fericită revoluţie” a scăpat Republica. Prezentul este şi mai tulbure. Întrebările lui Merlin pun în evidenţă faptul că 9 termidor este un punct din care nu mai există întoarcere, dar şi că problema ieşirii din Teroare nu e rezolvată. În 10 termidor, Convenţia a anunţat cu surle şi tobe victoria „revoluţiei sale”; odată cu răsturnarea „tiranului” şi a acoliţilor săi, Republica era salvată şi se pusese capăt opresiunii. La sfârşitul anului II, bilanţul este clar: *ieşirea din Teroare* nu este un *act*, ci un *proces* neliniştitor cu şanse de reuşită nesigure. Ieşirea din Teroare nu s-a încheiat cu înlăturarea lui Robespierre; ea este un drum care trebuie descoperit şi străbătut.

Experienţa era inedită. Se ştie că istoria politică a Revoluţiei prezintă acest interes deosebit de a oferi, într-o perioadă relativ scurtă, experienţa mai multor regimuri şi situaţii politice: monarhia constituţională, Teroarea, republica întemeiată pe un sistem reprezentativ şi cenzitar,

dictatura plebiscitară etc.[25] Tot aşa stau lucrurile cu *ieşirea din Teroare*, experienţă deosebit de complexă. Începută la 9 termidor, această experienţă trebuia să se desfăşoare într-un cadru politic şi simbolic, instituţional şi social izvorât din Teroare şi modelat de ea. Tocmai de aceea, inevitabil, se ridicau mai multe întrebări. Ce era de făcut cu moştenirea lăsată de perioada Terorii? Ce anume trebuia reţinut, şi după ce criterii, din această moştenire care era în acelaşi timp a Terorii, dar şi a Republicii, a Revoluţiei chiar? Ce era de făcut cu nenumăratele sechele ale Terorii, începând cu temniţele care gem de „suspecţi" ce-şi aşteaptă judecata? Cum se puteau înlătura instituţiile şi personalul politic şi administrativ, izvorât din Teroare şi format în scopul de a o servi şi de a-i asigura funcţionarea? Cum putea fi definit spaţiul politic de după Teroare? întrebări complexe căci ieşirea din Teroare este efectuată de către o putere politică şi de un personal politic care fuseseră agenţii ei, care, prin activitatea lor, o instalaseră trainic. „Revoluţia din 9 termidor" trebuia să apară în acelaşi timp ca o *ruptură* în istoria Revoluţiei, dar şi ca *garantul continuităţii ei*. Dincolo de Teroare, Revoluţia şi-ar afirma fidelitatea faţă de ea însăşi şi de principiile ei fondatoare. Relaţia între ruptură şi continuitate nu se situa numai pe plan politic şi colectiv; ea era trăită tensionat pe plan individual de către fiecare.

Este cu atât mai necesar să insistăm asupra caracterului inedit şi complex al acestei experienţe, prin excelenţă *politică*, cu cât particularităţile şi originalitatea perioadei termidoriene sunt prea adesea neglijate de istoriografie. Există o tradiţie „iacobină" a istoriografiei revoluţionare pentru care perioadei eroice a Revoluţiei,

---

25 Vezi F. Furet, Marx et la Révolution française, Paris, 1986, pp. 86 şi urm.

simbolizată de anul II, anul sanculoţilor, al iacobinilor, al montagnarzilor, al elanului revoluţionar pur şi dur, i se pune iremediabil capăt la 9 termidor. După aceea nu va avea să mai fie decât „reacţiunea" şi, pentru a încheia, zadarnica luptă eroică a sanculoţilor şi a ultimilor montagnarzi, care apărau, împotriva „reacţionarilor", moştenirea înălţătoare a anului II. Ca şi cum „ultimii montagnarzi" şi „ultimii iacobini" n-ar fi fost ei înşişi termidorieni: nu numai că aprobau şi proslăveau binefacerile „revoluţiei de la 9 termidor", ci participau, în felul lor, alături de ceilalţi „reacţionari", la experienţa comună *a ieşirii din Teroare*.

Căci anul II, în sensul simbolic al acestui cuvânt, nu se termină ca o tragedie antică, la 10 termidor, în Piaţa Revoluţiei, atunci când tăişul ghilotinei a despărţit de trup capul Incoruptibilului. Imaginarul social creat de anul II şi care îi dădea sensul simbolic cunoaşte un sfârşit mai puţin eroic şi teatral. În mod mult mai prozaic, noua experienţă a ieşirii din Teroare atrage dezintegrarea destul de rapidă a acestui imaginar. A trece peste originalitatea şi complexitatea ei înseamnă a ascunde sechelele politice, sociale şi morale ale Terorii şi, ca urmare, a o închide într-o legendă istorică ce nu putea decât s-o legitimeze *a posteriori*. A trece peste particularităţile acestei experienţe, înseamnă a asuma riscul unui alt anacronism: redusă la „o reacţiune", perioada termidoriană, dacă nu întreaga perioadă a Directoratului, devine oarecum o simplă tranziţie de la 9 termidor la 18 brumar. Legenda eroică a Terorii n-ar putea găsi un sfârşit demn de ea decât într-o altă legendă, aceea a lui Napoleon? Şi totuşi, nimic nu e mai fals din punct de vedere istoric. A înţelege problemele ridicate în perioada termidoriană înseamnă a pune în lumină caracterul relativ deschis al experienţei

care începe la 9 termidor, anul II. Nicio logică a istoriei n-a acceptat ideea că germenii lui 18 brumar se găsesc în căderea lui Robespierre. A gândi perioada termidoriană înseamnă a pune mai întâi în discuţie *problemele* politice pe care protagoniştii politici erau chemaţi să le definească şi să le rezolve; înseamnă a analiza, apoi, conflictele şi mecanismele politice care au dus la alegerea, foarte empirică, a unui anumit fel de a ieşi din Teroare.

Doar *cincizeci şi şase de zile* despart cea de a cincea revoltă a sanculoţilor, care încheie anul II, de 9 termidor din acelaşi an. Perioadă foarte scurtă, dar deosebit de densă, de bogată în evenimente şi fenomene politice noi. A început o mutaţie politică, dar jocurile nu sunt nici pe departe făcute. Protagoniştii politici ocupă un spaţiu extrem de deschis. Am ales cu bună ştiinţă sfârşitul anului II pentru a încheia cronologia şi a încerca o analiză a drumului parcurs de la 9 termidor. Alegerea e, desigur, arbitrară. Această dată este simbolică: anul II, cel al calendarului revoluţionar, şi nu cel al legendei revoluţionare, se încheie cu greu în ceasul în care protagoniştii politici simt ei înşişi nevoia de a da un răspuns la întrebările: *de unde venim*?, *unde suntem*?, *încotro ne îndreptăm*? Ea îi oferă istoricului posibilitatea de a relua aceste întrebări, insistând asupra conceptelor şi valorilor, asupra reprezentărilor şi simbolurilor, asupra câmpului de experienţă şi a orizontului unor aşteptări, ale unui popor, ale reprezentanţilor săi, a zguduirilor istorice prin care a trecut.

„DE UNDE VENIM? 66

În 9 termidor, revoluţia înfăptuită de Convenţie nu este contestată de nimeni. Nimeni nu-i apără pe Robespierre sau pe triumviri şi nici nu se îndoieşte de crimele şi proiectele lor perfide. În acest sens, toate

societăţile populare, toate autorităţile instituite, toate armatele, pe scurt, toată Franţa s-a trezit la 10 termidor anti-robespierristă, chiar „termidoriană”. Această unanimitate i-a uimit pe istorici. Astfel, Michelet vorbeşte despre zilele imediat următoare lui 9 termidor ca despre nişte zile în care bucuria şi uşurarea erau împărtăşite de toţi; descrierea unanimităţii regăsite pare să reia relatarea sărbătorii Federaţiei din 1790, simbol al unităţii şi speranţei revoluţionare.[26] însă dacă o examinăm mai îndeaproape, această frumoasă unanimitate care se instalează a doua zi după 9 termidor se vădeşte destul de tulburătoare: ea ascunde cu greu o realitate foarte complexă.

Aprobarea unanimă a lui 9 termidor nu-şi găseşte nicăieri o expresie mai clară ca în cele peste şapte sute de mesaje solemne de felicitare adresate Convenţiei, după „căderea tiranului”, din toate colţurile ţării, de autorităţile instituite, de societăţile populare, de armate. (în timpul şedinţelor Adunării s-a citit numai o parte din aceste mesaje; cel mai adesea, ele erau rezumate, dându-li-se o „apreciere favorabilă” în *Buletin*[27].) Lectura acestor texte, caligrafiate cu grijă, de cele mai multe ori pe o hârtie bună, rezervată unor ocazii deosebite, este foarte instructivă, în ciuda monotoniei lor grandilocvente. Sau, mai degrabă, *tocmai din cauza* acestei monotonii.

Să luăm ca exemplu mesajul societăţii populare din

---

26 Vezi J. Michelet, Histoire du dix-neuvième siècle, în Œuvres complètes, editate de P. Viallaneix, vol. XXI, Paris, 1982, pp. 80 şi urm.; vezi şi R. Levasseur, Mémoires, vol. II, Paris, 1829, pp. 3-5.

27 AN C 314, C 325, C 316. Gabriel Monod a fost primul care a atras atenţia asupra interesului pe care-1 reprezintă această serie de documente. Vezi G. Monod, „Mesaje trimise Convenţiei după 9 termidor“, Revue historique, voi. XXXIII, 121.

Granville-la-Victoire, trimis Convenţiei la 15 termidor (el este citit la bara Convenţiei în 22 termidor şi primeşte o apreciere favorabilă):

„Un nou Cromwell vrea să se ridice pe ruinele Convenţiei Naţionale; vigilenţa neadormită îi pătrunde intenţiile; înţelepciunea le descumpăneşte; o fermitate demnă de primii romani face ca îndrăzneţul conspirator şi infamii lui complici să fie arestaţi; capetele lor robite josniciei cad în mod ruşinos sub paloşul răzbunător care loveşte fără îndurare pe vinovaţi; Republica este salvată. Fii binecuvântată, Fiinţă supremă care veghezi la destinele Franţei; iar pe voi, demni reprezentanţi ai unui popor suveran şi liber, oricât ar fi de grea munca pe care o înfăptuiţi, dragostea de patrie să vă ţină în posturile unde v-a pus încrederea şi pe care cu atâta cinste le îndepliniţi.

Acestea sunt urările societăţii populare din Granville, la care adaugă jurământul de a trăi liber sau de a muri, de a susţine Republica, una şi indivizibilă, de a-i combate pe tirani şi de a denunţa toţi trădătorii. Trăiască Republica! Trăiască Convenţia!”

Societatea populară reînnoită a sanculoţilor din municipalitatea din Montpellier trimite la 16 termidor mesajul ei, care va fi prezentat în Convenţie la 26 termidor:

„Cetăţeni reprezentanţi! De când poporul v-a ales şi v-a încredinţat admirabilul mandat pe care aţi ştiut să-l onoraţi, aţi înaintat neabătut spre cucerirea libertăţii şi egalităţii. V-aţi arătat măreţi şi demni de popor în toate evenimentele care au pus patria în pericol. Dar niciodată nu a existat vreo împrejurare asemănătoare cu aceea despre care vom lăsa să vorbească sentimentele noastre; un nou Catilina, asupritor îndrăzneţ al poporului şi reprezentanţilor săi, după ce multă vreme a reuşit să

înşele opinia publică amăgită de minciunile lui meşteşugite, a cutezat să-şi arunce masca şi să vă propună să alegeţi între supunerea faţă de voinţa lui şi moarte. N-aţi şovăit nicio clipă, înconjuraţi de sateliţii tiranului aţi pronunţat condamnarea lui, iar când aţi fost preveniţi despre pericolele care se strâng deasupra capetelor voastre, aţi răspuns prin aceste înălţătoare cuvinte, expresie a unui unanim devotament: vom muri toţi aici pentru libertate. Fiţi binecuvântaţi!...”

Societatea agricolă şi revoluţionară compusă din sanculoţii din 22 de comune ale cantonului Aurillac îşi exprimă astfel sentimentele în şedinţa din 17 termidor:

„Veştile importante aduse ieri de curier au prilejuit o şedinţă extraordinară. Unul dintre membri le-a dat citire; la aflarea cumplitei conspiraţii a lui Robespierre, toţi membrii Societăţii au fost cuprinşi de groază şi indignare; dar ce bucurie, ce linişte consolatoare a pus stăpânire pe toate sufletele când în continuare s-a anunţat că trădătorii suferiseră deja soarta pe care o meritau pentru fărădelegile lor; ce admiraţie pentru demnul popor al Parisului, pentru cele 48 de secţii care nu s-au lăsat amăgite de aceşti scelerați”.

Societatea populară din Inzieres trăieşte sentimente asemănătoare:

La vestea despre intrigile perfide pe care infamul Robespierre şi complicii lui le urzeau pentru a-şi duce la îndeplinire himericele planuri de domnie, ne-am cutremurat de groază. Dar, imediat, aflând fermitatea şi înţelepciunea de care Convenţia a dat dovadă în acea clipă primejdioasă, când ea şi libertatea erau puse în pericol, am strigat: Trăiască Republica şi piară pentru totdeauna toţi duşmanii săi! Amintirea lor infamă să fie pe veci sortită urii universale a tuturor popoarelor din lume!”

Să cităm, pentru a încheia, mesajul societăţii populare din Montauban care este adresat iacobinilor (mesajul este citit la Societatea iacobinilor la 26 termidor):

„Iată-l deci pe Robespierre, acest tigru însetat de sânge, mai ales de sângele care curge pentru libertate, *iată-l că a pierit într-o clipă* chiar în locul unde acest scelerat venise să-şi potolească setea. S-a dus să-şi pună capul sub paloşul răzbunător al Republicii. Republicanii nu vor mai avea parte de amărăciunea de a-i auzi cuvintele machiavelice demascând pretutindeni, în grupurile cele mai pure, conspiratori, intriganţi, trădători.

Ah! binecuvântaţi fie cei care cu adevărat au conspirat şi au uneltit împotriva lui şi a vinovaţilor lui conspiratori. Cei care au uneltit pentru a-l demasca şi nimici, aceia nu au trădat deloc

Republica; aceia... au ridicat pe cele mai înalte culmi recunoştinţa publică”.

Aproape toate mesajele reiau aceleaşi clişee, combină aceleaşi elemente retorice; ele se aseamănă într-atât încât dau impresia că se inspiră dintr-un model comun. Se întrec în a-l denunţa pe Robespierre. „Un nou Catilina”, „un Cromwell modern”, aceste epitete revin fără încetare de-a lungul a sute de pagini. Uneori se adaugă şi altele: „monstru zămislit de crimă [care] voia un tron pentru a domina Republica şi a-i pune pe francezi în lanţuri” (societatea populară din Charolles); „un monstru, un viclean, protector ascuns al duşmanilor Republicii” (municipalitatea din Grave-Libre); „ipocritul, infamul, făţarnicul” (societatea populară din Segonzac); urmaş „al seminţiei hermafrodite din care s-a născut Cromwell” (secţia de la Panthéon); „monstru pentru care nici momentele cele mai cumplite ale istoriei nu ne furnizează un exemplu” (batalionul III din Nièvre); „pigmeu temerar”

(sanculoţii din Emée, departamentul Mayence). Se regăsesc din când în când, destul de sporadic, ecouri ale zvonului despre Robespierre-rege („Robespierre, acest scelerat... care plănuise să restabilească regalitatea în Franţa pentru a pune stăpânire pe tron”, clamează societatea populară din Anse).

Mesajele se întrec, de asemenea, în proslăvirea Convenţiei, a minunatului său curaj, demn de vechii romani, în faţa pericolelor cumplite care o ameninţau. „Cetăţeni reprezentanţi! Ne exprimăm admiraţia faţă de energia, curajul vostru, îndrăzneala bărbătească de care daţi dovadă în mijlocul celor mai mari pericole. Mereu neclintiţi la postul vostru, înfruntaţi mai departe pumnalul agitatorilor, al trădătorilor, al ambiţioşilor” (societatea populară din Pont-sur-Rhône). „Rămâneţi la posturile voastre! Universul care vă priveşte să afle că poporul francez vă datorează şi libertatea, şi fericirea lui” (societatea populară, autorităţile constituite şi tot poporul din Charly-sur-Marne). „Convenţiei Naţionale ce-şi află sediul în vârful Muntelui sfânt: Munte minunat, Munte divin, Munte sfânt şi sublim, veghează neîncetat la libertatea poporului şi trimite fulgere răzbunătoare asupra duşmanilor lui, primeşte felicitările noastre şi expresia entuziasmului nostru. Încă o dată, energia ta, curajul tău, înţelepciunea şi fermitatea ta au salvat Patria” (societatea apărătorilor Constituţiei republicane, Vic-la-Montagne).

Aparent, nicio îndoială, nicio rezervă nu tulbură entuziasmul care se revarsă din aceste mesaje, în încheierea cărora figurează uneori sute de iscălituri.

Totuşi, felicitările localităţilor din provincie, mai ales din comunele mici, sosesc în masă între 16 şi 20 termidor şi nu încetează în tot cursul lunii fructidor. Decalajul nu se datorează ezitărilor politice; am menţionat că mai multe

mesaje subliniază faptul că trimiterea lor a fost hotărâtă „pe loc”, de îndată ce au sosit veştile de la Paris. Dar aceste veşti călătoresc greu, cel mult cu viteza calului; şi mai trebuie să fie convocată întrunirea, să fie scris textul iar apoi să fie caligrafiat şi trimis la Paris. Încetineala comunicaţiilor explică şi faptul că în dosarele în care secretarii Convenţiei clasează corespondenţa se pot găsi, între două mesaje felicitându-i „pe părinţii patriei” pentru zdrobirea „monstrului şi odiosului tiran”, şi alte felicitări: „Rămâneţi la postul vostru, montagnarzi neclintiţi! Toate decretele voastre date în numele Justiţiei vestesc universul uimit că toate virtuţile la ordinea zilei stau la baza guvernării voastre. Inimile cetăţenilor au fost zguduite de lovitura îndreptată împotriva lui Collot d’Herbois, de faptele *asasinilor trimişi de Pitt pentru a atenta la persoana sfântă a lui Robespierre*” (societatea populară din Caudecoste, districtul Valence). „Dacă societatea din Solles (departamentul Var) nu şi-a făcut din nou auzit glasul, dacă nu v-a adus tributul de omagii pe care le meritaţi tot mai mult, aceasta se datorează faptului că, pătrunsă de groază şi de indignare la aflarea atentatului comis asupra a doi dintre dumneavoastră, Collot d’Herbois şi Robespierre, îi pierise glasul. Astăzi când paloşul legii a căzut asupra capetelor asasinilor, astăzi când Collot d’Herbois şi Robespierre sunt răzbunaţi şi infamii regicizi nu le mai pun viaţa în pericol, ea se grăbeşte mai mult ca oricând să vă felicite pentru fermitatea voastră de neclintit”.

Aceste mesaje, sosite spre sfârşitul lunii termidor au fost clasate cu grijă, dar nu au fost prezentate în Convenţie ca să le fie acordată aprecierea favorabilă cuvenită... Asasinatul asupra „persoanei sacre a lui Robespierre” la care fac aluzie nu este, desigur, 10 termidor, ci istoria

încâlcită a unei tinere fete de douăzeci de ani, Cécile Renault, care încercase să se apropie de Robespierre şi asupra căreia se găsise un briceag. Acuzată că a vrut să atenteze la viaţa lui, ea a fost condamnată la moarte şi dusă la eşafod în 29 prerial, îmbrăcată cu cămaşa roşie a regiciziilor. Mesajele, expresie a indignării şi entuziasmului unanim, au sosit la Paris cu o întârziere prea mare, dar clişeele utilizate puteau foarte bine să fie refolosite pentru a-l condamna pe „noul Catilina".

Utilizarea repetată a aceloraşi epitete: „noul Catilina", „noul Cromwell", în sute de mesaje nu încetează să ne uimească. Mesajele sunt, am mai spus-o, însoţite de sute de semnături. Multe dintre acestea sunt trasate cu greu şi stângaci de mâini care nu prea ştiu să folosească pana; uneori se întâlnesc cruci în locul iscăliturilor şi, la sfârşitul unor mesaje, lungi liste cu nume de cetăţeni care, „fiind neştiutori de carte, au cerut ca secretarii să semneze pentru ei" (societatea populară din Orange, la 18 termidor). Prezenţa acestor analfabeţi şi semianalfabeţi la întrunirile societăţilor populare este o mărturie a accesului unor noi pături sociale la politică în timpul Revoluţiei şi mai ales în anul II. Dar oare ei cunoşteau atât de bine istoria antică, ştiau toţi cine era „vechiul Catilina"? „Legenda întunecată" a lui Cromwell a cunoscut într-adevăr o răspândire atât de mare încât numele lui să vină spontan în mintea neştiutorilor de carte, pentru a-l condamna pe „noul tiran" doborât la Paris? Şi ce se poate crede despre aceşti adolescenţi de cincisprezece ani din compania Tinerilor Republicani a municipalităţii din Angoulême care, în mod foarte spontan, îşi exprimă astfel sentimentele: „Cât de măreţ era Muntele în acele clipe crâncene! Da, universul va afla că el se ridică deasupra tuturor conjuraţiilor! Părinţi ai

Patriei, sunteţi imortalizaţi, v-aţi pus în serviciul speciei omeneşti! Rămâneţi la locul vostru până când toţi sceleraţii, toţi tiranii de felul lui Catilina sau Cromwell, dictatorii, triumvirii vor fi nimiciţi”.

Aceste mesaje nu sunt numai dovada sentimentelor spontane ale celor care le-au scris sau semnat. Chiar limbajul lor trimite la *condiţiile care fac posibilă* exprimarea frumoasei unanimităţi pe care o afişează. Clişeele şi şabloanele sugerează un model comun, reluat de toate aceste mesaje. El este, de altfel, destul de uşor de depistat; într-adevăr, apelurile Convenţiei şi dările de seamă asupra şedinţelor ei sunt acelea care vehiculează clişeele şi constituie, în mod evident, prima sursă de inspiraţie. *Mesajele se exprimă în „limba de lemn „a anului* II, aceeaşi, cu câteva epitete în plus, care fusese folosită pentru a celebra prezervarea integrităţii „persoanei sacre a lui Robespierre”. Oricare ar fi partea de reală uşurare resimţită la „căderea tiranului”, mesajele sunt o mărturie a uniformizării limbajului efectuate de Teroare, a unei unanimităţi comandate de sus, a conformismului şi oportunismului dobândite şi interiorizate ca un comportament politic în timpul Terorii. Cei care scriu şi semnează aceste mesaje sunt tot cei care au condamnat deja federalismul, „îngrozitoarele conspiraţii” ale lui Danton sau ale. josnicului Hébert”. (Unele mesaje fac de altfel apropierea între „noua conjuraţie” şi celelalte, mai vechi...) Ei au înţeles într-adevăr că este foarte riscant să manifeşti îndoieli cu privire la „conspiraţiile” demascate la Paris; să treci de partea învingătorilor ţine de prudenţa cea mai elementară. Monopolul asupra informaţiei şi sechestrarea de către puterea centrală a opiniei publice nu-i lasă acesteia din urmă decât un singur spaţiu de manifestare, acela al supralicitării retorice, prin laude şi

condamnări.

Este de altfel izbitor faptul că mesajele prezintă „teribila conjuraţie” ca pe o afacere îndepărtată care a avut loc la Paris. După executarea „triumvirilor”, pericolul a trecut; poporul unanim se strânge în jurul Convenţiei, „centrul său de raliere”; Revoluţia a mai câştigat o victorie, cea mai mare (întotdeauna ultima victorie este cea mai mare iar ultima conspiraţie cea mai „oribilă”); „părinţii Naţiunii” rămân neclintiţi la locul lor. Locuitorii Parisului şi-au servit încă o dată patria. Mesajele trec sub tăcere şovăielile secţiilor din Paris la care Barère a făcut totuşi aluzie în raportul său. Mesajele care se aventurează să iasă din cadrele fixate de textele Convenţiei denunţând complicii locali ai lui Robespierre sunt foarte rare. Şi nu este vorba, în acest caz, decât de membri ai Convenţiei care fuseseră deja „demascaţi”, ca Lebon la Arras sau Couthon la Clermont-Ferrand. O singură dată, în Commune-Affranchie (fostă Lyon), societatea populară a anexat la mesajul ei (purtând vreo 700 de semnături) în care-şi exprimă satisfacţia că „norii noii furtuni liberticide” au fost împrăştiaţi, extrasul din procesul-verbal al întrunirii exprimând o oarecare îngrijorare: „Ceea ce trebuie să împiedicăm cu orice preţ este ca aristocraţia să profite de dezbinările dintre noi. Şi astăzi (14 termidor) o seamă de indivizi ciudaţi se plimbau pe străzile noastre iar privirile lor erau sinistre... E adevărat! a strigat toată Adunarea”.

Aceste mesaje de fidelitate aduc involuntar, indirect, printr-un clişeu, un omagiu lui Robespierre. Într-adevăr, ele evocă uneori enormul prestigiu de care s-a bucurat. Bineînţeles cu indignare faţă de acest „făţarnic” care a izbutit, cu o dibăcie de necrezut, să arboreze masca patriotului virtuos şi incoruptibil, înşelând în felul acesta

poporul care credea în el. „Dragostea noastră pentru aceşti oameni pe care-i socoteam stâlpii Republicii s-a preschimbat într-o groază profundă la vestea conjuraţiei lor de o cutezanţă fără margini” (societatea populară din Guéret, departamentul Creuse, 14 termidor). „Toţi republicanii ar fi vărsat odinioară şuvoaie de lacrimi pe mormântul unui om care astăzi este socotit mai criminal decât Cromwell, Catilina sau Nero şi care a întrecut prin crimele sale descoperite într-o clipă toţi monştrii pe care i-a zămislit natura spre nenorocirea popoarelor” (cetăţeni din Traignac-la-Montagne, departamentul Correze).

Ce au devenit, a doua zi după 9 termidor, „teroriştii”, partizanii înfocaţi ai lui Robespierre? N-avem niciun motiv să credem că au tăcut; vocile lor se amestecă cu celelalte în strigătele societăţilor populare şi ale administraţiilor locale, ale acestui personal politic care convoacă adunările şi redactează mesajele etc. Ar fi prea simplu să ne indignăm în faţa oportunismului lor (de altfel, puţin după trimiterea mesajelor nu vor lipsi denunţurile la faţa locului, în propriile municipalităţi). Acest oportunism şi această uniformitate a comportamentelor şi a limbajului sunt şi ele una din feţele Terorii. Mesajele de felicitare către Convenţie scot în evidenţă o particularitate a epocii care începe cu 9 termidor, pe care am menţionat-o deja: ieşirea din Teroare debutează cu un limbaj, cu nişte comportamente politice şi reprezentări sociale modelate de Teroare şi lăsate de ea moştenire. Dezintegrarea acestei unanimităţi comandate, dezvăluirea conflictelor şi disensiunilor acumulate sub Teroare, dar care continuau să fie înăbuşite de ea, constituiau o condiţie a ieşirii din Teroare şi consecinţa ei inevitabilă.

La sfârşitul anului II, nimeni nu pune în cauză binefacerile aduse de „căderea tiranului” şi meritele

„revoluţiei din 9 termidor"; aşa cum am mai spus, aceasta constituie o referinţă comună, fiind recunoscută ca un punct din care nu mai există cale de întoarcere. Chiar cei care încep să critice întorsătura luată de evenimente, îndeosebi „persecutarea patrioţilor", o fac *în numele lui 9 termidor şi împotriva „tiraniei lui Robespierre"*. Şi cum ar putea fi altfel? A-l apăra pe Robespierre ar însenina nu numai o sinucidere politică, ci o sinucidere pur şi simplu, o crimă contrarevoluţionară. Pe acest fond de unanimitate atât de exemplară, o întrebare seamănă discordia: *cum de s-a întâmplat*? pentru a relua formula folosită de Edme Petit în discursul său în Convenţie la 29 fructidor. Dezbaterea astfel deschisă este, prin excelenţă, politică: evoluţia societăţii şi, mai ales, a puterii revoluţionare constituie miza ei centrală, dar şi pasională: cum ar putea fi stabilită răspunderea pentru faptele săvârşite sub Teroare fără a nutri gânduri de răzbunare împotriva agenţilor ei. Este vorba aici, în ciuda tuturor argumentelor *ad hoc* şi *ad personam*, care au alunecat repede spre răfuieli, despre prima mare dezbatere istorică asupra Terorii. Mai multe teze formulate în timpul acestei dezbateri vor fi mai târziu, în special în secolul al XIX-lea, reluate de istorici şi susţinute, mai solid, dar şi dezvoltate mai obiectiv. În argumentele invocate de o parte şi de alta se amestecau adesea atât mărturiile făuritorilor Terorii, cât şi cele ale victimelor ei. Spiritul Luminilor şi retorica revoluţionară având şi ele partea lor de contribuţie, argumentele politice de circumstanţă s-au încărcat de reflecţii „filosofice", de analize sub forma unor nesfârşite discursuri din care Convenţia îşi făcuse o adevărată specialitate. Dezbaterea nu s-a menţinut în cadrul Convenţiei, ci a invadat presa, care a devenit mai liberă; s-a extins la scara întregii ţări: care municipalitate nu-şi

avusese „teroriştii” ei şi nu avea socoteli politice şi personale de încheiat cu ei? Discursurile cele mai numeroase despre Teroare au fost rostite în Convenţie, „centru de raliere şi de Lumini”, locul privilegiat al luptei pentru putere. Studiindu-le, apar imediat câteva scheme privitoare la *cauzele* şi *natura* Terorii:

— Teroarea era opera şi s-a produs din vina lui Robespierre; originile tiraniei se află în caracterul monstruos al tiranului însuşi;

— Teroarea nu era decât un accident pe parcursul înaintării glorioase a Revoluţiei în lupta împotriva duşmanilor ei;

— Teroarea constituia un sistem de putere specific, ale cărui mecanisme şi origini urmează să fie descoperite.

Răspunsurile ar putea fi clasate în două categorii: cele care *relativizează* Teroarea legând-o de *circumstanţe* şi, prin aceasta, *depersonalizează* răspunderile; cele care nu văd în Teroare decât o crimă monstruoasă, căutând să stabilească răspunderile personale pentru actele criminale de neiertat săvârşite, oricare ar fi fost motivarea lor.

Această „tipologie” nu poate fi totuşi sistematizată. Dezbaterea nu este nicidecum academică; mizele ei sunt puterea, revanşa şi, pur şi simplu, *capetele* celor denunţaţi ca „terorişti”. Răspunsurile pe care le-am menţionat nu se exclud deloc, ci se suprapun şi se combină. Nicio poziţie nu este fixă, totul este în mişcare şi îşi caută identitatea; *experienţa politică este inedită iar conjunctura politică este instabilă*.

„Vina lui Robespierre”. Ar trebui mai întâi să se întocmească un catalog al injuriilor care abundă în mesajele de felicitări adresate Convenţiei: „un nou Catilina”, „un nou Cromwell”, „un nou Nero”, „monstru odios”, „mizerabil scelerat” etc. Tot atâtea clişee ale

limbajului politic termidorian; aşadar, a vorbi despre „ultimul tiran” nu poate însemna decât a-l numi pe Robespierre. Să nu subestimăm totuşi importanţa acestor injurii, căci însăşi violenţa lor exprimă climatul politic al epocii. Folosirea acestor clişee este un fel de ritual, s-ar putea spune un fel de exorcism colectiv. „Noul Catilina”, „monstrul”, „făţarnicul” sunt tot atâtea epitete care descifrează misterul acestei figuri enigmatice, îi explică acţiunile şi influenţa nefastă ca pe un fel de calamitate istorică şi morală. Robespierre apare ca o figură cunoscută şi totodată extraordinară, iar 9 termidor este prezentat ca o dezvăluire şi o eliberare. Prin moartea lui, Republica este salvată; este un lucru repetat în nenumărate mesaje.[28]

Personajul lui Robespierre fascinează şi nelinişteşte. De un enorm succes se bucură un text intitulat *Portretul lui Robespierre*, publicat sub formă de broşură, el este reprodus de mai multe ziare. Portretul fizic:

„Era înalt cam de cinci picioare, două sau trei şchioape; trupul drept; mersul hotărât, vioi şi puţin smucit; mâinile i se crispau adesea ca într-un fel de contracţie nervoasă; aceeaşi contracţie la umeri şi la gât, pe care îl mişca de la dreapta la stânga, convulsiv; hainele îi erau curate şi elegante, părul pieptănat tot timpul cu grijă; tenul îi era palid şi bilios, ochii posaci şi stinşi, clipea întruna ca o prelungire parcă a agitaţiei convulsive de care am vorbit”.

Portretul moral şi intelectual:

„În ciuda cuvintelor mari de *virtute* şi de *patrie*, nu se gândea de fapt decât la el. Principala lui trăsătură de

---

28f ie comparat acest scelerat cu Cromwell sau Catilina pentru că, din cauza laşităţii lui, nu ar merita să fie pus alături de aceşti doi faimoşi duşmani ai libertăţii“ (intervenţia lui Mittié fiul, şedinţa din 1 fructidor an III); A. Aulard, La Société des Jacobins, Paris, 1897, vol. VI, p. 356.

caracter era orgoliul, iar gloria literară unul din viciile lui; dar mai presus de orice dorea gloria politică… Cutezător şi laş totodată, îşi ascundea manevrele cu un văl de aparenţe, dar adesea îşi alegea victimele cu îndrăzneală… Slab şi răzbunător, cu un temperament cast, dar o imaginaţie libertină, puterea lui absolută era un punct de atracţie pentru privirile femeilor; îi plăcea să le atragă, ambiţia lui avea o notă de cochetărie; […] se bucura de trecere mai ales la firile duioase […] Calculase care era prestigiul pe care putea să-l câştige cu declamaţia lui şi, într-o oarecare măsură, o făcea cu talent, ceea ce se vedea mai ales când urca la tribună; în discursurile lui dominau antitezele şi se servea deseori de ironie; stilul lui nu era elevat; rostirea lui, când armonioasă şi nuanţată, când aspră, strălucitoare, uneori sau chiar adesea vulgară, era întotdeauna înţesată de locuri comune şi de divagaţii despre *virtute*, *crimă*, *conspiraţii*…

Logica lui era întotdeauna destul de pură, mânuia sofismele cu abilitate; dar, în general, inteligenţa lui era sterilă şi orizontul lui de gândire îngust, aşa cum se întâmplă întotdeauna cu cei care se ocupă prea mult de ei înşişi”.

În sfârşit, portretul politic:

„Viclenia era, după orgoliu, trăsătura lui de caracter cea mai evidentă. Nu era înconjurat decât de oameni care aveau ceva pe conştiinţă. Cu un cuvânt putea să le pună capetele sub paloş. Proteja şi făcea să tremure o parte din Convenţie. Preschimba greşelile în crime şi crimele în greşeli. Ori de câte ori era atacat el, era atacată libertatea… se temea până şi de umbrele martirilor, căuta să le slăbească influenţa; i-ar fi trimis şi pe morţi la ghilotină. Ca să-l zugrăvim dintr-o trăsătură, vom spune că, lipsit de geniu, Robespierre nu ştia să creeze

împrejurările, dar profita cu abilitate de ele. Ceea ce nu este de ajuns pentru un tiran, de aceea împrejurările l-au pierdut, pentru că l-au dat în vileag... şi iată-l trecut în clasa detestată a tiranilor omenirii care au vrut un timp să-i asuprească pe semenii lor şi care şi-au osândit amintirea la lungul blestem al secolelor.”[29]

În fond, toţi tiranii şi toate tiraniile se aseamănă; ceea ce este dovedit şi de paralela *între Capet şi Robespierre*. Textul preia, ca să spunem aşa, zvonurile despre Robespierre-rege, lăsând la o parte unele elemente ale născocirii (pecetea cu floare de crin, căsătoria plănuită). Robespierre se erijase *de fapt* în rege şi în tiran (porecla insultătoare de *Maximilian I* revenea destul de des în discursurile rostite în Convenţie ca şi în presă).

„În 1789, exista în Franţa un rege investit cu puteri limitate doar în aparenţă, dar în realitate nelimitate, susţinut de vechi prejudecăţi şi mai mult de posibilitatea de a dispune de toţi banii şi de toate funcţiile statului... în anul II, exista, de asemenea, în Franţa un om a cărui putere era limitată doar în aparenţă, dar în realitate era absolută; acest om era susţinut de o popularitate dobândită nu se ştie prea bine cum şi se bucura de o reputaţie falsă de om cinstit şi competent, aşa cum se întâmplă cu mulţi principi. Acest om dispunea de toate posturile şi de banii Republicii. În consecinţă, se sprijinea pe toţi cei care voiau să primească bani fără să-i câştige şi posturi fără să le merite”.

„Tiranul din 1789” avea bastiliile lui unde îi închidea pe toţi cei de ştiinţa cărora se temea.

29 Portrait exécrable du traître Robespierre, Paris, f.d. (1794), BN Lb41 3976, atribuit lui J.-J. Dussaulx. Se găsesc mai multe variante ale acestui text în ziarele epocii. Orgoliul, ambiţia şi mediocritatea lui Robespierre ar explica şi ura lui faţă de litere şi de savanţi.

„Tiranul anului II întemniţa pe toţi cei care nu-i dădeau ascultare, îi trata ca pe nişte suspecţi, nu le îngăduia nici să scrie, nici să vorbească… Amândoi se învăluiau în întuneric. *Secretul de stat* era cuvântul lor de ordine, iar *siguranţa publică* un pretext obişnuit pentru toate nelegiuirile şi crimele lor… Amândoi făceau să se pogoare din cer pedeapsa unei puteri care pustia pământul. Unul vorbea de Dumnezeu şi de viaţa viitoare, celălalt de *Dumnezeul suprem şi de nemurirea sufletului*… în 1789 era interzis să se vorbească rău de rege, de amanta lui sau de amantele slujbaşilor lui. Oricine se îndoia de divinitatea regelui din anul II, de aceea a slujbaşilor lui sau de a Corneliei Copeau era pedepsit cu moartea."[30]

Acumularea acestor acuzaţii, calomnii, injurii şi epitete ne dă măsura urii împotriva lui Robespierre; este, de asemenea, un fel de revanşă pentru lunile în care domnea cultul lui Robespierre, proslăvirea virtuţii şi a talentelor lui. Altfel spus, a-i atribui lui Robespierre responsabilitatea pentru Teroare şi a-l înfăţişa în acelaşi timp ca pe o mediocritate şi un „scelerat odios" era cel puţin contradictoriu. Cu cât Robespierre era mai înjosit, cu atât trecutul apropiat devenea mai indescifrabil; cum să explici popularitatea lui („dobândită nu se ştie cum", spunea, foarte încurcat, Merlin), ascensiunea lui la puterea nelimitată, dacă nu era decât un ambiţios oarecare lipsit

---

30 Capet et Robespierre {Capet şi Robespierre), Paris, f.d. (1794), BN Ib41 1155. Text semnat de Merlin (din Thionville), dar redactat probabil de Roederer. „Cornelie Copeau“ este, fără îndoială, fata lui Duplay, tâmplarul la care locuise Robespierre. Paralela între Robespierre şi Ludovic al XVI-lea continuă cu asemănarea foştilor aristocraţi cu „aristocraţii anului II“, robespierriştii care îşi apără atât „posturile“, cât şi Teroarea.

de orice fel de talent? Şi ce să mai spunem atunci de toţi cei care s-au lăsat subjugaţi de acest mediocru?

„*O furtună revoluţionară*\ Pentru Lindet, a răspunde la întrebarea „ce am fost noi” în anul II, dând astfel „seamă în faţa naţiunii”, înseamnă mai întâi şi mai ales a pune în lumină opera măreaţă înfăptuită de Naţiune şi victoriile pe care le-a repurtat. Anul II era o perioadă eroică, marcată de eforturile tuturor cetăţenilor şi, mai ales, de curajul şi de sacrificiile armatelor, un an când Republica s-a înălţat pe „asemenea culmi de glorie şi de putere” încât nimeni, nici măcar cei mai înverşunaţi duşmani, nu poate „să-i mai răpească încrederea şi stima naţiunilor”. Prin organizarea armatelor ei, prin victoriile repurtate, Republica a arătat întregii Europe nu numai că francezii doresc să fie liberi, ci şi că Naţiunea este destul de puternică pentru a-şi apăra libertatea împotriva tiranilor coalizaţi. Astfel, Franţa a dezminţit strigătele făţarnice şi defăimătoare ale duşmanilor că nu ştie să se guverneze şi că se prăbuşeşte în anarhie. „Aţi cucerit de partea voastră opinia popoarelor. Ele nu mai întreabă dacă aveţi un guvern; ştiu acum că a întreţine cele mai mari armate de pe pământ, a acoperi întinderile mărilor cu corăbiile sale, a lupta şi a învinge pe uscat şi pe mare, a atrage comerţul lumii înseamnă a şti să guvernezi”.

Pe fundalul acestui bilanţ global şi în contextul acestor*âm prejurări*, acelea ale unei naţiuni care luptă pentru libertatea ei, se înscriu greutăţile întâmpinate şi greşelile comise. „Reprezentanţii poporului nu trebuie să transmită posterităţii numai acţiunile lor, faptele lor de glorie şi succesele, ci trebuie să-i transmită cunoştinţe despre pericole, nenorociri şi erori; tot aşa, primii navigatori au însemnat pe hărţi recifurile pe care au reuşit să le ocolească, învăţându-i pe urmaşii lor să urmeze un

drum sigur printre recifuri pe care nicio artă din lume nu poate să le facă să dispară, dar de care experienţa îţi arată cum să te apropii sau să te îndepărtezi fără pericol”. Teroarea nu era altceva decât un astfel de recif, un accident de parcurs. împrejurărilor care cer măsuri excepţionale de securitate şi care au aprins pasiunile li s-au adăugat acţiunile trădătorilor şi conspiratorilor.

„Au încercat să-i dezbine pe francezi, să le insufle descurajarea, teroarea şi deznădejdea, să atenueze sentimentele de recunoştinţă faţă de apărătorii patriei, să semene îndoiala cu privire la victoriile lor; se prevalau de reputaţia de talent, de energie şi de civism... Măsurile de siguranţă generală căpătaseră caracterul unor măsuri aspre, de represiune, care aduceau groaza în sufletele cetăţenilor, lipsind Franţa de braţe şi de resurse; trădătorii pe care i-aţi pedepsit le schimbaseră şi obiectul, şi direcţia. Aţi vrut să loviţi în duşmanii Revoluţiei; se serviseră de armele şi de măsurile voastre pentru a-l lovi pe omul slab şi folositor; ei nu îi iertaseră pe plugar, pe meseriaş; nu puteau să vă distrugă sau să stârnească ura împotriva voastră, voiseră ca lumea să se teamă de voi”.

În cele din urmă totuşi, /evoluţia din 9 termidor” şi consecinţele ei pozitive şi încurajatoare au mai multă importanţă decât acest episod terorist. În analele Revoluţiei, 9 termidor îşi va avea locul în seria glorioasă a zilelor de 14 iulie, 10 august şi 31 mai, ca şi a victoriilor militare. Conjuraţia lui Robespierre era, poate, cea mai periculoasă şi cea mai perfidă, dar chiar această perfidie, ca şi sfârşitul care i-a fost hărăzit dovedesc progresele înregistrate de Naţiune şi de Revoluţie. „Ziua de 9 termidor va spune posterităţii că în acea epocă naţiunea franceză trecuse prin toate perioadele revoluţiei, că ajunsese la capăt şi că nimeni nu mai putea s-o abată din

drum decât prin strălucirea unui mare renume, prin plauzibilitatea civismului, probităţii şi virtuţii, pe care le adusese la ordinea zilei”. Este deci de ajuns „să smulgi vălul”, să previi poporul cu care Convenţia nu putea totuşi să comunice liber, să-i dai o pildă de curaj lovind în trădători şi s-a terminat cu conspiratorii. Purtarea „înţeleaptă, măreaţă, minunată a poporului a arătat că era cu neputinţă să-l duci pe o cale greşită”. Cel mult câţiva cetăţeni s-au lăsat amăgiţi; demascaţi, conspiratorii s-au găsit complet izolaţi, iar „întreg poporul, fidel principiilor şi reprezentării naţionale, i-a condamnat pe Robespierre şi complicii lui”. Tocmai de aceea, „acest ultim eveniment” a fost „folositor libertăţii”.

Istoricul trebuie să ştie să deosebească ceea ce era just şi impus de împrejurări în trecut, de greşeli, abuzuri şi crime. Convenţia a pus în aplicaţie „un plan de supraveghere” a cărui realizare necesita, pentru formarea comitetelor revoluţionare, „un număr atât de mare de funcţionari încât întreaga Europă nu ar putea furniza destui oameni instruiţi pentru a acoperi toate posturile”. Proiectul era pe deplin justificat; totuşi „duşmanii din interior” erau atât de numeroşi că se infiltrau peste tot, în administraţie şi în societăţile populare. În felul acesta, fiecare cetăţean a trebuit să se considere „o santinelă însărcinată cu supravegherea unui post”. Nu trebuie aşadar condamnate în bloc instituţiile de care se abuzase, aşa cum s-a întâmplat cu comitetele de supraveghere. Mai ales nu trebuie reţinute abuzurile şi nenorocirile care aparţin deja trecutului. Desigur, „Revoluţia a avut petele ei”, dar greşelile comise, dintre care unele erau inevitabile, nu trebuie exagerate.

„Să nu ne reproşăm nici nenorocirile, nici greşelile. Am fost oare întotdeauna, am putut fi ceea ce într-adevăr

am fi vrut să fim? Cu toţii am fost împinşi pe acelaşi drum, unii s-au luptat cu vitejie, cu înţelepciune; alţii, în entuziasmul lor clocotitor, s-au repezit şi s-au izbit de toate obstacolele pe care voiau să le nimicească şi să le doboare… Cine să ne ceară socoteală pentru aceste întâmplări imposibil de prevăzut şi de controlat? Revoluţia s-a înfăptuit; ea este opera tuturor. Câţi generali şi câţi soldaţi au făcut în război numai ceea ce era necesar să facă şi au ştiut să se oprească acolo unde raţiunea calmă şi rece le-ar fi cerut să se oprească? Nu eram oare în stare de război împotriva celor mai numeroşi şi mai de temut duşmani? Nu ne-au stârnit oare curajul şi aprins mânia câteva înfrângeri? Ni s-a întâmplat nouă altceva decât ceea ce li se întâmplă oamenilor aruncaţi la o depărtare infinită de cursul obişnuit al vieţii? Nu trebuia oare ca unii să lupte pentru ca egalitatea să fie îndrăgită, iar alţii să semene Teroarea şi spaima printre duşmani?”

În felul acesta, Teroarea este şi condamnată şi umbrită; evocarea amintirilor ei dureroase merge mână în mână cu apelul de a le uita. Ea nu constituie o adevărată „epocă” a istoriei revoluţiei şi niciun sistem de putere. Este o *serie*, disparată şi discontinuă, de evenimente particulare care ar trebui examinate, fiecare în parte, pentru a le afla originile şi pentru a cunoaşte împrejurările care le-au dat naştere. Atunci vor putea fi deosebite greşelile de crime, patimile dezlănţuite de intenţiile criminale, iar totul ar putea fi adus la proporţii juste. Totuşi, o astfel de analiză este utilă şi necesară pentru Revoluţie? Nu cere ea oare să nu priveşti niciodată înapoi? Textul lui Lindet abundă în metafore, de fapt tot atâtea perifraze, atunci când atacă subiecte deosebit de spinoase, cum sunt Teroarea şi agenţii ei. „Navigatorul surprins de furtună se lasă pe seama curajului şi ştiinţei lui, pe care

pericolul le face mai vii şi bogate în resurse, pentru a salva vasul care-i este încredinţat. Când a ajuns cu bine în port, nu i se cere socoteală pentru manevrele pe care le-a făcut. Nu cercetează nimeni dacă a urmat instrucţiunile. Când trebuie să loveşti atât de des, poţi oare să fii sigur că atingi întotdeauna adevărata ţintă şi că nicio schijă nu va cădea alături?”[31]

„*Un sistem al Terorii*”. Expresia „sistem al terorii” a fost folosită de Barere a doua zi după executarea lui Robespierre, dar Tallien a fost acela care, o lună mai târziu, în discursul său din 11 fructidor, a propus ca Teroarea să fie privită în special ca un *sistem*. Trebuie să subliniem însă ambiguitatea acestui discurs; Tallien se lansa într-o analiză filosofică şi abstractă a Terorii, dar nimeni în Convenţie nu s-a lăsat înşelat: toţi au considerat-o doar o manevră politică. Nimeni nu l-a luat în serios pe Tallien „filosoful” (când îşi va încheia discursul, i se va replica pe loc, cu ironie: „Trebuie, fără îndoială, să binecuvântăm filosofia al cărei studiu îi face pe oameni mai buni şi mai drepţi, dar observ că cel care, în acest moment, se ridică de la această tribună împotriva sistemului Terorii, lăuda odinioară, tot de la această tribună, utilitatea acestui sistem”). Tallien, care fusese unul din făuritorii lui 9 termidor, era chiar tipul reprezentantului în misiune corupt; la Bordeaux, înconjurat de o întreagă curte, nu şovăise să trimită la ghilotină „conspiratori”, nici, mai ales, să facă trafic cu viaţa sau cu punerea în libertate a „suspecţilor”. Rechemat la Paris, încercase să reintre în graţiile lui Robespierre, fără niciun succes, de altfel: „Incoruptibilul” nu-şi ascundea dispreţul faţă de cel care,

---

31 Robert Lindet, raport prezentat, în numele Comitetului Salvării Publice, în ziua celei de a patra intervenţii a sanculoţilor, anul II, Moniteur, loc. cit., voi. XXII, pp. 18-25.

în ochii lui, înjosise Teroarea. După căderea „tiranului”, devenise exemplul tipic al omului care se orientează după cum bate vântul, un *transfug politic*, o figură caracteristică a peisajului politic termidorian. Se afla în primele rânduri ale acelora care cereau de acum înainte „dreptatea la ordinea zilei”, ca şi pedepsirea exemplară a „teroriştilor”. Salonul lui, unde domneşte Cabamxs (pe care o scosese din închisoare la 9 termidor), era un loc unde se urzeau fără încetare intrigi politice. Deşi discursul lui din 11 fructidor a fost interpretat de contemporani ca o manevră politică ascunsă în consideraţii filosofice, reflecţiile lui cu privire la Teroare merită o anumită atenţie din partea noastră; uneori confuze, ele propun totuşi o schiţă de analiză destul de preţioasă şi sunt o mărturie remarcabilă despre Teroare. Căci Tallien era foarte în măsură s-o cunoască: nu fusese el unul dintre făuritorii ei înainte de a deveni una din victimele ei potenţiale?

Teroarea, după Tallien, constituie un *sistem de putere* – acel „sistem pe care Robespierre l-a pus în practică” –, şi nu o suită de acte monstruoase. A analiza acest sistem înseamnă a-l înţelege în relaţiile lui cu *guvernul revoluţionar*, cu *frica* pe care o secretă şi pe care se întemeiază, în fine cu *dinamica represiunii* pe care o generează.

Problema esenţială este de a delimita „ceea ce este revoluţionar fără a fi tiranic” şi a „determina cu precizie ce se înţelege prin *guvern revoluţionar*… Un guvern revoluţionar este un guvern *menit să desăvârşească Revoluţia* sau un guvern care *acţionează în spiritul Revoluţiei*?” A confunda aceste două sensuri înseamnă a risca denaturarea Revoluţiei înseşi. Revoluţia este „mişcarea prin care ceea ce era deasupra a ajuns dedesubt”; astfel, Revoluţia Franceză a reconstituit

suveranitatea poporului, răsturnând monarhia. Dar aceasta însemna declanşarea unei acţiuni insurecţionale, un război deschis împotriva tiraniei, o luptă în care „armata era formată din toţi cetăţenii, iar câmpul de bătălie era tot statul”. În pofida violenţei lui, un „act revoluţionar” nu este totuşi arbitrar, căci era vorba de o luptă deschisă, iar „poporul nu putea acţiona decât pentru libertate”. Altfel stau lucrurile cu guvernul instalat pentru *a desăvârşi* Revoluţia; el nu poate, în niciun caz, „să continue să socotească Franţa un câmp de luptă”.

„Pentru ca un guvern să desăvârşească în mod sigur şi necesar revoluţia, trebuie ca el însuşi să nu poată fi un instrument contrarevoluţionar; o tiranie, chiar trecătoare, nu poate fi inclusă printre mijloacele de a instaura libertatea, deoarece pentru a o exercita în mod sigur şi fără riscuri timp de un an, de o lună, de o zi, ea trebuie să fie, cel puţin în acest interval, deasupra oricărei opoziţii... Va fi în stare să desăvârşească şi să garanteze revoluţia acel guvern care va şti s-o facă iubită şi totodată să se facă temut de cei care o trădează”.

Guvernul Terorii nu se mulţumeşte să „supravegheze acţiunile duşmănoase, să le ameninţe, să le aplice pedepsele cuvenite; el *ameninţă persoanele, le ameninţă mereu şi pentru orice, le ameninţă cu tot ceea ce mintea omenească poate concepe mai crud*”. Aluzia este mai mult decât transparentă; pentru Tallien.

Teroarea nu începe odată cu legea din 22 prerial, care fusese abolită, ci cu cea din 17 septembrie 1793, legea asupra suspecţilor, încă în vigoare. Or, conceptul de *suspect* era piatra unghiulară a Terorii ca sistem.

Teroarea ameninţă şi pedepseşte oamenii *pentru ceea ce sunt* şi nu pentru *ceea ce au făcut*; în felul acesta, introducând conceptul de „clase suspecte”, ea înlocuieşte

justiţia cu arbitrarul. „Sistemul Terorii presupune exercitarea unei puteri arbitrare în [«e] cei care-şi iau sarcina s-o răspândească. El implică, de asemenea, puterea absolută, şi înţeleg prin putere absolută acea putere care nu dă socoteală şi nici ascultare nimănui, dar le cere, în schimb, de la toată lumea... Sistemul Terorii implică puterea cea mai concentrată, cea mai apropiată de unitate şi tinde în mod necesar spre regalitate”. Franţa, sub acest sistem, a fost divizată în „două clase: *cea care inspiră teamă şi cea care se teme*, în persecutori şi persecutaţi”. Contrar declaraţiilor puterii, care era „un agent al Terorii”, aceasta nu se îndrepta numai împotriva „claselor suspecte”, căci „trebuie ca teroarea să fie pretutindeni ori să nu fie nicăieri”. Ea presupune teama generalizată şi împinsă la extreme. Ea aboleşte statul de drept.

Când Tallien schiţează în felul acesta un fel de fenomenologie a Terorii şi a mijloacelor ei politice, el se inspiră, fără îndoială, din îndoita experienţă a celui care „a inspirat teamă” şi a celui „căruia i-a fost teamă”. Teroarea „degradează omul şi-l preschimbă în fiară; ea este degradarea tuturor forţelor fizice, comoţia tuturor facultăţilor morale, dereglarea tuturor ideilor, distrugerea tuturor afecţiunilor... fiind o afecţiune extremă, teroarea nu este susceptibilă nici de mai mult, nici de mai puţin”. Dar un guvern nu poate răspândi Teroarea şi nu reuşeşte „să-i facă pe toţi să tremure” decât ameninţându-i cu o singură pedeapsă, pedeapsa capitală, „decât ameninţând fără încetare cu această pedeapsă, ameninţând pe toată lumea, ameninţând prin excese, mereu înnoite şi mereu mai mari; decât ameninţând pentru orice fel de acţiune şi chiar pentru inacţiune... decât ameninţând cu aspectul întotdeauna izbitor al unei puteri absolute şi al unei

cruzimi nestăvilite”. Teroarea, ca sistem al fricii generalizate, atrage după sine un altul, cel al suspiciunii, al delaţiunii. „Trebuie să pui la fiecare pas o capcană, în fiecare casă un spion, în fiecare familie un trădător, pe[sic] tribunalul asasinilor”.

Sistemul Terorii generează astfel o dinamică proprie: el tinde să se perpetueze. Desigur, a fost prezentat ca o putere trecătoare, ca o măsură de tranziţie, indispensabilă pentru a asigura triumful definitiv al principiilor şi valorilor Revoluţiei. Totuşi Teroarea, odată instalată, are tendinţa de a se afirma nu numai ca putere arbitrară şi absolută, ci şi ca un sistem perpetuu. Cum ai putea să te aştepţi ca toţi cei care au exercitat-o „să reintre în mulţime după ce şi-au făcut atâţia duşmani? Cum să nu te temi de răzbunare după ce ai comis atâtea crime? Cum să nu profiţi de Teroarea pe care ai răspândit-o prin tiranie ca să perpetuezi tirania?” Aşa se face că „agenţii Terorii ajung să tremure ei înşişi”; până la urmă nimeni nu scapă de frică. Dar, chiar presupunând că asuprirea şi Teroarea n-ar urmări decât garantarea libertăţii, o astfel de putere are întotdeauna efecte diabolice, ea depravează şi pe cei care o exercită, şi pe cei care o îndură. Când această putere ar fi în măsură să redea Naţiunii libertatea, s-ar putea ca aceasta să nu mai fie în stare s-o primească.

„Când Teroarea este răspândită în numele libertăţii, ea te face mai mult decât indiferent la libertate; ea te face să urăşti libertatea; şi face din această ură nu numai o boală incurabilă, ci chiar o boală ereditară, iar părinţii transmit copiilor laşitatea şi servitutea sub numele de prudenţă”. 9

Scos din contextul său, discursul lui Tallien se prezintă ca un început de reflecţie asupra Terorii, concepută ca *sistem de putere*, asupra mecanismelor ei

politice, a resorturilor ei psihologice. Discursul izbeşte prin caracterul lui abstract: nicio referire la evenimentele precise ale Revoluţiei care ar explica instaurarea Terorii. Textul este totuşi presărat cu aluzii: este amintită legea asupra suspecţilor, fără însă a fi numită în mod expres; se vorbeşte despre „oameni sângeroşi”, fără a li se spune pe nume; problema răspunderii personale pentru faptele şi crimele săvârşite sub Teroare pare să fie ocolită. Accentele înduioşătoare (Teroarea a degradat „relaţiile reciproce între sexe... Arta de a-i face pe oameni să tremure este un mijloc infailibil de corupere şi înjosire a femeii”) mergeau mână în mână cu propuneri pozitive destul de vagi (să se confirme menţinerea guvernului revoluţionar până la încheierea păcii, dar să fie condamnată „teroarea care-i apasă pe toţi” drept „arma cea mai puternică a tiraniei” şi să fie proclamată „dreptatea la ordinea zilei”). Totuşi, în Convenţie, toţi au înţeles acest discurs în contextul său şi cu importanţa lui reală. Tallien, „un suflet sensibil”? Cum să crezi aşa ceva: nu era el cel care, doar cu câteva zile în urmă, chema Convenţia să organizeze un 10 fructidor împotriva „robespierriştilor”, după modelul „zilei” pe care ştiuse s-o organizeze împotriva lui Robespierre însuşi? „Dreptatea la ordinea zilei”, nimeni nu contestă acest principiu; dar Tallien nu vizează oare abolirea legii asupra suspecţilor? Ce-ar mai rămâne atunci din acest guvern revoluţionar în numele căruia pretinde că vorbeşte? A lega crimele şi atrocităţile Terorii de această lege, încă în vigoare, nu înseamnă a sugera discret că „ceasul când tiranul a pierit pe eşafod” nu a pus capăt Terorii? Nu e o manevră care permite redeschiderea dosarului Terorii şi de aici trecerea la procesul ei? Desigur, Tallien n-a numit pe nimeni; i-a amintit vag pe „robespierrişti” şi a fost destul de precaut ca să sublinieze: „Convenţia a fost

victima sistemului Terorii, niciodată complicea ei”. Totuşi, Tallien a luat cuvântul imediat *după* o intervenţie a lui Lecointre care cerea să-i fie acordat cuvântul a doua zi ca să denunţe „şapte colegi de-ai noştri, dintre care trei membri ai Comitetului Salvării Publice şi patru din Comitetul Siguranţei Generale”. „Lovitura cea mare” se pregătea a doua zi. Manipulator, intrigant, orientându-se după cum bate vântul, imaginea aceasta i se potrivea desigur mai bine lui Tallien decât aceea a filosofului şi analistului politic. Şi totuşi discursul lui din 11 fructidor (deşi nu e tocmai sigur că a fost scris de el) ridica probleme pe care nicio reflecţie asupra Terorii nu le mai putea ocoli de aici înainte.

„Coada lui Robespierre” „Nu era cu putinţă ca Robespierre să fi făcut tot răul singur”, spunea pamfletul *Coada lui Robespierre*, al cărui titlu era inspirat de anecdota care circula la Paris, după care Robespierre ar fi spus, înainte de moarte: „Puteţi să-mi tăiaţi capul, dar v-

am lăsat coada”[3233]...Procesul lui Robespierre a fost judecat la 10 termidor, dar procesul *robespierrismului* de abia urmă: „L-aţi doborât pe Robespierre, dar n-aţi făcut încă nimic pentru a distruge robespierrismul”, afirma, la rândul lui, Babeuf.11

Coada lui Robespierre, care a cunoscut tiraje enorme pentru epoca aceea, câteva zeci de mii de exemplare, cita zgomotos numele celor care formau „coada” acelei reptile sanguinare: Barere, Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, membri ai Comitetului Salvării Publice *înainte* de 9 termidor şi care rămăseseră şi *după* „marea revoluţie”. Or, printr-o coincidenţă pe care nimeni nu se gândea s-o atribuie întâmplării, erau aproape aceleaşi nume pe care le cuprindea, două zile mai târziu, denunţul lui Lecointre.

Problema *răspunderii* agenţilor acestui „sistem” nu

---

32 La Queue de Robespierre de Felhémési. Broşură publicată la 9 termidor, anul II. Autorul ei, Jean-Claude Méhée (anagrama era uşor de descifrat), era un personaj ciudat, unul din acei aventurieri ai politicii care au prosperat în timpul Revoluţiei. Născut pe la 1760, acest fiu al unui chirurg destul de cunoscut a devenit spion al poliţiei probabil în 1789. A spionat în cercurile primilor emigraţi. Reîntors în Franţa, el a fost secretar grefier adjunct al Comunei din Paris, unde, după cât se pare, a încurajat ucigaşii din septembrie. Din acea vreme ar data contactele cu Tallien; a publicat, sub egida şi pe socoteala lui, după 9 termidor, broşuri şi pamflete violent antiteroriste. (Să fi scris el şi discursul lui Tallien din 11 fructidor? Ipoteza nu trebuie exclusă.) Va ocupa apoi diferite posturi în serviciul lui Fouché şi al lui Napoleon şi se va infiltra în cercurile neoiacobine, babuviste şi regaliste. Va fi, de asemenea, amestecat în asasinarea ducelui de Enghien. Cf. O. Lutaud, Révolutions d'Angleterre et la Révolution française, Haga, 1937, pp. 264 şi urm.

33 Journal de la liberté de la presse, nr. 10. Vom reveni asupra lui Babeuf „termidorian“ şi a campaniei lui împotriva „teroriştilor“ şi „băutorilor de sânge“. Primele apariţii ale termenilor de robespierrism şi robes- pierrişti datează de la sfârşitul lunii termidor şi începutul lui fructidor.

putea fi ocolită: 9 termidor se înfăptuise „de sus”, printr-o scindare a echipei aflate la putere, care instalase şi organizase Teroarea; ea era, de asemenea, o problemă de justiţie şi de morală: stabilirea *răspunderilor* însemna numirea celor *vinovaţi* de execuţii, de întemniţări, de denunţuri etc.

În tot drumul ei sinuos şi, mai ales, la fiecare mare cotitură, Revoluţia dăduse naştere unor bănuieli şi, la rândul ei, se hrănise din ele. Teroarea a fost, fără îndoială, punctul culminant al acestei tendinţe care mergea paralel cu cererea de a-i pedepsi pe „vinovaţi”. Sub Teroare, „suspectul” devine o categorie politică şi totodată juridică, definită vag prin legea din 17 septembrie, în timp ce „supravegherea”, chiar delaţiunea, sunt considerate drept spiritul revoluţionar însuşi, care îmbină virtutea cu vigilenţa. 9 termidor nu pune capăt „vremii bănuielilor”, ci îi deschide o nouă etapă. Suspiciunea se adapă de acum încolo din resentimente, din ură şi dorinţă de răzbunare, înăbuşite sub Teroare şi care acum îşi dau frâu liber.

Dezbaterea asupra răspunderilor personale şi colective din timpul Terorii este pe cât de încurcată, pe atât de confuză şi interminabilă. Cum să deosebeşti partea de răspundere *personală* de cea care revine, *anonim*, Terorii ca sistem de putere? După ce criterii legale şi morale putea fi stabilită răspunderea pentru actele care mai ieri erau legitimate de morala şi de justiţia revoluţionară? Cum să-i deosebeşti pe „şefi” de simplii „executanţi” şi unde să te opreşti în urmărirea şi pedepsirea „vinovaţilor”? Un sistem de putere nu definea şi, la nevoie, nu impunea oare comportări individuale? Deşi dezbaterea aluneca în mod inevitabil spre răzbunări personale, răfuieli şi găsirea de ţapi ispăşitori, ea ducea cu necesitate la problemele funcţionării Terorii, ale

instituţiilor ei, ale mecanismelor şi personalului ei.

Toate aceste probleme se regăsesc, ca să spunem astfel, *in nuce* în denunţul lui Lecointre, ca şi în dezbaterea deosebit de furtunoasă pe care avea s-o stârnească în următoarele două zile. Fără îndoială, Lecointre nu era ceea ce se numeşte „un cap politic" (atunci când, în cursul dezbaterii, va fi acuzat că este un contrarevoluţionar, Collot d'Herbois va spune ironic că „un contrarevoluţionar n-ar fi fost atât de prost să-şi ia sarcina unui asemenea denunţ"). Întrebărilor inevitabil confuze cu privire la răspunderile individuale venea să li se adauge confuzia propriilor idei ale lui Lecointre. Denunţul cuprindea şapte persoane: Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Barere, toţi membri ai Comitetului Salvării Publice; Vadier, Amar, Voulland şi David, toţi membri ai Comitetului Siguranţei Generale. Lecointre era un om uşor influenţabil şi în spatele lui se ascundeau cu siguranţă Tallien şi Freron. Denunţul lui Lecointre era încropit şi nedocumentat; el amesteca acuzaţii foarte generale cu fapte precise. Pe scurt, aceste acuzaţii ar putea fi grupate în patru clase de plângeri:

a) Lecointre îi denunţa pe cei şapte membri ai Comitetelor drept făuritori ai Terorii în ansamblul ei: îi „asupriseră prin teroare pe toţi cetăţenii Republicii, semnând şi dispunând executarea unor ordine arbitrare de întemniţare, fără să fi existat, pentru un mare număr de persoane, niciun denunţ, niciun motiv de suspiciune, nicio dovadă a delictelor prevăzute prin legea din 17 septembrie; [...] acoperiserăpământul Franţei de închisori, de o mie de bastilii, [...] îndoliaseră toată Republica prin încarcerarea nedreaptă şi chiar nejustificată a peste o sută de mii de cetăţeni, unii infirmi, alţii octogenari, alţii, în sfârşit, taţi de familie şi chiar apărători ai patriei; se

înconjuraseră de o mulţime de agenţi, unii cu un renume foarte prost, alţii cu mâinile pătate de sânge; le dăduseră mână liberă [şi] nu pedepsiseră nici unul din abuzurile lor, ci, dimpotrivă, le susţinuseră”.

b) Cei şapte erau acuzaţi de complicitate cu Robespierre în „tirania şi oprimarea” exercitate asupra Convenţiei şi „de a fi extins sistemul de teroare şi oprimare până la membrii Convenţiei Naţionale, tolerând şi chiar sprijinind printr-o tăcere făţarnică zvonul că la Comitetul Salvării Publice exista o listă cu treizeci de membri ai Convenţiei Naţionale ce urmau să fie încarceraţi şi apoi *victimizaţi*; de a fi anihilat, în înţelegere cu Robespierre, libertatea de opinie chiar în sânul Convenţiei Naţionale, nepermiţând discutarea nici unei legi prezentate de Comitetul Salvării Publice”; în sfârşit, erau învinuiţi de a fi impus Convenţiei legea din 22 prerial., la elaborarea căreia contribuiseră.

c) Cei şapte ar fi vinovaţi de a fi întârziat eliberarea Convenţiei de tirania lui Robespierre prin *tăcerea* lor, deoarece ascunsesem absenţa lui, timp de două luni, de la Comitetul Salvării Publice ca şi „manevrele la care recursese acest conspirator pentru a dezorganiza totul, pentru a-şi face partizani şi pentru a distruge republica”. Pe de altă parte, în 8 şi 9 termidor, nu luaseră măsurile necesare pentru a lovi în toţi conspiratorii şi mai ales în Comună.

d) Urma un lung şir de afaceri particulare în care fuseseră amestecaţi cei şapte: ordonaseră sau acoperiseră numeroase abuzuri în activitatea Tribunalului Revoluţionar (manipulările din timpul procesului lui Danton; inventarea „conspiraţiei închisorilor”, mărturiile false ale „oilor”[34]

34 Sens figurat în lb. fr. — persoană credulă şi influenţabilă, care se lasă uşor condusă sau este uşor păcălită (n. t.).

etc.); salvaseră „vinovaţi”, mai ales anumiţi hebertişti; se folosiseră de oameni cunoscuţi drept contrarevoluţionari (între alţii, Beaumarchais).

Dezbaterea care a urmat a fost şi mai haotică decât denunţul. La 12 fructidor, după câteva refutări globale, Convenţia a hotărât să treacă la ordinea de zi şi să neglijeze denunţul, pe care „să-l respingă cu indignare”. Moţiune repede anulată, la cererea acuzaţilor înşişi, care cereau ca Lecointre să prezinte toate „dovezile” pe care se întemeia denunţul lui, precum şi dreptul de a se justifica ei singuri cu privire la fiecare punct. Astfel, a doua zi Lecointre şi-a reluat, punct cu punct, acuzaţiile şi s-a dezlănţuit o uriaşă dezbatere care a durat toată ziua. Au luat parte la ea persoanele importante din Convenţie, dar şi deputaţi obscuri, cu totul vreo cincizeci de oratori; unii au intervenit de mai multe ori şi „rumoarea” şi întreruperile nu mai conteneau. Astfel, Adunarea „este în plină fierbere” când Cambon propune să se încheie dezbaterea şi să se treacă la ordinea de zi; Vadier pune atunci stăpânire pe tribună, scoate un pistol şi ameninţă că se va sinucide pe loc. Convenţia este desigur obişnuită cu gesturile acestea „romane”; nu-l văzuse, la aceeaşi tribună, în 9 termidor, pe Tallien agitând un pumnal? Mai mulţi membri îl înconjoară pe Vadier, îl dau jos de la tribună; un altul exclamă, patetic: „Apelul nominal sau moartea”. Preşedintele îşi pune pălăria şi ridică şedinţa, dar, în cele din urmă, „în zarvă şi în cea mai mare dezordine”, Convenţia îşi reia dezbaterile, care, în mod inevitabil, intră în impas. Lecointre promisese să aducă „dovezi” în sprijinul fiecărei acuzaţii. Dar cu ce dovezi putea demonstra că „Franţa este plină de bastilii”? A apreciat numărul prizonierilor la o sută de mii, apoi la cincizeci de mii. Dar, de altfel, cine cunoştea numărul exact al

victimelor? Lecointre se inspira pe larg din dosarul lui Fouquier-Tinville care aştepta, în închisoare, să fie judecat. Dar cine îi pusese la dispoziţie acest dosar? Şi ce valoare avea mărturia unui Fouquier, el însuşi un mare „vinovat” care nu se gândea decât să scape de orice răspundere pentru crimele comise în timpul Terorii?

În cursul dezbaterii, nimeni nu a pus la îndoială răspunderea lui Robespierre, a acoliţilor lui şi a Comunei rebele. Dar Lecointre a fost atacat violent pentru că mersese prea departe cu acuzaţiile lui, care, în realitate, depăşeau cazul celor „şapte”.13 „Nu este deloc vorba aici de câţiva indivizi pe care trebuie să-i judecăm” (Mathieu). Dacă aceşti câţiva membri ai Comitetelor, care „nu există decât prin noi, care nu au fost investiţi cu puteri decât de noi” (Thuriot) ar fi recunoscuţi drept vinovaţi, atunci unde ar trebui să se oprească denunţurile? Ar fi angajată atunci răspunderea întregului guvern revoluţionar, a tuturor membrilor Comitetelor. Astfel, este limpede că „actul de acuzare nu se referă la cei şapte membri în cauză, ci îi atacă pe toţi cei care alcătuiesc cele două Comitete şi *ne* atacă” (Cambon). De vreme ce puterile acestor Comitete erau prelungite în fiecare lună, toată Convenţia este pusă sub acuzare: „sunteţi cu toţii vinovaţi” (Cambon). Convenţia ar deveni „suspectă în ochii poporului”, care ar fi în drept atunci să se întrebe dacă „este demnă să-l reprezinte” (Thibaudeau). A ataca Convenţia, a o acuza că-l tolerase pe tiran şi asuprirea lui nu înseamnă oare a ataca însuşi poporul? „De vreme ce Franţa a fost asuprită, ca şi Convenţia, înseamnă că trebuie acuzat şi poporul francez pentru că nu s-a „revoltat” (deputat neidentificat în procesul-verbal). „Convenţia este cea acuzată, poporului francez i se face proces, pentru că a tolerat tirania infamului Robespierre” (Goujon).

Li se face proces Convenţiei, Naţiunii şi, până la urmă, Revoluţiei. „Mă întorc cu privirea spre trecut şi văd că au fost comise greşeli şi nedreptăţi. Încerc să le descopăr originea şi o găsesc în evenimentele care însoţesc întotdeauna o mare revoluţie” (Goupilleau [din Fontenay]); „Revoluţia este cea inculpată” (Feraud); „Vor să convingă poporul că tot ce s-a făcut a fost făcut de Teroare, de la numirea Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale” (Cambon). „Măsurile ferme” au slujit patriei, a le îngloba pe toate sub numele de Teroare ar însemna a nu ţine seama de împrejurări. „Să ne amintim că ceea ce este bine în anumite împrejurări este rău într-altele şi dacă facem procesul unui eveniment şase săptămâni, o lună după ce se va produce, putem să-i facem vinovaţi pe toţi patrioţii” (Legendre). Ar trebui oare să-i incriminăm astăzi pe „cei care au dat foc castelelor în primele zile ale Revoluţiei sau să facem procesul zilei de 10 august” (Legendre)? Ar trebui oare să fie extinsă acuzaţia la toţi reprezentanţii în misiune „căci nu există niciunul care să nu fi fost nevoit să ordone arestări” (Cambon)?

Trebuiau deschise temniţele când „tâlharii din Vandeea” ameninţau toate departamentele vecine (Gamier [din Saintes])? O mare parte din arestări, şi „puţin mai lipsea până să se ajungă la o sută de mii”, au fost făcute de către comitetele revoluţionare. A le imputa pe toate celor şapte membri ai Comitetelor este ridicol, a-i condamna în bloc ar fi contrarevoluţionar (Boubon [din Oise]). În numele cărei justiţii şi al cărei egalităţi se aduc acuzaţii care, dincolo de cutare sau cutare act, vizează o întreagă perioadă a Revoluţiei şi, ca atare, întreaga Revoluţie? „La ce se referă capetele de acuzare? La tot atâtea lucruri care au fost înfăptuite în urma aplicării legilor; şi vă întreb,

dacă s-ar fi îndepărtat puţin de la litera legii pentru a susţine mişcarea revoluţionară şi a salva patria, i-aţi trimite la eşafod pe cei care au salvat libertatea?” (Thuriot).

Acuzaţiile îndreptate împotriva zilei de 9 termidor, acelea că se întârziase prea mult cu pregătirea „revoluţiei” şi că apoi fusese înfăptuită cu prea multă şovăială, erau receptate ca foarte nedrepte, mai ales de către acuzaţi. Cei şapte nu erau oare cei care puseseră la cale „căderea tiranului”, nu au jucat ei rolul hoătrâtor în acea zi memorabilă? Intervenţiile lor din timpul dezbaterii dau la iveală multe amănunte despre criza care dezbinase Comitetele în săptămânile dinaintea căderii lui Robespierre, despre desfăşurarea evenimentelor în zilele cruciale de 8 şi 9 termidor. În schimb, chestiunile de fond, lămurirea raţiunilor pentru care a fost posibilă „tirania”, ascensiunea lui Robespierre şi dominaţia lui asupra Convenţiei, sunt trecute sub tăcere, înecate oarecum în valul unor fapte mai mult sau mai puţin anecdotice. Mulţi se mulţumesc să afirme că strategia aplicată în termidor era cea mai bună, că s-a folosit primul prilej pentru „a-l doborî pe tiran”. „Dacă Robespierre ar fi fost atacat cincisprezece zile mai devreme, toată Convenţia şi libertatea ar fi fost sugrumate” (Bourdon [din Oise]). Tăcerea şi aşteptarea erau acte dictate de prudenţă. „Nu atât Robespierre trebuia nimicit, cât tirania cu care împila poporul şi care ar fi putut continua şi după moartea lui” (Goupilleau [din Fontenay]). Fără doar şi poate, sunt numeroşi cei care se laudă acum că au fost întotdeauna antirobespierrişti înverşunaţi; Lecointre însuşi a susţinut că pregătise cu luni de zile în urmă un denunţ împotriva lui Robespierre; dar atunci de ce el şi toţi ceilalţi preferaseră să tacă? „După moartea lui Cezar, zece mii de romani

puteau să spună că ei întocmiseră proiectul pe care-l îndeplinise Brutus” (Goupilleau [din Fontenay]). A face procesul zilei de 9 termidor însemna a înjosi toată Convenţia, însemna a o acuza nu numai că l-a tolerat pe tiran, ci că a fost complicea lui prin frica şi tăcerea ei vinovată. Pentru a şterge aceste amintiri supărătoare şi a se dezvinovăţi de complicitatea ei cu „tiranul”, Convenţia trebuia să creeze despre ea însăşi o imagine eroică. Istoria măruntă a zilei de 9 termidor nu era de ajuns, trebuia făurită o legendă glorioasă: „Când aţi fost văzuţi doborându-l pe tiran, o întreagă artilerie de viclenii a fost desfăşurată în toate colţurile ţării; dar nimeni să nu se laude că a contribuit mai mult decât voi la răsturnarea lui; importanţa curajului vostru şi a virtuţii voastre, Convenţia şi tot poporul l-au zdrobit şi oricine s-ar lăuda că a făcut mai mult decât voi, oricine ar spune că aţi fi putut s-o faceţi mai devreme înşală istoria şi posteritatea” (Collot d’Herbois).

Faptul că o asemenea dezbatere putea să aibă loc dovedeşte că ieşirea din Teroare începuse cu adevărat. Convenţia putea să se exprime mai liber. În acest spaţiu de libertate aveau să se înscrie şi să se adâncească şi clivajele politice. Lecointre nu a fost arestat; Tallien şi Freron au fost excluşi din rândurile iacobinilor, dar acest lucru nu mai comporta niciun risc. Dimpotrivă, excluderea favoriza schimbările şi prin urmare cariera politică. Cu toate acestea, desfăşurarea dezbaterii arăta cât de apăsătoare era încă moştenirea trecutului. Deschisă printr-un denunţ, ea se cufunda în bănuielile pe care le stârnea problema esenţială a răspunderilor individuale. Vechile reflexe erau încă vii: Lecointre a fost acuzat că este un contrarevoluţionar, în slujba regaliştilor; s-a cerut chiar arestarea lui; nişte oratori s-au acuzat reciproc că „fac să

atârne paloşul morţii deasupra capetelor reprezentanţilor poporului” sau că vor să reînvie „sistemul lui Robespierre” şi să instaleze o „nouă tiranie”. Convenţia a fost comparată de Tallien cu *o arenă de gladiatori*. Dezbaterea s-a încheiat printr-o moţiune solemnă care declara că denunţul era calomnios, „moţiune supusă la vot şi aprobată *în unanimitate* şi în mijlocul celor mai vii aplauze” (moţiunea lui Cambon). Unitatea pentru moment regăsită a Convenţiei ascundea cu greu nişte disensiuni care aveau să se accentueze pe măsură ce evolua raportul de forţe. Condamnând denunţul lui Lecointre, Convenţia nu-i absolvea numai pe cei şapte acuzaţi de orice răspundere în Teroare; ea refuza, de fapt, să deschidă dezbaterea, de teamă să nu fie nevoită să implice, rând pe rând, responsabilitatea tuturor membrilor Comitetelor şi a reprezentanţilor în misiune, a Convenţiei în ansamblul ei, a poporului, care nu se revoltase, a Revoluţiei, care legitimase Teroarea. Acest ultim argument era întărit mai puţin de logica lui decât de apelul la sentimentele de solidaritate şi, mai ales, de instinctul de autoapărare. Punând accentul pe sentimentul de culpabilitate colectivă, el scotea în evidenţă faptul că printre membrii Convenţiei nu era nimeni care să poată spune cu mâna pe inimă că nu este vinovat, că nu fusese amestecat în Teroare, dacă nu prin fapte, cel puţin prin tăcere. Răspunderea pentru Teroare avea să fie deci aruncată asupra „odiosului tiran” şi asupra „evenimentelor care însoţesc întotdeauna o mare revoluţie”, pe scurt, asupra unui „sistem de oprimare”, anonim şi depersonalizat. Dar a-i dezvinovăţi pe cei şapte membri denunţaţi implica, în realitate, o deplină solidaritate cu ei. Alternativa: sau toată lumea este vinovată, sau nimeni, dacă nu cumva un sistem anonim, nu putea fi apărată din punct de vedere moral şi juridic. Ea

ignora gradele de răspundere într-un act, o decizie, un ordin. Ea n-ar rezista dinamicii evenimentelor politice. În toată ţara începuse vânătoarea de vinovaţi, de „terorişti”, de „băutori de sânge”. Convenţia trebuia oare să ia apărarea întregului personal politic al Terorii, a tuturor „asupritorilor” mărunţi, a „delatorilor” care erau ţinta răzbunărilor locale? Trebuia oprită procedura împotriva unui Fouquier-Tinville care, din închisoare, nu înceta să strige că acţionase întotdeauna în spiritul celei mai stricte legalităţi, executând hotărârile Comitetelor şi Convenţiei? Trecuse vremea fidelităţii faţă de vechile solidarităţi, venise vremea dezbinărilor. Logica luptei politice cerea condamnarea Terorii ca „sistem de putere” şi, *în acelaşi timp*, pedepsirea „cozii lui Robespierre”, a „vinovaţilor” desemnaţi nominal.

În cursul dezbaterilor din 12 şi 13 fructidor, Teroarea fusese menţionată ca *sistem de putere*, se discutase despre legitimitatea Comitetelor şi a legilor. Or, la 22 fructidor, se deschidea în faţa Tribunalului Revoluţionar procesul celor 94 de notabilităţi din Nantes, urmat de procesul Comitetului Revoluţionar din acelaşi oraş. Franţa a descoperit cu acest prilej care fusese *realitatea* atrocităţilor săvârşite de Teroare la Nantes. Se va vedea că, după mai multe săptămâni de dezvăluiri, la 3 frimar, anul III, Convenţia a votat din nou *în unanimitate* (cu două voturi *pentru* ipotetice) punerea sub acuzaţie a lui Carrier, implicat direct în afacerile din Nantes. La 7 *nivôse*, ea instituia o comisie pentru a examina denunţul reînnoit al lui Lecointre şi pentru a se pronunţa cu privire la „comportarea reprezentanţilor poporului Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Barère. În raportul ei, prezentat de Saladin, comisia a tras concluzia că acuzaţii purtau o răspundere directă şi indirectă în exercitarea Terorii, în

sistemul şi crimele ei.

„UNDE SUNTEM?”

„Dreptatea la ordinea zilei

„Înţelepciunii publice îi revine sarcina să culeagă binefacerile aduse de vajnica voastră virtute; vouă vă revine să le consolidaţi mai mult, făcând să dispară toate rămăşiţele uzurpării autorităţii naţionale… redându-le patrioţilor libertatea şi încrederea care le fuseseră răpite prin manevre devenite sistem; înlocuind teroarea stupidă cu justiţia neînduplecată; chemând adevărata morală în locul făţărniciei, trimiţând în mormintele maritirilor agenţii corupţi şi sufletele ucigaşe care sunt o povară pentru pământul liber.”[35]

A doua zi după 9 termidor, puterea pretinde că vorbeşte în numele dreptăţii şi promite solemn că *o va „pune la ordinea zilei* Nimeni nu putea să se înşele: în felul acesta era condamnată *Teroarea la ordinea zilei*, proclamată, tot atât de solemn, la 5 septembrie 1793. „Căderea tiranului” căpăta astfel semnificaţia unei cotituri decisive; ea trebuia să pună capăt epocii în care represiunea fusese ridicată la rang de sistem de putere.

Dreptatea la ordinea zilei, promisiune mai mult sau mai puţin vagă pentru vremurile viitoare, trebuia să se concretizeze în prezentul imediat prin măsuri politice care să înfrunte moştenirea Terorii, ceea ce s-ar putea rezuma la trei probleme:

— Ce era de făcut cu dispozitivul juridic şi instituţional moştenit de la Teroare?

— Ce era de făcut cu mulţimea de deţinuţi care populau temniţele?

— Ce era de făcut cu personalul politic compromis

35 Barère, „Rapport au nom des Comités du salut public et de sûreté générale“, Moniteur, op. cit., vol. XXI, p. 369.

prin participarea la represiunea teroristă?

Distincţia de mai sus este, fără îndoială, schematică: în realitate, cele trei probleme se reduceau la una singură. Moştenirea era cu atât mai greu de lichidat cu cât această sarcină îi revenea, aşa cum am văzut, Convenţiei, care proclamase doar cu un an în urmă „Teroarea la ordinea zilei” iar apoi fusese de acord cu acţiunile cele mai extremiste ale reprezentanţilor în misiune. Inextricabilei probleme a responsabilităţii morale, politice şi juridice a represiunii teroriste i se adăuga aceea, şi mai delicată, de a deosebi legile şi instituţiile „teroriste”, care trebuiau condamnate şi lichidate, de dispozitivul propriu-zis „revoluţionar” care, tocmai de aceea, trebuia păstrat, chiar dacă „teroriştii” se serviseră de el în mod abuziv. Cum să tragi linia separatoare, adesea insesizabilă, între Teroarea „nedreaptă şi condamnabilă” şi justiţia revoluţionară ale cărei intenţii erau pe cât de curate pe atât de patriotice, în ciuda rătăcirilor datorate excesului de zel în aplicarea ei? Aceste întrebări politice cereau răspunsuri prin excelenţă politice. Amploarea şi rapiditatea demontării Terorii ca sistem de putere indisociabil de represiunea zilnică depindea în mare măsură de rapiditatea cu care avea să fie materializată promisiunea făcută: *dreptatea la ordinea zilei*. A doua zi după 9 termidor, sloganul a fost acceptat cu un entuziasm unanim, dar măsurile concrete, luate una câte una, au devenit repede obiectul unor înfruntări aprige care polarizau forţele politice. Pentru unii, spre sfârşitul anului II, politica *dreptăţii la ordinea zilei* mersese prea departe: susţinătorii ei îi eliberaseră în mod abuziv pe „aristocraţi” din închisori şi îi persecutau pe „patrioţi”; nu erau toţi decât „noi indulgenţi”, „moderantişti”, „noua latură dreaptă”. Pentru alţii, denumiţi în curând *reacţionarii*, dar care se socoteau din ce în ce mai mult

„adevăraţii” moştenitori ai lui 9 termidor, *dreptatea nu mersese încă destul de departe*, iar cei care se opuneau mersului ei rapid nu erau decât nişte *robespierrişti* mascaţi, *terorişti* sau *iacobini*. Pe măsură ce lupta avea să se înteţească, vocabularul avea să fie mai agresiv, dar nu şi mai clar. Protagoniştii politici nu izbuteau să se desprindă de ambiguităţile şi incertitudinile proprii unei noi situaţii politice[36], lucru dovedit şi de instituirea unui nou dispozitiv juridic în mare măsură improvizat.

Convenţia a anulat mai întâi, în unanimitate şi „în mijlocul unor vii aplauze64, decretul pe care-l emisese şi care autoriza cele două Comitete să-i aresteze pe reprezentanţii poporului fără ca aceştia să fi fost ascultaţi în prealabil de Adunare; acest decret funest, *fusese impus pe neaşteptate Convenţiei* de către nişte oameni obişnuiţi să înşele justiţia. Abrogarea acestui decret, asigurarea unui minim de imunitate parlamentară pentru fiecare reprezentat, era o măsură de precauţie elementară după experienţa Terorii (Convenţia va respecta acest nou angajament pe care-l făcuse faţă de ea însăşi, timp de

36 Ambiguităţile şi confuziile terminologice caracterizează, de altfel, literatura consacrată perioadei termidoriene. Astfel, se introduce deseori distincţia între „termidorieni“ şi „montagnarzi“, uitându-se că ultimii, un grup destul de greu de delimitat, erau şi „termidorieni“, deoarece nu contestau deloc „revoluţia din 9 termidor“ şi-l condamnau pe Robespierre şi „robespierrismul“. Termenii de „termidorieni de stânga“ şi „termidorieni de dreapta“ par să fie mai adecvaţi; ei suferă însă de ambiguitatea bine-cunoscută, proprie opoziţiei stânga-dreapta, care trebuie precizată neîncetat în funcţie de configuraţiile instabile ale epocii. Pe deasupra, în acea vreme, era rareori utilizată. Spre sfârşitul anului II, clivajele politice se organizează în jurul opoziţiei iacobini/antiiacobini (sau tero- rişti/antiterorişti). Nu am găsit o terminologie uniformă şi satisfăcătoare; de aceea, vom utiliza în continuare mai ales terminologia epocii care exprimă cel mai bine atât incertitudinile, cât şi climatul pasional.

şapte luni, până la represiunea împotriva unora dintre membrii ei, declanşată după tulburările din 12 germinai)[37].

La 14 termidor, din nou „în mijlocul celor mai vii aplauze66, Convenţia abrogă legea din 22 prerial, simbol şi bază legală a „marii Terori66. Prin viile lor aplauze, deputaţii parcă ar vrea să exorcizeze până şi amintirea propriului vot prin care fusese aprobată această „lege sângeroasă66 şi care este de aici înainte considerată o dovadă zdrobitoare a „tiraniei66 la care fusese supusă Convenţia. În acest elan se prăbuşeşte şi un alt simbol: Convenţia hotărăşte pe loc arestarea lui Fouquier-Tinville şi trimiterea lui în faţa Tribunalului Revoluţionar. Şi totuşi Fouquier o slujise cu cel mai mare zel şi cu eficacitatea lui obişnuită în zilele de 10 şi 11 termidor, însărcinându-se cu aspectele juridice ale supliciului lui Robespierre şi al complicilor săi. „Întreg Parisul cere supliciul binemeritat al lui Fouquier-Tinville. Cer ca el să se ducă să ispăşească în infern sângele pe care l-a vărsat. Cer să fie emis un decret de arestare împotriva lui.66 Freron, care strigă astfel, pare să uite că acest „sânge vărsat66 era şi sângele lui Robespierre. Lui Fouquier i se va face un proces; el nu va pierde acest prilej pentru a demonstra că respectase întotdeauna cea mai strictă legalitate.

Tribunalul Revoluţionar nu este reorganizat decât în 23 termidor, după câteva ezitări. Încă din 11 termidor se ridică glasuri care cer suspendarea acestui Tribunal pe care Robespierre îl împânzise cu oameni de-ai lui. „De îndată ce Prea Sfinţia

Să caci aşa îi spuneau partizanii lui, acest rege catolic sau mai degrabă profanator indica pe cineva,

37 Şedinţa din 13 termidor, cf. Moniteur, op. cit., voi. XXI, p. 367.

juratul pronunţa sentinţa şi judecata era gata” (Thuriot). Suspendarea este decretată în entuziasmul general, dar este amânată câteva ore mai târziu, într-adevăr, Billaud-Varenne, trimis în grabă de Comitetul Salvării Publice, foarte alarmat, convinge Adunarea că suspendarea Tribunalului pe care tocmai a votat-o nu poate decât să-i salveze… pe „conspiratori”. Tribunalul nu este oare în curs de a-i judeca pe membrii „Comunei rebele” cu aceeaşi supusenie cu care îşi îndeplinea munca înainte de 9 termidor?

Utilitatea instituţiei ca atare nu este deloc pusă în cauză. La 11 termidor, în numele Comitetului Salvării Publice, Barere a făcut elogiul „acestei instituţii salutare care nimiceşte duşmanii Republicii şi curăţă pământul libertăţii… Ea merită tot respectul; dar oamenii care o alcătuiesc au atras probabil nemulţumirile şi privirile Convenţiei Naţionale. Era de datoria voastră să revizuiţi formarea acestui tribunal, dar cu acea înţelepciune care perfecţionează fără a slăbi şi răsplăteşte fără a distruge”. Noua organizare a Tribunalului este întemeiată, în principiu, pe legile anterioare celor din 22 prerial, cu o diferenţă importantă: Tribunalul va trebui de aici înainte să se pronunţe în judecăţile sale asupra „clauzei intenţionale”, adică să nu condamne decât pe acei acuzaţi care au comis un delict cu *o intenţie contrarevoluţionară*, celelalte crime şi delicte depinzând de justiţia penală obişnuită. Componenţa Tribunalului este redusă la doisprezece judecători şi treizeci de juraţi, aleşi din toate regiunile Franţei pe baza propunerilor reprezentanţilor, ei putând fi reînnoiţi din trei în trei luni. Acuzatul se bucura de unele garanţii legale: era interogat înainte de şedinţa publică, era asistat de un apărător, putea să recuze unul sau mai mulţi dintre juraţi; în timpul audierii avea dreptul

să răspundă la depoziţia fiecărui martor. De competenţa Tribunalului Revoluţionar erau crimele împotriva siguranţei statului, şi a Convenţiei Naţionale, neglijenţele şi delapidările de care se puteau face vinovaţi membrii comisiilor executive, ca şi judecătorii şi acuzatorii publici din tribunalele penale. Jurisdicţiile „revoluţionare” speciale în departamente, care se remarcaseră în mod deosebit prin zelul lor în timpul Terorii, sunt toate suprimate; justiţia este încredinţată numai tribunalelor penale, care pot totuşi să judece „în mod revoluţionar44 anumite delicte.

În timpul dezbaterii acestui proiect de reformă s-au exprimat unele rezerve şi îngrijorări. Oare, în felul acesta, nu este încurajat „moderantismul44? „Ce nevoie aveţi de un cod voluminos care va furniza arme şicanelor avocaţilor iar vinovaţilor mijloacele de a se face scăpaţi? Să readucem Tribunalul la puritatea lui de început şi este de ajuns; într-un cuvânt, să ne amintim efectele binefăcătoare pe care le-a avut şi să nu-i slăbim vigoarea.44 Convenţia trece peste aceste obiecţii care propuneau, ca să spunem aşa, întoarcerea la „originile pure44 ale Terorii. Convenţia se instalează, în această reformă, într-o ambiguitate profundă; ea condamnă Tribunalul ca instrument al Terorii şi simbol al arbitrarului, dar îşi limitează condamnarea, în principiu, la activitatea şi componenţa lui de după legea din 22 prerial. Instituţia însăşi, una din principalele piese ale dispozitivului terorist, este menţinută. Introducerea clauzei intenţionale şi voinţa declarată de a respecta regulile elementare ale procedurii, dintre care, în primul rând, drepturile acuzatului, permit totuşi o practică mai puţin represivă.[38] Tribunalul reînnoit şi reformat a fost

38 Asupra reformei Tribunalului Revoluţionar, cf. şedinţele Convenţiei din 11 şi 25 termidor; Moniteur, op. cit., vol. XXI, pp. 335 şi urm., 448 şi

instalat la 25 termidor; în discursul inaugural, Aumont, numit, după 9 termidor, în fruntea administraţiei civile, poliţiei şi tribunalelor, subliniază că „nu a venit încă timpul să fie slăbit acest resort revoluţionar, fără de care curajul supranatural al apărătorilor patriei nu le-ar fi adus decât victorii zadarnice44. Totuşi el insistă cu putere asupra faptului că dispariţia „oamenilor tiranului deschide o nouă pagină... Odată cu ei trebuia să dispară un tribunal pe care geniul lor sanguinar îl transformase într-un instrument al morţii; un tribunal care devenise, sub teribila lor influenţă, spaima nevinovăţiei mai mult decât a crimei”. Tribunalul reînnoit nu va mai condamna nicio nouă „şarjă”, dar, până la sfârşitul anului II, va mai pronunţa încă şaisprezece condamnări la moarte, dintre care unele pentru vorbe rostite împotriva revoluţiei, altele pentru complicitate cu vandeenii sau chiar pentru fapte săvârşite în timpul „rebeliunii federaliste”. Dacă aceste sentinţe marchează, ca să spunem aşa, continuitatea instituţiei, altele traduc în fapt voinţa de ruptură faţă de Teroare, lărgind incontestabil spaţiul libertăţii şi al respectării dreptului. Procedura s-a schimbat efectiv, odată cu o anchetă preliminară audierii şi cu prezenţa unui avocat pentru acuzat. În aceeaşi perioadă au fost achitate 92 de persoane (dintre care 42 de militanţi ai secţiilor, mai mult sau mai puţin implicaţi în activităţile insurecţionale ale Comunei în 9 termidor). Interpretarea deosebit de largă şi de liberală a „clauzei intenţionale” este grăitoare pentru noua orientare a acestui „resort al justiţiei revoluţionare”. Să citām numai câteva exemple. Astfel, la 24 fructidor

---

urm.; H. Wallon, Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris, Paris, 1881, vol. V, pp. 260-274. Obiecţiile au fost formulate de Duhem care, în Societatea iacobinilor, s-a opus cu vehemenţă „moderantismului“ şi a propovăduit întărirea represiunii.

publicul a asistat la procesul unei oarecare Catherine Brete, acuzată de a fi spus „că cei care-l trimiseseră la moarte pe tiran erau nişte... şi nişte... care meritau să piară şi ei”. Martorii au întărit că cetăţeana Brete n-a rostit aceste cuvinte decât „la necaz” şi, având în vedere că acuzata şi-a exprimat părerea de rău, Tribunalul a achitat-o, din lipsa „unei intenţii contrarevoluţionare”. La 30 fructidor, a fost adus în faţa judecăţii un ofiţer care avusese ideea nefericită să strige pe stradă *Trăiască regele, gamela şi fasolea*! N-a putut să invoce în apărarea lui decât o singură circumstanţă atenuantă: era beat criţă când a rostit „aceste cuvinte contrarevoluţionare”. Drept urmare, Tribunalul l-a admonestat sever, atrăgându-i atenţia că „omul în vinele căruia curge sânge de patriot nu va rosti nici beat cuvinte aristocratice”, dar l-a achitat, „dat fiind că nu a acţionat cu intenţii contrarevoluţionare”. Însă toate aceste afaceri mărunte au trecut pe planul al doilea în faţa marelui proces care a marcat sfârşitul anului II, procesul celor nouăzeci şi patru de cetăţeni din Nantes şi care s-a prelungit cu procesele Comitetului Revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier. Dincolo de aceşti acuzaţi, Tribunalul avea să judece Teroarea ca sistem şi partizanii ei. Câteva luni mai târziu va veni rândul lui Fouquier-Tinville, alt proces răsunător care a dezvăluit mecanismele Terorii.[39]

Totuşi, nu Tribunalului revoluţionar reformat îi este

---

39 Cf. AN W 447; W 450; cf. H. Wallon, op. cit., vol. V, p. 321; vol. VI, p. 166. Wallon a stabilit lista completă a condamnărilor şi a achitărilor pronunţate de Tribunal de la 1 fructidor anul II la 8 nivôse anul III (idem, vol. VI, p. 166). Tribunalul a fost definitiv suprimat la 12 prerial anul III, după terminarea procesului Fouquier-Tinville. Imediat după „zilele“ din prerial, represiunea s-a exercitat nu prin intermediul Tribunalului, ci prin acela al Comisiei Militare sau al tribunalelor penale.

încredinţată sarcina eliberării deţinuţilor de care gem închisorile, măsura cea mai spectaculoasă care traduce în fapt dorinţa de „a pune dreptatea la ordinea zilei”. Încă din 15 termidor, în timpul primelor şedinţe ale adunărilor de secţie de după căderea lui Robespierre, rudele şi prietenii deţinuţilor au cerut eliberarea acestora, acuzând comitetele de supraveghere că operaseră arestări arbitrare. Convenţia cedează presiunilor şi în 18 termidor votează un pachet de măsuri care marchează o cotitură. Ea însărcinează Comitetul Siguranţei Generale „să pună în libertate pe toţi cetăţenii deţinuţi ca suspecţi pentru motive care nu sunt prevăzute în legea din 17 septembrie 1793” (legea cu privire la suspecţi). Ea comunică reprezentanţilor în misiune că „puterile nelimitate de care dispun” îi autorizează „să pună în libertate pe cetăţenii care au fost puşi în stare de arest de către alţi reprezentanţi ai poporului pentru motive neînsemnate”. Ea hotărăşte în cele din urmă ca motivele de arestare şi de emitere a mandatelor de arestare să fie comunicate deţinuţilor (sau rudelor şi prietenilor) de către autorităţile respective (Comitetul Siguranţei Generale, reprezentanţii în misiune, comitetele de supraveghere). Această ultimă măsură iscă opoziţia unor deputaţi iacobini. Fayau o găseşte cu totul inutilă: deţinuţii sunt cei care trebuie să facă dovada civismului lor începând cu anul 1789, spălându-se astfel de „bănuielile” care i-au făcut „suspecţi”.

Obiecţia atrage o tiradă a lui Tallien: „Trebuie să le dăm patrioţilor care, în aceste clipe, gem în temniţe, posibilitatea de a-şi demonstra nevinovăţia şi poate că cei care se opun acestei măsuri vor ca poporul să nu afle că mai mulţi din apărătorii lui au fost arestaţi fără motiv”. Tallien cere să fie menţinute „măsurile revoluţionare

extraordinare", dar numai pentru a lovi în „rămăşiţele murdare ale facţiunii lui Robespierre".[40]

Convenţia se hotărăşte să deschidă porţile închisorilor. Sarcina este extrem de grea; sub Teroare, aproximativ 500.000 de persoane au fost închise în case de arest, mai mult sau mai puţin improvizate; în iulie 1794, la Paris erau cam 7.000 de deţinuţi. Totuşi, felul cum se face această deschidere trădează contradicţiile care, după 9 termidor, însoţesc demontarea Terorii. Nicio amnistie nu este decretată, legea asupra suspecţilor, piesă esenţială a dispozitivului juridic al Terorii, nu este abrogată şi, ca atare, categoria însăşi de *suspect* este menţinută. În acelaşi timp, clauzele acestei legi sunt atât de vagi încât se pretează la tot felul de interpretări, „drastice" sau „indulgente". Motivele arestării erau uneori tot atât de vagi ca şi denunţul care o provocase. A statua asupra conformităţii acestor motive cu legea însemna a deschide porţile arbitrarului. Astfel, Comitetul Siguranţei Generale dispune acum de o putere aproape discreţionară în ce priveşte *eliberarea* deţinuţilor, referindu-se la aceeaşi lege în virtutea căreia fuseseră întemniţaţi. În departamente, amploarea eliberărilor depinde în mare măsură de „moderantismul" mai mult sau mai puţin accentuat al reprezentantului în misiune.

Primele eliberări din închisorile pariziene provoacă imediat agitaţie. Ele dezlănţuie reacţii în lanţ, asemănătoare cu cele din Convenţie: înteţesc conflictele

---

40 Cf F.-A. Aulard, Recueil des actes du Comité de salut public avec la correspondance officielle des représentants en mission, Paris, 1904, vol. XV, p. 678. Prin acelaşi decret Convenţia cerea, de asemenea, să fie comunicate Comitetului Salvării Publice hotărârile luate de reprezentanţii poporului care au fost sau sunt în misiune; era una dintre condiţiile prealabile ale anulării arestărilor arbitrare.

politice şi alimentează atât aşteptările, cât şi temerile. Speranţelor şi entuziasmului celor care proslăvesc „dreptatea la ordinea zilei” li se opun temerile şi neîncrederea celor care condamnă „indulgenţa” de care profită „aristocraţii” şi alţi duşmani ai Republicii.

„Ce diferit este spectacolul pe care-l prezintă astăzi Parisul în comparaţie cu cel care a precedat căderea noului Tiberiu. Pretutindeni domnea o tăcere mohorâtă, vestitoare de moarte; prietenul nu avea încredere în prietenul lui, părintele în copii; astăzi, dimpotrivă, voioşia şi bucuria sunt întipărite pe chipurile tuturor cetăţenilor… *Glorie Convenţiei*! *Trăiască demnii noştri reprezentanţi*! Aceste strigăte răsunau pe strada Toumon ieri, când Tallien s-a dus la Luxembourg să redea libertatea multor patrioţi închişi acolo pe nedrept. Mulţimea alergase într-un suflet, îl copleşea cu binecuvântări, îl îmbrăţişa şi îi îmbrăţişa şi pe cei care tocmai îşi recâştigaseră libertatea. «Fiţi pe pace, prieteni, spunea Tallien celor pe care nu putea să-i scoată încă din închisoare, nu veţi mai tânji mult după libertate; numai vinovaţii nu se vor bucura de această binefacere. Mă voi întoarce azi, mă voi întoarce mâine […] şi nu vom înceta să lucrăm zi şi noapte până când patrioţii deţinuţi pe nedrept nu vor fi redaţi familiilor…» Şi toţi plângeau cu lacrimi de bucurie şi de emoţie, iar Convenţia era binecuvântată de mii şi mii de ori.”[41]

Imagini fără îndoială înduioşătoare, larg difuzate de acea parte din presă care nu vede în ele decât primele efecte ale noii politici. Dar care este amploarea reală a acestor măsuri de eliberare? Cine sunt aceşti „patrioţi deţinuţi pe nedrept” şi după ce criterii sunt eliberaţi? întrebări cu atât mai presante şi mai stânjenitoare cu cât

41 Gazette historique et politique de la France et de l'Europe, 23 termidor, anul II.

operaţiunea a început în condiţii care o condamnau la confuzie şi o privau de transparenţă. Apelurile repetate ale Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale stau mărturie despre atmosfera înfrigurată care domneşte după decretul din 18 termidor: o mulţime de oameni se îngrămădesc în anticamera comitetelor pentru a smulge cât mai repede un mandat de eliberare pentru o rudă sau un prieten. „În curând, promitea Barere la 24 termidor, urmele răzbunărilor personale vor dispărea de pe pământul Republicii. Dar îmbulzeala cetăţenilor de ambele sexe la porţile Comitetului Siguranţei Generale nu face decât să întârzie lucrările atât de utile cetăţenilor... Facem apel la cetăţeni să se încreadă în zelul civic al reprezentanţilor poporului în ce priveşte judecarea deţinuţilor şi eliberarea mandatelor de punere în libertate... Nu este vorba nici de amnistie, nici de îndurare; este vorba de justiţie şi de o justiţie egală pentru toţi". „Comitetul [Siguranţei Generale], afirma Vadier trei zile mai târziu, este permanent preocupat de a veni în ajutorul patrioţilor persecutaţi; dar este stânjenit în activitatea lui de aristocraţii care îl asaltează; o mulţime de femei îi stau în cale; de asemenea, mulţi dintre colegii noştri intervin în favoarea cetăţenilor deţinuţi. Este cu neputinţă ca în această multitudine de operaţiuni să nu se strecoare şi unele greşeli."[42]

„O multitudine de operaţiuni", fără îndoială. Presiunile puternice exercitate asupra Comitetelor vin din cercuri politice şi sociale foarte diverse. Într-adevăr, sechelele Terorii sunt de aşa natură că în aceleaşi închisori stau alături victimele unor valuri de represiune succesive, amestecate unele cu altele ca suspecţi sau făptaşi ai unor

42 Cf. Moniteur, op. cit., voi. XXI, pp. 439 şi 489.

crime contrarevoluţionare: foşti principi sau emigranţi întorşi clandestin stau la un loc cu Kellermann, învingătorul de la Valmy şi pacificator al insurecţiei lioneze, sau cu Hoche, învingătorul de la Landau; actorii Teatrului Francez sunt vecini cu militanţii secţiilor acuzaţi de complicitate cu „conspiraţia hebertistă"; cele nouăzeci şi patru de notabilităţi din Nantes îşi aşteaptă judecata împreună cu membrii Comitetului Revoluţionar din Nantes care îi arestaseră şi îi trimiseseră la Paris, încarceraţi pentru abuz de putere. În decurs de cinci zile, de la 18 la 23 termidor, Comitetul Siguranţei Generale pune în libertate 478 de persoane; cu toate acestea, nici numărul, nici lista deţinuţilor eliberaţi nu sunt date publicităţii; ziarele nu citează decât rare cazuri şi se răspândesc zvonuri dintre cele mai contradictorii. Dorinţa de a face totul foarte repede, presiunile exercitate chiar de membrii Convenţiei (ei sunt primii care cer eliberarea membrilor de familie, a prietenilor sau protejaţilor originari din departamentele lor), o procedură destul de sumară, concentrarea puterii de a dispune punerea în libertate numai în mâinile Comitetului Siguranţei Generale despre care se presupune că examinează fiecare caz după criterii nu prea bine definite, explică „multitudinea de operaţiuni" dezordonate. De aici abuzurile şi greşelile care stârnesc scandaluri – cum ar fi eliberarea, denunţată de Vadier, a ex-ducelui d'Aumont, care, ca rezultat al aplicării decretului Convenţiei care dispunea punerea în libertate a tuturor agricultorilor, se dăduse drept Gui, plugar din Aumont.[43]

---

43 Laurent Lecointre, în broşura sa, Les Crimes des sept membres des anciens Comités, Paris, anul III, pp. 154 şi urm., apreciază că în decurs de o lună numărul deţinuţilor din închisorile pariziene a trecut de la 8 500 la 3 500. Totuşi, statistica închisorilor, la 13 fructidor, stabileşte

Dincolo de aceste greşeli, mai mult sau mai puţin inevitabile, toată politica de eliberare din închisori practicată de Comitete stârneşte repede îndoieli şi opoziţii. La 23 termidor, când se discută proiectul de reorganizare a Tribunalului Revoluţionar, Convenţia adoptă propunerea lui Mallarmé, deputat iacobin, de a obliga Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale „să publice la fiecare semidecadă lista cetăţenilor puşi în libertate”. Votarea se face fără dezbatere, în continuarea altor amendamente, ca şi cum Adunarea nu şi-ar fi dat seama de consecinţele deciziei sale. Furtuna se dezlănţuie trei zile mai târziu, la 26 termidor. Atmosfera este foarte încărcată, deoarece în ajun adunările de secţii fuseseră foarte furtunoase; din nou sunt denunţate aici comitetele revoluţionare, „politica lor sângeroasă” de dinainte de 9 termidor, se cere reînnoirea lor; dar, pe de altă parte, se aduc critici vehemente „aristocraţiei şi moderantismului” care încep să se manifeste. Dezbaterea din Convenţie, destul de haotică, aşa cum se întâmpla adesea, se desfăşoară în doi timpi. Există mai întâi atacurile câtorva deputaţi iacobini (în primul rând Mallarmé, Duhem, Chasles, Levasseur [din Sarthe]) împotriva „aristocraţiei”, singura care profită de pe urma politicii de punere în libertate. Cele două cazuri exemplare – al ducelui d'Aumont şi al ducelui de Valentinois care apar în public,

---

numărul de 5 480 de deţinuţi; o lună mai târziu, la 14 vandemiar, acest număr a scăzut cu mai bine de o mie de prizonieri (4 445). Cf. Saladin, Rapport, au nom de la Commission des vingt-et-un, Paris, an III, p. 105; AN AF II, 73; H. Wallon, op. cit., vol. V, p. 450. Cităm datele globale asupra numărului de deţinuţi după estimările lui D. Greer, The Incidence ofTerror A Statistical Interprétation, Cambridge, Mass, 1935; şi ale lui G. Lefebvre, La Révolution française, Paris, 1968, pp. 417 şi urm. La numărul deţinuţilor se adaugă cel al suspecţilor, cu domiciliu supravegheat, cam 300 000.

mândri că sunt liberi – sunt denunţate cu violenţă. Comitetul Siguranţei Generale a recunoscut chiar el că erau greşeli evidente, care „scăpaseră vigilenţei”, şi cazuri izolate a căror importanţă nu trebuia exagerată. Scoţând în evidenţă aceste eliberări abuzive, iacobinii nu se mulţumesc să ceară aplicarea riguroasă a decretului privitor la publicarea listelor cu persoanele puse în libertate, ci revendică arestarea imediată a tuturor celor care au solicitat asemenea eliberări abuzive. Printre acestea este citat încă o dată cazul lui Kellermann care se afla printre primii deţinuţi puşi în libertate. Dar această punere în libertate, spre deosebire de cele precedente, nu mai întruneşte unanimitatea. Este izbitor faptul că toată dezbaterea, ca şi cele care vor urma, în lipsa datelor precise privitoare la punerile în libertate, oscilează între două extreme: se avansează generalizări pe cât de pripite, pe atât de sumare („sunt puşi în libertate aristocraţii”) sau, dimpotrivă, se evidenţiază cazuri individuale, ceea ce nu ducea cel mai adesea decât la discuţii şi mai pătimaşe. Carnot, avertizat de atacurile împotriva lui Kellermann, vine în fugă din sala Comitetului Salvării Publice pentru a justifica punerea lui în libertate. Susţinut de mai mulţi reprezentanţi, el nu ezită să-i aducă elogii. Este un bun patriot şi republican, excelent cetăţean şi soldat, victimă a invidiei lui Robespierre şi nicidecum un „trădător”. Afacerea este supusă Comitetului Salvării Publice şi aşa dezbaterea intră în cea de a doua fază a ei: repunerea în cauză a decretului, votat cu trei zile mai înainte, prin care se cerea publicarea listelor cu persoanele puse în libertate. Se ridică voci care spun că au fost luaţi prin surprindere atunci când s-a votat decretul şi că proclamarea lui „a semănat groaza în suflete” (Merlin [din Thionville]). Tallien, care, în acest timp, face demersuri ca să fie

eliberată „Cabarrus” (demersuri încununate cu succes o săptămână mai târziu), critică violent decretul. Desigur, se poate ca „unii patrioţi să se fi înşelat cu privire la unii indivizi” şi să fi cerut eliberarea lor. Esenţialul nu este însă acesta; eliberările trebuie continuate cu hotărâre. „Mai bine să văd astăzi douăzeci de aristocraţi în libertate decât un singur patriot în lanţuri. Se teme, Republica, cu cei un milion două sute de mii de cetăţeni înarmaţi, de câţiva aristocraţi!” în închisori zac nevinovaţi, răpiţi din sânul familiilor lor fără niciun motiv serios, numai pe baza unor infame denunţuri. A publica lista persoanelor puse în libertate n-ar însemna oare întocmirea unei alte liste de proscrişi care ar putea fi folosită de cei care nu visează decât să ia locul lui Robespierre, rămas liber? „Continuatori ai lui Robespierre, să nu speraţi că veţi mai avea vreun succes, Convenţia, în întregimea ei, este ferm hotărâtă ori să piară aici ori să-i nimicească pe toţi tiranii, sub orice mască s-ar ascunde”. Tirada aceasta este primită cu entuziasm („Da! da! exclamă membrii ridicându-se toţi deodată în picioare”); totuşi, Convenţia ezită şi confirmă chiar decretul contestat. Tallien ripostează atunci printr-o contrapropunere: „Dacă vreţi să fie publicată lista celor puşi în libertate, cer să se publice şi numele celor care i-au băgat în închisoare; poporul trebuie să-şi cunoască adevăraţii duşmani, cei care au denunţat patrioţi şi i-au aruncat în temniţe”. Moţiune vădit demagogică, adoptată însă şi ea pe loc, ceea ce pune paie pe foc. În confuzia generală se aud mai multe voci: „*Asta e un adevărat război civil*!” în toată acea zăpăceală, „pentru a ieşi din convulsia politică ce ar putea nimici libertatea şi egalitatea”, Convenţia anulează în cele din urmă *ambele* decrete pe care tocmai le adoptase. Dezbatere şi ezitări cât se poate de revelatoare atât pentru instabilitatea situaţiei politice,

cât şi pentru polarizarea poziţiilor politice, care va sfârşi prin a fi dominantă. Convenţia este prinsă în laţul propriilor ei contradicţii: „a smulge vălul care există probabil asupra anumitor operaţiuni ale guvernului” înseamnă a risca să compromiţi pe toată lumea, pe cei care au ieşit acum din închisori, ca şi pe cei care mai zac încă acolo; pe cei care cer punerea în libertate a deţinuţilor, ca şi pe cei care semnaseră scrisori de denunţ şi mandate de arestare (uneori, de altfel, sunt aceleaşi persoane). Cerinţa de a asigura mai multă transparenţă politicii de punere în libertate s-a dovedit, până la urmă, o armă cu două tăişuri; aplicarea ei atrăgea riscul de a declanşa un proces cu urmări incontrolabile, „războiul civil”. Listele cu deţinuţii eliberaţi şi cu persoanele care au solicitat eliberarea lor, în special membri ai Convenţiei, n-au fost niciodată publicate; dar în iarna anului III, emigranţii publică la Lausanne o listă cu numele „băutorilor de sânge” din Lyon, pentru a face din ei ţinta răzbunării şi a linşajului.[44]

Ştirile care veneau din departamente nu puteau decât să aţâţe şi mai mult conflictele şi pasiunile. Încă de la sfârşitul lui termidor încep să curgă la Paris, la Convenţie şi mai ales la iacobini, scrisori şi plângeri alarmante; nu numai că aristocraţia prinde curaj, nobilii şi preoţii sunt puşi în libertate, în adunările societăţilor populare năvălesc muscadinii şi contrarevoluţionarii, ci, pe

44 Şedinţa Convenţiei, din 23 termidor, Moniteur, op. cit., p. 448; şedinţa din 26 termidor, idem, pp. 484-487. Broşura Liste générale des Dénonciateurs et des Dénoncés de Lyon et de diverses autres communes a fost publicată de emigranţi la Lausanne, în 1795. Era un adevărat repertoriu al oamenilor care trebuiau ucişi. Cf. R. Fuoc, La réaction thermidorienne à Lyon (1795), Lyon, 1957, p. 83. La Paris este publicat Tableau des noms, âges, qualités et demeures des principaux membres des Jacobins (de Francastelle, anul III), un fel de ghid pentru „vânătoarea de iacobini“.

deasupra, „patrioţii cei mai puri” sunt asupriţi, persecutaţi: ei sunt încarceraţi în timp ce suspecţii ies din închisori. „Zilnic, membrii Convenţiei primesc veşti întristătoare despre ceea ce se petrece în marile municipalităţi de la 10 termidor încoace... Toţi patrioţii sunt acuzaţi că sunt susţinătorii lui

Robespierre şi sunt asupriţi cu tot atâta sălbăticie ca în 1791 şi 1792.”[45] Pe la jumătatea lui prerial aceste plângeri devin zilnice; delegaţii ale societăţilor populare, ale comitetelor revoluţionare se prezintă la Convenţie şi la iacobini; familiile şi prietenii „patrioţilor asupriţi” caută sprijin, unii la deputaţii departamentului lor, alţii la foştii reprezentanţi în misiune. Iacobinii nu se mărginesc să-i asculte pe petiţionari; ei reiau cererea de eliberare a „patrioţilor asupriţi”, şi numesc adesea „apărători din oficiu”, însărcinaţi să intervină, în cazuri precise, pe lângă Comitetul Siguranţei Generale. În ultima decadă a lunii fructidor şi la începutul lunii vandemiar, acestor mesaje şi petiţii le răspund contramesaje care provin adesea din aceleaşi localităţi: ele protestează pe lângă Convenţie împotriva defăimărilor şi declară cu hotărâre că plângerile nu proveneau decât de la câţiva terorişti şi partizani ai lui Robespierre sau, pur şi simplu, din partea hoţilor şi a delapidatorilor demascaţi. Arestarea acestora nu era doar un act de dreptate de care se bucură toţi cetăţenii cinstiţi, dar şi o măsură de protecţie pentru, /evoluţia din 9 termidor”, care nu putea să tolereze ca aceştia „băutori de sânge” să fie liberi, să urzească intrigi şi să uneltească. Existase atunci riscul unei întoarceri la Teroare. Provenienţa plângerilor şi mesajelor-asupra cărora vom reveni – împotriva „asupririi patrioţilor” dovedeşte că pe la

45 Intervenţiile lui Chasles şi Réal la iacobini, în 26 termidor. Cf F.A. Aulard, La Société des Jacobins, 1897, vol. VI, pp. 336-337.

jumătatea lui fructidor noul curs al lucrurilor şi, în special, epurarea personalului politic a început cu adevărat în ţară, mai ales în departamentele unde Teroarea a făcut ravagii şi unde sechelele erau cu atât mai grave şi mai greu de lichidat.

Pentru ce acest „război al petiţiilor”?

Primele plângeri împotriva „asupririi patrioţilor” încep să vină la Convenţie în vreme ce valul de felicitări pentru acţiunea ei eroică împotriva „tiranului” şi a „Comunei rebele” nu se potolise încă. Sunt totuşi primele fisuri în frumoasa unanimitate, semn paradoxal al faptului că doborârea acestui „Catilina modern” începea cu adevărat să se înscrie în realităţile politice locale. Entuziasmul general cu care personalul politic instalat la putere sub Teroare primise vestea căderii lui Robespierre nu era, cel puţin într-o primă perioadă, decât expresia oportunismului generat tot de Teroare. Era ceva ce sporise şi mai mult confuzia. Aşa cum am mai menţionat, a doua zi după 9 termidor, ţara se trezeşte antirobespierristă cu înverşunare: nicio rezistenţă, nici măcar o îndoială cu privire la „odioasa conspiraţie”. Desigur, la Paris, de îndată ce Convenţia iese învingătoare la 10 termidor, nu se mai găsesc „robespierrişti”. Totuşi, în capitală, vreo şaizeci dintre cei care erau de partea lui Robespierre şi a „Comunei rebele” au fost scoşi în afara legii şi executaţi în „şarjele” din 10 şi 11 termidor; în zilele următoare, zeci de militanţi bănuiţi că au susţinut Comuna au fost arestaţi şi îşi aşteptau judecata. Altfel spus, la Paris, încă din a doua zi după 9 termidor, adversarul politic fusese indicat şi nu era limitat la „triumviri”, în schimb, în departamente (cu câteva excepţii, mai ales în Pas-de-Calais, unde Lebon a fost denunţat înainte de 9 termidor), „conspiraţia” nu avea decât chipul îndepărtat al lui Robespierre. Condamnarea

lui unanimă exprima, de asemenea, voinţa celor care ocupau „posturile” (sau, cel puţin, a unei părţi din personalul terorist) de a o lua înainte şi de a preîntâmpina astfel orice bănuială privitoare la cârdăşia lor cu „tiranul”. Niciun reprezentant în misiune nu a şovăit o clipă aflând veştile de la Paris. Cel mult, o oarecare surpriză sau chiar uimire, repede înfrânată: „Curierul nici nu adusese bine vestea neaşteptată a conspiraţiei celor doi Robespierre şi a complicilor lor că toţi au rămas uluiţi: «Ei bine! se spunea, şi ăştia erau nişte trădători! Cum o să-i mai cunoaştem de aici înainte pe patrioţi, pe adevăraţii prieteni ai Republicii?»... Nu am ezitat nicio clipă, cetăţene preşedinte, să-i luăm partea. Societatea populară, autorităţile constituite ale acestei municipalităţi au scos imediat un strigăt de groază la auzul faptelor acestor indivizi vicleni; ele şi-au exprimat admiraţia pentru fermitatea şi energia Convenţiei Naţionale... Să piară impostorii, tiranii care asupresc opinia şi libertatea.”[46] De aici înainte, fiecare departament, fiecare oraş, pentru a ieşi din Teroare şi „a pune dreptatea la ordinea zilei”, trebuia să-şi organizeze propriul său termidor, să-i lovească pe propriii săi agenţi ai Terorii şi să-i denunţe ca tot atâţia „robespierrişti”. În felul acesta, nu numai că recuperau întârzierea faţă de Paris, dar chiar o luau înaintea capitalei. Căci, condamnând denunţul lui Lecointre îndreptat împotriva celor şapte membri ai Comitetelor, Convenţia părea să-şi arate intenţia de a nu-i urmări pe responsabilii Terorii în afara „nucleului” demascat la început, în 9 termidor. Dar deja primele „epurări” în departamente lărgeau în mod necesar aria

---

46 Forestier, reprezentant în misiune în Allier în cadrul Convenţiei Naţionale, Cusset, la 16 termidor: AN C 311; cf. A. Aulard, Recueil des actes... op. cit., vol. XV, pp. 644 şi urm.

acestor răspunderi dincolo de grupul restrâns din Paris; ele nu loveau în complicii *direcţi* ai „conspiraţiei din 9 termidor", inexistenţi în afara Parisului, ci în personalul terorist local şi, ca atare, în protectorii lor din capitală, în primul rând iacobinii. Ca o repercusiune, ele relansau acuzaţiile împotriva Terorii ca sistem global al puterii ce nu poate fi disociat de toţi agenţii ei, care profitaseră de pe urma ei şi care nu mai puteau scăpa de rigorile justiţiei.

Convenţia şi Comitetele ei dădeau adesea primul impuls în declanşarea epurărilor şi a arestărilor (aşa, de pildă, Comitetul Salvării Publice a cerut arestarea membrilor tribunalului din Orange[47]), dar acţionau mai ales prin intermediul reprezentanţilor în misiune. Începând cu 18 termidor, când Convenţia a decretat că misiunile în departamente nu trebuiau să depăşească trei luni, reprezentanţii erau sistematic înlocuiţi de membri moderaţi ai Convenţiei, cărora Comitetele le încredinţaseră eliberarea deţinuţilor, precum şi epurarea autorităţilor constituite, a societăţilor populare şi a comitetelor revoluţionare. Hotărând, la 7 fructidor, să treacă la o reformă fundamentală a acestora, Convenţia a indicat de altfel ea însăşi marile direcţii ale epurării ce trebuia efectuată. Dezbaterea care precedă votarea acestui decret este revelatoare atât pentru dorinţa de a

---

47e xemplul"), exprimându-şi în acelaşi timp recunoştinţa pentru... instituirea Tribunalului Revoluţionar: „Cetăţeni reprezentanţi, am dat glas recunoştinţei noastre pentru că aţi instituit în oraşul nostru o comisie populară... Nimicirea oricărui suport al tiraniei, urmărirea şi pedepsirea crimei oriunde ar exista, îndreptarea celor slabi care s-au lăsat amăgiţi, ocrotirea nevinovăţiei rătăcite, redarea republicanilor persecutaţi patriei, iată temelia tuturor judecăţi lor ei" (AN C 316; Cil 1269). Comisia din Orange, după cum se ştie, fusese un model de represiune teroristă, procedura pe care o urmase inspirase legea din 22 prerial.

scăpa mai repede de partea cea mai compromisă din personalul Terorii, cât şi pentru şovăielile şi contradicţiile caracteristice împrejurărilor politice de la sfârşitul anului II.

Importanţa Comitetelor revoluţionare (sau comitete de supraveghere), care au apărut spontan după 10 august 1792 din iniţiativa societăţilor populare şi a municipalităţilor, a crescut în 1793 în aşa măsură încât au devenit un instrument de temut al Terorii. Legea cu privire la suspecţi însărcina comitetele revoluţionare să întocmească, fiecare în arondismentul său, lista suspecţilor, să lanseze mandate de arestare împotriva lor şi să pună sigiliu pe hârtiile lor. În iarna anului 1793 (la 14 frimar, anul II), atribuţiile acestor comitete au fost din nou lărgite: ele au fost însărcinate, împreună cu municipalităţile respective, cu aplicarea legilor revoluţionare şi a măsurilor de siguranţă generală (în special cu eliberarea certificatelor de civism), *toţi* membrii lor erau de aici înainte numiţi de reprezentanţii în misiune. Puterile exagerate ale acestor comitete, abuzurile lor, precum şi frecventele lor conflicte cu reprezentanţii în misiune au impus reorganizarea lor după 9 termidor. Convenţia a hotărât să nu se lipsească total de serviciile lor suprimând instituţia însăşi. Ea s-a mulţumit să le restrângă aria de acţiune, să le impună un cadru juridic mai riguros pentru a pune capăt caracterului lor arbitrar şi, în final, a hotărât să le reînnoiască în ceea ce priveşte componenţa. Măsurile cele mai importante au fost cuprinse în legea din 7 fructidor: suprimarea comitetelor revoluţionare din comunele care, având mai puţin de 8.000 de locuitori, nu erau capitale de district; comitetele îşi păstrau dreptul de a lansa mandate de arestare, dar trebuiau să ia interogatoriul inculpaţilor în primele

douăzeci şi patru de ore şi să le aducă la cunoştinţă, în decurs de trei zile, motivele arestării lor; comitetele erau compuse din doisprezece membri, numiţi de reprezentanţii în misiune, jumătate dintre ei putând fi schimbaţi la trei luni. În cursul dezbaterilor referitoare la această lege, care au durat trei zile, au fost propuse mai multe amendamente. Ele stau mărturie despre neîncrederea şi resentimentele acumulate împotriva acestor comitete, cu atât mai mult cu cât această mărturie ne vine de la foşti reprezentanţi în misiune şi este rodul experienţei lor într-o colaborare, adesea conflictuală, cu aceste comitete. Printre amendamente, să reţinem: în comitete nu va mai trebui să fie admişi cetăţeni care nu ştiu nici să scrie, nici să citească, deoarece ei vor trebui să întocmească rapoarte şi să conducă interogatorii; „niciun falit" nu ar putea să fie membru al comitetului, căci prea adesea au fost văzuţi „indivizi imorali arestându-şi creditorii"; se interzice ca „tatăl şi fiul sau două rude până la gradul al patrulea să fie membri ai aceluiaşi comitet" pentru ca acesta să nu poată fi dominat de o clică; comitetele ar trebui, în mod obligatoriu, să ţină un registru cu operaţiunile efectuate, căci mai multe dintre ele n-au putut „preciza motivele arestării cetăţenilor încarceraţi"; avea să le fie interzis să dispună eliberarea din închisori, deoarece „există unii care au dispus arestarea unor cetăţeni şi apoi s-au tocmit cu ei asupra preţului pe care-l cereau pentru a le reda libertatea". Propunerea cea mai revelatoare poate – ea a fost de altfel respinsă – urmărea acordarea protecţiei juridice membrilor comitetelor care urmau să nu mai fie menţinuţi în funcţiile lor:

„Prin noua organizare a comitetelor revoluţionare veţi priva de slujbele lor mai bine de cinci sute de mii de indivizi. Printre aceşti funcţionari publici există fără

îndoială unii care nu sunt fără reproş, dar nu putem să nu recunoaştem că cea mai mare parte din ei a contribuit la salvarea Republicii. Ei bine, cetăţeni, membrii care vor ieşi din comitetele revoluţionare trebuie să fie puşi sub protecţia specială a naţiunii. Dacă nu veţi adopta această măsură, aceşti cetăţeni vor deveni ţinta *resentimentelor particulare, a răzbunărilor şi a urii*. Trebuie să cunoşti prea puţin sufletul omenesc ca să crezi că cel care a avut tatăl, sau o rudă, sau un prieten aruncat în temniţă ori dus la eşafod pe baza denunţului unui comitet revoluţionar nu va nutri un sentiment de ură împotriva membrilor acestor comitete şi nu va căuta să se răzbune cu vârf şi îndesat, dacă nu puneţi o stavilă acestor resentimente. Cetăţeni, patimile se vor dezlănţui cu şi mai multă furie în oraşele mici şi vor putea aprinde acolo flacăra războiului civil. Propun, ca să preîntâmpinăm această nenorocire, să decretăm că noile comitete revoluţionare nu vor putea emite mandate de arestare împotriva membrilor fostelor comitete pentru motive anterioare încetării funcţiei lor”.

Acest text al lui Ruelle era deosebit de pertinent şi de clarvăzător, el anticipa consecinţele previzibile ale reorganizării comitetelor revoluţionare şi ale epurării autorităţilor constituite şi a societăţilor populare. Convenţia a scăpat de o mare parte din acest personal fără prea mari regrete, fiind mai mult sau mai puţin conştientă de faptul că deschidea astfel o perioadă în care conflictele politice şi răzbunările personale, atât individuale, cât şi familiale, aveau să se amestece unele cu altele, până la contopirea lor.[48]

48a dică un comitet pe arondisment compus din patru secţii), reformă care slăbea puterea secţiilor; respingerea propunerii lui Chasles de a trece la alegeri de noi comitete (ar fi contrar „principiilor guvernului revoluţionar“ şi ar introduce pe ascuns „apelul la popor“, proslăvit

Epurările din departamente, aşa cum am văzut, au fost încredinţate reprezentanţilor în misiune şi puse sub răspunderea lor. Ei aveau deci ca misiune să vegheze într-o oarecare măsură asupra unui material exploziv, să-l controleze şi să mânuiască detonatorul la momentul considerat a fi cel mai potrivit. Căci, dacă puterea centrală încuraja epurările, iniţiativa ei venea în întâmpinarea dorinţelor elitelor moderate locale, adesea îndepărtate de la putere, dacă nu persecutate, în timpul Terorii şi care aveau din ce în ce mai clar conştiinţa şanselor oferite de noua conjunctură politică. Teroarea, desigur, exacerbase pasiunile politice şi se alimenta din ele; ea nu se afirma totuşi ca sistem al puterii decât în măsura în care reuşise să *politizeze* nişte clivaje sociale şi culturale *tradiţionale*, nişte antagonisme şi conflicte locale, întreţinând astfel *violenţa lor politică*. De aici derivă cele două aspecte ale Terorii: pe de o parte, ea înăbuşă şi nivelează prin violenţă diversităţile, deosebirile, clivajele moştenite din trecut, în numele proiectului său politic care era UNUL, unificator şi centralizator; pe de altă parte, ea continuă, până la ultima

odinioară de girondini). Numărul de 500 000 de persoane care ar fi fost atinse de reformă era exagerat. De fapt, erau numeroase comunele unde comitetele revoluţionare nu funcţionaseră niciodată sau erau incomplete. Barère aprecia la aproximativ 21 500 numărul total al comitetelor din ţară (cf. B. Barère, Mémoires, op. cit., vol. II, p. 324). în cursul dezbaterilor, cifra de „500 000 de funcţionari“ nu a fost contestată. Cum am mai remarcat, Convenţia, în timpul dezbaterilor despre Teroare, nu dispune adesea de date precise; ea se opreşte asupra unor cazuri particulare sau trece la generalizări mai mult sau mai puţin vagi şi pripite. Comitetele revoluţionare reformate şi „epurate“ — care au menţinut o parte din personalul de sub Teroare — au servit destul de fidel şi de eficace puterea în secţiile „antiteroriste“ şi „antiiacobine“. Cf. M. Bouloiseau, „Les comités de surveillance de Paris sous la réaction thermidorienne“ (Annales historiques de la Révolution française), 1973, vol. X.

comună, prin politica, limbajul, instituţiile şi violenţa ei, conflicte regionale şi locale, care atunci se confundau cu cabale şi intrigi foarte vechi. Această structură specifică a Terorii, aceste două registre fac din ea un spaţiu şi un moment privilegiate pentru analiza relaţiilor complexe între aria politică revoluţionară, modernă şi unificatoare, şi mentalităţile tradiţionale cu rădăcini înfipte în particularităţile regionale şi locale.[49]

Activitatea reprezentanţilor în misiune nu putea decât să se suprapună acestor configuraţii ale Terorii. Puterile nelimitate de care dispuneau erau, bineînţeles, însăşi expresia voinţei de centralizare a guvernului revoluţionar. Totuşi, reprezentanţii soseau în departamente pe care nu le cunoşteau bine; erau nevoiţi să se înconjoare de militanţi politici locali şi să sufere în felul acesta influenţa lor; pentru a realiza proiectul naţional ei trebuiau să taie în carne vie, să intervină în mod brutal şi uneori arbitrar în conflictele şi antagonismele locale. Şi în felul acesta se găsesc implicaţi nu numai în conflictele care sfâşiau autorităţile şi societăţile populare locale, ci şi în cabalele şi intrigile pe care adesea nu le descopereau decât după aceea. Puterile fiind nelimitate, în exercitarea lor se trădau în mod necesar opţiunile politice şi ideologice ale fiecărui reprezentant în parte şi destul de des personalitatea, pasiunile, fantasmele şi fobiile lui (uneori Comitetele Salvării Publice şi Siguranţei Generale au intervenit, de altfel, în cazurile cele mai flagrante de abuz

49 Colin Lucas ne oferă o remarcabilă analiză a raporturilor de continuitate şi de ruptură între violenţa şi conflictele din Vechiul Regim şi sub Revoluţie. Cf. „Themes in Southern Violence after 9 thermidor“, în G. Lewis şi C. Lucas (ed.); Beyond the Terror, Cambridge, 1983, pp. 152-194. Cf. şi G. Lewis, The Second Vendée. The Continuity of the Counter-revolution in the Departement of the Gard. 1789—1815, Oxford, 1978.

de putere sau de extremism politic). „Domnia” fiecărui reprezentant punea asupra Terorii o amprentă specifică şi dădea naştere unei întregi clientele ahtiate după „posturi”. Ieşirea din Teroare în departamente va cunoaşte, la rândul ei, căi foarte diverse; ea va depinde, pe de o parte, de amploarea pe care o luase Teroarea, de situaţia astfel creată şi de politica dusă de reprezentantul în misiune însărcinat a „pune dreptatea la ordinea zilei”. De vreme ce instituţiile rămâneau aproape neschimbate, noua politică se manifesta prin eliberarea unor deţinuţi, prin destituirea şi, cel mai adesea, prin arestarea celor ce dăduseră dovadă de un zel deosebit în exercitarea puterii teroriste, chiar a celor care erau ţinta urii şi a resentimentelor. Măsurile acestea aveau în mod necesar repercusiuni la Paris: persoanele arestate nu întârziau, prin intermediul familiilor şi al prietenilor politici, să-i prevină pe foştii lor protectori, reprezentanţi ai departamentului respectiv sau iacobini. Şi astfel se va revărsa asupra capitalei un puhoi de delegaţii şi de petiţii care aduc veşti pe cât de alarmante, pe atât de confuze: patrioţii sunt persecutaţi, aristocraţia şi moderantismul prind curaj, spun unii; aceşti aşa-zişi patrioţi nu sunt decât nişte intriganţi, nişte delapidatori, băutori de sânge, robespierrişti, care vor să scape de o pedeapsă binemeritată, răspund ceilalţi. Astfel, aşa cum am mai spus, evenimentele din departamente, printr-o întreagă reţea de afinităţi politice, dar şi de prietenii, de influenţe şi de relaţii, contribuiau la bipolarizarea poziţiilor politice la Paris, mai ales în Convenţie şi printre iacobini.

Numai un studiu al situaţiilor locale, care ar depăşi mult observaţiile noastre, ar permite să se dea măsura exactă a acestui prim val de arestări de „terorişti” şi să se stabilească repartizarea lor pe departamente. De altfel,

nimeni, la drept vorbind, nu se sinchisea în acea vreme să adune asemenea date. Nu era timpul nici al cifrelor exacte, nici al nuanţelor, era timpul stereotipurilor contrastante. Acestea corespundeau cel mult cazurilor extreme; or, realitatea complexă a Terorii cotidiene, trăită la scara unui oraş sau a unui târguşor, era alcătuită din situaţii tulburi în care era greu, dacă nu imposibil, să faci deosebirea *a posteriori* între excesul de zel şi abuzul de putere, între aplicarea „drastică” a justiţiei revoluţionare şi violenţa arbitrară ce putea fi identificată cu un delict de drept comun.

Cine erau aşadar cei închişi spre sfârşitul anului II? La vremea aceea întrebarea a fost aprig dezbătută în Convenţie şi la

Societatea iacobinilor, în presă şi în „grupuri”, la Paris şi în departamente. Niciun răspuns global nu putea cuprinde mulţimea de cazuri concrete. Chiar termenii în care era formulată întrebarea – „mari patrioţi asupriţi”, „băutori de sânge”, „intriganţi”, „spoliatori” – implicau deja un răspuns. Aceşti termeni traduceau una dintre mizele înfruntării politice care avea loc: să impui în opinia publică şi în imaginarul colectiv unul sau altul dintre clişee şi prin aceasta să reduci realităţile complexe la o simplă materializare a acestor idei-imagini. Spre sfârşitul anului II începe să triumfe ideea-imagine a „teroristului” şi „băutorului de sânge”, evoluţie care va cunoaşte o rapidă accelerare în primele luni ale anului III sub impactul mai multor factori cu efecte convergente: răscoala iacobină de la Marsilia, la începutul lunii vandemiar, denunţarea „vandalilor” şi a „vandalismului” şi, mai ales, dezvăluirile cu privire la Teroarea la Nantes, făcute cu prilejul proceselor Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier. Cerinţa de a pune „dreptatea la ordinea zilei” se

îmbină din ce în ce mai strâns cu o alegere politică precisă; personalul politic al Terorii era *socotit vinovat* pentru simplul fapt de a fi *participat la o putere ea însăşi vinovată* şi „scelerată". Reprezentarea „băutorului de sânge" legitimează astfel *politica de revanşă* ca singurul mijloc eficace de a demonta Teroarea. Revanşă politică, bineînţeles; dar şi revanşă culturală şi socială, îndreptată împotriva unor oameni ignoranţi, ieşiţi din „gloată", pe care mersul evenimentelor i-a propulsat, pentru o clipă, în politică şi i-a ridicat chiar la putere.

Ceea ce a scris Michelet despre valul de ură care i-a acoperit pe iacobini s-ar putea aplica foarte bine resentimentului stârnit de tot personalul terorist: „Erau nişte contabili care nu puteau să dea socoteală... Această cumplită capacitate de a aresta pe cine voiau te ducea cu gândul (chiar când era vorba despre cei mai puri) la lucruri josnice, odioase. Văzând laşitatea, supusenia plină de teamă a celor pe care nu-i arestau, puteai presupune înţelegeri ruşinoase... Ura şi imaginaţia fără niciun temei învinovăţeau de orice... Brutalităţilor de odinioară, trufiei şi furiilor lor li s-a răspuns prin ocară; li s-a spus: «întoarceţi-vă buzunarele pe dos.»"[50]

„Libertatea presei sau moartea".

„Unde este aşadar Convenţia?... Ziua de 9 termidor a scutit Franţa de un stăpân recunoscut, în realitate ea avea unul de mai bine de un an; dar ziua aceasta nu a fost o adevărată revoluţie. Aţi fi putut sau, mai degrabă, ar fi trebuit să o continuaţi; dar unde sunt legile pe care le-aţi dat ca să restituiţi naţiunii drepturile ei uzurpate? Unde sunt decretele menite să desfiinţeze instituţiile ruşinoase, instituţiile mai mult decât monarhice întemeiate sub

50 J. Michelet, Histoire du dix-neuvième siècle, în Œuvres complètes, editate de P. Viallaneix, vol. XXI, Paris, 1982, p. 97.

tirani? Ce folos că aţi nimicit omul dacă rămâne tot ce a făptuit el? *Presa a fost recucerită, dar noi am fost aceia care am luat-o cu asalt cu arma raţiunii în mâini*. Am fost nevoiţi să aducem această insultă raţiunii publice căci a trebuit să-i demonstrăm că libertatea de a-ţi exprima gândurile este un drept legitim. Problema a fost pusă chiar în adunările dumneavoastră. De abia aţi dat semnalul unei aprobări tacite a acestei libertăţi şi la primele rezistenţe pe care le-aţi întâmpinat împotriva acestui drept veşnic şi imprescriptibil a rămas nehotărât în judecata multora, dacă toleranţa voastră în această privinţă nu a fost dictată de forţa voinţei generale care pare să decreteze în ciuda refuzului vostru garantarea libertăţii scrisului."[51]

Publicarea acestor „adevăruri crude adresate Convenţiei" într-un ziar al cărui titlu însuşi evocă libertatea presei constituie o demonstraţie a restabilirii ei efective spre sfârşitul anului II. Desigur, relatarea lui Babeuf despre această recucerire este prea eroică, dar este incontestabil faptul că după 9 termidor schimbările intervenite în acest domeniu sunt dintre cele mai spectaculoase. Contrastul cu presa încătuşată sub Teroare, pe cât de mohorâtă pe atât de unanimă în manifestarea entuziasmului ei, mulţumindu-se să reia şi să parafrazeze discursul oficial, este izbitor. Publicaţiile se înmulţesc, ziarele şi broşurile se diversifică în ce priveşte opiniile politice şi polemicile. Tirania de ieri este înfierată şi, după exemplul dreptăţii, libertatea de expresie „este adusă la ordinea zilei". Revendicarea libertăţii presei şi de opinie face obiectul unei dezbateri înverşunate, relevante pentru dificultăţile şi contradicţiile inerente procesului de ieşire din Teroare. Dezbaterea, care are loc în Convenţie, la

51 Babeuf, Journal de la liberté de la presse, nr. 10, sărbătoarea Virtuţilor, prima zi a sanculotidelor, anul II.

iacobini şi chiar în presă, contribuie la accelerarea procesului, iar presa se afirmă, la rândul ei, ca un factor important în această accelerare.

Cam zece zile după 9 termidor, revendicarea de a restabili deplina libertate a presei se face auzită în Convenţie; de la începutul lui fructidor problema îi preocupă neîncetat pe iacobini. Libertatea este cerută în primul rând pentru victimele nevinovate ale Terorii. Lor le revine sarcina de a dezvălui în public nenorocirile pe care le-au trăit şi ororile la care au asistat. A spune adevărul despre un trecut foarte recent este mijlocul principal de a împiedica întoarcerea lui.

„Este de ajuns să-ţi arunci ochii spre ceea ce se întâmplă de un an încoace pentru ca să-ţi dai seama că libertatea presei a fost nimicită. Nu este suficient să ai legi de vreme ce ele sunt în permanenţă violate; trebuie să existe o garanţie sigură şi indestructibilă şi să nu-ţi mai fie teamă că o să fii ghilotinat pentru că ai scris cutare lucru în cutare epocă. Cred că este necesar, pentru a stârni ura împotriva regimului care a trecut, să arăţi consecinţele lui respingătoare. Cetăţenii cinstiţi trebuie să găsească în zugrăvirea chinurilor din închisori izvorul indignării lor."[52]

Libertatea de expresie a fost înăbuşită în toată ţara şi numai cu această condiţie a putut „tirania" lui Robespierre să se înstăpânească şi să acţioneze. „Tiranul" era mai presus de orice critică; a-l critica însemna să-ţi pui viaţa în pericol, ca şi a-i critica pe acoliţii săi şi nenumăratele încălcări ale legii. Restabilirea libertăţii de expresie şi, în primul rând, a libertăţii presei este o garanţie fundamentală a instituţiilor republicane. Condamnarea unanimă a tiraniei lui Robespierre îşi găseşte astfel o

52 Réal, intervenţie în Societatea iacobinilor, şedinţa din 28 termidor, anul II; cf. A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, p. 342.

prelungire logică în cerinţa libertăţii de opinie şi a libertăţii presei: restabilirea ca şi exercitarea lor plenară sunt tot atâtea condiţii pentru restabilirea dreptăţii pe care Convenţia „a adus-o la ordinea zilei”. A goli temniţele de victimele Terorii, a-i denunţa tocmai prin presă pe vinovaţi, pe „aceşti cavaleri ai ghilotinei”, a-i proteja pe cetăţeni prin cuvântul eliberat de abuzuri şi de arbitrar, iată cele trei componente ale unei unice şi aceeaşi cauze nobile.

„Fără adoptarea devizei *Libertatea presei sau moartea*, fără aplicarea ei deplină, nu suntem altceva decât sclavii abjecţi ai toanelor şi pornirilor tiranice ale primului om care, investit cu autoritate, va putea nepedepsit s-o întoarcă împotriva noastră şi să se servească de ea pentru a ne zdrobi. Nu, nu, niciodată libertatea n-a avut o existenţă reală într-o ţară unde poţi închide toate gurile, sfărâma toate condeiele, pune în lanţuri până şi gândirea. Facultatea naturală a oricărui individ de a-şi împărtăşi liber gândurile nu mai există astăzi în Franţa... Ah! fără îndoială a venit vremea ca regimul odios al violenţei, al opresiunii, al tiraniei să se prăbuşească şi să fie nimicit pentru totdeauna; a venit vremea ca omul, egal cu orice alt om, să se bucure în linişte, fără teamă şi fără a putea fi învinuit de dreptul de a-şi exprima dorinţele, de a-şi spune părerea, de a respinge calomnia şi de a spune deschis ce gândeşte despre oameni şi lucruri. Numai prin garantarea acestei preţioase libertăţi veţi putea găsi un adăpost sigur care să vă apere de toate loviturile puterii arbitrare.”[53]

„Libertatea presei sau moartea!”, sloganul nu era, desigur, nou. Tallien nu făcea altceva decât să reia

53 Tallien, intervenţie la iacobini, şedinţa din 1 fructidor, A. Aulard, ibid„ pp. 354—355.

cuvintele lui Danton rostite în apărarea lui Marat, atacat de girondini în februarie 1793... Supralicitarea retorică mergea, de altfel, mână în mână cu declaraţiile care rămâneau destul de vagi şi de abstracte. „Libertatea presei sau moartea”, desigur, dar nimeni nu-i ameninţa cu moartea sau cu închisoarea pe cei care, *după* 9 termidor, îl denunţau pe „Catilina zilelor noastre” şi „tirania” lui, şi niciun glas nu se ridicase în apărarea lui Robespierre. Eventualii adversari ai libertăţii presei nu erau desemnaţi decât aluziv; la sfârşitul lui termidor, Tallien îi mai îndemna încă pe iacobini să facă din această libertate principalul obiectiv al activităţii lor, consolidând astfel unitatea tuturor duşmanilor tiraniei.

Foarte rapid totuşi, în a doua şi a treia decadă a lui fructidor, libertatea presei se găseşte în centrul dezbaterilor şi conflictelor. Sloganul patetic „Libertatea presei sau moartea” dezbină tot mai mult opinia publică. Într-adevăr, sunt dezbătute rolul care ar trebui să revină opiniei publice şi mai ales presei în spaţiul politic de după Teroare şi utilizarea libertăţii redobândite de către presă ca urmare a slăbirii controlului guvernamental. S-a dat foc butoiului cu pulbere – cum s-a văzut – prin pamfletul *Coada lui Robespierre*, publicat la 9 fructidor, chiar în ziua când Freron rostea discursul-fluviu asupra libertăţii presei. Ce se spunea în *Coada lui Robespierre*?

să vină libertatea presei şi atunci vor fi puse public şi cu glas tare toate întrebările care se pun peste tot, dar pe şoptite: «Era cu putinţă ca Robespierre să fi făcut tot acest rău singur?»

Nu era de mirare că cei ca Barere, Billaud şi Collot care sunt *Coada lui Robespierre* se agită de îndată ce se cere libertatea presei: «Ah, cetăţeni, feriţi-vă de mania de a raţiona, şi aşa se raţionează prea mult în toată

Republica.» După exemplul tuturor tiranilor din trecut, ei fac apel să se ia de urgenţă măsuri împotriva «flecărelilor presei» şi a consecinţelor lor periculoase. Şi aşa «nu se va mai raţiona» cu privire la victimele nevinovate, împuşcate la Lyon la ordinul lui Collot; nicio limbă ascuţită nu va mai contesta «blândeţea şi clementalui

Billaud-Varenne şi nimeni nu-şi va mai aduce aminte că Barère era, rând pe rând şi după cum bătea vântul, aristocrat, membru în *Société des Feuillants*[54], iacobin şi aliat al lui Robespierre, pentru ca astăzi să fie duşmanul lui de moarte.”[55]

Succesul pamfletului a fost fulgerător. El îmbina, într-adevăr, apărarea libertăţii presei cu lupta împotriva „cozii” lăsate de Robespierre, „continuatorii ultimului tiran”; exercitarea acestei libertăţi ar consta, înainte de toate, în denunţarea crimelor comise ieri şi a tendinţei de a le ascunde astăzi; atacurile personale, directe şi violente, răspundeau cel mai bine aşteptării colective, dorinţei de revanşă şi de răzbunare. Un pamfletar putea deci găsi foarte uşor şi public, şi protectori politici. *Coada lui Robespierre* va da naştere, la rândul ei, multor pamflete de acelaşi soi: *Apără-ţi coada*; *Daţi-mi coada înapoi, dacă tot mi-aţi luat capul*; *Să-i tăiem coada*. Toate aceste titluri sunt strigate de vânzători de ziare şi cunosc „vânzări uimitoare” iar publicul „se repede să le cumpere”. Numărul lor tot mai mare, ca şi libera lor circulaţie vădesc noul climat politic şi un nou raport de forţe. Revelatoare în acest sens este anecdota care face deliciile presei: o vânzătoare striga

---

54 Aripă moderată a Societăţii iacobinilor, apărători ai Constituţiei şi ai unei monarhii limitate, care s-au reunit, la 7 iulie 1791, la Monastère des Feuillants, pentru a se desprinde de societatea-mamă (n. t.).

55 Felhémési, La Queue de Robespierre ou les dangers de la liberté de la presse, 9 fructidor, anul II.

cât o ţinea gura: „Iată *Iacobinii demascaţi*” în grădina Tuileries şi a fost arestată de un iacobin şi dusă la Comitetul Siguranţei Generale; Comitetul a adus cu acest prilej „*un omagiu solemn libertăţii presei*, dând femeii arestate pe nedrept un *bon* ca să se despăgubească şi reţinând pe cel care o arestase.”[56]

Pe la sfârşitul lui fructidor, această evoluţie politică este întărită prin publicarea a trei ziare noi care, ca să spunem aşa, pun stăpânire pe terenul rămas liber pentru presă. Unul după altul apar (sau reapar) *Ziarul libertăţii presei* al lui Babeuf (în 17 fructidor), *Prietenul cetăţeanului* al lui Tallien (reapariţie la 23 fructidor); *Oratorul poporului* al lui Freron reapare la 25 termidor. Dincolo de particularităţile fiecăreia dintre aceste foi, se afirmă convergenţa şi afinităţile lor, orientarea lor politică comună. Ele intervin activ în dezbaterile politice, iau repede şi ferm poziţie în problemele de actualitate. Subiectele preferate şi liniile de forţă sunt aceleaşi cu cele din discursurile lui Tallien şi Freron din Convenţie: denunţarea ororilor din timpul Terorii şi proslăvirea binefacerilor „revoluţiei din 9 termidor”; opera acesteia trebuie să fie continuată cu „măsuri energice” care vor aduce „dreptatea la ordinea zilei”; nu poate fi de ajuns doborârea „tiranului”, trebuie nimicit „robespierrismul”, sistemul şi agenţii lui. Aceste atacuri politice sunt convergente, dar mânia este aţâţată mai ales de un ton nou, plin de violenţă verbală şi alimentat de vechile temeri şi de spiritul de răzbunare.[57]

---

56 Gazette française, 30 fructidor, anul II: aceeaşi anecdotă într-o versiune uşor diferită, în Courrier républicain, 30 fructidor, anul II.

57j ucându-şi cu abilitate rolul de transfugi din tabăra „cavalerilor ghilotinei“, Babeuf se remarcă printr-o destul de mare naivitate politică. Scrierile sale despre masacrele din Nantes şi afacerea Carrier vor aduce

Schimbarea se face simţită peste tot în ziare, de n-ar fi decât prin publicarea dezbaterilor, însufleţite şi contradictorii, din Convenţie. Chiar *Buletinul Convenţiei* şi oficiosul *Monitor* încep să semene cu nişte vase incendiare când publică, de pildă, dările de seamă privitoare la denunţul lui Lecointre. La sfârşitul anului II asistăm, de altfel, la un început de contraofensivă iacobină în presă; astfel, la 29 fructidor, Chasles, membru montagnard al Convenţiei, lansează, împreună cu tipograful Lebois, *Amicul poporului*, ca un omagiu adus foii lui Marat. Or, de la început, noul ziar angajează o polemică foarte stângace care se va întinde pe mai multe săptămâni şi care merită să ne reţină atenţia. Mărturisire a propriei slăbiciuni, ea este în acelaşi timp şi dovada derutei provocate de schimbarea radicală a opiniei publice, într-adevăr, audienţa de care se bucură pamfletele şi ziarele antiteroriste care, în numele libertăţii presei, atacă „băutorii de sânge" şi „robespierriştii" determină *Amicul poporului* să facă o deosebire subtilă şi paradoxală, graţie căreia publicistul încearcă să explice raţional o evoluţie al cărei sens îi scapă.

„Opinia este regina lumii. Adevăr banal şi loc comun, dar la ordinea zilei şi care oferă un prilej pentru reflecţii utile. Prea mult timp *opinia publică* a fost confundată cu *opinia poporului*. *Publicul* nu este *poporul*, şi rareori poporul gândeşte ca publicul. Acest gen de paradox va deveni în curând un adevăr verificat. *Începând cu 10 termidor, opinia publică se află în contrarevoluţie*. De ce contrarevoluţia nu s-a înfăptuit încă? Pentru că opinia poporului este prezentă şi pentru că ea stăvileşte opinia publică. În timp ce aristocraţia se agită şi face mult

---

o mărturie zguduitoare despre fantasmele şi contradicţiile prin care se constituie evoluţia lui politică.

zgomot, poporul, calm şi pasiv, observă, reflectează şi tace. Tăcerea poporului, după cum se ştie, nu este lipsită de elocinţă iar inacţiunea lui nu este fără efect."[58]

Nu este decât unul din efectele paradoxale ale lui 9 termidor care „oferă contraste şi rezultate foarte ciudate". Pe de o parte, „el a salvat Republica prin reinstaurarea libertăţii, a redat demnitate reprezentanţei naţionale şi opiniei publice energie"; dar, pe de altă parte, „a infestat Republica cu miasmele impure ale aristocraţiei emanate de cloaca închisorilor; a incitat defăimările şi răzbunările împotriva patrioţilor; a neutralizat spiritul şi acţiunea revoluţionare". În felul acesta, ziarul se face interpretul şi purtătorul de cuvânt al acestei „tăceri a poporului" şi încă pe un ton foarte ameninţător. Şi continuă în aceeaşi zi: „Nu prin manifestări făţarnice de linguşiri şi de minciuni, prin felicitări şi mesaje îşi exprimă poporul opinia. Adevăratul lui limbaj este cel care s-a făcut auzit în 31 mai, după desăvârşirea constituţiei din 1793 şi în marile perioade ale revoluţiei". Lui Tallien îi va fi uşor să respingă „aceste sofisme" şi să „denunţe distincţia" între *opinia publică* şi *opinia poporului*: „Pretindeţi că *de la 10 termidor opinia publică este în contrarevoluţie*. Cum! numiţi contrarevoluţie această ură neîmpăcată împotriva tiraniei pe care o resimt toate sufletele, acest strigăt unanim care se ridică împotriva sanguinarilor, a pungaşilor şi a delapidatorilor. Cum! A fi deci contrarevoluţionar înseamnă a dori domnia dreptăţii şi a te alătura Convenţiei Naţionale; în acest caz, au existat în Franţa 24 de milioane de *contrarevoluţionari*". A respinge *opinia publică* şi a invoca *opinia poporului* nu este altceva decât încă o „distincţie *iezuită* (Chasles era un canonic răspopit),

58 L'Ami du peuple, nr. 5, 12 vandemiar anul III; nr. 19, 6 brumar anul III.

formulată de cei care nu pot să se mai ascundă şi împotriva cărora se pronunţă poporul. „Poporul vrea dreptate, nu arbitrar. Poporul vrea pedepsirea crimei oriunde se întâlneşte ea. Poporul respinge cu groază barbaria, nedreptatea şi imoralitatea. Duceţi-vă în ateliere, în foburguri, în pieţele publice, în fine, pretutindeni unde se adună poporul, întrebaţi-l ce crede despre Carrier sau despre Lebon şi peste tot veţi auzi un singur glas care vă va convinge: *opinia publică* este *opinia poporului*, „[59]A te erija în mod arbitrar drept interpretul *poporului* şi a-l opune *publicului* înseamnă a întemeia pe această aşa-zisă distincţie o „nouă aristocraţie", care vrea să confişte în folosul ei exprimarea opiniei publice.

Polemicile şi atacurile din presă sunt foarte simptomatice pentru climatul politic pasional care se instaurează odată cu ieşirea din Teroare. Presa, departe de a se sustrage acestui climat, contribuie la aţâţarea spiritelor. Ea devine îndeosebi o armă politică de temut, continuând şi întărâtând pasiunile politice care dezbină Convenţia şi opinia publică. Oricare ar fi calitatea intelectuală a presei politice care alunecă prea uşor spre invectivă, delaţiune şi răfuială, libertatea câştigată, în comparaţie cu epoca Terorii, nu poate fi contestată.

Situaţia *de fapt* este nouă, ca rezultat al schimbării conjuncturii politice, dar ea nu este o situaţie *de drept*? *9* Convenţia, aşa cum am mai menţionat, a luat în săptămânile de după 9 termidor o serie de măsuri care modificau dispozitivul juridic instituit în timpul Terorii. Dar

---

59s ubtitlul său Journal patriotique, înlocuindu-1 cu: Journal du commerce et des arts par Tallien et une société des patriotes. Redacţia era asigurată de Méhée fiul. Cf E. Hatin, Histoire politique et littéraire de la presse en France, Slatkin reprints, Geneva, 1967; vol. VI, pp. 237 şi urm.

ea nu a făcut nimic asemănător în domeniul presei şi al statutului legal al acesteia, care era deosebit de ambiguu. Teroarea este o epocă foarte sumbră în istoria învolburată a libertăţii presei sub Revoluţie. Constituţia din 1793 confirma solemn, ca pe un lucru de la sine înţeles, libertatea presei: „Dreptul de a-şi exprima gândurile şi părerile fie prin presă, fie prin orice alt mijloc, dreptul de a se întruni paşnic, libertatea cultelor nu pot să fie interzise. Necesitatea de a afirma aceste drepturi presupune ori prezenţa, ori amintirea recentă a despotismului”. [60]Totuşi, Constituţia din 1793 a fost, imediat după proclamarea ei, închisă într-un „chivot”, iar aplicarea ei amânată până la sfârşitul războiului. Ea nu schimbă nimic din situaţia de fapt care se înrăutăţea necontenit pe măsură ce se afirma dictatura iacobină. Deja la 9 martie 1793 Convenţia vota, sub presiunea Muntelui, o lege prin care deputaţii ziarişti erau somaţi să opteze între mandatul lor şi ziar. Era o măsură discriminatorie împotriva girondinilor şi în special împotriva lui Brissot şi a lui Gorsas ale căror ziare se bucurau de o mare popularitate. „Drepturile omului nu mai există, toate legile naturale sunt călcate în picioare; o noapte a zădărnicit o muncă de patru ani: libertatea individuală, libertatea presei... O facţiune care vrea să domnească în întuneric a interzis unor deputaţi filosofi să-i lumineze pe cetăţenii lor”, declara a doua zi Brissot în *Patriotul francez* (nr. 1306), anunţând că se vede obligat să renunţe la conducerea ziarului său. La 29 martie 1793, Convenţia a decretat că vor fi pedepsiţi cu moartea cei care vor cere revenirea la monarhie sau vor ataca

60 Pentru starea opiniei publice este destul de simptomatic faptul că apare, începând cu lima floréal a anului III, L’Accusateur public de Richier-Sérizy, ziar care abia îşi ascundea opiniile regaliste. Totuşi nici un ziar n-a îndrăznit să-i ia apărarea,.noului Catilina“ sau „sistemului“ său.

proprietatea privată. După lovitura de forţă din 31 mai, presa girondină dispare; legea privitoare la suspecţi stipulează că „sunt consideraţi suspecţi toţi cei... care fie prin comportarea lor, fie prin relaţiile lor, fie prin *vorbele sau scrierile lor* s-au dovedit artizani ai tiraniei şi ai federalismului, duşmani ai libertăţii”. La 17 octombrie, o altă lege prevedea că editorii sunt personal răspunzători de orice scriere care cuprinde critici la adresa Convenţiei sau a Comitetelor. Condamnarea la moarte a mai multor girondini se întemeia pe opiniile lor de ziarişti, exprimate în presă. Puţinul care mai rămânea din libertatea presei dispare odată cu represiunea care s-a abătut asupra ziarului *Bătrânul Cordelier*, care apăra cu mult curaj libertatea de expresie, ca şi asupra hebertiştilor, şi odată cu ei cade ziarul *Moş Duchesne*. Nu au mai rămas din întreaga presă decât titlurile controlate îndeaproape de puterea iacobină care, de altfel, subvenţiona o parte dintre ele. Această presă nu vorbea decât într-un singur glas şi se mulţumea să repete discursul dominant din Convenţie şi din Societatea iacobinilor. În ciuda acestui zel, neîncrederea faţă de ziarişti şi presă persistă şi nu încetează să se manifeste de la tribuna iacobinilor şi în Convenţie.41

Deşi, după 9 termidor, Comitetele nu au luat deloc iniţiativa de a desfiinţa legile privitoare la delictele de presă şi nici de a propune garanţii noi pentru libertatea de expresie, puterea şi-a slăbit totuşi dominaţia. Era, de altfel, incapabilă s-o menţină. „Căderea tiranului” dărâmase barierele, după cum o dovedesc dezbaterile vii şi contradictorii din Convenţie şi de la iacobini; câştigând în vigoare şi libertate, presa făcea noi breşe. Libertatea fusese recucerită, dar rămânea foarte fragilă; de unde şi importanţa iniţiativei care propunea consolidarea ei şi

protejarea împotriva oricărei dominaţii a puterii prin garanţii legale şi constituţionale.

Discursul lui Freron, din 9 termidor, despre libertatea nelimitată a presei este remarcabil atât prin ideile pe care le exprimă, cât şi prin tăcerile lui. Tocmai acestea explică în mare măsură rezistenţa de care se va izbi. Ca multe alte texte din acea perioadă, acest discurs are valoarea unei încercări de a analiza la cald mecanismele Terorii şi învăţămintele care se pot trage de aici pentru a preîntâmpina revenirea ei. Ca multe alte discursuri, acest text este şi una dintre armele unei ofensive politice pregătite cu multă grijă. Simpla apropiere a datelor dă deja la iveală o tactică, ba chiar o manevră politică, de care am mai vorbit: Freron îşi rosteşte discursul la 9 fructidor, deci tocmai în ziua când este publicat pamfletul *Coada lui Robespierre*; la 11 fructidor, Tallien îşi ţine discursul despre „sistemul Terorii” şi despre dreptatea la ordinea zilei; la 12 fructidor, Lecointre îşi prezintă rechizitoriul împotriva celor şapte membri ai Comitetelor.

Freron începe printr-o reflecţie generală asupra locului ce revine zilei de 9 termidor în „marele lanţ de evenimente care au avut loc în Franţa”. Or, în acest „scurt spaţiu de cinci ani care de-a lungul secolelor va fi cunoscut sub denumirea generală de *Revoluţia Franceză*”, ziua de 9 termidor se înscrie ca a patra revoluţie, după cele care au atacat pe rând nobilimea şi clerul, monarhia şi, în sfârşit, federalismul. Această a patra revoluţie era, poate, cel mai greu de realizat, deoarece duşmanul era atunci mai perfid şi mai ascuns ca oricând. Comparaţia cu Revoluţia engleză (Freron preia astfel paradigma reflecţiei franceze care s-a impus de la 1789 încoace) dovedeşte totodată repetarea acestui fel de experienţă în orice revoluţie şi superioritatea Revoluţiei Franceze. Mai fericită decât Anglia pentru că

avea mai multe Lumini, pentru că era mai demnă de a fi fericită, Franţa trebuia să dea lumii o mare lecţie: „ea trebuia să aibă un Cromwell, dar nu trebuia să aibă un stăpân”.

Căci Robespierre era desigur un nou Cromwell, mai periculos şi mai ambiţios. îi revine istoriei să scrie „viaţa tiranului Robespierre, să-i zugrăvească portretul complet”, dar mecanismele sistemului său de tiranie trebuie dezvăluite de pe acum. În acest sistem, „gradat cu măiestrie, el se străduise, sub pretextul guvernului revoluţionar, să pună Convenţia deasupra principiilor, cele două Comitete deasupra Convenţiei, Comitetul Salvării Publice deasupra Comitetului Siguranţei Generale şi pe el singur deasupra Comitetului Salvării Publice”. În felul acesta, a suprimat libertatea de expresie, până şi în adunările Convenţiei, „unde ar fi trebuit să se refugieze libertatea de opinie chiar atunci când avea să fie alungată de pe tot pământul” şi unde „trebuia să plăteşti cu viaţa dreptul de a avea o părere potrivnică lui Robespierre”. Toată maşinăria Terorii: sistemul „celui mai odios spionaj”; temniţele gemând de prizonieri nevinovaţi; „comploturile” născocite; în sfârşit „un tribunal de ucigaşi” impunea o tăcere de moarte Convenţiei şi în întreaga ţară.

A zugrăvi acest tablou al „sistemului de teroare şi de sânge” nu însemna oare „să te temi că ai acuzat Convenţia Naţională în ochii Franţei şi Franţa în ochii Europei şi ai omenirii… Nu trebuie oare să ne fie ruşine şi să gemem din pricina atâtor excese şi nelegiuiri pe care le-am îndurat?” Dar numai nişte oameni perfizi, complici şi continuatori ai „tiranului” ponegresc Convenţia, pe motiv că denunţă o răspundere colectivă. Regăsim în discursul lui Freron un laitmotiv al discursului termidorian: disculparea Convenţiei de orice răspundere în Teroare; redarea

încrederii în ea însăşi şi ridicarea prestigiului ei. „Tiranul, care-şi oprima colegii mai mult chiar decât naţiunea, se învăluia în aparenţa virtuţilor celor mai populare; respectul şi încrederea poporului, pe care le uzurpase prin cei cinci ani ai unei făţărnicii desăvârşite, alcătuiau în jurul lui un zid atât de puternic încât am fi pus naţiunea şi chiar libertatea însăşi în pericol dacă ne-am fi lăsat pradă nerăbdării noastre şi l-am fi dobândit mai devreme pe tiran”. (Convenţia a primit cu aplauze prelungite aceste cuvinte de îmbărbătare morală de care avea atâta nevoie...)

Părerile Convenţiei erau împărţite în ce priveşte moartea lui Capet şi aceste disensiuni au atârnat greu în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor; Convenţia şi-a manifestat unanimitatea votând moartea noului tiran. Această unitate în faţa pericolului comun a inspirat deja primele „acţiuni sublime” care „au pus capăt tiraniei şi au îndreptat unele din cumplitele ei fărădelegi... Să ne grăbim să ne folosim de această reînnoire a sentimentelor şi a sufletelor noastre pentru a desăvârşi lucrările legislative pe care Republica le-a cerut Convenţiei”.

A restabili libertatea presei înseamnă a contribui la realizarea a doua obiective importante: a îndrepta în viitorul apropiat abuzurile provocate de Teroare şi, pe termen mai lung, *a desăvârşi Revoluţia* cu ajutorul lucrărilor Convenţiei. Epoca sângeroasă care aparţine trecutului ne-a lăsat învăţăminte fundamentale.

„Tiranul înăbuşise libertatea discuţiilor prin care Convenţia ar fi putut să-l denunţe în faţa naţiunii şi, în acelaşi timp, libertatea presei, prin care naţiunea l-ar fi denunţat în faţa Convenţiei. Acest exemplu cumplit ne arată cât de necesară este libertatea presei pentru a speria, a dezvălui şi a stăvili comploturile ambiţioşilor”.

Dar nici chiar Robespierre nu îndrăznise să spună pe faţă că nu mai era permis să publici. Aşa că nu fusese smulsă Convenţiei nicio lege prin care să se suprime libertatea presei şi să se răpească poporului posibilitatea de a se bucura de „primul dintre drepturile omului”, acela al „libertăţii neîngrădite de a gândi orice, de a spune orice, de a scrie orice, de a tipări orice”. Convenţia n-a uitat niciodată că Revoluţia a început „prin ştiinţa pe care presa o răspândise chiar sub ochii despoţilor”. Totuşi, „ultimul tiran… pe cât de fals, pe atât de crud” a acţionat în aşa fel încât „securea atârna deasupra tuturor celor care s-ar fi servit de această libertate… Şi câtă dreptate avea să creadă că această fărădelege îi era necesară pentru a putea săvârşi toate celelalte fărădelegi ale sale; pentru a diminua libertatea trebuia să determine regresul ştiinţei care era la sorgintea ei”. Aşa se face că, deşi nu fusese niciodată desfiinţată formal, libertatea presei nu mai exista. De aici şi urgenţa cu care trebuia confirmată solemn şi restabilită efectiv.

Freron ajunge atunci să discute rolul unei prese libere în perfecţionarea viitoare a instituţiilor republicane. Din 1789, una din problemele esenţiale din miezul dezbaterilor constituţionale era găsirea mijloacelor capabile să asigure avantajele unei democraţii directe în folosul unui popor *modern*, care nu are acces, de n-ar fi decât din cauza mărimii sale şi a marelui număr de cetăţeni ai săi, la practica democraţiei reprezentantive.[61] îi revine lui Freron sarcina de a pune în relaţie acest subiect

61 Asupra importanţei acestei problematici în dezbaterile constituţionale, în special pentru definirea însăşi a ariei politice democratice, cf. B. Baczko: „Le contrat social des Français: Sieyès et Rousseau“, în K.M. Baker (ed.), The Political Culture of the Old Régime, Oxford, 1987, pp. 493-512.

clasic, ca să spunem aşa, al gândirii despre instituţiile democratice cu libertatea presei. Democraţia presupune, pe de o parte, că legea este expresia voinţei generale, dar sistemul reprezentativ atrage după sine, ca o consecinţă inevitabilă, necesitatea de a face din legi expresia reală a raţiunii şi a voinţei câtorva sute de membri ai adunării naţionale. Or, graţie unei prese libere, „acest neajuns al reprezentării se elimină sau, cel puţin, se corectează”. Prin presă, Naţiunea întreagă, deşi nu contribuie la exprimarea sufragiilor adunării, poate să contribuie efectiv la deliberările pregătitoare.

„Prin ea, reprezentanţii şi reprezentaţii tind necontenit să se identifice, iar democraţia există într-o naţiune de douăzeci şi cinci de milioane de oameni, deşi nu are decât opt sute de legiuitori”.

Astfel, Revoluţia ar realiza o operă inedită în istorie, considerată până atunci” himerică” chiar de către oamenii de geniu şi anume „de a da guvernului reprezentativ caracterele esenţiale ale celei mai autentice democraţii”.

Numai revenind la principiile ei fondatoare şi permanente ar putea Convenţia să tragă toate învăţămintele care se impun din experienţa nefastă a Terorii şi să construiască, în acelaşi timp, un nou spaţiu politic pentru viitor. Or, în materie de libertate a presei, acest principiu fundamental nu poate fi pus la îndoială şi nu permite vreun regim de provizorat:

libertatea presei nu există dacă nu este nelimitată: *orice îngrădire înseamnă nimicirea ei*. Fie ca de astăzi acest izvor de lumini care ţâşneşte fără încetare din libertatea presei să fie redeschis şi în acest sfânt lăcaş al legilor ca şi pe toată întinderea ţării şi în limpezimea lui, de care ne simţim înconjuraţi, să dezbatem toate marile probleme de organizare care nu sunt încă soluţionate sau a

căror rezolvare nu a mulţumit patrioţii, cei mai luminaţi din Franţa, şi înţelepţii lumii”.

Desigur, această libertate neîngrădită a presei comportă unele riscuri; această „făclie a speciei umane” ar putea deveni un instrument periculos în „mâinile unor incendiatori”. Riscuri minime dacă le compari cu avantajele oferite de libertatea presei. Decretul, propus de Freron ca o concluzie la toată expunerea, era destul de vag; este o declaraţie solemnă care confirma principiul libertăţii nelimitate a presei şi condamna orice tentativă de revenire la practicile Terorii.

„Presa este liberă; niciodată, sub niciun motiv şi sub niciun pretext, nu va suferi vreo atingere şi nici vreun efect retroactiv. Orice corp legislativ, orice comitet care guvernează, orice putere executivă care, prin decret, prin hotărâre sau prin violenţă va reduce sau stânjeni libertatea presei, se va face vinovat prin acest simplu fapt de conspiraţie împotriva drepturilor omului, împotriva poporului şi a Republicii.”[62]

Discursul lui Freron mai mult anunţă decât formulează explicit şi în acest fel a şi fost receptat. Dincolo de proslăvirea marilor principii, de reflecţiile cu privire la viitorul democraţiei, de elanurile oratorice, publicul a văzut în el declaraţii de actualitate politică. O lună după 9 termidor începe *vremea suspiciunii generalizate*; se adulmecă intrigile, loviturile perfide, maşinaţiile suspecte. Discursul lui Freron nu putea să scape nici el de aceste bănuieli, şi pe bună dreptate. Freron slăveşte libertatea presei şi vrea să ademenească promiţând îmbunătăţirea instituţiilor republicane; totuşi nu spune niciun cuvânt despre guvernul revoluţionar în exerciţiu „până la

62 Toate citatele sunt extrase din discursul lui Freron despre libertatea nelimitată a presei, cf. Moniteur, op. cit., voi. XXI, pp. 601-605.

încheierea păcii” şi deci nici despre regimul excepţional care suspendă drepturile constituţionale. A confirma libertatea presei, a o declara nelimitată, în afara oricărei supravegheri a „oricărui Comitet” nu însemna oare să repui în cauză însuşi temeiul acestui guvern? Freron vorbea despre importanţa presei pentru buna funcţionare a guvernului reprezentativ; totuşi el nici măcar nu a menţionat societăţile populare. Dacă presa trebuia să fie, într-o oarecare măsură, substitutul unei democraţii directe, societăţile populare nu-şi pierdeau dintr-odată tocmai raţiunea de a fi? A atribui presei un rol excepţional în funcţionarea instituţiilor republicane nu era oare o viclenie menită să contrapună o altă putere Adunării şi, în felul acesta, a face din ziarişti, aceşti „gazetăraşi”, făuritorii opiniei publice care egalau sau chiar îi întreceau în importanţă pe reprezentanţii poporului? Freron ridica în slăvi principiul sublim al libertăţii de opinie şi a cuvântului; dar nimeni n-a uitat cum se folosise de ea în *Oratorul poporului* şi nici pana lui muiată în venin, demagogia lui neruşinată, atacurile personale cele mai josnice pe care le justifica referindu-se tocmai la libertatea presei. Freron proslăvea unitatea Convenţiei, regăsită şi confirmată în 9 termidor, dar pe culoarele Convenţiei se zvonea că Tallien şi Freron pregăteau „o lovitură”, un 9 fructidor care avea să-i urmeze lui 9 termidor. A glorifica unitatea nu era oare cel mai bun mijloc, de atâtea ori verificat, de a ascunde o cabală politică? în discursul său, Freron a făcut, de altfel, aluzie la necesitatea de a-i pedepsi pe vinovaţi. A cere libertatea nelimitată a presei, chiar în clipa când vânzătorii de ziare „strigă” pe străzile Parisului *Coada lui Robespierre*, nu înseamnă a face dintr-un principiu prezentat ca sacrosanct un simplu pretext pentru a pregăti mai bine revanşa politică?

Convenţia nu-şi precupeţeşte aplauzele, „repetate şi unanime” cu care primeşte discursul lui Freron, dar refuză să voteze proiectul lui de lege, lăsându-l în seama Comitetului legislativ, cel mai bun mijloc de a-l îngropa. Obiecţiile şi rezervele exprimate în timpul dezbaterilor erau nenumărate. Desigur, nimeni nu contesta principiul însuşi al libertăţii presei. Dimpotrivă, cei care se împotrivesc cel mai ferm la acceptarea proiectului de lege nu încetează să sublinieze caracterul „sacru” al acestui principiu. Unii deputaţi, în principal montagnarzi, formulează mai multe rezerve. Rezerve de ordin formal, mai întâi: deoarece principiul fusese proclamat în mod solemn în „codul drepturilor omului”, cod niciodată negat de Convenţie, nici măcar în momentele cele mai crude ale „tiraniei”, confirmarea lui devine inutilă. Rezerve şi cu privire la caracterul prea vag al proiectului de lege: nu era de ajuns să proclami libertatea presei; toată experienţa Revoluţiei demonstrează că o astfel de proclamare trebuie însoţită de unele restricţii referitoare în special la abuzuri şi calomnii, care se cer pedepsite. Dar cum să se aducă asemenea restricţii fără a se pune în cauză libertatea *nelimitată* a presei? Pe de altă parte, această libertate, cu dreptul la polemică, n-ar reprezenta oare cea mai bună protecţie împotriva tuturor abuzurilor? Argumente şi controverse clasice, ca să spunem aşa; într-adevăr, ele apăreau ori de câte ori adunările succesive discutau proiecte de lege asupra presei. Convenţia trebuia deci în acelaşi timp să recunoască libertatea presei – ceea ce făcuse deja prin Constituţie – şi să o restrângă, precizând *pentru cine* exista şi fixând *în fapt* îngrădiri nerecunoscute de Constituţie. La toate acestea se adăugau argumente legate în mod mai specific de situaţia politică: ţara nu trăieşte „vremuri obişnuite”. Dacă ar fi urmat întocmai

textul Declaraţiei drepturilor omului, Convenţia n-ar fi decretat niciodată înfiinţarea Comitetelor de supraveghere şi totuşi, în unanimitate, le-a considerat necesare (Cambon). Pe de altă parte, din definirea *libertăţii* ca *nelimitată* decurgea oare că regaliştii şi vandeenii puteau să-şi formuleze şi să-şi facă publice ideile politice şi, mai ales, să atace „oameni curaţi şi cinstiţi pentru acţiunile lor politice”? (Amar) [63]

După dezbaterea privitoare la denunţul lui Lecointre şi noianul de noi pamflete antiiacobine, bănuielile şi temerile care căpătau forme de condiţional în timpul dezbaterii proiectului lui Freron devin certitudini la iacobini. Freron şi Tallien *voiau* libertatea presei pentru a-şi camufla intrigile şi pentru a da cuvântul aristocraţilor, regaliştilor şi vandeenilor. Libertatea neîngrădită a presei nu poate decât să ducă Republica la pierzanie, deoarece este incompatibilă cu guvernul revoluţionar. Expulzându-i din rândurile ei pe Freron, Tallien şi Lecointre, Societatea iacobinilor i-a demascat pe calomniatori; legile revoluţionare au impus limite libertăţii, cerute chiar de protejarea aceleiaşi libertăţi: „Mă aştept ca unii să vină şi să spună că iacobinii nu vor libertatea presei; nu este adevărat. Iacobinii resping numai libertatea neîngrădită, care nu poate fi conciliată cu guvernul revoluţionar.”[64]

Totuşi, anul II s-a încheiat fără ca vreo restricţie să fie impusă presei, iar atacurile împotriva „teroriştilor” se înteţeau necontenit. Procesele Comitetului revoluţionar din Nantes şi cel al lui Carrier, ca şi atacurile împotriva iacobinilor, ating punctul culminant. Montagnarzii şi

63 Ibid., pp. 605-606.

64 Cf. A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 407 şi urm. (şedinţa din 7 fructidor), pp. 417 şi urm. (şedinţa din 19 fructidor), pp. 517 şi urm. (şedinţa din 5 vandemiar anul III).

iacobinii, scoşi din fire de ziarele şi nenumăratele broşuri care se înverşunau împotriva lor, acuzându-i că au vrut să-i scape pe „ucigaşi”, s-au hotărât să contraatace. Episodul, minor în sine şi fără consecinţe importante, nu vădeşte numai dezlănţuirea de pasiuni pe care o stârneşte libertatea presei, ci aruncă o lumină şi asupra unor trăsături ale culturii politice a Revoluţiei.

La 18 brumar anul III, la sfârşitul unei şedinţe furtunoase a Convenţiei, Cambon a mers până la a-l acuza pe Tallien că este un „călău”, răspunzător pentru masacrele din septembrie, şi un hoţ care furase fără ruşine banii publici, pe când în ziarul său se erija în cenzor moral. În urma acestui schimb de amabilităţi, Goupilleau [din Fontenay] a propus să fie revăzută de Comitete „<*chestiunea de atâtea ori* dezbătută *şi anume dacă un reprezentant al poporului poate* fi în *acelaşi timp şi ziarist*. În sprijinul propunerii a adus următoarele argumente:

„Cu ce drept un individ vine să se erijeze aici în tribunal universal? Cum! Cineva va putea să calomnieze şi să scape numai zicând: am greşit! Declar că orice autor de pamflete, orice ziarist, care este în acelaşi timp reprezentant al poporului, este, în ochii mei, omul cel mai demn de dispreţ.

Un reprezentant trebuie să fie prezent la Comitet şi la Convenţie şi, în ceasurile în care nu poate fi nici într-o parte nici într-alta, el trebuie să se gândească la problemele care vor fi discutate în Convenţie. El nu trebuie să facă un trafic josnic cu calomnia şi nici să calculeze că, dacă va zice de rău despre cutare sau cutare individ, va vinde cu şase mii de foi mai mult decât dacă ar tăcea”.

Freron şi Tallien erau desigur primii vizaţi. Propunerea, care găseşte susţinători pe băncile Muntelui, reia, în mod ciudat, legea din 9 martie 1793, pe care am

menţionat-o deja şi care a prevăzut tocmai incompatibilitatea celor două funcţii: a fi ziarist şi a fi reprezentant al poporului. Imaginea reprezentantului care-şi consacră tot timpul şi toate gândurile misiunii sale era, desigur, demagogică şi toată lumea era de acord asupra acestui lucru. Demagogia aceasta exploata totuşi un fond de idei şi de reprezentări acceptate de toţi referitoare la delimitarea a doua spaţii care trebuiau respectate: spaţiul activităţilor prin excelenţă politice şi publice, adică Adunarea reprezentativă unde se exprimă voinţa generală, şi spaţiul opiniilor şi intereselor particulare, unde, prin forţa lucrurilor, se formează cabale şi facţiuni, spaţiu căruia îi aparţine presa. În martie 1793, iacobinii invocau împotriva girondinilor argumentul că ei atacau în presa lor Convenţia, situându-se în afara ei şi formând în felul acesta o „facţiune”. Or, în mod curios, în brumar, anul III, aceleaşi argumente se vor întoarce împotriva iacobinilor. Dându-i-se replica lui Goupilleau, i se va aminti nu numai că acest decret din martie a fost anulat de Convenţie în mod obligatoriu, deoarece simţise că era nedrept şi periculos; dar el a fost şi întrebat dacă un reprezentant al poporului trebuie într-adevăr să-şi consacre tot timpul şi toate gândurile Convenţiei pentru a contribui în mai mare măsură la cunoaşterea voinţei generale, asupra apartenenţei acestui reprezentant la o societate *particulară, chiar exclusivă*: Cum se poate să fii în acelaşi timp reprezentant şi să critici Convenţia *din afară*? Altfel spus, cum se poate *în acelaşi timp să recunoşti Convenţia ca unic centru de raliere şi să fii iacobin*[65]

Cum poţi fi iacobin?

---

65 Cf Moniteur, op. cit., voi. XXII, pp. 459-460. Şedinţa s-a terminat într-o mare învălmăşeală, huiduieli şi insulte. Goupilleau însuşi şi-a retras propunerea.

La 9 termidor, Convenţia şi-a făcut *propria* revoluţie şi a făcut-o *unanimă*. Această unanimitate a fost exprimată de strigătul *Jos tiranul*/, ca şi de scoaterea în afara legii a lui Robespierre, a acoliţilor lui şi a Comunei, declaraţi rebeli împotriva reprezentării naţionale, singura autoritate legitimă. Victoria şi noua epocă deschisă de „fericita revoluţie" erau astfel aşezate sub semnul Convenţiei, ca unic „punct de raliere". Acest lucru presupunea totuşi o Convenţie ea însăşi unită, care n-ar mai cunoaşte nici învrăjbiri, nici disensiuni după eliminarea „conspiratorilor". Acest lucru presupunea, de asemenea, că nu va mai exista decât *un singur centru al puterii*.

În zilele şi săptămânile de după 9 termidor, Convenţia adoptă un pachet de măsuri care era menit să-i sporească rolul efectiv în exercitarea puterii. Convenţia asigură propriilor ei membri un minimum de securitate prin adoptarea dispoziţiilor legale care previn arestarea lor arbitrară (ele vor fi completate din nou în brumar anul III, cu prilejul afacerii Carrier). Convenţia se apără şi împotriva eventualei reapariţii a unei contrapuneri sub forma unei noi Comune din Paris. Astfel, ea trage învăţăminte atât din 9 termidor, cât şi din „zilele" anterioare, mai ales din cea de 31 mai, când fusese asediată şi ameninţată de tunurile îndreptate împotriva ei. Lipsit de o municipalitate aleasă sau emanând din secţiile sale, Parisul trebuia de acum înainte să fie administrat direct de puterea centrală sau de organele numite de ea. Un alt decret reduce numărul comitetelor revoluţionare pariziene de la 48 la 12, câte unul de fiecare arondisment, compus din patru secţii, controlul lor devenind în felul acesta mai uşor. În fine, Convenţia dă dispoziţii care confirmă puterea ei reală asupra propriilor comitete, adică asupra Comitetelor Salvării Publice şi Siguranţei Generale.

Într-o primă acţiune, la 11 termidor, ea hotărăşte reînnoirea Comitetelor prin schimbarea unui sfert din efectiv în fiecare lună, fiecare membru schimbat trebuind să aştepte o lună până când să se poată întoarce. Refacerea mai profundă a organizării Comitetelor şi a competenţelor lor respective are loc mai târziu, la capătul unei ample dezbateri. Cambacérès a scos cel mai bine în evidenţă, poate, care era miza. Convenţia navighează între două recifuri: abuzul de putere şi slăbirea ei. Este vorba să se preîntâmpine „revenirea la starea de oprimare din care tocmai am ieşit", păstrând în acelaşi timp principiile guvernului revoluţionar, acest „scut al Republicii... de care depind salvarea patriei şi existenţa noastră individuală". Să reorganizezi Comitetele înseamnă deci să dai Convenţiei însăşi „o constituţie revoluţionară". Temelia ei de nezdruncinat, chezăşia împotriva reinstaurării oricărei forme de tiranie, constă în confirmarea principiului sistemului reprezentativ însuşi: „Convenţia şi *numai ea este centrul guvernului*;...*numai* ea a meritat încrederea poporului... *Numai* Convenţia trebuie să deţină puterea legislativă; este un drept pe care poporul suveran nu i l-a încredinţat decât ei şi pe care ea nu are libertatea să-l delege". Comitetele nu urmau deci să aibă facultatea de a interpreta legile, iar hotărârile lor aveau să se limiteze la simpla executare. Acţiunea guvernului trebuie să fie rapidă şi uniformă, de unde necesitatea de a încredinţa exerciţiul guvernamental unor membri aleşi, acordându-le întreaga putere necesară în vederea atingerii scopurilor lor, dar înscriind această putere în limite precise. Noua organizare a Comitetelor a marcat efectiv şi continuitatea, şi ruptura faţă de perioada dinainte de 9 termidor. Comitetul Salvării Publice este menţinut, dar atribuţiile lui sunt limitate. „Comisiile executive", un fel de ministere, nu depind de el

şi sunt subordonate Comitetelor respective alese de Convenţie; Comitetul Salvării Publice pierde, de asemenea, dreptul de a prezenta în Convenţie lista membrilor propuşi pentru celelalte Comitete. La fel, Comitetul Salvării Publice se vede lipsit de o mare parte din atribuţiile lui relative la administraţia publică şi la justiţie, în favoarea Comitetelor Siguranţei Generale şi Legislaţiei. Puterea conducerii este în felul acesta descentralizată în folosul Convenţiei şi al diverselor ei Comitete. Comitetul Salvării Publice păstrează totuşi conducerea operaţiunilor militare, a diplomaţiei, dreptul de a rechiziţiona persoane şi bunuri, de a aresta funcţionari şi agenţi civili. Această descentralizare rămâne relativă: pe de o parte, Comitetul Salvării Publice îşi va depăşi adesea atribuţiile; pe de alta, Comitetul Siguranţei Generale dobândeşte o importanţă foarte mare; lui îi va reveni sarcina de „a aduce dreptatea la ordinea zilei”, de a pune în libertate persoanele arestate înainte de 9 termidor şi a duce la bun sfârşit represiunea împotriva fostului personal terorist. De asemenea, ponderea Comitetului Legislaţiei va creşte în exercitarea puterii centrale.[66]

Reechilibrând exercitarea puterii între Adunare şi Comitete, Convenţia nu ia deloc în consideraţie, nici măcar pentru o clipă, repunerea în cauză a caracterului nelimitat al propriei sale puteri. De asemenea, nimeni în Convenţie nu crede că, /evoluţia din 9 termidor” ar oferi prilejul de a

66 Cf. Moniteur, op. cit., vol. XXI, pp. 473-474 (discursul lui Cambacérès din 24 termidor) şi pp. 458 şi urm. Cf. A. Aulard, Recueil des actes du Comité de salut public..., loc. cit., vol. XVI, pp. 310-320 (text din decretul referitor la Comitetul Salvării Publice şi la celelalte Comitete ale Convenţiei Naţionale, din 7 fructidor anul II). Cf. şi comentariul din J. Godechot, Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire, Paris, 1951, pp. 279-281.

pune în aplicare Constituţia care, din august 1793, se găsea închisă solemn în „chivotul” ei, aşteptând vremuri mai bune. Atunci când, patru săptămâni după 9 termidor, clubul Episcopatului, unde se agită Babeuf, cere „întărirea şi continuarea” revoluţiei împotriva „tiranului” prin proclamarea libertăţii nelimitate a presei şi prin alegerea comitetelor revoluţionare cu prilejul viitoarelor adunări ale decadelor, această cerere este respinsă cu indignare de Convenţie. Refuzul şi condamnarea tocmai a ideii de „a recurge la popor” sunt unanime şi se bucură de sprijinul total şi „energic” al iacobinilor. Aceştia din urmă decid chiar să-şi trimită membrii la adunările de secţii care pot să sprijine moţiunea (susţinută, de altfel, de secţia de la Muséum). Moţiunea lor este denunţată ca un atac deghizat împotriva Convenţiei şi conducerii revoluţionare, sub pretextul demagogic şi contrarevoluţionar de a reda poporului drepturile sale electorale.[67] în schimb, exemplul bun de urmat este dat de nenumăratele mesaje care felicitau Convenţia pentru „revoluţia” ei şi care făceau apel la „înţelepţii legislatori”, „părinţii Naţiunii”, să rămână şi să-şi continue opera, confirmând astfel legitimitatea necontestată şi de necontestat a reprezentării naţionale, ca şi unitatea ei de nezdruncinat cu poporul.

Astfel, 9 termidor pare să confirme şi să împrospăteze imaginea unui popor *unul* şi *unit*, care nu

67 Cf. Moniteur, op. cit., vol. XXI, p. 694 (şedinţa din 20 fructidor). în unanimitate, Convenţia trece, la ordinea de zi, peste petiţia Clubului care cere „libertatea neîngrădită a presei şi eligibilitatea funcţionarilor publici de către adunările poporului“. Billaud-Varenne care, de la denunţarea sa de către Lecointre, ia destul de rar cuvântul în Convenţie, consideră util să atace Clubul şi să propună încredinţarea acestei afaceri Comitetului Siguranţei Generale; „Clubul electoral a fost întotdeauna un focar de contrarevoluţie. A luat parte la conspiraţia lui Hébert; astăzi,

cunoaşte decât un singur *centru*, „punctul său de raliere” – Convenţia. Tot acest ansamblu de reprezentări este cultivat cu grijă şi exploatat de putere. Or, la sfârşitul anului II, inevitabil, totul se dislocă. „Centrul de raliere” – Convenţia – este din ce în ce mai dezbinat şi nu izbuteşte nici să se împace cu dezbinările, nici să le înfrângă. Să fi fost ea, de altfel, „singurul centru”? Nimic mai puţin sigur. A ieşi din Teroare însemna a rezolva neapărat problema strict politică ridicată de rolul ce le revenea iacobinilor în structurile de putere lăsate de Teroare, ca şi în viaţa publică în ansamblul ei.

„Nu trebuie să alcătuim decât o familie. Cel care nu va vrea să fie liber va fi alungat din sânul ei; căci suntem cu toţii fraţi. Iacobinii sunt Convenţia! Convenţia este poporul! Iar Societatea este eternă, ca şi Libertatea!”[68] Adresându-se astfel iacobinilor, la 11 termidor, Collot d’Herbois ascunde cu greu sub această formulă de incantaţie admonestarea cea mai severă. Într-adevăr, a doua zi după 9 termidor, iacobinii se găsesc într-o situaţie foarte proastă: în noaptea de 9 spre 10 termidor, Societatea adoptase, am mai spus-o, o poziţie cât se poate de ambiguă. Mai întâi adunarea susţinuse Comuna; dar, pe măsură ce evenimentele evoluau în detrimentul acesteia,

---

68c ând se pare că o nouă conjuraţie este pusă la cale, el iese din nou în faţă; căci trebuie să remarcăm că oratorul nu ştia să citească (sici)“ Astfel, pentru Billaud, Babeuf nu era decât un complice „al noii conspiraţii“ uneltite de Fréron şi Tallien; propunerea Clubului nu încerca decât să submineze autoritatea guvernului revoluţionar. Iacobinii îi îndemnau, de altfel, pe membrii lor să se ducă la adunările secţiilor pentru a combate petiţia Clubului electoral (cf. A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 386-387). Clubul iacobinilor a fost definitiv închis în luna brumar anul III, sub pretextul că desfăşoară activităţi sediţioase.
A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 305, 335 şi urm.

adunarea Societăţii devine din ce în ce mai şovăielnică şi, mai ales, asistenţa e din ce în ce mai puţin numeroasă. În cele din urmă, în zori, Legendre în fruntea unui mic detaşament al gărzii naţionale, evacuează sala, încuie uşa şi înmânează solemn cheile preşedintelui Convenţiei. Cât de simbolic era acest gest! El completa, oarecum, scoaterea în afara legii a lui Robespierre şi a acoliţilor lui. Într-adevăr, puterea excepţională pe care o deţinuse Robespierre în sistemul dictaturii montagnarde, şi îndeosebi în timpul Terorii, depindea în mare măsură de poziţia strategică pe care o ocupa: autoritatea lui politică şi morală se exercita *în acelaşi timp* în Convenţie şi la iacobini. Poziţie care era deci un punct de articulare; ocupând-o, Robespierre părea să întruchipeze şi să îmbine cele două principii de legitimitate de care se prevala conducerea revoluţionară – sistemul reprezentativ şi democraţia directă. Talentul politic al lui Robespierre consta, între altele, în remarcabila lui pricepere de a mânui simultan cele două pârghii ale puterii de care dispunea datorită poziţiei-cheie în Comitetul Salvării Publice şi în grupul de conducere al iacobinilor. Robespierre asigura subordonarea iacobinilor, a Societăţii-mame şi a societăţilor afiliate faţă de hotărârile Comitetului Salvării Publice, dar el supunea mai întâi iacobinilor, spre discutare şi aprobare, hotărârile şi proiectele de lege pe care Convenţia se mulţumea apoi să le confirme. Astfel, reprezentanţii pe care îi denunţa în faţa iacobinilor nu mai nutreau nicio speranţă cu privire la viitorul lor politic şi chiar asupra viitorului lor pur şi simplu. La 8 termidor, Robespierre mai credea că poate să joace cu eficacitate pe aceste două registre, repetând seara, în faţa iacobinilor, rechizitoriul pe care-l făcuse dimineaţa în Convenţie. Sprijinul entuziast al Clubului

trebuia să-i servească a doua zi, la 9 termidor, ca un puternic instrument de presiune asupra Convenţiei. Dar, pentru prima şi ultima dată, mecanismul puterii s-a gripat şi apoi s-a stricat.

Învingătorii de la 9 termidor aveau deci numeroase motive să nu se încreadă în iacobini. Motivele pentru care au dat cheile şi au redeschis sala n-au fost niciodată lămurite, dar pot fi ghicite. Ele ţineau de autoritatea şi prestigiul Societăţii, ca şi de funcţiile pe care le dobândise ca mecanism esenţial al puterii. Imediat după 9 termidor era greu de imaginat continuitatea conducerii revoluţionare fără sprijinul iacobinilor şi, ca atare, al societăţilor afiliate. Pe de altă parte, experienţa politică şi tehnică totodată, acumulată sub Teroare, mai ales aceea a reprezentanţilor în misiune, demonstra că a mânui societăţile populare era uneori o problemă delicată, dar că ele se mulţumeau până la urmă, datorită în primul rând epurărilor, să urmeze docil politica puterii centrale, oricât ar fi fost de brutale schimbările.

Acest exemplu [al lui Robespierre], spunea Billaud-Varenne în prima şedinţă a iacobinilor după 9 termidor, să vă fie de învăţătură că nu trebuie să vă mai închinaţi la idoli. Aţi fost victimele lui La Fayette, ale lui Brissot, ale multor alţi conspiratori… Strângeţi-vă în jurul Convenţiei, care, în aceste vremuri de furtuni, a dovedit cea mai mare fermitate. Ea nu va ierta niciun conspirator şi activitatea sa se va întemeia întotdeauna pe virtute.”[69]

Totuşi, acest proiect de raliere a iacobinilor „regeneraţi” la Convenţie va fi repede compromis de o evoluţie pe care niciunul dintre protagonişti n-o prevăzuse.

---

69 A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, p. 300. Asupra dublei legitimităţi sistem reprezentativ-democraţie directă, cf. F. Furet, Reflecţii asupra Revoluţiei Franceze, op. cit., pp. 71 şi urm.

După 9 termidor, totul părea să se aranjeze de minune. Desigur, iacobinii care s-au întrunit la 11 termidor, în sala lor redeschisă, erau puţini la număr şi zdruncinaţi de evenimentele recente. Totuşi, membri ai Comitetului Salvării Publice, chiar cei care au pus la cale „căderea tiranului”, sunt aceia care îi îndeamnă să se „regenereze” şi îi încurajează să-şi reia activitatea. Astfel, Societatea nu-şi precupeţeşte declaraţiile de fidelitate faţă de Convenţia victorioasă, îi condamnă pe învinşi şi îndeosebi pe aceia dintre membrii ei care aleseseră tabăra „tiranului” şi a „Comunei rebele”. Ea nu ezită să le refuze *a posteriori* calitatea de iacobini pe care şi-o revendicau. „Adevăraţii” iacobini sunt cei care *nu se găseau* în sala din strada Saint-Honoré în acea noapte memorabilă (sau care, să adăugăm noi, s-au hotărât la timp să părăsească clubul). În unanimitate, iacobinii, întruniţi la 11 termidor, decid „să se ducă în masă” la Convenţie, unde delegaţia lor prezintă următorul mesaj:

„Cetăţeni, îi aveţi în faţa voastră pe adevăraţii iacobini, care au meritat un loc în stima naţiunii franceze şi în ura tiranilor; îi aveţi în faţa voastră pe cei care au luat armele pentru a-i combate pe magistraţii perfizi, uzurpatori ai autorităţii naţionale. Adevăraţii iacobini, la vreme de primejdie, nu au un loc de întrunire special; acest loc este pretutindeni unde se află forţa şi puterea necesare pentru a-i combate pe conspiratori. Adunătura monstruoasă de conspiratori care au pângărit pământul patriei era alcătuită din oameni care nu aveau cărţi de membru şi care se găseau în slujba şefilor lor odioşi; dar noi, noi ne-am dus cu secţiile noastre să-l doborâm pe noul tiran.”[70]

70 Moniteur, op. cit., vol. XXI, p. 358; A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, p. 361. Tallien, care prezidează şedinţa, lasă să

Societatea trece la reintegrarea membrilor săi, care fuseseră excluşi în timpul „tiraniei" lui Robespierre şi care au jucat apoi un rol de prim ordin în timpul „revoluţiei din 9 termidor": Fouché, Tallien, Dubois-Crancé. Şi nu mai conteneşte să-l invectiveze pe Robespierre: „Iată-l deci pe Robespierre, acest tigru însetat de sânge, de sângele care curge pentru libertate, iată-l că a pierit într-o clipă chiar din locul unde venise să-şi potolească setea... Republicanii nu vor mai avea parte de amărăciunea de a-i auzi cuvintele machiavelice demascând pretutindeni, în grupurile cele mai pure, conspiratori, intriganţi, trădători. Ah, binecuvântaţi fie cei care cu adevărat au conspirat şi au uneltit împotriva lui şi a vinovaţilor lui conspiratori". Adevăraţii iacobini au fost tot atâtea victime care au suferit de pe urma tiraniei lui. Atitudinea celor care „au tăcut timp de şase luni când tiranul încălca pe faţă drepturile omului" chiar în sediul iacobinilor nu era conformistă ci, dimpotrivă, constituia un act eroic: „De la această tribună eram trataţi de sceleraţi şi de trădători pentru că aveam curajul să stăm liniştiţi şi să nu cedăm pornirilor acestei gloate ignorante care acoperea cu strigăte puternice declamaţiile ipocrite ale tiranului... De îndată ce momentul ne-a fost prielnic, am vorbit, mai mult chiar, am acţionat."[71] O comisie specială era însărcinată să verifice maşinaţiile foştilor membri ai Societăţii şi să nu reînnoiască decât cărţile de membru ale acelora care

---

se creadă că este de acord cu această distincţie între „adevăraţii" şi „falşii" iacobini. El face elogiul „acestei societăţi celebre... ale cărei servicii aduse Revoluţiei se vor regăsi pe fiecare pagină a istoriei noastre". Nu ezită să lanseze o săgeată amintind că această Societate se lăsase „înşelată uneori de sceleraţi" {Idem).

71 A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 305 $i urm., 335.

puteau dovedi că avuseseră o comportare ireproşabilă în noaptea de 9 spre 10 termidor. O lună după aceste evenimente, când epurarea părea terminată, Societatea se mândreşte într-un mesaj că întruneşte 600 de membri „care nu fuseseră deloc mânjiţi: toţi se găseau la posturile lor de cetăţeni în noaptea de 9 spre 10 termidor... Cei care, în noaptea aceea, pe veci memorabilă, dezonorau locurile noastre din această incintă, erau falşi iacobini pe care despotul îi infiltrase, sclavi nemernici ale căror victime am fost adesea, fără însă a le fi niciodată complici.”[72] Or, iacobinii n-au publicat niciodată date nici despre numărul „falşilor membri” care au fost excluşi, nici despre cei care au rămas membri. Se ştie totuşi că, la apogeul ei, înainte de 9 termidor, Societatea număra mai bine de 1 200 de membri. În ciuda acestei scăderi, care de altfel va continua, Societatea îşi reia treptat lucrările: şedinţe ţinute cu regularitate, corespondenţă cu societăţile afiliate, mesaje către Convenţie. Dările de seamă ale şedinţelor iacobinilor sunt din nou publicate în *Monitor* şi în alte ziare, *paralel* cu cele ale şedinţelor Convenţiei. Totul se petrece ca şi cum aceste dări de seamă s-ar completa reciproc, ca şi cum, după 9 termidor, poziţia ocupată de iacobini în spaţiul public, mai ales în raport cu Convenţia, nu se schimbase cu nimic. Acestea erau aparenţele. Ele ascundeau cu greu conflictul care se manifesta deja după patru săptămâni de la „noaptea pe veci memorabilă” şi se agrava întruna.

Într-adevăr, la iacobini încep să sosească nenumărate plângeri ale personalului terorist împotriva „persecutării patrioţilor”; aşa cum am văzut, numeroase petiţii ajung la

---

72 Adresse de la Société des Amis de la Liberté et de l’Egalité, séante aux Jacobins, à toutes les Sociétés qui lui sont affiliées, Paris, f.d. (fructidor, anul II); BN L° 40/786.

Societatea-mamă din partea societăţilor afiliate şi delegaţii se prezintă la bară. Societatea, după ce discută plângerea, numeşte, în funcţie de caz şi practica ei obişnuită, „apărători din oficiu” care să pledeze cauza dreaptă a victimelor pe lângă Comitetul Siguranţei Generale. După 13 fructidor şi respingerea de către Convenţie a denunţului lui Lecointre, Societatea devine mai viguroasă şi mai combativă. Unii dintre membrii ei, denunţaţi şi apoi reabilitaţi, în special Billaud-Varenne şi Collot d'Herbois, continuă să joace un rol important în activităţile iacobinilor; activi în şedinţe, ei iau adesea cuvântul şi participă la lucrările comisiilor. Pe de altă parte, pamfletele care însoţeau toată această campanie de denunţare, mai ales *Coada lui Robespierre*, îi atacă violent pe iacobini ca pe nişte instigatori ai Terorii. La 17 fructidor, după încheierea unei şedinţe deosebit de furtunoase, Societatea hotărăşte să-i excludă pe Lecointre, pe Tallien şi pe Freron. Carrier, care desfăşoară o activitate tot mai intensă, afirmă că Societatea vrea, prin aceste radieri, să dea mai multă vigoare criticilor pe care le-a exprimat deja cu privire la „fărădelegile care au întristat Republica după căderea tiranului”. Într-adevăr, în şedinţele lor, ca şi într-un mesaj special, prezentat în Convenţie (la 8 fructidor), iacobinii au chemat la combaterea „moderantismului care încearcă să-şi ridice capul” sub pretextul restabilirii dreptăţii; au susţinut moţiunea prin care se cerea publicarea, în acest scop, a listei persoanelor eliberate din închisori; au criticat pe toţi cei care, urmând exemplul lui Tallien şi Freron, cereau libertatea nelimitată a presei, încurajând în acest fel ponegrirea „patrioţilor dârji”. La 14 fructidor se produce o explozie accidentală la pulberăria de la Grenelle care face mai multe victime. Societatea nu ezită să facă apropierea

între această catastrofa, „persecutarea patrioţilor”, „eliberarea suspecţilor” şi pamfletele antiiacobine; ea vede în toate acestea verigile unei vaste conspiraţii împotriva guvernului revoluţionar. Unii membri ai Convenţiei şi ai Societăţii, care continuau să-şi ocupe locurile din *Munte* (ale cărui bănci se goleau totuşi pe zi ce trecea), au apărat în dezbateri poziţiile iacobinilor şi Societatea însăşi. Totuşi, de cele mai multe ori iau cuvântul personaje secundare, un Duhem, un Chasles; marile figuri ale Societăţii, mai ales membrii Comitetelor, păstrează adesea tăcerea.

Toate aceste luări de poziţie ale iacobinilor – fiecare voia să fie mai „energică” decât precedenta şi toate la un loc trebuiau să dovedească fermitatea şi forţa Societăţii – se întorceau împotriva lor şi se preschimbau în demonstraţii ale neputinţei lor. Excluderea lui Freron şi Tallien a fost o dovadă grăitoare în acest sens. Timpurile se schimbaseră după 9 termidor: cei doi excluşi au ieşit râzând din sală; Tallien l-a îmbrăţişat pe Freron în aplauzele unei părţi a tribunelor de unde se striga: „Puţin le pasă!”. A fi denunţat la Societate sau a fi exclus din ea nu mai comporta niciun risc, nu atrăgea nici excluderea din viaţa publică, nici proscrierea. Dimpotrivă, acest lucru alimenta atacurile împotriva iacobinilor, ca şi noi trădări. Lista membrilor Convenţiei care, a doua zi după 9 termidor, frecventau încă Societatea şi care de atunci s-au întors împotriva ei devenea tot mai lungă: Legendre, Dubois-Crance, Lequinio, Thirion, Bentabole, Merlin [din Thionville]… Mesajele iacobine prezentate în Convenţie, departe de a se bucura ca altă dată de aprobarea imediată, sunt întâmpinate cu neîncredere şi ostilitate de o mare parte a deputaţilor şi de tribune. Cu prilejul unuia dintre aceste mesaje „energice”, preşedintele însuşi, Merlin [din Thionville], fost iacobin, n-a stat pe gânduri şi a amintit

delegaţiei Societăţii că răsturnarea „tiranului” la 9 termidor fusese înfăptuită de Convenţie, în timp ce „oameni depravaţi” continuau să-l apere la tribuna iacobinilor. Altă dată, intervenţia „apărătorilor din oficiu” numiţi de Societate era suficientă pentru a-l scoate din încurcătură sau chiar pentru a-l elibera din închisoare pe cel care beneficia de protecţia iacobinilor; de acum încolo „apărătorii” puteau să-şi păstreze argumentele pentru ei, căci membrii Comitetului Siguranţei Generale nici măcar nu-şi găseau timp să-i primească. La denunţarea „comploturilor aristocratice” o întreagă presă răspundea acum prin contradenunţuri ale „conspiraţiilor iacobine”; până şi explozia de la Grenelle era pusă pe seama lor; presa antiiacobină o prezenta ca pe un rezultat al maşinaţiilor lor sinistre, menite să reînvie Teroarea. Când Tallien a fost „asasinat” (la 21 fructidor, un necunoscut l-a rănit uşor la braţ cu un cuţit; timp de mai multe zile în Convenţie s-au citit buletine de sănătate), în presă, ca şi în Convenţie, s-a exprimat pe faţă bănuiala că iacobinii au fost aceia care inspiraseră, ba chiar puseseră la cale acest atentat. De asemenea, ei au fost ţinta permanentă a ziarelor şi pamfletelor care îi acuzau că în timpul Terorii fuseseră „băutori de sânge” şi delatori care căutau, la rândul lor, să scape de paloşul legii sub pretextul unei „politici de regenerare” a Convenţiei. Un episod, ales printre multe altele, ilustrează bine situaţia. În ziua celei de a patra sanculotide, la Maison-Égalité (fostă Palais-Royal) izbucneşte o încăierare între două „grupuri”: unii strigă *Trăiască iacobinii*/, ceilalţi îi atacă strigând *Trăiască Convenţia*! *Jos iacobinii*! Deşi avertizat, după cum se cuvine, Comitetul Siguranţei Generale nu intervine pentru a-i apăra pe iacobinii insultaţi; unul dintre membri a

declarat că toată această poveste era lipsită de interes[73]...

Astfel, iacobinii trăiesc în fiecare zi o experienţă amară: ceea ce ei credeau că este *puterea cuvântului lor* nu era decât efectul secundar al faptului că, sub Teroare, ei exprimau *cuvântul puterii*. Din clipa în care nu mai deţineau monopolul acestui cuvânt şi puterea nu mai venea în sprijinul cuvântului lor, el era sortit să devină tot mai slab, slăbiciune cu atât mai evidentă cu cât Societatea nu va putea niciodată s-o recunoască şi va încerca s-o compenseze prin acumularea declaraţiilor şi protestelor mereu mai „energice”, printr-o retorică ameninţătoare, dar din ce în ce mai găunoasă, despre trecutul eroic al iacobinilor, despre meritele lor şi serviciile aduse Revoluţiei, despre fidelitatea lor neclintită faţă de marile principii revoluţionare. Efectele combinate ale acestei slăbiciuni şi ale acestor ameninţări se întorceau împotriva Societăţii. Violenţa verbală, în contrast tot mai evident cu opţiunile politice ale puterii, a făcut din iacobini „centrul de raliere” al tuturor celor care erau nemulţumiţi de aceste opţiuni. Destul de repede, iacobinii şi-au asumat funcţiile *instanţei ideologice* destinate să legitimeze singura rezistenţă la desfiinţarea instituţiilor izvorâte din Teroare, să-şi asume apărarea personalului terorist faţă de represiunea care se abătea asupra lui. Prin aceasta, discursul iacobin nu putea decât să sporească frica şi ura moştenite de la Teroare, în timp ce semnele evidente ale slăbiciunii Societăţii polarizau împotriva ei dorinţa de revanşă. Iacobinii sunt atacaţi ca simbol al Terorii, ca responsabili pentru excesele din trecut şi ca partizani ai

73 Cf. Courrier républicain, 30 fructidor şi a treia sanculotidă, anul II; Messager du soir, a treia sanculotidă, anul II; Moniteur, loc. cit., voi. XXII, p. 4; A. Aulard, La Société des Jacobins, loc. cit., vol. VI, pp. 489-491. Am amintit mai sus un episod asemănător.

revenirii ei; la rândul lor, ei intervin direct în „războiul mesajelor”, făcând pe faţă apel la combaterea „moderantismului” şi a aristocraţiei care-i persecută pe „patrioţi”.[74]

Astfel, conflictul dintre iacobini şi majoritatea Convenţiei devenea inevitabil. Atmosfera înfierbântată din Convenţie nu este deloc mai prejos de cea care însoţeşte încăierările din Tuileries sau de la Maison-Égalité. „Poporul nu mai vrea *două autorităţi*, strigă Merlin [din Thionviile], el vrea ca domnia *asasinilor* să înceteze… Eu îi denunţ aici pe asasinii ţării mele, pe cei care, în Adunarea legislativă, au votat alături de mine pentru principii şi care astăzi, lângă mine, votează în sens contrar. Denunţ pe aceşti oameni, care au avut neruşinarea de a spune, într-o Societate care a ajutat mult la răsturnarea tronului, dar care, nemaiavând un tron de răsturnat, vrea să răstoarne Convenţia… (*Da*! *Da*! Aplauze) […] Popor, dacă vrei să-ţi păstrezi libertatea, dacă vrei să păstrezi Convenţia, *singurul centru în jurul căruia poţi să-ţi strângi rândurile* […], înarmează-te cu toată forţa ta şi, cu legea în mână, năpusteşte-te asupra acestei *vizuini de bandiţi*”. „O societate populară, afirmă Bentabole, n-are dreptul de a trimite ceva armatelor înainte ca să-şi fi spus Convenţia cuvântul… Trebuie să ştim dacă o societate care ţine, ca să spunem aşa, în stăpânire opinia publică, dacă această Societate nu face un act ce pune în pericol patria atunci când începe să-i prigonească pe reprezentanţii poporului. Întreb dacă, atunci când poporul m-a trimis aici, a vrut să fiu cenzurat de *o corporaţie particulară* pentru părerea pe care mi-aş fi spus-o în Adunarea reprezentanţilor naţiunii”. „În timpul lui Robespierre, se dezlănţuie Legendre,

74 Societatea a difuzat mai ales mesajul societăţii populare din Dijon, un adevărat apel la întoarcerea Terorii, asupra căruia vom reveni.

reprezentanţii poporului erau alungaţi din rândurile iacobinilor pentru opiniile pe care le exprimaseră în Convenţie; astăzi deputaţii sunt iarăşi alungaţi din rândul iacobinilor din cauza opiniilor lor în Convenţie... (Către iacobini) măscăriciul este pe scenă iar Robespierre în cuşca sufleorului..."[75] Aşa cum se întâmplă adesea în dezbaterile revoluţionare, dincolo de pasiunile dezlănţuite şi chestiunile de o arzătoare actualitate se năştea o întrebare cu privire la caracteristicile esenţiale ale instituţiilor şi ale puterii revoluţionare. La sfârşitul anului II, această dezbatere vădeşte conştiinţa faptului că spaţiul politic, modificat de 9 termidor, dar provenit totuşi din Teroare, nu era decât provizoriu şi cerea să fie confruntat cu principiile fundamentale şi cu sistemul reprezentativ. Atacurile împotriva iacobinilor se înscriau cu necesitate într-un context mai larg: cum trebuia gândit şi organizat spaţiul politic care avea să urmeze Terorii? Ieşirea din Teroare trebuia să se facă *împreună* cu iacobinii şi, mai pe larg, cu societăţile populare, sau mai degrabă *împotriva* lor? Aceste întrebări atrăgeau totuşi după ele altele totodată mai generale şi mai vechi: ce rol le revenea societăţilor populare în funcţionarea puterii? Aceste societăţi simt oare o simplă reuniune a membrilor sau au o existenţă, o activitate şi o autoritate proprii? Poporul îşi exercită suveranitatea, sursă a oricărei autorităţi legitime, numai prin instituţiile sale reprezentative sau şi prin forme de democraţie directă, deci prin intermediul multiplelor societăţi populare?

Întrebări noi, întrebări vechi. Noi în măsura în care exprimă preocupări născute din practicile politice foarte recente ale Terorii, în măsura în care societăţile populare

---

75 Moniteur, op. cit., voi. XXI, pp. 724-725 şi 727; voi. XXII, pp. 58-59.

şi mai ales cele afiliate iacobinilor deveniseră un adevărat corp statal, scăpând de sub controlul Adunării. Întrebări vechi în măsura în care Convenţia, în conflictul ce o opune iacobinilor, pare să preia unele argumente pe care Constituanta le opusese încă din 1791 Societăţii Prietenilor Constituţiei: Societatea abuzează de libertatea de asociere formând „o corporaţie politică”, potrivnică tocmai principiilor guvernului reprezentativ; membrii ei îşi arogă „privilegiul patriotismului exclusiv” şi se erijează în acest fel într-o adevărată contraputere; ei aspiră la o adevărată dictatură, ascunzând-o sub diverse forme de democraţie directă. Intervenţia, la 24 fructidor anul II, a lui Durând Maillane, purtător de cuvânt al Câmpiei şi unul dintre fondatorii, în 1789, ai „Iacobinilor istorici”, Societatea Prietenilor Constituţiei, vădeşte cu claritate persistenţa unei întregi problematici politice şi instituţionale şi chiar a unui întreg vocabular. El nu ezită să conteste însăşi legalitatea existenţei iacobinilor, asimilându-i cu un fel de corporaţie contrară spiritului instituţiilor republicane.

Aţi suprimat toate corporaţiile pentru că se opuneau chiar prin natura lor instituţiilor republicane; n-aţi iertat nici măcar breasla farmaciştilor şi altele de felul acesta… Cer să se analizeze dacă nu este un pericol pentru libertate să îngăduim existenţa *corporaţiei societăţii populare din Paris cu cele patruzeci şi patru de mii de societăţi afiliate* şi care se află în legătură cu ea”.

Asimilarea iacobinilor cu o corporaţie de spiţeri este desigur o figură de stil destinată să provoace râsul. Dar atacarea *iacobinilor* prin etichetarea lor drept o *corporaţie politică* întorcea împotriva lor principiile din 1789 şi, mai general, opunea aceste principii fondatoare practicilor politice din anul II. Era, în sfârşit, o aluzie transparentă la

Legea Le Chapelier, votată în septembrie 1791, la sfârşitul Constituantei, care urmărea oarecum să reglementeze în mod riguros drepturile şi activităţile societăţilor populare în virtutea aceloraşi principii care stăteau la baza suprimării corporaţiilor.[76]

Textul din septembrie a fost adesea trecut cu vederea de istorici care s-au oprit cu precădere asupra altei legi a lui Le Chapelier, cea din 14 iunie 1791, care interzicea „asociaţiile de muncitori” pentru a demonstra caracterul „burghez” al Revoluţiei Franceze. Or, aceste două texte erau strâns legate; în concepţia lui Le Chapelier, ele aplicau, şi unul, şi celălalt, la viaţa de asociaţie în ansamblul ei, aceleaşi principii liberale pe care se întemeia noua Constituţie.

Aluzia lui Durând-Maillane nu era o simplă figură de stil. Există într-adevăr o *analogie structurală* între problemele ridicate de Constituantă la sfârşitul lucrărilor ei şi cele pe care începea să le ridice Convenţia la sfârşitul anului II. Pe scurt, problema ar putea fi definită astfel: societăţile populare au jucat un rol important în epoca de instabilitate şi de violenţă revoluţionară, dar funcţiile lor trebuie să fie redefinite după *desăvârşirea* Revoluţiei într-un nou spaţiu politic, cu instituţii stabile. După 9 termidor, parafrazând formula lui Tallien, deja citată, trebuia făcută distincţia între *guvernul care face revoluţia* şi cel *care vrea să desăvârşească revoluţia*.

Or, raportul lui Le Chapelier rămâne un document de

---

76 Moniteur, op. cit., vol. XXI, p. 728; A. Aulard, La Société des Jacobins, vol. VII, pp. 441 şi urm. Numărul de „patruzeci şi patru de mii de societăţi afiliate“, citat de Durand-Maillane, este, desigur, exagerat şi demagogic; era numai un fel de a spune că iacobinii voiau să-şi întindă tentaculele în fiecare comună, înfiinţând acolo o societate populară.

mare importanţă; el propune, în special, una dintre primele analize ale fenomenului iacobin şi a relaţiilor lui cu puterea reprezentativă, aşa cum era văzută aceasta din urmă în 1791.

Le Chapelier îşi prezentase raportul, în numele Comitetului Constituţiei, la 29 şi 30 septembrie 1791, în ajunul încheierii lucrărilor Constituantei. În mod evident, acest demers urmărea un obiectiv politic imediat: să elimine din jocul politic societăţile populare, în primul rând pe iacobini, aceşti „extremişti” dornici să continue şi să radicalizeze Revoluţia. Acceptarea Constituţiei şi „criza legată de Société des Feuillants”, prin care treceau iacobinii, păreau să ofere un prilej deosebit de prielnic pentru realizarea acestui proiect. Dar preocupările lui Le Chapelier mergeau mai departe decât aceste năzuinţe imediate; ele vizau să *încheie*, în sfârşit, Revoluţia înfiinţând instituţii noi, punând în funcţiune *sistemul reprezentativ* sub forma unei monarhii constituţionale. Dar instaurarea acestui principiu şi deci realizarea principiilor din ’89 cereau o legislaţie care să reglementeze activitatea societăţilor populare, punct rămas vag în Constituţie. Le Chapelier nu ascunde complexitatea sarcinii, insistând cu precădere pe două puncte. Pe de o parte, originalitatea schimbării revoluţionare din Franţa provine din faptul că instaurarea şi triumful principiilor din ’89 nu puteau să fie asigurate decât prin mijloace extraparlamentare (dacă nu cumva extralegale) şi, în primul rând, prin activitatea tot mai intensă a multiplelor societăţi patriotice. Pe de altă parte, activitatea şi modul de funcţionare ale acestor societăţi, şi în special ale iacobinilor, au luat o asemenea amploare şi întorsătură încât ajunseseră să conţină cele mai mari pericole care puteau exista pentru sistemul reprezentativ. Activitatea *politică* şi totodată

extraparlamentară a societăţilor patriotice şi populare era, în ochii lui Le Chapelier, contrară recunoaşterii Adunării alese ca unică întruchipare a suveranităţii Naţiunii. Continuarea acestei activităţi nu putea să ducă decât la anarhie, sub pretextul dorinţei de a prelungi revoluţia. *Liberal şi conservator*, Le Chapelier formula în felul următor dilema politică şi instituţională: sau Adunarea reprezentanţilor Naţiunii suverane îşi exercită puterea în cadrul riguros şi stabil al instituţiilor reprezentantive, sau activităţile diferitelor asociaţii extraparlamentare, care sunt tot atâtea facţiuni, subminează sistemul reprezentativ înlocuindu-l cu un fel de democraţie directă care, printr-o supralicitare demagogică, scufundă ţara într-o revoluţie fără sfârşit.

„Societăţile populare şi patriotice, insistă Le Chapelier, erau «instituţii spontane»... născute din entuziasmul libertăţii; în vremuri de furtună, ele au avut rolul binevenit de a uni spiritele, de a forma centre comune de opinii şi de a face cunoscută minorităţii opozante enorma majoritate care voia şi înlăturarea abuzurilor, şi răsturnarea prejudecăţilor, şi instaurarea drepturilor omului... Când o naţiune îşi schimbă forma de conducere, fiecare cetăţean al ei devine magistrat; toţi deliberează şi trebuie să delibereze despre republică şi e necesar să fie folosit tot ceea ce grăbeşte, asigură, accelerează o revoluţie; este o frământare momentană care trebuie susţinută şi chiar sporită, pentru ca revoluţia, nemailăsând nicio urmă de îndoială, să întâlnească mai puţine obstacole şi să ajungă mai repede la capăt; dar când revoluţia *s-a terminat*, când constituţia teritoriului aflat sub autoritatea statului este realizată, când a delegat toate puterile publice, a instituit toate autorităţile, atunci, pentru salvarea acestei constituţii, trebuie ca totul să

reintre în ordinea cea mai desăvârşită pentru ca *nimic să nu stăvilească activitatea puterilor constituite*".

Desigur, Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, ca şi Constituţia consfinţesc solemn libera exprimare a gândurilor şi opiniilor, ca şi libertatea cetăţenilor de a se aduna paşnic şi de a adresa autorităţilor constituite petiţii semnate individual. Libera folosinţă a acestor drepturi nu se poate înfăptui decât în acord cu *principiile conducerii reprezentative*, consfinţite şi ele de către Constituţie. Or, aceste principii sunt categorice: „Însăşi natura guvernului pe care l-am adoptat" are drept consecinţă excluderea existenţei, fie ea şi provizorie, a oricărui corp intermediar între cetăţeni şi reprezentanţii lor (şi orice autoritate delegată), căci membrii unui asemenea corp îşi arogă inevitabil privilegii şi drepturi exclusive, potrivnice principiilor libertăţii şi egalităţii. Aceste maxime sunt valabile în toate domeniile vieţii sociale, îndeosebi în comerţ şi industrie; cu atât mai mult, ele trebuie să fie respectate foarte strict în politică:

„Nu există alte puteri în afara celor constituite prin voinţa poporului, exprimată prin reprezentanţii săi; nu există altă autoritate în afara celei delegate; nu există acţiune în afară de cea a mandatarilor săi însărcinaţi cu funcţii publice. Pentru a păstra acest principiu în toată puritatea lui, de la un capăt al teritoriului la celălalt, constituţia a eliminat toate corporaţiile, nerecunoscând decât un corp social şi nişte indivizi".

Să confruntăm aceste principii cu practicile adoptate de Societăţile Prietenilor Constituţiei, adică iacobinii, şi ne vom convinge că ele se ridică împotriva Constituţiei şi o distrug, în loc s-o apere, „şi că *se identifică cu o corporaţie... mult mai periculoasă decât cele anterioare*". Aceasta se datorează atât programului lor, cât şi

modalităţilor lor de funcţionare. „A avea o existenţă publică”, a-i accepta pe unii cetăţeni ca membri şi a-i refuza pe alţii, a acorda diplome şi certificate – toate în numele patriotismului şi al voinţei generale – înseamnă a-şi acorda sieşi „un *soi de privilegiu exclusiv al patriotismului* care ar da naştere la acuzaţii împotriva indivizilor nesectari şi la ură împotriva societăţilor neafiliate”, împărţiri pe care orice bun cetăţean trebuie să încerce să le înlăture şi care „renasc în fiecare clipă cu ajutorul unor *ciudate şi corporative asociaţii*\ Pe baza „patriotismului exclusivist” se formează *o reţea de asociaţii* care „îşi întinde ramificaţiile în *tot teritoriul*” printr-un sistem de afilieri, de legături politice şi „un fel de metropolă”, un sistem cu consecinţe funeste şi contrare Constituţiei. Într-adevăr, stă în natura acestor societăţi „să încerce să dobândească o influenţă externă”, atribuindu-şi monopolul patriotismului, vorbind în numele Naţiunii şi al intereselor ei generale; în acest fel ele tind „să capete o oarecare influenţă asupra actelor administrative şi judiciare”. De aceea i-au însărcinat pe funcţionarii publici „să dea seamă de comportarea lor”, i-au trimis pe deputaţii lor să se amestece în cercetări de cazuri judiciare, au trimis comisari cu misiuni care nu puteau fi încredinţate decât autorităţilor constituite. Altfel spus, societăţile iacobine îşi arogă dreptul de a înlocui instituţiile reprezentative şi legitime cu propriile lor practici politice, care revendică un fel de *democraţie directă*. Or, oamenii strânşi laolaltă vor avea întotdeauna o forţă mai mare decât cetăţenii izolaţi, iar adunările lor riscă să subjuge naţiunea. „Dacă societăţile ar câştiga influenţă, dacă ar putea să dispună de reputaţia unui om, dacă, după formarea corporaţiilor, ar avea ramificaţii şi agenţi ai puterii lor de la un capăt la altul al ţării, atunci *societăţile ar fi singurii oameni liberi*”.

Trebuie deci interzisă afilierea de societăţi; trebuie să le împiedicăm „să uzurpe o parte din puterea publică”, exercitarea vreunei „*influenţe sau vreunui control* asupra puterii constituite şi asupra autorităţilor legale”. Acest lucru presupune ca societăţile să nu aibă dreptul la *petiţii colective*. Dreptul de petiţii este „un drept natural” şi, prin urmare, el nu poate fi delegat. Or, practica de a-l delega preşedinţilor, secretarilor şi altor membri ai societăţilor nu este decât o formă de abuz de pe urma căreia profită unii trăgători de sfori. Aceste societăţi nu pot avea alt statut decât acela al unor:

„Întruniri amicale... pentru a se instrui, a discuta, a-şi comunica cunoştinţe... dar conferinţele lor, actele lor interne nu trebuie niciodată să depăşească incinta adunărilor lor; niciun caracter public, niciun demers colectiv nu trebuie să atragă atenţia asupra lor... Toată lumea vrea ca *revoluţia să se încheie*. Vremea distrugerilor a trecut; nu mai trebuie înlăturate abuzurile, combătute prejudecăţile; de acum înainte trebuie să înfrumuseţăm acest edificiu ale cărui pietre unghiulare sunt libertatea şi egalitatea.”[77]

77p etiţiile colective, efectuarea vreunei inspecţii sau exercitarea vreunei influenţe asupra actelor puterilor constituite. S-ar spune că legea îşi propune să reducă societăţile patriotice la originile lor istorice, să le închidă între limitele unor „societăţi spirituale“. Robespierre, opunându-se acestui proiect de lege, insista asupra dreptului de asociere, recunoscut de Constituţie; n-ar exista deci nimic anticonstituţional în afilierea mai multor societăţi legale. Pentru Robespierre, revoluţia nu s-a terminat încă, iar societăţile populare slujesc revoluţia în mersul ei înainte. Ele îi reunesc pe patrioţii cei mai curaţi şi mai cinstiţi care-i supraveghează pe oamenii corupţi şi intriganţi, dintre care unii fac parte din Adunare (ibid.). Mai multe precizări în legătură cu formarea iacobinismului se regăsesc în M.L. Kennedy, The Jacobins Clubs in the French Revolution. The First Years, Princeton, 1982. Reflecţiile despre raportul lui Le Chapelier şi spaţiul

Critica adusă de Le Chapelier iacobinismului dă la iveală ceea ce îl desparte, ca şi pe alţi liberali, mai mult sau mai puţin conservatori, de iacobini, dar ascunde un anumit fond de reprezentări politice comun şi unora, şi altora. Poziţia lui Le Chapelier este riguros liberală: societatea este compusă din indivizi liberi şi egali în drepturi; conducerea are sarcina de a proteja şi de a impune respectarea drepturilor lor naturale şi civile. Sistemul reprezentativ asigură în mod eficace coerenţa şi unitatea corpului social în măsura în care asigură suveranitatea Naţiunii şi permite să se precizeze interesul general, respectând în acelaşi timp jocul liber al intereselor individuale. Or, pretenţia la un „patriotism exclusiv" face din iacobini „o corporaţie politică" şi viciază sistemul reprezentantiv, pentru că serveşte de paravan pentru particularismele pe care le consolidează; justifică apelul la formele de acţiune extraparlamentară, contrare legii; contribuie la dezmembrarea corpului social, accentuând dezbinările şi conflictele. Orice împărţire a corpului social în grupuri de interese sau asociaţii exclusiviste este, pentru Le Chapelier, fundamental dăunătoare, căci ea reproduce, în alt mod, vechile stări, privilegii şi corporaţii. Prin urmare, este contrarie principiilor din '89, libertăţii şi egalităţii cetăţenilor, ca şi suveranităţii Naţiunii a cărei unitate se realizează şi se exprimă prin conducerea reprezentativă. Liberal şi individualist, denunţând alterarea sistemului reprezentativ prin recursul la democraţia directă, Le Chapelier refuză, din aceleaşi motive, orice *pluralism politic*. De aici şi neîncrederea sa faţă de *asociaţie politice*: o asociaţie

politic revoluţionar au fost stimulate de articolul lui B. Manin, „Montesquieu et la politique modeme", Cahiers de philosophie politique, nr. 2-3, 1985.

politică *unică* ar aspira, din cauza „exclusivismului” ei, la monopolizarea puterii; existenţa *mai multor asociaţii*, sortite să se înfrunte, ar duce la anarhie. Toată argumentaţia lui este îndreptată evident împotriva iacobinilor, a organizaţiei lor, a formelor de acţiune şi a aspiraţiilor lor. Dar el se întâlneşte cu iacobinismul, ca doctrină şi practică politică, în puternica lui ostilitate împotriva *oricărui pluralism politic* şi în proslăvirea ideii de *câmp politic unitar*. În 1791, iacobinii se impun deja ca forţa politică cea mai capabilă, datorită ideologiei şi organizării lor, să utilizeze cât mai eficace în lupta pentru putere *concepţia unitară asupra spaţiului politic*. Spre deosebire de Le Chapelier şi de liberalii conservatori, iacobinii apărau libertatea cuvântului, dreptul de a se asocia şi de a forma o reţea naţională de societăţi afiliate. Ei cereau acest drept numai pentru „patrioţii buni”, pentru cei care *unesc* Naţiunea, şi nu pentru cel care o *dezbină*. Până la urmă, acest drept n-ar fi decât *dreptul lor exclusiv* în măsura în care ei reunesc toţi patrioţii „puri”... Puritatea” politică şi morală, acest concept-cheie al iacobinismului, este un criteriu de excludere a oricărei idei de pluralism. Într-adevăr, „patriotismul pur” nu cunoaşte diversitatea, ci numai supralicitarea, el condamnă *a priori* existenţa unor *patriotisme diverse*. „Patriotismul pur” implică *multiplicitatea patrioţilor*, dar nu pe aceea a patriotismelor; el condamnă existenţa mai multor programe şi a diverselor grupări politice şi sociale, ce nu ar fi, în viziunea lui, decât o sursă de conflicte şi de facţiuni care ameninţă să sfărâme unitatea Naţiunii şi prin aceasta să-i nimicească suveranitatea. Dorinţa de a face să triumfe în acelaşi timp unitatea Naţiunii şi „patriotismul pur” implică *excluderea* ca mecanism regulator al vieţii publice şi al acţiunii politice. Această ostilitate faţă de

pluralism s-a accentuat în timpul luptei împotriva girondinilor şi sub Teroare.

Iacobinii au apărat dreptul la asociere ca principiu, dar cu condiţia să fie exercitat într-un spaţiu politic din care să fie excluse dezbinările şi unde n-ar putea exista deci decât o singură asociaţie a cărei legitimitate ar consta tocmai în „puritatea” ei patriotică şi în virtutea membrilor săi. Iacobinii se erijau astfel în *instanţă de cenzură* politică şi morală, în apărători ai purităţii, ai fidelităţii faţă de principiile fondatoare ale Revoluţiei. Relaţiile lor cu puterea reprezentativă erau, în mod necesar, ambigue, iar această ambiguitate se afla la originea atât a forţei, cât şi a slăbiciunii lor politice. Iacobinismul nu recunoştea decât o singură sursă de legitimitate: voinţa suverană şi nelimitată a poporului, suveranitate care consta în reprezentarea naţională. De aici derivă legalismul iacobinismului şi respectul lui pentru sistemul reprezentativ asupra căruia Robespierre insista în mod deosebit. Dar poporul, unul şi indivizibil, investea cu *legitimitate* şi de asemenea *direct* societăţile populare în afară şi deasupra formelor reprezentative ale vieţii publice. Nu în calitate de instituţii guvernamentale, ci ca autoritate politică şi morală chemată, pe loc, *să sfătuiască* şi *să supravegheze* autorităţile constituite. Legislaţia din 1791 cu privire la societăţile populare, votată la propunerea lui Le Chapelier, n-a fost aplicată niciodată. Dinamica Revoluţiei a acţionat în favoarea iacobinilor care, până la urmă, au controlat efectiv puterea, mai ales Convenţia, deşi nu s-au identificat cu autorităţile constituite.

Or, 9 termidor răstoarnă raportul de forţe între Convenţie şi iacobini. La sfârşitul anului II, conflictul care izbucneşte între Societate şi Adunare dă la iveală *o problemă politică structurală* într-o conjunctură cu totul

defavorabilă iacobinilor. Compromişi prin complicitatea lor cu sistemul Terorii, chiar identificaţi cu puterea teroristă, iacobinii pot din ce în ce mai greu să se prevaleze de puritatea morală şi de patriotismul mai presus de orice bănuială. Pe deasupra, propriul lor ideal al unui câmp politic unitar le este foarte abil opus. Este acum rândul membrilor antiiacobini ai Convenţiei să-i condamne pe iacobini ca pe nişte învrăjbitori, ca pe „o corporaţie exclusivistă", să ceară pentru reprezentarea naţională exercitarea plenară a suveranităţii. Fără nicio îndoială, iacobinii de la sfârşitul anului 11 nu sunt cei din 1791; mizele şi actorii politici s-au schimbat radical. Faptul că în ciuda acestor schimbări, esenţialul din argumentaţia lui Le Chapelier (care fusese ghilotinat în aprilie 1794) a fost reluat, dovedeşte în ce măsură unele caracteristici ale culturii politice a Revoluţiei şi ale mentalităţilor politice revoluţionare se menţin în afara tuturor prefacerilor spectaculoase. Într-adevăr, descoperirea spaţiului democratic în 1789 nu a declanşat în niciun fel, în tot cursul Revoluţiei, *elaborarea unui sistem politic pluralist*, în acest sens, iacobinismul era expresia şi, în acelaşi timp, denaturarea reprezentării spaţiului politic ca spaţiu unitar. Revoluţia inventează o democraţie care, printr-un paradox aparent, îmbină individualismul cu un adevărat cult al unanimităţii, conducerea reprezentativă cu refuzul de a acorda un drept de reprezentare oricărui interes care nu este „interesul general", recunoaşterea libertăţii de opinie cu neîncrederea faţă de clivajele care divizează opinia publică, dorinţa unei vieţi politice transparente cu goana obsesivă după „comploturi", pe scurt, îmbină, în politică, modernitatea cu arhaismul. Protagoniştii politici împărtăşesc adesea această reprezentare, la urma urmei destul de rudimentară, a democraţiei, şi o fac până şi în

conflictele care îi dezbină. Ei nu izbutesc, în nicio etapă a Revoluţiei, *să cadă de acord pentru a fi în dezacord*, pentru a accepta că la sorgintea funcţionării societăţii se află caracterul ei conflictual, şi nu un viciu ce se cere eradicat. Avem de-a face cu un caz foarte izbitor de *amestec de tradiţional şi modern* în reprezentările, instituţiile şi mecanismele politice ale Revoluţiei, amestec care şi-a pus pecetea pe întreaga ei experienţă. În consecinţă, *excluderea* a devenit repede mecanismul care reglementează jocul politic: adversarul era exclus chiar în numele unităţii fundamentale a Naţiunii, a Poporului sau a Republicii. Acest principiu este, de altfel, propriu funcţionării şi prezervării comunităţilor tradiţionale, în care unitatea şi solidaritatea tind să se confunde cu unanimitatea. Reprezentările dominante ale imaginarului revoluţionar, mai ales cele despre comploturi şi duşmani ascunşi, nu puteau decât să întreţină, prin ură şi suspiciune, ideea-imagine *a excluderii salutare*. Ieşirea din Teroare nu era, desigur, o epocă ce favoriza evoluţia spre pluralismul politic. Dorinţa de a restabili principiile sistemului reprezentativ nu numai că mergea mână în mână cu ideea excluderii adversarilor politici: ea se îmbina cu *furia revanşardă*. Astfel, iacobinii vedeau cu uimire cum mecanismul politic ai cărui stăpâni se crezuseră se întorcea acum cu violenţă împotriva lor.

Cele mai violente rechizitorii împotriva iacobinilor au fost făcute în dezbaterile Convenţiei şi la Societate, suscitate de decretul din 25 vandemiar anul III (16 octombrie 1794), care urmărea demontarea reţelei iacobine şi anihilarea Societăţii-mamă. (Un membru iacobin al Convenţiei, Lejeune, va face, de altfel, apropierea între proiectul noului decret şi predicile pe care „Le Chapelier şi partizanii săi” voiau să le pună în

calea societăţilor populare „în zilele de înjosire şi de infamie”.) Discursurile au fost deosebit de agresive şi de violente, bogat alimentate de o cunoaştere reală şi de o experienţă trăită a iacobinismului, ca mod de gândire şi acţiune politică. Într-adevăr, figurile ilustre au fost transfugi politici, foşti iacobini care ştiau despre ce vorbesc atunci când se întorceau împotriva Societăţii.

Şi ce le reproşau ei iacobinilor? Dincolo de orice părtinire, apare o acuzaţie repetată: Societatea-mamă şi reţeaua ei de societăţi afiliate s-au erijat în *putere paralelă*, chiar în *contraputere* faţă de Convenţie şi de autorităţile constituite. Iacobinii au contribuit la căderea monarhiei, dar apoi s-au opus conducerii libere. Teroarea nu era posibilă fără dominaţia iacobinilor, iar experienţa din 9 termidor îi acuză în mod evident. „Cu prilejul fericitei revoluţii din 9 termidor, când poporul a văzut că voi [Convenţia] aţi pus mâna pe frâie, că vreţi să restabiliţi dreptatea, el vi s-a alăturat, v-a întins mâinile, a simţit că, fără ajutorul iacobinilor, Robespierre şi complicii lui n-ar fi reuşit niciodată să vă domine. Or, de vreme ce societăţile au putut să vă smulgă conducerea şi s-o predea în mâinile unui om pe care l-au aşezat deasupra Convenţiei şi deasupra poporului, trebuie să credeţi că nu pot fi supravegheate destul de îndeaproape. Trebuie să supravegheaţi cu grijă o instituţie care răstoarnă cu acelaşi succes şi despotismul şi libertatea” (orator neidentificat în procesul-verbal). A supraveghea societăţile populare, în special a interzice afilierile, înseamnă a pune capăt unei situaţii în care s-a ridicat, pe lângă Convenţie, „*un alt centru* ce induce în eroare opinia publică, răpeşte reprezentanţilor încrederea şi respectul ce li se cuvin” (Bentabole). Sistemul de legături care unesc societăţile populare în jurul iacobinilor a denaturat chiar principiile

conducerii reprezentative. Astfel, nu se mai ştie nici unde este „centrul de raliere”, nici unde este poporul suveran. „Eu nu văd poporul decât în adunările primare; *dar văd un suveran ridicându-se alături de conducerea reprezentativă*, suveran al cărui tron se găseşte aici la iacobini, când văd grupuri de oameni asemănători întreţinând legături... voi spune poporului: alege între oamenii pe care i-ai numit să te reprezinte şi oamenii care s-au ridicat lângă ei” (Bourdon [din Oise]). Iacobinii prezintă societăţile populare drept expresia însăşi a voinţei poporului şi, prin aceasta, drept o garanţie a instituţiilor republicane. Acest lucru ar însemna totuşi înlocuirea unui sistem reprezentativ cu o pseudodemocraţie directă şi deci înlocuirea suveranităţii Naţiunii întregi cu puterea uzurpatoare exercitată de o facţiune *în numele poporului*. „Poporul nu se află în societăţile populare. Suveranitatea constă în universalitatea Naţiunii; societatea nu se bazează, aşa cum s-a spus, pe societăţile populare; garanţia libertăţii se bazează pe nobleţea şi pe forţa sentimentelor de universalitate ale francezilor” (Thuriot). Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, ca şi Constituţia din 1793, cuprind dreptul de asociere, ca şi dreptul de petiţionare. Atunci când iacobinii se ridică împotriva violării acestor drepturi în noua legislaţie, nu trebuie să vedem în aceasta decât o înşelătorie. Cei care cunosc funcţionarea internă a societăţilor şi îndeosebi reprezentanţii care au avut misiuni în departamente ştiu prea bine că a cere dreptul de a întreţine legături şi de a adresa mesaje colective nu este decât un pretext pentru a apăra poziţia dominantă şi privilegiile politice dobândite de o mică fracţiune în detrimentul majorităţii cetăţenilor. „De cinci ani dorim o republică reprezentativă. Ce sunt societăţile populare? O adunare de oameni care, asemenea

călugărilor, se aleg între ei... Aristocraţia începe acolo unde o grupare de oameni, prin legăturile ei cu alte grupări, impune alte păreri decât cea a reprezentării naţionale" (Bourdon [din Oise]).

Aristocraţie" sau „corporaţie", iată o inegalitate de fapt pe care au întronat-o iacobinii. „Popor, cu ce ochi poţi să priveşti nişte oameni care vor să se aşeze deasupra legilor, oameni care comunică între ei ca cetăţeni, vor să fie mai presus decât ceilalţi cetăţeni şi vor să comunice şi în calitate de corporaţie" (Reubell). Mesajele colective nu servesc decât la disimularea a ceea ce se petrece cu adevărat în sânul societăţilor. Se spune că prin aceste mesaje vorbeşte poporul, dar „cinci sau şase cetăţeni nu reprezintă poporul" şi totuşi în multe societăţi populare numai comitetele, preşedintele şi câţiva membri iau hotărârile şi semnează petiţiile şi aceasta în numele întregii societăţi şi deci al poporului (Bentabole). Reprezentanţii în misiune s-au izbit de nenumărate ori de aceşti trăgători de sfori şi au simţit necesitatea de a trece la epurarea societăţilor populare. A venit vremea să se pună ordine peste tot. Sarcină cu atât mai urgentă cu cât nimeni nu se lasă înşelat: mai multe societăţi populare sunt dominate de agenţi ai Terorii care ar vrea ca ea să revină pentru ca să scape de justiţie. „Cetăţeni, duşmanii voştri au otrăvit societăţile voastre populare şi secţiile voastre infiltrând oameni pe care cei care au început revoluţia din 1789 nu-i cunosc, oameni care nu vor decât jaf, dezordine, nelegiuiri, crime; pe aceşti oameni trebuie să-i distrugem, iată ce vi se cere" (Bourdon [din Oise]).[78]

78 Toate citatele din acest paragraf sunt extrase din dările de seamă ale dezbaterilor privitoare la decretul din 25 vandemiar. Cf. Moniteur, op. cit., pp. 225 şi urm.; A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 571 şi urm.

Înmulţind citatele, avem adevărata măsură a rolului care revine ex-iacobinilor şi teroriştilor pocăiţi în ofensiva împotriva Societăţii, în „dezvăluirea" mecanismelor ei de funcţionare şi a puterii pe care o dobândise. A-i acuza pe iacobini de toate relele, a-i prezenta drept principalii sprijinitori de ieri ai lui

Robespierre şi ca „o vizuină de bandiţi" astăzi însemna a disculpa Convenţia de orice răspundere pentru propriile ei activităţi sub Teroare. Ea nu mai era, la rândul ei, decât o victimă a „tiranului" pe care tocmai îl doborâse, ca şi a iacobinilor, pe care avea să-i doboare.

În faţa acestei campanii care contesta legitimitatea activităţii lor politice şi săpa temelia existenţei lor, iacobinii erau prizonierii unei dileme.

Ca orice discurs politic după 9 termidor, cel al iacobinilor se referă în mod obligatoriu la „căderea tiranului" şi la „fericita revoluţie". De aceea, iacobinii nu pot să revendice pe de-a-ntregul rolul pe care l-au jucat în trecut, mai ales în exercitarea puterii în cursul anului II. Ar însemna acceptarea responsabilităţii pentru Teroare şi a justeţii atacurilor adversarilor. Dar iacobinii nu puteau nici să-şi renege trecutul; ei ridicau în slăvi neîncetat devotamentul lor neprecupeţit faţă de Revoluţie, vigilenţa lor, luptele şi sacrificiile lor. Fidelitatea faţă de această tradiţie le asigura tocmai identitatea colectivă şi conferea un fel de legitimitate pretenţiei de a vorbi în numele poporului şi, ca urmare, de a-şi asuma un rol politic autonom faţă de Convenţie. Iacobinii nu puteau să se definească drept o forţă de opoziţie în conflict cu noua politică a Convenţiei în timp ce propriul lor sistem de reprezentare excludea posibilitatea constituirii unui *partid* de opoziţie. Toată retorica lor despre unitate, care se dovedise atât de eficace în trecut, îi acuzase pe

ceilalţiadversarii lor politici – că formează astfel de asociaţii, *facţiuni* care se făceau vinovate de distrugerea unităţii poporului şi a voinţei sale indivizibile. A te afirma ca forţă de opoziţie însemna a da imediat dreptate campaniei antiiacobine care denunţa tocmai Societatea ca pe „o corporaţie politică" ridicată sub Teroare la rangul de al doilea „centru de raliere" ilegitim. Ca să nu se expună unor astfel de atacuri, iacobinii au insistat deci mult asupra legalismului lor republican, asupra respectului tot necondiţionat faţă de Convenţie şi de lege. Ei au negat faptul că ar avea cea mai mică intenţie „de a ridica un nou tron politic", de a-şi însuşi cea mai mică părticică din puterea ce revenea de drept Convenţiei şi reprezentanţilor poporului suveran. Ei nu făceau, declarau ei, decât să lumineze şi *să instruiască* poporul, punând la dispoziţia Convenţiei şi a conducerii revoluţionare ştiinţa lor, dezbătând marile probleme politice şi hotărârile ce trebuiau luate. Aceasta era datoria sfântă pe care şi-o îndeplineau în virtutea drepturilor legitime ale tuturor cetăţenilor – libera asociere, libertatea cuvântului şi de petiţionare, garantate de Constituţie. Ceea ce se transpunea în realitate în dorinţa de *a supraveghea* în permanenţă Convenţia printr-o serie de măsuri şi chiar de ameninţări formulate în petiţiile adresate Convenţiei sau în mesajele difuzate în ţară prin reţeaua de societăţi populare afiliate. Totul se petrecea ca şi cum iacobinii aveau intenţia să reia tactica politică ce le asigurase victoria asupra girondinilor în primăvara lui 1793. Dar în vandemiar anul III această repetare scotea în evidenţă slăbiciunea iacobinilor: raportul de forţe nu era deloc în avantajul lor şi nici nu se gândeau măcar să dea proclamaţiilor lor o continuare efectivă atunci când lansau apelul „poporul în picioare". Ei nu aveau nici ideea, nici mijloacele necesare

unei astfel de politici care ar fi determinat o rebeliune pe faţă împotriva Convenţiei şi a guvernului revoluţionar. La sfârşitul anului II, iacobinii nu mai păstrau monopolul propriilor metode de acţiune politică. Astfel, ca să reducă la tăcere societăţile populare locale legate de iacobini, Convenţia a trecut la „epurarea” lor cu ajutorul reprezentanţilor în misiune, metodă bine pusă la punct în timpul dictaturii montagnarde. În Convenţie, duşmanii cei mai înverşunaţi ai iacobinilor erau transfugii din ajun care ştiau foarte bine ce miză politică formidabilă era revendicarea de a exprima voinţa „poporului”; de aici înainte ei rezervau cu mare grijă acest drept Convenţiei, denunţând cu asprime ca pe o impostură „teroristă” încercările iacobinilor de a-l revendica.

Nimic nu este, poate, mai revelator pentru impasul în care se găseau iacobinii ca atitudinea lor faţă de amintirea şi moştenirea lui Robespierre. Puterea lui Robespierre avea, după cum am văzut, ca temelie poziţia-cheie pe care o ocupa el în Convenţie şi în Societatea iacobinilor în acelaşi timp. În Societate.

Robespierre exercita, mai ales în primăvara anului II, o adevărată autoritate morală, politică şi intelectuală în aproape toate şedinţele pe care le transformase într-un fel de şcoală permanentă a virtuţii republicane şi spiritului revoluţionar, fiind el însuşi interpretul şi întruchiparea acestei virtuţi. Această autoritate a permis iacobinilor să se afirme ca o instanţă superioară în morală şi în politică. Or, după căderea lui Robespierre, Societatea n-a ezitat deloc să-l hulească, să pozeze în victimă a „tiraniei” lui, să respingă cu indignare acuzaţia că era „coada” lui. Şi totuşi, la sfârşitul anului II, în aceste momente grele care au urmat lui 9 termidor, Societatea avea mai mult ca niciodată nevoie de un „şef cu autoritate. Locul pe care-l

ocupa odinioară Robespierre rămânea gol; nimeni n-a vrut şi nici n-a putut să-l ocupe, căci era tocmai „tronul” unui tiran.

Iată un episod revelator. Când decretul din 25 vandemiar cu privire la societăţile populare a fost comunicat într-o şedinţă a Societăţii, „o tăcere mohorâtă s-a aşternut peste sală şi lacrimile au început să curgă”. Lejeune, un deputat care criticase curajos decretul şi apărase Societatea, a lansat un apel dramatic la adresa lui Billaud-Varenne şi a lui Collot d’Herbois, aceşti conducători istorici care simbolizau grandoarea şi forţa Societăţii înainte de 9 termidor şi care, în afară de aceasta, jucaseră un rol hotărâtor în „ultima revoluţie”. El le-a reproşat acestor „oameni de merit”, pe care natura îi hărăzise cu „darul vorbirii”, că păstraseră o tăcere vinovată în timpul dezbaterilor din Convenţie: „Mă uimeşte tăcerea pe care o păstrează de două luni aceiaşi oameni, care, acum câtva timp, vorbeau în fiecare zi de la tribuna Convenţiei şi a iacobinilor. Vorbeaţi atunci de drepturile poporului, Billaud şi Collot; de ce tăceţi astăzi, când se pune problema să le apăraţi?” Cei interpelaţi au răspuns foarte stânjeniţi că, „ţinând seama de starea Convenţiei”, intervenţiile lor nu puteau decât să dăuneze cauzei poporului şi Societăţii. Tăcerea lor nu este deloc un semn de slăbiciune; ei amintesc faptul că au tăcut în timpul celor trei decade care au precedat denunţarea lui Robespierre de către ei şi căderea

„Tiranului”.[79] Această tăcere contrasta în mod ciudat cu ardoarea şi prolixitatea celui care, după 9 termidor şi până la procesul Comitetului Revoluţionar din Nantes, se agita mult pe avanscena iacobinilor, condamnând

79 Cf. dările de seamă ale şedinţelor din 25 şi 27 vandemiar, A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 588 şi urm.

„moderantismul” şi „prigonirea patrioţilor”: Jean-Baptiste Carrier.

„ÎNCOTRO NE ÎNDREPTĂM?”

„Noi dăm seamă în faţa Naţiunii. Ne aducem aminte nouă înşine ce am fost, ce suntem; şi ne spunem cuvântul asupra a ceea ce trebuie să fim. Franţa ne aude şi ne judecă”. În raportul prezentat în numele Comitetului Salvării Publice în ziua celei de a patra sanculotide, anul II, Lindet formulează răspunsurile la cele trei întrebări pe care Convenţia şi le pune în mod dramatic la sfârşitul anului îi de unde venim? unde suntem? încotro ne îndreptăm?

Raportul lui Lindet îşi propunea să încheie în mod solemn anul II, să facă un bilanţ şi să formuleze o politică de viitor. El a fost adoptat în unanimitate de Convenţie, într-un mare entuziasm. Această unanimitate marchează o pauză în luptele politice, într-un moment simbolic: celebrarea sfârşitului anului republican. După cinci decade de la 9 termidor, Lindet urmărea să întrunească cel mai larg consens al Convenţiei şi deci şi al Naţiunii cu privire la planul politic formulat în raport. Lindet face un vast inventar al problemelor care se ridică în faţa ţării; analizează experienţa politicii începute la 9 termidor, scrutează orizontul aşteptărilor şi speranţelor care însoţesc această experienţă, schiţează, în încheiere, o imagine a viitorului, un fel de utopie cu care trebuia să înceapă „noua epocă” a Revoluţiei. Textul, izvorât dintr-un concurs de împrejurări trecător, nu este decât un fel de „instantaneu”; totuşi, prin amploarea problemelor ridicate, prin luciditatea, dar şi prin iluziile sale, acest raport aruncă o lumină asupra politicii termidoriene în ansamblul ei. Ne vom mulţumi să reţinem doar câteva puncte esenţiale din acest raport.

„Un spirit distrugător plutea deasupra Franţei”: problema cea mai urgentă, dar şi cea mai complexă care se punea la scara întregii ţări, ca şi în fiecare târg sau sat în parte este *lichidarea moştenirii lăsate de Teroare*, repararea distrugerilor făcute de ea. Este o moştenire deosebit de grea care apasă asupra tuturor domeniilor vieţii colective. Convenţia trebuie să-şi continue opera începută la 9 termidor, când a adus „dreptatea la ordinea zilei”: să elibereze pe nevinovaţi, să ajute la renaşterea încrederii publice şi a securităţii; să stingă „făclia urii şi a învrăjbirii”, să spulbere bănuielile care prea mult timp au tulburat sufletele, să restabilească drepturile omului şi ale cetăţeanului, îndeosebi libertatea de opinie şi a presei. Lindet insistă cu precădere asupra daunelor şi persecuţiilor suferite de arte, litere şi ştiinţă. El reia discursul asupra vandalismului şi, mai ales, aşa cum vom vedea, atacurile împotriva lui *Robespierre-vandalul*, lansate de abatele Grégoire. În ciuda acestor prejudicii, artele au contribuit în mod substanţial la victoriile armatelor şi la înflorirea economică a ţării. „Dacă au făcut aceste progrese rapide în ciuda acceselor de furie ale lui Robespierre, ce vor face atunci când se vor bucura de avantajele libertăţii şi egalităţii! Ele au proclamat primele drepturile omului, oare să nu poată acum să le invoce?” Lindet se opreşte îndelung asupra problemelor economice de care, de altfel, se ocupa în mod special în cadrul Comitetului Salvării Publice robespierrist înainte de 9 termidor. Comerţul era ruinat, agricultura a făcut, fără îndoială, „progrese uimitoare: niciodată nu fusese arată şi însămânţată o atât de mare întindere de pământ”; dar şi ea este în criză. Vina nu este numai a neglijenţei şi a ignoranţei; ea îi revine, încă o dată, lui Robespierre, „spiritului său distrugător”, planului său premeditat de a

subjuga Franţa prin Teroare. („Comerţul este astăzi numai paragină şi rămăşiţe... Robespierre voia să-l distrugă... Trebuiau distruse fabricile de mătase, trebuia să se renunţe la cultivarea dudului, una dintre principalele resurse ale departamentelor din sud; el punea să fie trimis uleiul în ţări străine ca să distrugă fabricile voastre de săpun.”) Marile oraşe comerciale şi portuare sunt pustiite; ele au căzut victimă în acelaşi timp unei politici dezastruoase care voia să reglementeze totul şi unei represiuni pe cât de crude, pe atât de sistematice. S-a pus la cale planul barbar de a distruge oraşul Lyon; sub pretextul contrarevoluţiei, au fost aruncaţi în închisoare negustori, au fost închise manufacturi, au fost alungaţi meseriaşi. („Aruncaţi-vă privirile asupra Comunei Libere; puneţi capăt demolării edificiilor şi caselor; aduceţi-i înapoi în atelierele lor pe cetăţeni; ei simt făcuţi să creeze, nu să distrugă. Nu regulamente vi se cer acum; asiguraţi libertatea exportului... Şi oraşul Lyon se va ridica din ruine... Marsilia să-şi aducă aminte de mijloacele prin care şi-a câştigat renumele şi prosperitatea; patimile dezlănţuite au făcut-o să uite de avantajele situaţiei pe care o deţine, să-şi uite interesele şi necesităţile. Această comună, cu un comerţ atât de înfloritor şi de folositor, nu mai subzistă decât prin ajutoarele pe care i le trimite guvernul... La Sette au fost socotiţi contrarevoluţionari negustori care şi-au sacrificat averea ca să se conformeze unei hotărâri a Comitetului Salvării Publice ce-i obliga să facă export pentru a achita o parte din obligaţiile Republicii... Răsună până aici vaietele nenorocirilor care s-au abătut asupra Comunei din Nantes. Cum putea să se dezvolte comerţul în mijlocul atâtor calamităţi şi persecuţii... Fidelitatea, nenorocirile [din Nantes] cer îmbărbătare.”) Pentru a întoarce pentru totdeauna pagina

Terorii, sistem potrivnic principiilor fondatoare ale Republicii, trebuie „să proclamăm solemn că orice cetăţean care-şi petrece cu folos zilele lucrând în agricultură sau în ştiinţă, în artă, în comerţ, care ridică sau sprijină fabrici, manufacturi, nu poate să fie *urmărit sau tratat ca suspect*". În sfârşit, trebuie să se pună capăt războiului din Vandeea, să se instaureze pacea şi ordinea în departamentele din vest. Desigur, se va recurge, la nevoie, la forţă şi la arme. Totuşi, numai măsurile militare nu ar fi de-ajuns pentru a termina acest război pustiitor. Victoria definitivă a Republicii trece în cele din urmă pe la Paris, prin înfăptuirea unei politici noi, total rupte de Teroare. „Exemplul de curaj, de cinste, de unitate pe care-l veţi da aici va trebui să aibă o influenţă hotărâtoare asupra departamentelor din vest. Vor fi date uitării fastul, luxul, nelegiuirile unor generali; armata va răspunde aşteptărilor voastre, iar poporul nu va mai vedea în soldaţii libertăţii doar nişte răzbunători. Liniştea pe care o veţi instaura aici, marile principii pe care le veţi consfinţi şi de care reprezentanţii şi generalii vor fi pătrunşi, vor pune capăt acestor crunte tulburări care pustiesc o atât de frumoasă regiune; va trebui să o recuceriţi prin ştiinţa voastră, prin forţa principiilor, prin raţiune, printr-o armată neîndurătoare faţă de rebeli, protectoare a cetăţenilor cinstiţi".

Restabilirea libertăţii, a încrederii şi a dreptăţii sunt probleme politice prin esenţa lor; ele vor trebui să primească soluţii politice. De asemenea, problemele economice aşteaptă mai întâi şi mai ales rezolvări politice: trebuie recucerite pentru Republică încrederea şi sprijinul tuturor celor care se îndeletnicesc cu comerţul şi manufacturile. Sub Teroare erau prea adesea consideraţi suspecţi numai pentru că erau bogaţi. Viitorul nu poate fi

gândit decât cu condiţia de a prelungi şi de a amplifica măsurile luate după 9 termidor. În acest sens, raportul lui Lindet este un text „termidorian"; el consfinţeşte ziua de 9 termidor ca o cotitură, un punct de la care nu mai există întoarcere în istoria anului II şi deci a Revoluţiei. Dar Lindet n-a contribuit numai la elaborarea acestor măsuri; în raportul său, el reia aproape toate problemele care, de la 9 termidor, făceau obiectul disensiunilor continue dintre Convenţie şi Comitetele sale; se pare că, în felul acesta, a câştigat un pariu: să prezinte politica, o! cât de sinuoasă şi şovăitoare, a Convenţiei în timpul ultimelor cinci decade, ca pe o realizare a unui proiect politic coerent şi consecvent. Noile măsuri pe care le anunţa în raportul său mergeau tot în sensul demontării Terorii în domeniile vieţii sociale şi deci al liberalizării lor: o procedură de eliberare a certificatelor de civism mai suplă, eliminarea actelor arbitrare în acest domeniu prin obligarea municipalităţilor şi a comitetelor de secţie să comunice motivele, în caz de refuz, şi prin instituirea unei proceduri de apel; examinarea cât mai rapidă a tuturor plângerilor referitoare la arestările arbitrare şi, după caz, eliberarea pe loc a nevinovaţilor; încurajarea comerţului, mai ales a exporturilor; în sfârşit, o serie de măsuri relative la învăţământul public, asupra cărora vom reveni.

Neocolind greutăţile pe care le întâmpină o asemenea acţiune inedită, de a demonta Teroarea, Lindet vrea să se arate încurajator. Opera ce trebuie dusă la îndeplinire va putea fi înfăptuită dacă Republica nu va cădea sub influenţa extremiştilor, evitând astfel cel mai mare pericol care ameninţa ieşirea din Teroare. Trebuie mai întâi evitată *revanşa*. Desigur, au fost comise „erori, greşeli, abuzuri de putere, samavolnicii", dar nu simt acestea oare „neajunsuri inerente unei mari revoluţii"? Ele

nu trebuie confundate cu crimele. Se cuvine să-i liniştim pe membrii comitetelor revoluţionare dizolvate ca şi pe funcţionarii care se întorc la slujbele lor, arătându-le că Naţiunea îi va proteja împotriva oricărei tentative de răzbunare, chiar dacă au comis cu bună-credinţă patriotică unele erori: „Ei au apărat cauza sfântă a libertăţii şi, în vremuri de restrişte, s-au folosit de marea putere pe care necesitatea o crease. Naţiunea nu doreşte ca cei care au îndreptat şi trimis fulgerele asupra duşmanilor ei să fie atinşi şi arşi de ele”. În schimb, cei care au comis *crime* trebuie să fie aspru pedepsiţi, aşa cum o cer legea şi dreptatea. Lindet denunţă, de asemenea, extremismul celor care „nu au îmbrăţişat cauza revoluţiei decât pentru fărădelegile pe care puteau să le comită”, aceşti „monştri... care au uzurpat şi titlul, şi renumele de patriot”. Demascaţi, în sfârşit, ei caută acum să se prezinte ca „patrioţi prigoniţi”, să pună în alertă societăţile populare, să aţâţe pasiunile şi suspiciunile. Ei caută să prezinte pedeapsa binemeritată care îi aşteaptă ca pe o ameninţare îndreptată împotriva tuturor patrioţilor. Lindet face aluzie la neliniştea care se manifestă în sânul societăţilor populare, ca şi în rândurile personalului politic al Terorii, şi în această privinţă atitudinea lui este fermă: „Dacă există crime, dacă există fărădelegi care cer o ispăşire grabnică, nu veţi putea impune tribunalelor să tacă... Cetăţenii pe care i-am văzut împărtăşind temerile vinovaţilor nu se vor despărţi oare de ei? Nu vor abandona oare cauza acestor criminali impostori? Franţa va vedea în curând crima şi impostura izolate, cerşind un sprijin şi negăsindu-l”. Naţiunea va şti „să reprime şi să stăpânească prin puterea ei” pe toţi cei care s-ar strădui să işte noi tulburări în ţară.

Trebuie mai ales împiedicată reapariţia fostelor

facţiuni şi formarea altora noi. Pentru aceasta trebuie să înmormântăm trecutul, amintirile oricât de dureroase ar fi, vechile neînţelegeri: „Să-i facem pe cetăţenii noştri să uite nenorocirile inerente unei mari revoluţii, *să le spunem că trecutul nu mai este al nostru, că el aparţine posterităţii*". Ieşirea din Teroare nu ar trebui, în niciun caz, să degenereze într-o răfuială, într-o vânătoare de vinovaţi; este transparentă aluzia la recentul denunţ al lui Lecointre împotriva membrilor fostelor Comitete.

Singura strategie valabilă pentru viitor constă în cea mai largă *unire* a francezilor. Lindet insistă mai ales asupra factorilor care simt simboluri ale *unităţii naţionale*. Mai întâi, armata victorioasă. „Un milion două sute de mii de cetăţeni sub arme, avangarda apărătorilor libertăţii, împing frontierele noastre în Spania, în Palatinat, în Belgia. Nimic nu rezistă în faţa curajului lor, duşmanii noştri, cuprinşi de groază, se reped în ascunzişuri, îi acuză pe şefii lor, tiranii, şi se roagă, în secret, pentru învingătorii lor. Popoarele jertfite de trufia regilor îndură singure calamităţile războiului şi nu văd în francezi decât pe răzbunătorii drepturilor omului". Apoi, poporul; poporul liber şi suveran, desigur, părtaş la treburile publice; dar, mai întâi de toate, *poporul la lucru*, care nu se dă înapoi de la niciun sacrificiu pentru patria aflată în război, pentru a asigura victoria armatelor sale. „Francezii au găsit resurse în activitatea lor. O muncă susţinută ne-a ferit de nenorocirile de care ne temeam pe bună dreptate... Ce tablou putem să oferim posterităţii decât tabloul unui popor care-şi sacrifică pentru patrie rodul muncii, hainele şi hrana, care se uită pe sine pentru ea şi o ia zilnic de la început prin jertfe ce depăşesc puterea omenească". Poporul sub arme şi poporul la lucru asigură, împreună, *măreţia naţională*: „Duşmanii voştri nu mai pot nici să

întunece, nici să acopere gloria voastră. Ei nu mai pot să vă răpească încrederea şi stima naţiunilor... Voi aţi adus aminte oamenilor că sunt toţi egali, că sunt toţi fraţi. Au alergat unii în ajutorul celorlalţi, sunt priviţi ca o singură familie, iar Franţa *strâns unită a devenit prima şi cea mai puternică dintre naţiuni*". Această unitate nu este concepută ca exclusivă; dimpotrivă, Republica trebuie să-şi deschidă porţile tuturor celor care s-au înşelat şi au rătăcit pe drumurile întortocheate ale Revoluţiei. „Nu numai pentru voi singuri aţi întemeiat o Republică, ci pentru orice francez care vrea să trăiască liber; nu vă este îngăduit să respingeţi decât pe cetăţeanul necinstit... Sunteţi prea bine lămuriţi cu privire la situaţia voastră ca să nu ştiţi câţi cetăţeni s-au rătăcit pe drumurile revoluţiei... Oare nu acelaşi sânge curge prin vinele acestui viguros şi viteaz tineret care aşteaptă de la voi libertatea părinţilor lui, ca pe cel mai meritat preţ al muncii şi victoriilor lui?" Imaginea măreţiei naţionale a „Franţei active şi harnice" asigură astfel o unitate anului II, dincolo de vicisitutidinile Terorii, de înfruntări şi de dezbinări.[80]

Apelurile la unirea totodată naţională şi republicană îşi găsesc continuarea şi, într-o oarecare măsură, justificarea ultimă în *utopia pedagogică* schiţată de Lindet la sfârşitul raportului său. Mijlocul cel mai eficace de „a lega poporul de Revoluţie" este *să-l luminezi*. Mijloc prea multă vreme nesocotit, din nefericire; răspunderea îi revine încă o dată lui Robespierre: ca orice tiran, el

801 789. Convenţia nu l-a urmat pe Edme Petit nici în speranţele, nici în bănuielile lui şi a trecut la ordinea de zi (cf. Moniteur, voi. XXI, pp. 750-759; şedinţa din 25 fructidor). Textul lui Petit invită la reflecţii asupra limbajului specific al Terorii (continuate, între alţii de Laharpe) şi aduce o mărturie ciudată asupra culturii politice la sfârşitul anului II.

considera ignoranţa şi prejudecăţile drept aliaţii lui naturali. Cum s-ar explica altfel faptul că „întunericul ignoranţei" nu este încă risipit de „lumini şi de învăţătură"? De ce oare francezii nu au încă, în fiecare bordei „lucrările atât de dorite din care ar învăţa despre drepturile şi datoriile lor"? Republica este lipsită de „un plan de instrucţiune" demn de ea şi îi revine Comitetului Instrucţiunii Publice sarcina de a-l elabora cât mai repede. Dar, încă de pe acum, se impun măsuri de urgenţă. După modelul furnizat de *École de Mars*[81], trebuie creată o şcoală specială în care să se formeze, în cel mai scurt timp, după metode inedite, o armată de învăţători, de care ţara are atâta nevoie. Prin înfiinţarea viitoarei Şcoli Normale s-ar da un răspuns pe cât de original, pe atât de eficace la problema crucială a oricărei reforme a instrucţiunii publice: cum să formezi cât mai repede formatorii unui popor nou? Trebuie, de asemenea, „umplut golul lăsat de serbările decadare", redactând pentru fiecare decadă „caiete" cu „repertoriul lucrărilor [Convenţiei] şi al principalelor evenimente. Să se găsească în ele sfaturi, reguli de bună purtare; să răzbată din ele dragostea de muncă, moravurile şi cinstea publică; să fie o expunere simplă şi accesibilă care să atragă şi să intereseze". În felul acesta puterea revoluţionară şi-ar îndeplini misiunea pedagogică, ar fi în permanent contact cu cetăţenii, ar însufleţi chiar ea serbările, nu „prin fastul unui spectacol frivol, ci prin instruire". Franţa s-ar popula atunci de „oameni noi", s-ar apropia de modelul oferit de Valais şi glorificat de Rousseau, poporul îmbinând armonios, într-o viaţă liniştită, dragostea de libertate, munca şi înţelepciunea. „În Valais, orice locuitor ştie să-şi cultive

81 Şcoala militară creată de Convenţie în 1794 şi desfiinţată puţin după aceea (n. t.).

ogorul, artele şi ştiinţele, în orice casă se găseşte o colecţie din cele mai bune cărţi, se găsesc unelte bine meşteşugite din diferite domenii ale artelor şi meseriilor şi unelte agricole pe care posesorul le foloseşte cu pricepere”.

Într-o ţară care abia a început să iasă din Teroare şi care se află în plin război, care cetăţean nu s-ar recunoaşte în această imagine a unei Franţe noi, împăcată cu ea însăşi, luminată şi paşnică, muncitoare şi liberă? Recurgerea la utopie (sau, dacă vreţi, refugierea în utopie) permitea, aşadar, ca prezentul, criza şi conflictele politice de la sfârşitul anului II să fie privite ca un moment trecător. A revigora misiunea pedagogică a Revoluţiei înseamnă a reveni la sursele ei, umplând prin educaţie prăpastia care s-a creat între principiile fondatoare ale Revoluţiei şi istoria ei, care ar trebui să fie însăşi realizarea acesteia.[82]

---

82 Este evident că Lindet reia preocupările şi speranţele pedagogice care marchează întreaga dezbatere politică după 9 termidor. Identificarea Terorii cu „vandalismul“ îndemna la împrospătarea vocaţiei şi operei pedagogice a puterii revoluţionare. Retorica revoluţionară găseşte un domeniu privilegiat în proslăvirea binefacerilor pe care speră să le aducă educaţia, singurul remediu eficace împotriva eventualei reveniri a Terorii. Cititorul ne va înţelege dacă vom mai da câteva exemple în acest sens: „Ce am auzit, Senatori ai Republicii? Patrioţii de la sate cer, doresc o nouă victorie; îndepărtaţi de pe acest nou pământ al făgăduinţei de o mână nevăzută şi nelegiuită, ei ard de nerăbdare, ei tânjesc, cu strigăte de disperare, cu lacrimi de emoţie, cu înduioşarea recunoştinţei, după instruirea publică. Lucrul nu suferă amânare; ieşim din vremuri tulburi... să potolim îngrijorarea, să alinăm suferinţele cetăţenilor şi cu o mână părintească, să revărsăm în coliba plugarului, în bordeiul sărăciei, rouă binefăcătoare a învăţăturii. Agitatorii, alarmiştii, supăraţi pe succesele noastre strălucite, încearcă să înjosească, să defăimeze reprezentarea naţională; ei ştiu prea bine, aceşti oameni perfizi, că libertatea hrănită cu instrucţiunea publică, îmbinată cu moravuri sănătoase, strălucitoare ca soarele de pe cer, se

Astfel, pentru Lindet, odată cu 9 termidor, „naţiunea franceză parcursese toate etapele Revoluţiei sale” şi a încheiat, ca să spunem aşa, un ciclu complet al istoriei sale. Îndreptarea abuzurilor din timpul Terorii însemna „întoarcerea la reguli şi la principii”, la valorile sale de început. Drumul acesta nu era totuşi inutil: poporul iese îmbogăţit cu noi experienţe, fără îndoială foarte dureroase, dar călit, întărit şi viguros, capabil să deosebească adevăratele virtuţi de aparenţele înşelătoare. Lindet ştie foarte bine că epoca de după Teroare, deschisă de 9 termidor, nu poate să fie „o restauraţie”, o simplă întoarcere la o situaţie anterioară, la un model politic şi instituţional format în trecut. Evident, este exclus să se revină la o monarhie constituţională; dar este exclusă şi întoarcerea la situaţia de dinainte de 31 mai 1793 (această dată serveşte încă drept punct de referinţă; „reabilitarea” girondinilor şi, ca urmare, întoarcerea deputaţilor din închisori nu sunt încă luate în consideraţie), întoarcerea deci la origini, dar în sensul valorilor fundamentale şi al principiilor fondatoare din ’89. Restabilirea lor ar trebui totuşi să meargă mână în mână cu păstrarea instituţiilor din ’93: guvern revoluţionar până la încheierea păcii, menţinerea societăţilor populare care au ca misiune luminarea poporului. Altfel spus, Lindet propune *revenirea*

---

va înfăţişa popoarelor de pe pământ în toată măreţia ei, împodobită cu laurii victoriei şi ai nemuririi“ (Giraud, în şedinţa din 22 fructidor, anul II, Moniteur, vol. XXI, p. 708). Comparată cu asemenea culmi de retorică, imaginea Franţei transformată într-o ţară de Montagnons, aşa cum o visa Lindet, ni se pare foarte modestă. La sfârşitul anului II şi începutul anului III, se vor face într-adevăr eforturi enorme în vederea formării de noi elite republicane: crearea Şcolii Normale, anunţată de Lindet, şi întemeierea Şcolii Centrale de Lucrări Publice (numită mai târziu Şcoala Politehnică); cf B. Baczko, Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l’époque révolutionnaire, Paris, 1982.

la principiile din ’89 şi, în acelaşi timp, *salvgardarea*, ca pe o cucerire durabilă a experienţei revoluţionare, a instituţiilor şi elanului din anul II, fără practicile teroriste. Conştient de greutăţile şi piedicile ce trebuiau învinse, el crede totuşi că acest program este realist. Ca şi când n-ar fi existat nicio contradicţie între principiile din ’89 şi instituţiile şi valorile din ’93; ca şi cum înseşi valorile din ’89 n-ar fi fost atinse de încercările teroriste din anul II, ca şi cum puterea ar dispune de criterii infailibile şi unanim recunoscute pentru a deosebi „abuzurile” de „crime”, ca şi cum, în sfârşit, „Poporul Suveran” şi deci puterea revoluţionară s-ar sustrage de la distincţia dificilă între „pur” şi „impur”, între virtute şi viciu, în istoria Revoluţiei, în trecutul şi viitorul ei.[83]

Convenţia a primit raportul lui Lindet cu entuziasm şi l-a aprobat în unanimitate. Încă din a doua zi se pare că a uitat această frumoasă unanimitate pentru a cădea iar pradă neînţelegerilor. Raportul lui Lindet este un document remarcabil atât prin luciditatea, cât şi prin iluziile lui. El se distinge prin simţul răspunderii faţă de stat, prin dorinţa de a stăpâni pasiunile dezlănţuite. Unanimitatea cu care a fost adoptat a dat impresia, timp de o clipă, că se înfăptuieşte imposibila imitate a Convenţiei termidoriene. Proiectul lui Lindet propunea, pentru a asigura viitorul Republicii, cea mai deplină unire a francezilor, care s-ar realiza prin eliminarea tuturor extremismelor ce ar dori revenirea la Teroare sau ar ataca cuceririle anului II şi ale guvernului revoluţionar. Din acest punct de vedere, raportul lui Lindet trasează *un program centrist*, dar nu deschide nicio etapă politică nouă; cel mult marchează o pauză. Centrismul lui reprezintă *un*

83 Toate citatele din raportul lui Lindet sunt extrase din textul publicat în Moniteur, voi. XXII, pp. 19-27.

punct de vedere, şi nu *o forţă politică*, nu este momentul unirii imposibile, ci, dimpotrivă, al agravării conflictelor şi contradicţiilor politice. Faptul că acest punct de vedere a fost prezentat în numele Comitetului Salvării Publice nu este decât rezultatul unui concurs de împrejurări şi al unui raport de forţe trecător. Într-adevăr, procedura de reînnoire lunară a Comitetului Salvării Publice, aplicată prima dată la 15 fructidor, a creat în sânul acestui comitet un echilibru foarte fragil. Unanimitatea cu care a fost acceptat raportul era deci un semn de slăbiciune, şi nu de forţă.[84]

Raportul a fost prezentat în ultima zi a anului II. Solemnitatea şedinţei a favorizat, desigur, adoptarea lui ca bilanţ şi ca program. Momentele simbolice dau naştere propriilor lor iluzii: clipa trecătoare este trăită ca un moment durabil, speranţele par certitudini, ceea ce este efemer devine stabil şi solid. Lindet speră şi crede că experienţele dureroase ale Terorii vor crea o dinamică unitară. Adoptând acest raport, Convenţia pare să-i dea dreptate şi să opteze pentru o ieşire din Teroare care s-ar face „decretând uitarea”, pentru a relua expresia lui Quinet.[85] Nu era însă decât unul din rarele momente în

---

84 La 15 fructidor se trece la prima reînnoire a Comitetului Salvării Publice; un joc destul de complex (tragere la sorţi şi retrageri, mai ales a lui Billaud-Varenne şi a lui Collot d'Herbois şi a lui Tallien) are drept urmare menţinerea unor membri ai vechiului comitet (între alţii, Robert Lindet, Camot şi Prieur [din departamentul Côte d'Or] şi intrarea unor noi personalităţi (Merlin [din Douai], Delmas, Cochon şi Fourcroy). Cf. J. Guillaume, „Le personnel du Comité du salut public“, La Révolution française, vol. XXXVIII, pp. 297-309.

85 Cf E. Quinet, La Révolution (editată şi prefaţată de C. Lefort), Paris, 1987, p. 604. Mona Ozouf a analizat magistral această „imposibilă uitare“ care nu se lasă decretată şi a cărei contradicţie marchează istoria Convenţiei termidoriene, în „Thermidor ou le travail de l'oubli“, în

care simbolismul şi utopia unităţii păreau să o ia înaintea dezbinărilor şi denunţurilor, a defăimării şi a violenţei.[86] Căci nu mai este, în realitate, vremea unirii, ci *a polarizării* şi *a înfruntării*. Moştenirea politică şi simbolică a anului II, chiar redusă la ceea ce Lindet voia să mai salveze, nu mai uneşte, ci desparte; principiile de la ’89, în raport cu problemele puse de ieşirea din Teroare, nu mai strâng laolaltă spiritele, ci aţâţă conflictele. Sfârşitul anului II scoate în evidenţă faptul că *moştenirea Revoluţiei nu mai*

L’École de la France, Paris, 1984.

86 încă din a doua zi, în ziua celei de a cincea sanculotide, sărbătoarea „panteonizării“ lui Marat dă la iveală ambiguităţile şi contradicţiile în care intră Convenţia termidoriană. Nu mai există nici un simbol care să nu dezbine, Pentru Fréron, care se socotea urmaşul lui Marat, acesta era simbolul ziaristului persecutat, deci al libertăţii presei. Fréron imita, de altfel, aşa cum am mai spus, violenţa verbală a lui Marat, îndreptând-o împotriva iacobinilor şi a teroriştilor. Dar Marat era, de asemenea, dacă nu mai ales, simbolul violenţei, instigatorul Terorii, omul amestecat în masacrele din Septembrie, care ceruse „o sută de mii de capete“ pentru a salva Revoluţia. Ceremonia „panteonizării“ lui Marat este marcată de o evidentă nelinişte (cf. analizele foarte subtile ale Monei Ozouf, ibid.). Două decade mai târziu, la 20 vandemiar, Convenţia trece la strămutarea în Panthéon a rămăşiţelor lui Rousseau; sărbătoarea este pusă sub semnul păcii, al reîntoarcerii la Natură şi al omagiului adus Luminilor. Dar a aşeza rămăşiţele pământeşti ale lui Rousseau alături de cele ale lui Marat nu era oare o blasfemie, o ofensă adusă autorului lui Emile şi al Noii Eloize? La 19 nivôse, anul III, la o sută de zile după „panteonizare“, bustul lui Marat este scos din sala Convenţiei; trei săptămâni mai târziu, un bust al lui Marat este dat jos la teatrul Feydeau de „tineretul aurit“, ceea ce declanşează distrugerea busturilor în toate locurile publice, la Paris şi în departamente. La 7 ventôse anul III, rămăşiţele pământeşti ale lui Marat sunt scoase din Panthéon şi duse la cimitirul Sainte-Geneviève, după ce bustul lui fusese aruncat, în mod simbolic, tot de „tineretul aurit“, în haznaua Montmartre. Despre legenda neagră a lui Marat în perioada termidoriană, cf. J.-Cl. Bonnet (sub direcţia lui), La Mort de Marat, Paris, 1986, pp. 170 şi urm.

este unică, ci multiplă. Ea devine obiectul conflictelor politice.

„Trebuie să se pună capăt bănuielilor... pentru a însănătoşi Franţa”, insista Lindet în raportul său. El propunea să se înfăptuiască ieşirea din Teroare fără spirit de răzbunare. Această originalitate era semnul celei mai mari slăbiciuni a lui şi sortea propunerea eşecului. Raportul lui Lindet încerca zadarnic să exorcizeze ura şi bănuielile, să oprească angrenajul pasiunilor şi al resentimentelor. Proiectul politic al lui Lindet, adică pariul lui, se referea la unitatea realizată de Convenţie şi de Naţiune la 9 termidor, Epoca de după Teroare nu avea altceva de făcut decât să reînnoiască unitatea simbolizată de strigătul unanim: „Jos tiranul!” Teroarea îi învrăjbise pe cetăţeni pentru ca „tiranul” şi acoliţii lui să poată domni. Redobândindu-şi libertatea, revenind la valorile şi principiile de început, nerecunoscând decât existenţa „unui singur centru de raliere”, Naţiunea trebuia să-şi cimenteze unitatea în uitarea „tiraniei” şi în dragostea pentru libertate.

Lindet credea că inaugurează o eră nouă când, încă o dată, Revoluţia întreţinea mitul unităţii fundamentale a Naţiunii, a poporului şi deci a ei însăşi. Ea reproducea în acelaşi timp *mecanismul regulator* al funcţionării ei, adică *excluderea* adversarilor politici învinşi, consideraţi răzvrătiţi, duşmani ai Republicii. 9 termidor avea să trateze dezlănţuirea pasiunilor prin singurul remediu potrivit cu momentul acela din viaţa colectivă: revanşa.

Într-adevăr, limbajul suspiciunii exprima cel mai bine frica şi ura lăsate moştenire de Teroare. Ura era îndreptată împotriva „teroriştilor”, a agenţilor şi a personalului politic al Terorii, a tuturor celor pe care opinia publică îi condamna dinainte pentru că *participaseră la exercitarea*

unei puteri odioase. Teama agita spectrul revenirii la Teroare, la noi masacre; presa, pamfletele antiiacobine, primele dezvăluiri despre înecurile de la Nantes, relatările deţinuţilor eliberaţi, nenumăratele zvonuri aţâţau această teamă. Revanşa devine personală şi colectivă, socială şi culturală şi îi vizează pe toţi aceşti „nelegiuiţi" şi „spintecători", „cavaleri ai ghilotinei" şi „călăi", jefuitori şi hoţi, ignoranţi şi insolenţi care puseseră mâna pe toate „posturile" şi care i-au stăpânit o vreme pe „oamenii cinstiţi". Aceste temeri şi această ură îşi aveau reversul în îngrijorarea iacobinilor de a fi persecutaţi: schimbarea bruscă a conjuncturii politice, din ce în ce mai confuză, primele atacuri împotriva „patrioţilor" au generat un climat de teamă şi de nesiguranţă printre iacobini. În ambele tabere, teama a fost aţâţată prin supralicitarea verbală proprie Revoluţiei, dar mai ales acestor prime săptămâni de după 9 termidor. Ieşirea din Teroare mărea spaţiul libertăţii, în primul rând al libertăţii cuvântului şi a presei. Amplificarea temerilor ca nu cumva Teroarea să revină îl uimeşte pe istoricul care, retrospectiv, ştie în ce stare de slăbiciune se găseau atunci iacobinii. Este adevărat, contemporanii erau sensibili în primul rând la violenţa, de acum retorică, a discursurilor rostite în Societate. Astfel, în şedinţa din 21 fructidor, nu propunea oare Duhem, pentru „a elibera în sfârşit Republica de toţi aristocraţii şi contrarevoluţionarii", să se înlocuiască pur şi simplu „valurile de sânge şi... supliciile, mereu mai numeroase, cu deportarea masivă a tuturor nobililor şi preoţilor, aceste rămăşiţe murdare ale unor fiinţe putrede... aceşti leproşi şi ciumaţi"?[87] Să nu uităm că, de

87 Şedinţa din 21 fructidor anul II; cf. A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 423-425. Carrier a sprijinit pe deplin această moţiune: „Da, cetăţeni, da, a trecut vremea unei false

abia ieşiţi din Teroare, protagoniştii politici mai ştiau încă în ce măsură limbajul violenţei putea să premeargă violenţa, să o anunţe şi să o pregătească, dacă împrejurările o permiteau. Neîncrederea reciprocă este cu atât mai mare cu cât relativa liberalizare politică favorizează difuzarea şi circulaţia zvonurilor şi a temerilor. Parisul mişună de „patrioţi persecutaţi" şi de rudele lor care vin să ceară ajutor şi protecţie pe lângă iacobini, aducând veşti alarmante despre ceea ce se întâmplă în departamente; pe de altă parte, zvonim despre „o nouă conspiraţie" iacobină provoacă accese de panică, aşa cum ne-o va dovedi povestea răzmeriţei iacobine de la Marsilia, în 5 vandemiar anul III.

Perioada de după 9 termidor nu putea deci să fie o epocă de elaborare a unor noi mecanisme de reglare a vieţii politice. Convenţia a luat, desigur, unele măsuri de precauţie împotriva unei eventuale reveniri la „tiranie", reorganizând în primul rând structura puterii centrale, dar momentul, în schimb, nu favoriza nici pluralismul politic, nici toleranţa. Apelurile la imitate naţională, oricare ar fi fost intenţiile şi provenienţa lor, departe de a aduce liniştea, sporeau neîncrederea şi bănuielile. Într-adevăr, simbolismul şi imaginea *unităţii* Naţiunii şi poporului fuseseră folosite, din 1789, ca o armă de temut în luptele politice, vestind întotdeauna epurări adesea sângeroase. Alunecarea spre dictatura iacobină şi montagnardă se făcuse prin excluderea diferitelor opoziţii succesive în numele suveranităţii nelimitate a poporului, *unul şi indivizibil*. De asemenea, ieşirea din Teroare se va înfăptui

---

compasiuni, a indulgenţei; este drept ca salvarea poporului, care este legea supremă a patriotului, să impună tăcere odiosului moderantism, care până la urmă ne-ar sugruma fără milă dacă am avea slăbiciunea să-l mai ascultăm

prin excluderea „teroriştilor”, iar represiunea va fi legitimată prin „dreptatea la ordinea zilei”, în numele poporului unit împotriva tiraniei. Majoritatea Convenţiei întoarce împotriva iacobinilor cel mult o retorică şi o ideologie pe care tocmai aceştia o elaboraseră. Nu era o manevră de politicieni, ci recuperarea de către „termidorieni”, proveniţi în mare parte din rândurile Muntelui, a unei părţi din legatul iacobin.

Din cauza acestei lipse de inovare politică se poate spune că, dacă raportul lui Lindet încheie anul II, *el nu inaugurează anul III*. Acest an, hotărâtor pentru experienţa politică termidoriană, începe în realitate sub auspiciile *apelului solemn* lansat de Convenţie la 18 vandemiar, la numai douăzeci de zile după adoptarea raportului Lindet.

Duşmanii voştri cei mai periculoşi nu sunt sateliţii despotismului pe care v-aţi obişnuit să-i învingeţi... Moştenitorii lui Robespierre şi ai tuturor conspiratorilor pe care i-aţi doborât se agită în toate sensurile pentru a zdruncina Republica şi, sub diferite măşti, încearcă să vă ducă la contrarevoluţie prin dezordine şi anarhie. Francezi, înarmaţi cu experienţa dobândită, nu mai puteţi să vă lăsaţi înşelaţi. Boala v-a învăţat care este leacul... Nicio autoritate populară, nicio întrunire nu se identifică cu poporul, niciuna dintre ele nu trebuie să vorbească, să acţioneze în numele lui... Toate acţiunile conducerii vor sta sub semnul dreptăţii; dar această dreptate nu se va mai înfăţişă Franţei ieşind din temniţă plină de sânge, aşa cum o prezentau nişte conspiratori abjecţi şi făţarnici... Francezi, evitaţi-i pe cei care vorbesc necontenit despre sânge şi eşafod, aceşti patrioţi exclusivişti, aceşti oameni extremişti, aceşti oameni îmbogăţiţi de revoluţie, care se tem de justiţie şi speră să-şi găsească salvarea în confuzie

şi anarhie."[88]

Textul ar merita să fie citat în întregime; este un adevărat apel la răzbunare şi revanşă împotriva iacobinilor şi a fostului personal terorist. Atacurile împotriva „patrioţilor exclusivişti" anunţă intenţia de a reduce la tăcere societăţile populare începând cu Societatea-mamă, iacobinii din Paris. Apelul conţine toate elementele politicii pe care le va adopta în cele din urmă puterea termidoriană. Revanşa este mai întâi concepută ca legală şi menţinută strict în limitele legii. Violenţa verbală a apelurilor lasă totuşi să se întrevadă fragilitatea acestor limite.

Este deosebit de pasionant să urmăreşti cum, din zi în zi, se petrece acea schimbare care va duce la o opţiune politică opusă radical proiectului politic unanimist produs de Lindet. Într-adevăr, opţiunea politică anunţată de apelul din 18 vandemiar nu este nicidecum rodul unui plan politic global, elaborat în prealabil: majoritatea termidoriană nu face decât să dea, rând pe rând, răspunsuri punctuale la problemele concrete ridicate de evoluţia situaţiei politice. Totuşi, *reacţionând* astfel la evenimente, ea trece la o escaladare a represiunii şi violenţei, a suspiciunii şi resentimentelor. Efectele acestor zguduiri şi ale relaţiilor politice pătimaşe se îmbină şi se completează unele pe altele în aşa fel încât par să formeze un fenomen politic nou. Contururile lui rămân încă vagi, dar ansamblul este deja destul de clar pentru ca să se simtă nevoia de a-l denumi cu un cuvânt nou: *reacţia* antiiacobină şi antiteroristă. Nu stă în intenţia noastră să reconstituim o astfel de cronică politică; ne mulţumim cu evocarea

---

88 Moniteur, voi. XXII, pp. 201-202; apelul din 18 vandemiar, La Convention nationale au peuple français. Acest apel a fost şi el aprobat în unanimitate...

câtorva evenimente importante care ţes urzeala apelului din 18 vandemiar, luminând în felul acesta calea pe care păşeşte puterea la începutul anului II.

Prin apelul său, Convenţia voia să intervină în mod „energic” într-un soi de „război al mesajelor”; ea însăşi a devenit de o lună câmpul lor de luptă. Am citat mesajele către Convenţie care, după 9 termidor, felicită „părinţii patriei” pentru că au dejucat cumplita conspiraţie a „noului Catilina”. Mesaje unanime în sprijinul şi entuziasmul lor (nu are importanţă faptul că această frumoasă unanimitate este în întregime rodul unui reflex al unităţii impuse de Teroare sau al unei reale uşurări aduse de căderea dictaturii). Am văzut de asemenea că, pe la mijlocul lui fructidor, ultimele mesaje de felicitare pentru 9 termidor sosesc la Comitetul pentru corespondenţă al Adunării în acelaşi timp cu primele petiţii care denunţă revenirea „moderantismului ce-şi înalţă capul”, a „prigonirii patrioţilor”. Astfel, societatea populară din Dijon, care-şi exprimase aprobarea faţă de 9 termidor, propune Convenţiei, încă din 7 fructidor, să organizeze cât mai grabnic, pentru a combate moderantismul „care invocă dreptatea aşa cum Robespierre invoca virtutea”, comitetele revoluţionare de district, să le autorizeze să „reînceapă arestările de persoane suspecte, în conformitate cu legea din 17 septembrie”, să cheme pe toţi cetăţenii „să comunice motivele de suspiciune care apasă asupra cutărui sau cutărui individ”, să reexamineze legea care prevede ca Judecata să se desfăşoare conform clauzei intenţionale”. Acelaşi text, care suna ca un apel la restaurarea Terorii, fusese trimis şi iacobinilor, tuturor societăţilor afiliate, ca şi secţiilor din Paris.[89] Or, acest apel

89 Asupra societăţii populare din Dijon şi puterii ei excesive care „îi facea pe toţi să tremure“ în timpul Terorii şi despre mesajul ei din 7

n-a găsit numai sprijin favorabil în anumite secţii din Paris, dintre cele mai radicale. Iacobinii l-au primit cu entuziasm, l-au tipărit şi i-au asigurat o difuzare foarte largă (el este trimis la armate şi la toate societăţile afiliate). De atunci, aproape în fiecare zi, Convenţia primeşte petiţii şi plângeri destul de asemănătoare, care, de obicei, au fost trimise în acelaşi timp la Societatea-mamă. Convenţia, după cum s-a văzut, a ripostat acuzând Societatea că se erijează într-un „centru paralel" al puterii, alcătuind chiar ea mesajele şi trimiţându-le apoi în departamente, unde complicii lor „terorişti" le impuneau societăţilor, deci îşi arogau dreptul de a semna „o petiţie colectivă". La rândul lor, reprezentanţii în misiune au instigat autorităţile constituite ale societăţilor populare, ale locuitorilor comunei să ducă un fel de contracampanie de mesaje care făceau apel la Convenţie să menţină „dreptatea la ordinea zilei", să pedepsească pe „hoţi", pe „sceleraţi" şi alţi partizani ai lui Robespierre. S-au văzut chiar contramesaje provenind de la societăţile care în două-trei decade se retractaseră, îşi schimbaseră radical poziţia şi acum îi denunţau pe cei care le „înşelaseră" (este în special cazul societăţilor din Bourg-en-Bresse, Auxerre, Sedan, Marsilia). Se poate ghici uşor munca de „epurare" la care a fost supusă o asemenea localitate în perioada dintre trimiterile celor două mesaje. Societatea din Dijon, ea însăşi „epurată" de reprezentantul Calles, a retractat până la urmă, la 3 şi 4 brumar, mesajul ei calificat, „în mijlocul aplauzelor celor mai unanime", drept „oribil" şi „odios".[90]

fructidor, anul II, cf. L. Huguenay, Les Clubs dijonnais sous la Revolution, [Dijon, 1905], reeditare: Geneva, 1978, pp. 153 şi urm.

906 frimar consemnează, cu mare satisfacţie, retractarea de către cluburile epurate din Dijon a apelului lor anterior, „semn de raliere a tuturor teroriştilor". Apelul societăţii populare din Dijon a inspirat o

Această explozie de unanimitate-reflex este un incontestabil câştig al libertăţii de expresie, dobândit într-un timp relativ scurt. Dar aceste polemici şi controversele arătau şi că noua libertate dădea la iveală clivajele şi conflictele proprii „adevăratei ţări” care se desprindea de Teroare. Un episod al acestui „război al mesajelor”, din 11 vandemiar, este revelator pentru duritatea înfruntărilor provocate aproape în fiecare zi de citirea corespondenţei. El va servi, de altfel, ca pretext la elaborarea apelului solemn al Convenţiei care chema să se pună capăt acestui „război”. În acea zi, Thibaudeau a denunţat manipularea şi manipulatorii care se ascundeau în spatele mesajelor ce condamnau „moderantismul” şi „prigonirea” patrioţilor. El s-a bazat pe un exemplu concret. În ajun, Convenţia luase cunoştinţă de mesajul societăţii populare din Poitiers în care „vi se spunea că aristocraţia şi moderantismul ridică din nou capul şi că patrioţii sunt persecutaţi”. Or, Thibaudeau, el însuşi deputat de Vienne, se dusese să verifice mesajul (să adăugăm că mai mulţi membri din familia sa fuseseră arestaţi în timpul Terorii şi chiar el se temea pentru libertatea lui; gurile rele nu aveau să se dea înapoi de la a insinua mai târziu că, pentru a-şi dovedi lealitatea, el venea la Convenţie, în timpul Terorii, îmbrăcat cu o „carmaniolă” cam soioasă şi cu o bonetă roşie pe cap...). A constatat că mesajul fusese redactat deja cu câteva săptămâni în urmă şi că nu era „semnat decât de şapte indivizi; dintre aceşti şapte indivizi, unul chiar murise de mai mult de cinci săptămâni. De altfel, aceşti indivizi sunt nişte scelerați care au fost destituiţi de reprezentanţii poporului şi care au furat efectele deţinuţilor”. Iar Thibaudeau conchide: „Comitetul pentru

piesă „anti- vandală“ şi „antiteroristă“, L'Intérieur du Comité révolutionnaire, asupra căreia vom reveni.

corespondenţă se pretează la manevre şi manipulări (un alt reprezentant nu va pierde prilejul să-i denunţe, cu aceeaşi ocazie, pe „robespierriştii” care se infiltraseră în Comitet); dar ceea ce era şi mai grav era faptul că voiau astfel „să imprime nesiguranţă opiniei publice”. Era deci necesar ca „opinia publică să fie lămurită”, cu atât mai mult cu cât raportul adoptat de Convenţie în vederea „determinării liniei sale de conduită” (raportul lui Lindet) nu clarificase îndeajuns situaţia: „principiile” acestuia fuseseră obnubilate de „consideraţii prea generale”. „Daţi sarcină celor trei Comitete ale dumneavoastră să scrie un apel către francezi în care aceste principii să fie expuse într-un fel simplu, clar şi pozitiv. Dacă cineva va îndrăzni să exprime în societăţile populare sau în altă parte principii contrare celor pe care le-aţi proclamat, să fie alungat... Dacă nişte nemernici se ceartă în pamflete pentru influenţa pe care ar vrea s-o exercite, dacă vor să se sustragă de la pedeapsa pe care au meritat-o, majorităţii Convenţiei – pe care ei ar vrea s-o convingă, făcând-o să le împărtăşească pasiunile – îi revine sarcina de a se arăta fermă, de a pune capăt tuturor exceselor.”[91] Convenţia va da un exemplu al acestei „fermităţi” încă de a doua zi; după un violent atac al lui Legendre împotriva lui Collot, Barrere şi Billaud-Varenne, calificaţi drept „conspiratori”, ea a hotărât să revină la studierea responsabilităţii lor în timpul Terorii şi mai ales a complicităţii lor cu Robespierre. Redeschidea în acest fel

91c e hrăneau „douăzeci şi patru de alte milioane“. Aluzia va fi exploatată din plin de iacobini; susţineau că fac parte din cei „douăzeci şi patru de milioane“ pe care îi apărau împotriva „milionului“. De altfel, ei prezentau conflictele esenţialmente politice ca pe nişte antagonisme sociale, opunând poporul, sărac şi muncitor, milionului de bogaţi şi de profitori de pe urma Revoluţiei.

dezbaterea pe care hotărâse, abia cu o lună în urmă, s-o încheie definitiv…

Se vădea astfel încă o dată că cele două întrebări *de unde venim*? şi *încotro ne îndreptăm*? se întrepătrundeau inextricabil şi că demontarea Terorii fără răzbunări şi răfuieli nu era decât o posibilitate abstractă şi teoretică. Dar mai ales „veştile de la Marsilia”, prezentate foarte potrivit în Convenţie chiar în aceeaşi zi de către cele trei Comitete (al Salvării Publice, al Siguranţei Generale şi al Legislaţiei), au constituit demonstraţia, dacă mai era nevoie, că ieşirea din Teroare nu se putea face decât prin confruntări deschise, cu preţul unei „reacţii” antiiacobine.

Afacerea de la Marsilia din a doua decadă a lunii fructidor merită să fie amintită cu atât mai succint cu cât ne este imposibil să evocăm istoria, deosebit de complexă, a Terorii în sudul Franţei, această afacere nefiind decât unul dintre episoade. Prin mai multe aspecte, ea este revelatoare pentru evoluţia globală a situaţiei politice a ţării, dar şi pentru relaţiile dintre situaţia de la Paris şi problemele specifice din departamente, ridicate de ieşirea din Teroare. La 20 fructidor, doi noi reprezentanţi în misiune, Anguis şi Serres, sosesc în sudul Franţei, hotărâţi, aşa cum se afirmă într-un raport adresat Comitetului Salvării Publice, să se scape regiunea „de monştrii care-o guvernau şi care o ţineau sub stăpânirea Terorii şi a crimei neruşinate”. În consecinţă, devine inevitabil conflictul cu iacobinii din Marsilia, membri ai faimosului „club din strada Thubaneau”. Desigur, ei au felicitat cu entuziasm Convenţia pentru „căderea tiranului” la 9 termidor, dar, foarte curând după aceea, nu-şi ascund îngrijorarea faţă de întorsătura pe care o ia situaţia politică. Astfel, denunţă în întrunirile lor „moderantismul”, punerea în libertate a „aristocraţilor” şi „suspecţilor”. Ei trimit o delegaţie la

Paris pentru a-şi face cunoscută poziţia în Convenţie şi la iacobini. O altă „delegaţie” („zece deputaţi, înarmat fiecare cu o sabie şi un pistol”) era trimisă în grabă în întâmpinarea noilor reprezentanţi în misiune. Aceştia trec rapid la eliberarea deţinuţilor (aproximativ cinci sute în decurs de o săptămână) şi îi denunţă ca terorişti, în faţa Comitetelor Convenţiei, pe iacobinii din Marsilia, ca şi autorităţile constituite pe care aceştia le stăpânesc. La 26 fructidor, ei dispun arestarea unui oarecare Reynier – unul din capii iacobinismului local, un preot răspopit care cumula funcţiile de institutor şi de secretar al Comisiei revoluţionare din Marsilia; a fost interceptată o scrisoare a acestuia care chema la „un nou 2 septembrie”. Iacobinii văd în această arestare o agresiune directă împotriva Societăţii în ansamblul ei, un nou episod al opoziţiei puterii centrale faţă de iacobinii din Marsilia, îi primesc pe Auguis şi Serres cu huiduieli şi cheamă la o „ridicare în masă”. La 28 fructidor, Reynier, care urma să fie condus la Paris, este răpit de sub escortă, la ieşirea din oraş, de vreo sută de iacobini. Reprezentanţii denunţă acest incident drept o adevărată revoltă şi o sfidare la adresa Convenţiei şi a conducerii revoluţionare. Ei trec la „epurarea” autorităţilor locale şi informează Convenţia cu privire la această „afacere” în termenii cei mai alarmanţi. Or, la Paris, în ultimele zile ale anului II, veştile de la Marsilia nu puteau decât să tulbure spiritele, în plin „război al mesajelor”, după intervenţiile foarte drastice ale delegaţiei iacobinilor marsiliezi în Convenţie şi la Societatea-mamă, se zvoneşte că un batalion înarmat, alcătuit din iacobini din Marsilia, se îndreaptă spre Paris cu intenţia de a înfăptui un nou 10 august, dar de această dată împotriva Comitetelor Convenţiei. În ziarul său, *Jurnalul libertăţii presei*, Babeuf alarmează opinia publică, afirmând că tulburările de la

Marsilia au fost provocate de iacobini ca să distrugă Convenţia, în faţa acestor zvonuri şi a sosirii în masă la Paris a personalului terorist din mai multe departamente, care se simte ameninţat şi vine aici să caute adăpost împreună cu familiile şi prietenii, Convenţia hotărăşte în şedinţa celei de a treia sanculotide (deci în ajunul adoptării raportului Lindet) să treacă la expulzarea din capitală a tuturor persoanelor care nu locuiau aici înainte de 1 mesidor (această măsură prefigurează legea „marii ordini", care va fi adoptată la 1 germinai anul III şi care a decretat că toţi „teroriştii" vor fi trimişi la domiciliul lor). În şedinţa celei de a cincea sanculotide, deci a doua zi după aprobarea raportului lui Lindet, Convenţia hotărăşte să intervină ea însăşi în evenimentele de la Marsilia. Scoate în afara legii pe Reynier, cere reprezentanţilor ei să treacă la arestarea instigatorilor rebeliunii, să pună sigiliu pe hârtiile Societăţii iacobine şi să înceapă „epurarea" ei. Ordinul de a închide clubul soseşte la Marsilia în 4 vandemiar, iar reprezentanţii în misiune lansează mandate de arestare împotriva unui număr de 35 de iacobini bănuiţi de a fi luat parte la răpirea lui Reynier. La 5 vandemiar, la ora unu noaptea, se trece la primele arestări (preşedintele iacobinilor, Carie, se urcă pe acoperişul casei, înconjurată de soldaţi, şi se aruncă în gol). În oraş izbucneşte o răzmeriţă. O mulţime de aproximativ patru sute de persoane înconjoară casa unde se află reprezentanţii; unul dintre „clubişti", un oarecare Marion, pătrunde în clădire şi cere „în numele poporului suveran" eliberarea imediată a tuturor iacobinilor arestaţi. Reprezentanţii încearcă mai întâi să risipească mulţimea adunată, apoi cheamă trupa care împresoară cartierul şi arestează 96 de persoane (dintre care 13 jandarmi). La 7 vandemiar, Marion şi patru jandarmi sunt condamnaţi la moarte de o comisie militară;

înainte de execuţia publică, ei cântă *La Marseillaise*. Vor fi inculpate cam 250 de persoane (procedura va fi tergiversată până la sfârşitul anului III), iar autorităţile locale, ca şi clubul, vor fi radical epurate.

În şedinţa din 12 vandemiar, Convenţia este informată în legătură cu aceste evenimente; ia cunoştinţă de rapoartele celor doi reprezentanţi în misiune, precum şi de apelurile triumfaliste şi răzbunătoare lansate de noile autorităţi ale oraşului. „Război tuturor trădătorilor!” proclama comitetul de supraveghere din Marsilia; „Reprezentanţi, este de datoria noastră să vă ţinem la curent cu frământările care au tulburat liniştea municipalităţii noastre în ziua de 5 a acestei luni... Facem cercetările cele mai scrupuloase pentru a-i descoperi pe autorii şi instigatorii acestei rebeliuni liberticide... Am izbutit în sfârşit să le smulgem masca patriotismului la adăpostul căruia îi insultau pe reprezentanţii naţiunii, induceau în eroare poporul cu privire la adevăratele principii ale acestora şi îl înjoseau pentru a ajunge cât mai sigur la contrarevoluţia pe care o uneltau şi pe care cu siguranţă ar fi înfăptuit-o, dacă ochii supravegherii n-ar fi fost deschişi şi nu le-ar fi sesizat intenţiile perfide. Să tremure, trădătorii! justiţia naţională îi va urmări, iar paloşul îi va pedepsi pe vinovaţi şi ne va răzbuna”. Funcţionarii municipali din Marsilia, nou-numiţi, sunt şi mai categorici, şi mai violenţi: „Reprezentanţi, aceşti asupritori înverşunaţi, continuatori ai sistemului lui Robespierre, nu mai sunt. Fiţi pe veci binecuvântaţi, reprezentanţi, numai voi puteaţi să doborâţi acest colos înspăimântător; numai voi puteaţi să scăpaţi Marsilia, întreaga Republică de această castă sângeroasă care voia să sacrifice totul pentru ambiţiile ei. Bizuiţi-vă, reprezentanţi, pe aceşti oameni plini de virtute care au

ştiut să se apere de otrava revoltei; bici care loveşte în duşmanii poporului, ei şi-au luat angajamentul solemn să-i zdrobească şi nu vor folosi decât mijloace izvorâte din lege şi inspirate din lucrările Convenţiei, pe care nu vor înceta niciodată s-o recunoască drept centru al autorităţii supreme, al ralierii la care totul trebuie să ajungă”. Convenţia dă un decret care aprobă măsurile luate de reprezentanţi şi declară că trupele care au zdrobit revolta au servit patria.[92]

S-a văzut uneori în răscoala de la Marsilia o prefigurare a „zilelor” de 12 germinai şi 1 prerial de la Paris. Analogia nu pare totuşi deloc valabilă. Mulţimea la Marsilia este mai degrabă zgomotoasă decât violentă. Nu este atât de disperată ca mulţimea din Paris; foametea, acest puternic factor de mobilizare în primăvara anului III, nu bântuie la Marsilia. Mulţimea din Marsilia este alcătuită aproape numai din bărbaţi; spre deosebire de situaţia din Paris, femeile, însoţite de copii, nu participă la întrunire. În acest sens, mulţimea din Marsilia îşi afişează mai clar culoarea politică; iacobinii constituie nucleul ei şi nu-şi ascund deloc neîncrederea, foarte „federalistă”, faţă de reprezentanţii puterii centrale care se amestecă în treburile lor. Oricum ar sta lucrurile, revolta iacobină de la Marsilia, accident de parcurs, la urma urmei, minor, a jucat un rol important în precizarea politicii Convenţiei. Într-adevăr, ea a întărit hotărârea de a se acţiona ferm împotriva iacobinilor chiar de a-i distruge o dată pentru totdeauna. Cu siguranţă, ea a influenţat dacă nu conţinutul, cel puţin limbajul, deosebit de virulent al apelului solemn către poporul francez, din 18 vandemiar.[93]

92ş i urm. A. Aulard, Recueil des actes du Comité de salut public..., op. cit., vol. XVI-XVIII.

93 Limbajul deosebit de violent al acestui apel este „o reacţie“ în

O săptămână mai târziu, la 25 vandemiar, Convenţia va vota un decret referitor la societăţile populare interzicând orice „afiliere, federaţie, ca şi orice corespondenţă purtată în nume colectiv între societăţi, sub orice denumire ar exista ele”.

Într-o perioadă de o lună, cotitura s-a produs iar răspunsul la întrebarea: *încotro ne îndreptăm*? a fost formulat în termeni de revanşă. Hotărârea Convenţiei, luată în aceeaşi perioadă, la 22 vandemiar, de a grăbi procesul Comitetului revoluţionar de la Nantes, va întări această opţiune politică şi va da şi mai multă vigoare voinţei de a desfiinţa Teroarea. Căci, dincolo de dezvăluirile despre masacrele de la Nantes, acest proces va alimenta imaginea globală, chiar simbolurile *Terorii* şi *Teroristului*. Influenţa procesului asupra dezagregării imaginarului social triumfător din anul II, asupra decăderii şi sfârşitului iacobinilor, ca şi asupra represiunii accentuate împotriva personalului politic al Terorii a fost imensă.

Apelul către poporul francez din 18 vandemiar a impus tăcere acelor voci discordante din mesajele care soseau la Convenţie. Nu a diminuat numărul acestora, ci, dimpotrivă, a provocat un nou val. (între 1 şi 15 brumar, Convenţia primeşte mai bine de cinci sute de mesaje care o proslăveau la unison într-o minunată unanimitate regăsită. „O clipă ne-am putut teme de propagarea principiilor incendiare pe care instigatorii de la Marsilia voiau să le declanşeze, o clipă ne-am putut teme că domnia

---

„războiul mesajelor“ şi la răscoala de la Marsilia, dar el trădează şi un nou raport de forţe în sânul conducerii: la 15 vandemiar, Lindet şi Camot părăsiseră, din motive de vechime, Comitetul Salvării Publice; Comitetul Legislaţiei, unde precumpăneau partizanii declaraţi ai unei politici de revanşă, participase la elaborarea apelului.

sângeroasă a lui Robespierre va continua. Am auzit proclamaţia Convenţiei. Am aprobat sentimentele de dreptate care o animă şi din acest moment am jurat din nou să trăim pentru Republică şi să respectăm cu sfinţenie principiile Convenţiei... Central nostru este Convenţia, să piară trădătorii, intriganţii, asupritorii, escrocii (Societatea populară şi regenerată din Rodez, mesaj sosit la 14 brumar). „Apelul către poporal francez a ajuns până la noi: a fost citit de trei ori de la tribună, de trei ori a fost însoţit şi urmat de cele mai vii şi îndelungate aplauze. Blestemaţi fie cei care îl vor citi fără să fie emoţionaţi, blestemaţi fie cei cu suflet hain şi depravat cărora le place să se adape cu lacrimi şi cu sânge; ei sunt, fără îndoială, continuatori sau complici ai triumvirilor... Continuaţi, cetăţeni reprezentanţi, să vă faceţi demni de onorabila misiune ce v-a fost încredinţată de către un mare popor. Loviţi-i fără preget pe duşmanii patriei, fiţi neîndurători faţă de agitatori, anarhişti şi escroci” (Societatea populară şi regenerată a municipalităţii din Beaune, departamentul Doubs, mesaj primit la 12 brumar). „Ce frumoasă este ziua când poporal francez, plin de admiraţie, cântă în toiul bucuriei celei mai intense triumful virtuţii... Legiuitori, fericirea noastră ar fi fost fără margini dacă, martori ai entuziasmului nostru, aţi fi auzit laudele şi aplauzele care încununau citirea apelului vostru către francezi. Principiile pe care le expuneţi acolo sunt şi ale noastre. îi detestăm pe terorişti şi le purtăm o ură neîmpăcată... Părinţi ai patriei, primiţi omagiile noastre, rămâneţi la posturile voastre!” (locuitorii comunei Villefranche d’Aveyton, mesaj purtând data de 30 vandemiar)., Apelul vostru către poporul francez nimiceşte pentru totdeauna domnia Terorii, acea domnie care legitima jalea din familii şi uciderea francezilor; în sfârşit, patrioţii respiră; dacă răuvoitorii au

putut să creadă că ziua de 9 termidor le-a fost prielnică, să citească apelul vostru: o să vadă astfel că patrioţii sunt ocrotiţi şi că duşmanii patriei vor fi doborâţi în mod sigur dacă nu se vor alătura cu bună-credinţă marii noastre familii. Tremuraţi tirani! în zadar veţi încerca să ne dezbinaţi! Francezii nu vor fi decât un singur popor de fraţi şi de prieteni” (Societatea populară şi regenerată din Port-Malo, mesaj sosit la 14 brumar).[94]

Exprimă oare aceste discursuri şi acest limbaj spontaneitatea sentimentelor antiteroriste? Sunt o prelungire a conformismului politic de dinainte şi de după 9 termidor? în realitate, cele două fenomene se confundă. Convenţia se recunoaşte cu atât mai mult în mesajele de fidelitate şi de felicitări pe care le primeşte cu cât acestea parafrazează „în mijlocul entuziasmului şi aplauzelor” propriul său mesaj şi îi retrimit propriul său discurs.

III

„Groaza la ordinea zilei”.

PROCESE ÎN LANŢ

„Tăcerea asupra unor acte cumplite nu este trăsătura cea mai neobişnuită din această ciudată epocă. Franţa a putut suferi de Teroare, dar se poate spune că nu a cunoscut-o şi Termidor a însemnat la început o eliberare; dar a fost apoi o descoperire: în lunile următoare, surprizele aveau să se ţină lanţ.”[95]

---

94 Cf. AN C, 323 Cil, 1404; 1410, 1411. în discursul său din brumar, anul III, cu privire la denunţarea foştilor membri ai Comitetelor, Lindet bănuieşte o manipulare şi se ridică împotriva „acestor mesaje, a acestor petiţii pe care vor să le prezinte drept o manifestare a opiniei publice“. Cf R. Lindet, Discours prononcé sur les dénonciations portées contre rancien Comité du salut public et le rapport de la commission des 21, Paris, f.d. (germinal anul III), p. 117.

95 A. Cochin, Les Sociétés de pensée et la démocratie, Paris, 1921, p. 118.

Cochin pare foarte mirat de această „necunoaştere”, adevărată sau simulată, a realităţilor Terorii de către o ţară care le retrăia totuşi zi de zi. Cu o intensitate diferită, în funcţie de împrejurările locale, Teroarea fusese peste tot prezentă. Dacă nu întotdeauna sub forma unor „acte cumplite” de represiune în masă, cel puţin sub forma unui şir nesfârşit de constrângeri şi oprimări: listele de „suspecţi”, vizitele la domiciliu, taxele extraordinare, şicanele care însoţeau eliberarea „unui certificat de civism”, aroganţa şi stăpânirea brutală, în mii de orăşele, a celor care până mai ieri de abia îndrăzneau să ridice capul. Tăcerea asupra realităţilor Terorii era unul din elementele „sistemului” însuşi. Mai precis, sub Teroare, se vorbea neîncetat despre ea, dar *cuvântul era monopolizat de discursul terorist*, de retorica, de simbolurile şi de ideologia lui. De la tribuna Convenţiei, în ziare, în întrunirile societăţilor populare, erau înfieraţi cu înfocare „duşmanii poporului”, „conspiratorii” şi „moderantismul”. *Buletinul Tribunalului Revoluţionar* publica regulat dări de seamă, uneori ale proceselor, adesea ale unor proceduri mai expeditive; listele 1

de condamnaţi la moarte constituiau o rubrică zilnică a *Monitorului*, ca supliment la dările de seamă ale şedinţelor Convenţiei sau ale iacobinilor. La Paris şi în multe alte oraşe ghilotina funcţiona în piaţa publică (cel mult fusese mutată din Piaţa Revoluţiei mai la periferie), iar spectacolul oferit de eşafod îi atrăgea tot timpul pe obişnuiţii lui. Discursul iacobin despre Teroare avea ca funcţie tocmai legitimarea obiectului ei, sublimându-l prin simbolismul şi prin strigătele de slavă menite să ascundă realitatea hidoasă: huruitul căruţelor care-i duceau pe condamnaţi; loviturile surde ale cuţitului ghilotinei; murdăria, promiscuitatea şi epidemiile din temniţele

ticsite; dar şi, la fiecare, înăbuşirea temerilor şi obsesiilor ce frământau profund spiritele, care nu puteau, nici nu îndrăzneau, să le dea frâu liber, deşi erau tot timpul întreţinute de zvonurile pe care le isca represiunea zilnică. 9 termidor n-a însemnat imediat „ziua eliberării”. Primele puneri în libertate masive de deţinuţi, suprimarea legii teroriste din 22 prerial şi reorganizarea Tribunalului Revoluţionar au urmat îndeaproape cele mai mari „căruţe” ale Terorii din Paris când, la 11 şi 12 termidor, „robespierriştii” au fost duşi la eşafod. Adevărata eliberare nu putea veni decât de la eliberarea cuvântului: atunci, prin „dezvăluiri”, se va da glas temerilor şi urii, se va vorbi despre suferinţele trăite. Primele dintre aceste dezvăluiri, mai ales cele despre „conspiraţia închisorilor”, s-au făcut de la tribuna iacobinilor „regeneraţi”. Astfel, Réal, care tocmai ieşise din închisoarea Luxembourg, şi-a relatat propriile experienţe şi a cerut să se spună tot adevărul despre Teroare.

„Ca să urâm cu adevărat regimul care tocmai s-a prăbuşit, cred că trebuie să facem cunoscute efectele lui respingătoare. Indignarea cetăţenilor cinstiţi trebuie să-şi găsească izvorul în zugrăvirea chinurilor îndurate în închisori. Las în seama cetăţenilor pe care prigoana i-a aruncat în diferitele case de arest să povestească despre grozăviile ai căror martori au fost; în ce mă priveşte, vă voi spune ce se petrecea în închisoarea Luxembourg. Nu cred, aşa cum s-a afirmat în unele rapoarte, că Revoluţia ar fi o fecioară al cărei văl nu trebuie să-l smulgi.

Un regim de fier, domnia morţii, neîncrederea întunecată întipărită pe toate chipurile şi adânc imprimată în sufletele deţinuţilor din pricina spionilor răspândiţi printre ei şi care aveau ca sarcină să întocmească liste şi să dea de lucru Tribunalului Revoluţionar; situaţia fizică şi

morală, totul arăta că închisoarea Luxembourg nu era decât un mormânt săpat pentru a primi oameni vii."[96]

Prin aceste „dezvăluiri" discursul ideologic care legitima Teroarea, ca şi sistemul simbolic pe care-l susţinea se găseau confruntate cu realităţi deosebit de brutale. Aceste „dezvăluiri" dau naştere la o defulare colectivă şi creează *un contra-imaginar* foarte puternic. „Surprizele", relatările despre grozăviile petrecute, amintirile care se revarsă asupra ţării a doua zi după căderea lui Robespierre devin un factor adesea hotărâtor în marile opţiuni politice care se impun la sfârşitul anului II; căci ele nu numai că adăugau alte grozăvii la cele deja cunoscute; nu se mulţumeau cu condamnarea, devenită oarecum rituală, a „ultimului tiran". Fiecare nouă relatare ridica problema Terorii şi pe aceea a *teroriştilor*, precum şi a *răspunderii* lor. „Dezvăluirile" nu exorcizau numai teama de ieri; ele aţâţau ura de astăzi. Dorinţa de răzbunare depăşea cazurile personale al lui Robespierre şi ale acoliţilor lui, executaţi a doua zi după 9 termidor, şi cuprindea un întreg personal politic administrativ şi juridic, implicat – direct sau indirect – în exercitarea Terorii.

Acuzaţiie se îndreptau adesea împotriva unui anumit

---

96 în continuarea relatării sale, Réal dă câteva exemple de atrocităţi; or, „această descriere cumplită stârneşte strigăte şi gesturi îngrozite; câţiva cetăţeni îşi manifestă dorinţa ca oratorul să nu mai continue aceste descrieri revoltătoare". Aceste proteste şi dezbaterile pe care le-au prilejuit ne vorbesc despre miza politică şi ideologică pe care o reprezenta, chiar în ochii iacobinilor, dezvăluirea feţei ascunse a Terorii. Réal îşi va continua povestirea, până la urmă. Cf. A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 343-345. Să reţinem că Réal va juca un rol important în procesul celor 94 de notabili din Nantes şi, mai pe urmă, în acela al membrilor Comitetului revoluţionar din Nantes, însărcinându-se cu apărarea.

temnicer, deosebit de ticălos, sau împotriva unui membru al vreunui comitet de supraveghere, deosebit de zelos sau de sălbatic. Dar oare toţi aceştia nu acţionează în conformitate cu nişte legi excepţionale? De ce atunci să plătească doar ei pentru un întreg „sistem de putere”, ei care nu erau decât nişte rotiţe? Şi se ivea iar întrebarea obsedantă: cum să limitezi răspunderea *personală* în nelegiuirile provocate de Teroare fără ca treptele puterii, de la cea mai de jos la cea mai de sus, de la temnicer până la membrul Convenţiei, să nu fie atinse?

Procesele Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier au fost primele procese politice ale „teroriştilor”. La 10 termidor, Robespierre şi acoliţii lui fuseseră executaţi fără niciun proces; procedura împotriva rebelilor scoşi în afara legii se reducea la simpla constatare a identităţii. Comitetul revoluţionar din Nantes a avut însă parte de un proces după toate regulile, cu un acuzator public şi o apărare. Nu a fost de fapt un *proces*, ci *o serie de procese* care alcătuiesc un tot.

Prefacerile din istoria revoluţionară avuseseră drept urmare, în mod cu totul paradoxal, faptul că după 9 termidor a fost salvată atât viaţa victimelor Terorii de la Nantes, cât şi aceea a călăilor lor, atât a notabilităţilor din Nantes, deferiţi justiţiei de la Paris ca să fie judecaţi de Tribunalul Revoluţionar pentru conspiraţie şi trădare, cât şi a teroriştilor din Nantes, care-i aruncaseră în închisoare pe aceşti notabili şi apoi s-au pomenit ei înşişi acuzaţi de uneltire contrarevoluţionară şi închişi în temniţele din Paris.

Totul începuse în epoca misiunii lui Jean-Baptiste Carrier. La 21 octombrie 1793 (11 brumar anul II), Carrier sosea la Nantes ca reprezentant al poporului, în misiune pe lângă armata din vest. Era investit, ca toţi ceilalţi

reprezentanţi în misiune, cu puteri nelimitate, pentru a salva Republica, a-i învinge pe duşmanii ei, a asigura ordinea republicană, a-i pedepsi pe trădători, a mobiliza toate resursele cerute de armată. Sarcini deosebit de grele într-o regiune unde bântuia războiul din Vandeea. Două zile mai târziu, în societatea populară Vincent-la-Montagne se răspândea cu iuţeala fulgerului următorul zvon: la Nantes se pregătea „un complot federalist”, care urmărea să pună mâna pe reprezentantul în misiune, iar apoi să predea oraşul în mâinile vandeenilor. În acest „complot” ar fi amestecaţi nobilii şi cei mai de seamă negustori din Nantes. La 24 brumar, Comitetul revoluţionar, care născocise şi răspândise zvonul, întocmea o listă de 132 de „complotişti”; două zile mai târziu, Carrier contrasemna ordinul de arestare a lor şi de transfer la Tribunalul Revoluţionar de la Paris. La 7 frimar (27 noiembrie 1793), convoiul celor 132 de notabili din Nantes sosea la Paris, după patruzeci de zile de mers pe jos. Nu mai erau în viaţă decât 97 persoane. Condiţiile călătoriei fuseseră deosebit de grele, ne aflam în plină iarnă. La Paris, încă de la sosire, au fost repartizaţi în diferite închisori şi case de sănătate. Au mai murit încă trei prizonieri.

În acest timp, la Nantes, represiunea teroristă era în toi şi căpătase forme sălbatice: execuţii prin împuşcare în masă, înecuri, întemniţări samavolnice. Oraşul trăia vremuri dramatice: după înfrângerea rămăşiţelor armatei vandeene la Savenay, mii de prizonieri erau trimişi la Nantes, închişi în antrepozite şi spital transformate în închisori, aşteptând să fie judecaţi de o comisie militară; mii de refugiaţi, mai ales femei şi copii, au căutat adăpost la Nantes, sperând să scape astfel de represiunea care se abătea ca un tăvălug asupra regiunii. Curând după aceea izbucneşte o criză de aprovizionare resimţită foarte aspru

în închisori, unde condiţiile de viaţă erau înfiorătoare. A izbucnit apoi şi o epidemie de dizenterie şi de tifos (oraşul, în prada unei panici colective, a vorbit chiar de ciumă). Represiunea nu-i lovea numai pe vandeeni: în oraş, vânătoarea de suspecţi şi de contrarevoluţionari a fost permanentă. Peste tot se găseau colaboratori ai vandeenilor; erau urmărite familiile bănuite că ar avea rude printre emigraţi sau relaţii cu ei. Erau percepute „taxe revoluţionare”, un fel de contribuţii, iar plata lor era cerută de pe o zi pe alta; ele îi afectau mai ales pe cei „bogaţi”, „acaparatorii”, învinuiţi de foametea din oraş. Atmosfera de suspiciune, de delaţiune şi de arbitrar era şi mai apăsătoare din cauza conflictelor dintre diferitele autorităţi cu atribuţii prost definite şi care îşi disputau puterea: autorităţile constituite, ale căror puteri slăbeau pe zi ce trecea; comandantul militar (Nantes era garnizoană militară); societatea populară Vincent-la-Montagne cu tendinţe iacobine extremiste, care practica un fel de democraţie directă şi-şi aţintea „ochii vigilenţi” asupra unor autorităţi considerate „laxiste” şi complice ale „suspecţilor”; Comitetul revoluţionar, care se identifica prea mult cu şefii societăţilor populare şi care avea ca sarcină „supravegherea revoluţionară” a oraşului în ansamblu; „compania Marat”, un fel de poliţie, specială, în slujba Comitetului revoluţionar, recrutată printre membrii cei mai „siguri”; şi, pentru a încheia, pe deasupra tuturor acestor instanţe, exercitându-şi puterea absolută şi nelimitată, Carrier.

Reprezentantul în misiune avea propriile sale iniţiative, hotăra în conflictele legate de competenţe, orienta şi călăuzea chiar el represiunea şi, deoarece nu se încredea în ultimă instanţă decât în el însuşi, se înconjura de propria lui reţea de agenţi, spioni şi informatori.

Această situaţie, agravată de războiul din Vandeea, care, în ciuda tuturor victoriilor repurtate, nu se mai sfârşea, şi de criza economică ce paraliza portul, nu putea decât să favorizeze actele arbitrare şi abuzurile de putere, delaţiunile, conflictele, nesiguranţa generală. Într-un oraş de circa 80.000 de locuitori, aceste sentimente erau în mod foarte felurit împărtăşite şi nicidecum după „o linie de clasă". Dacă elitele la putere, cele vechi ca şi cele noi, erau în mod deosebit expuse primejdiilor pe care le implica această situaţie instabilă, tot oraşul auzea salvele plutonului de execuţie, respira miasmele greţoase care veneau din Entrepôt unde se îngrămădeau prizonierii şi din carierele din vecinătatea oraşului unde erau aruncaţi grămadă cei împuşcaţi, şi vedea trupurile purtate de Loara.[97]

Misiunea lui Carrier la Nantes a durat mai bine de patru luni; a fost revocat la 14 *pluviose* anul II (8 februarie 1794) de Comitetul Salvării Publice care, felicitându-l pentru activitatea depusă, i-a recomandat să-şi ia un timp de odihnă înainte să-i fie încredinţate alte însărcinări. Rechemarea lui Carrier fusese motivată, în realitate, de raportul „tânărului Julien", comisar special al Comitetului Salvării Publice şi om de încredere al lui Robespierre. Raport cu atât mai incriminator cu cât, în urma unei neînţelegeri, Carrier îl primise foarte rău pe emisarul lui Robespierre: crezuse că are de-a face cu un personaj minor (Marc-Antoine Julien nu avea decât nouăsprezece ani) şi care era complice cu societatea Vincent-la-Montagne (relaţiile furtunoase ale reprezentantului cu această societate tocmai treceau printr-o fază destul de critică).

97P . Bois, (sub direcţia lui) Histoire de Nantes, Toulouse, pp. 260-281; J.-Cl. Martin, La Vendée et la France, Paris, 1987, pp. 206-247.

„Îmbinarea a trei calamităţi, a foametei, a ciumei ameninţă oraşul Nantes. Au fost împuşcaţi, nu departe de oraş, *nenumăraţi* soldaţi regali şi acest morman de cadavre, îngrămădite, împreună cu emanaţiile pestilenţiale ale Loarei, mânjite de sânge, au viciat aerul... În Nantes se află o armată nedisciplinată, care nu respectă niciun ordin, în timp ce corpuri de armată răzleţe sunt trimise să fie măcelărite. Într-o parte se jefuieşte, într-alta este ucisă Republica. O grămadă de generali, mândri de epoleţii lor, cu fireturi de aur la guler, îmbogăţiţi de soldele pe care le fură, îi împroaşcă cu noroi, din goana trăsurii, pe sanculoţii care merg pe jos, sunt mereu la picioarele femeilor, sau la spectacole, serbări ori în ospeţe, care sunt o adevărată jignire pentru mizeria publică... Carrier este nevăzut în corpurile constituite, printre membrii clubului sau printre patrioţi. Transmite că este bolnav şi se duce la ţară ca să se sustragă de la ocupaţiile pe care i le impun împrejurările, dar nimeni nu se lasă înşelat de minciunile lui. Se ştie bine că este sănătos şi că se află în oraş, că-şi petrece vremea într-un serai înconjurat de cadâne neruşinate şi de ofiţeri care-i servesc de eunuci: se ştie că nu-i primeşte decât pe oamenii din statul major, care-l linguşesc fără încetare, şi îi ponegresc în faţa lui pe patrioţi. Se ştie că are peste tot spioni care-i raportează ce se vorbeşte în comitetele particulare şi în adunările publice. Discursurile sunt ascultate, corespondenţa interceptată. Nimeni nu îndrăzneşte nici să vorbească, nici să scrie, nici măcar să gândească. Spiritul civic a murit, libertatea nu mai există. Am văzut la Nantes vechiul regim."[98]

---

98 E.B. Courtois, Rapport sur les papiers trouvés chez Robespierre, op. cit., pp. 358-359; cf. şi A. Lallié, J.-B. Carrier, représentant du Cantal à la Convention, Paris, 1901, pp. 247 şi urm. în continuarea raportului său,

Plecarea lui Carrier şi sosirea noilor reprezentanţi, Bo şi Bourbotte, sunt suficiente pentru ca la Nantes să se instaureze o atmosferă de răfuieli. Comitetul Revoluţionar denunţă doi colaboratori direcţi şi complici ai lui Carrier, Fouquét şi Lamberty, care-i serveau ca spioni. Amândoi erau răspunzători pentru înecuri; ei vor fi însă judecaţi şi condamnaţi la moarte pentru că încercaseră să elibereze ilegal nişte femei vandeene... Pe de altă parte, noii reprezentanţi se hotărăsc să acţioneze drastic împotriva Comitetului revoluţionar, învinuit de furturi şi de acte arbitrare de violenţă. Arestaţi la 24 prerial (12 iunie), membrii lui sunt trimişi la 5 termidor în faţa Tribunalului Revoluţionar din Paris (şi, împreună cu ei, Phelippes-Tronjolly, fost preşedinte al tribunalului penal revoluţionar din Nantes). Aproape simultan, cei 94 de notabili din Nantes sunt strânşi la Plessis ca şi cum Fouquier-Tinville se pregătea să-i judece.

Nu există deloc explicaţii pentru faptul că procesul celor 94 de notabili din Nantes nu a avut loc mai devreme şi nu se ştie de ce au putrezit luni de zile în închisoare. În timpul procesului, Carrier îşi va atribui meritul de a fi întârziat procesul, intervenind pe lângă Fouquier-Tinville, ceea ce este evident fals. Între rechemarea sa la Paris şi 9 termidor, Carrier avea alte griji: el se temea pentru capul lui, şi nu pentru capetele notabililor din Nantes pe care-i socotea o adunătură de federalişti şi contrarevoluţionari.

M.-A. Julien este mai nuanţat: îi recunoaşte unele merite lui Carrier, mai ales pe acela de a fi zdrobit „într-o vreme traficul şi de a fi tunat şi fulgerat împotriva spiritului mercantil, aristocratic şi federalist". Mărturia lui Julien este fără îndoială incompletă şi părtinitoare: „robespierristul pur" care era în acea vreme acest băiat de nouăsprezece ani are despre Teroare aceeaşi imagine contradictorie care-i era proprie şi lui Robespierre. Arestat după 9 termidor, Julien va fi martor al acuzării în procesul lui Carrier.

Întors la Paris, Carrier este mai mult sau mai puţin implicat în „complotul hebertist"; dar, deşi nu este denunţat atunci, se simte totuşi foarte ameninţat. În ochii lui Robespierre, care are deplină încredere în tânărul Julien, Carrier, ca şi Barras, Fréron sau Fouché, sunt tot atâtea exemple de reprezentanţi în misiune care întinaseră Teroarea prin purtarea lor pe teren: lux, furturi, delapidări, tiranie, violenţă arbitrară etc. Or, în ajun de 9 termidor, Robespierre se mai gândeşte încă să „epureze Teroarea", să pună de acord realităţile ei cu principiile. Referinţele hebertiste ale lui Carrier îl fac, în ochii lui, şi mai suspect. Pentru a preîntâmpina pericolul, Carrier s-ar fi amestecat, se pare, în pregătirea complotului antirobespierrist. Legenda (dar există mai multe legende care-l aureolează pe Carrier) ar vrea ca el să fie în primele rânduri ale acelora care, la 10 termidor, urmau căruţa care-l ducea pe Robespierre la eşafod şi susţine că l-ar fi blestemat.

Întârzierea procesului notabililor din Nantes ar putea să se datoreze unor probleme pur „tehnice", supraaglomerarea Tribunalului Revoluţionar (un număr de 94 de persoane era totuşi o foarte mare „încărcătură"; mai târziu, şi Fouquier-Tinville îşi va atribui meritul de a fi întârziat acest proces, din cauză că n-ar fi avut probe). 9 termidor va salva şi capetele celor 94 de notabili din Nantes, şi capul lui Carrier. Cei 94 nu sunt eliberaţi în zilele imediat următoare lui 9 termidor. Procesul lor (le este alăturat şi Phelippes-Tronjolly în calitate de coacuzat) se deschide abia în ultimele zile ale anului II, la 22 fructidor (8 septembrie 1794). Actul de acuzare reia învinuirile iniţiale: conspiraţie împotriva Republicii, aderare la federalism sau sprijin dat federalismului, sentimente regaliste, înţelegere cu emigraţii, maşinaţii menite să discrediteze asignatele şi să provoace foametea.

Goulin, Chaux, Grandmaison şi Bachelier, foşti membri ai Comitetului revoluţionar din Nantes, sunt scoşi din închisorile unde zăceau în aşteptarea propriului lor proces ca să depună mărturie de partea acuzării. Carrier depune şi el mărturie.

La sfârşitul anului II, atunci când *dreptatea este adusă la ordinea zilei*, procesul se înscrie în cu totul alt context decât acela în care fuseseră formulate învinuirile în iarnă. El ia o întorsătură surprinzătoare. Încă din primele ceasuri, el se transformă într-un proces al Comitetului revoluţionar din Nantes, în cursul căruia sunt denunţate practicile teroriste; ancheta este făcută împotriva Terorii în general, împotriva lui Carrier în special, deoarece el întruchipează Teroarea şi puterea nelimitată cu care Convenţia îl investise. Acuzaţii, în special Phelippes-Tronjolly, se preschimbă în acuzatori; îi interoghează pe martori cu privire la uneltirile făptuite în numele Comitetului revoluţionar: înecurile, furturile, răzbunările personale, răscumpărările nevinovaţilor... Martorii acuzaţi se apără rău: ei neagă anumite acţiuni, recunosc altele, dar fiecare caută mai ales să scape de orice răspundere şi să-i compromită pe ceilalţi. Carrier însuşi nu declară oare cu indignare că nu ştia nimic despre înecuri şi execuţii? Nici „nu avea habar de toate aceste grozăvii şi barbarii”. La capătul a cinci zile de audienţe, când dezvăluirile privitoare la Teroarea din Nantes urmau celor despre supliciul îndurat de acuzaţi în timpul transferului lor de la Nantes la Paris, apărătorii îşi schimbă rolul: pledoariile lor devin tot atâtea rechizitorii. Nu încape îndoială, spunea Tron-on-Decoudray, unul dintre apărători, trebuie „doborâtă aristocraţia şi nimicit moderantismul, dar nu trebuie pierduţi din vedere *aceşti machiavelişti moderni*... Unii dintre acuzaţi au avut momente de

rătăcire, cei mai mulţi au luptat pentru patrie şi sunt acoperiţi de cicatrice care le fac cinste. Crime odioase au profanat libertatea: tribunalul trebuie să dea un exemplu Europei; trebuie să-i învăţaţi pe tiranii coalizaţi ce este acela un adevărat patriot şi cum îl ocroteşte justiţia. În octombrie trecut, un comitet revoluţionar a fost instituit la Nantes: el a făcut trafic cu viaţa şi onoarea cetăţenilor. Este alcătuit din oameni josnici şi depravaţi… Cetăţenii au fost daţi pe mâna acestor oameni conduşi de maximele lui Robespierre; aceştia au vărsat valuri de sânge; în fiecare clipă inventau alte conspiraţii pentru a-i acuza pe cetăţeni şi a-i distruge; spuneau că prizonierii trebuiau ucişi în masă”. Verdictul tribunalului, pronunţat la 28 fructidor, nu ne miră. Dacă opt acuzaţi sunt dovediţi complici „într-o conspiraţie împotriva Republicii”, ca Phelippes-Tronjolly, „recunoscut drept autor şi complice al unor acţiuni şi hotărâri federaliste”, Tribunalul recurge totuşi la faimoasa clauză intenţională, introdusă după 9 termidor: nimeni nu a comis aceste acte condamnabile „cu răutate, cu intenţii contrarevoluţionare”. împotriva celorlalţi acuzaţi, Tribunalul n-a putut să reţină nicio dovadă de delict. Toţi acuzaţii sunt aşadar achitaţi. Verdictul este primit cu entuziasm: „De abia încetase să vorbească preşedintele, că sala Tribunalului răsună de strigătele generale: *Trăiască Republica*!; toate inimile tresaltă, toţi ochii sunt aţintiţi asupra nefericiţilor din Nantes, redaţi patriei şi libertăţii după atât de îndelungate suferinţe.[99][100]

Aşa se termină primul proces; desfăşurarea şi

---

99 Cf. AN W 449, nr. 105, docum. 90, Bulletin du Tribunal révolutionnaire, p. 86; Moniteur, voi. XXII, pp. 48—50; H. Wallon, Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris, Paris, 1881, vol. V, pp. 345 şi urm.

100 Tipărit la ordinul Convenţiei Naţionale, Paris, anul III; BN Le 3982.

verdictul lui prevestesc consecinţe inevitabile. Presa a făcut o largă publicitate procesului notabililor din Nantes, insistând cu precădere asupra crimelor Comitetului revoluţionar şi, îndeosebi, asupra înecurilor. Numele lui Carrier a fost tipărit şi rostit de sute de ori. La 8 vandemiar anul III (29 septembrie 1794), cazul Carrier, care este deputat al Muntelui şi desfăşoară o activitate destul de susţinută la iacobini, este menţionat prima dată în Convenţie în legătură cu atrocităţile comise în timpul Terorii la Nantes. Carrier răspunde, publicând câteva zile mai târziu, un *Raport asupra diferitelor misiuni care i-au fost încredinţată*. Între timp, Tribunalul Revoluţionar anchetează, cu o oarecare încetineală, în procesul membrilor Comitetului Revoluţionar din Nantes; la 17 vandemiar, actul de acuzare este întocmit de Leblois, acuzator public. Totuşi, impulsul hotărâtor vine de la Convenţie.

La 22 vandemiar, deci patru zile după proclamarea *Apelului către poporul francez*, apel la revanşă pe care l-am amintit, Merlin [din Thionville] transmite Convenţiei noi documente referitoare la femeile şi copiii înecaţi în Loara şi exclamă: „Convenţia ar trebui, dacă ar fi posibil, să inventeze noi torturi pentru aceşti canibali”. Imediat, Adunarea votează moţiunea prin care se cere Tribunalului Revoluţionar „să urmărească pe cale judiciară, fără întârziere, afacerea Comitetului revoluţionar din Nantes, *ca şi pe toţi cei implicaţi în aceeaşi afacere*”. Aluzia la Carrier este transparentă, după cum este evidentă voinţa politică de a face din acest proces un avertisment, chiar un caz exemplar al represiunii împotriva tuturor „teroriştilor” şi a „băutorilor de sânge”.

„Tribunalul Revoluţionar trebuie să-i acţioneze injustiţie pe toţi aceşti asasini, fără nicio excepţie; poporul

trebuie să vadă cum sunt pedepsiţi vinovaţii, oriunde s-ar afla ei; trebuie ca Tribunalul Revoluţionar să ancheteze fără întârziere în procesul Comitetului revoluţionar din Nantes şi să facă dreptate pedepsindu-i pe toţi monştrii care au ordonat crimele comise în această regiune. Nu trebuie să ne-o mai ascundem, cetăţeni: dacă o autoritate superioară n-ar fi ordonat aceste fărădelegi, ele nu ar fi fost înfăptuite. Să nu tolerăm ca sistemul instituit de aceşti oameni să mai dureze mult timp, căci ar însemna să-i lăsăm nepedepsiţi pe aceşti monştri şi băutori de sânge."[101]

Actul de acuzare se remarcă prin violenţa lui:

„Tot ce are cruzimea mai barbar; tot ce are crima mai viclean, tot ce are autoritatea mai arbitrar; tot ce are delapidarea mai odios şi imoralitatea mai revoltător poate fi regăsit în actul de acuzare împotriva membrilor şi comisarilor Comitetului revoluţionar din Nantes. În analele din cele mai îndepărtate colţuri ale lumii, în toate paginile istoriei, chiar în veacurile barbare cu greu am putea întâlni ceva asemănător cu atrocităţile comise de acuzaţi… Aceste fiinţe fără morală sacrificau cinstea şi onoarea pentru pasiunile lor; ei vorbeau despre patriotism şi înăbuşeau vlăstarele lui cele mai frumoase; teroarea le deschidea drum, iar tirania sălăşluia printre ei… Apele Loarei vor curge de-a pururi însângerate, iar marinarul străin nu va coborî decât înfiorându-se pe malurile ei acoperite de osemintele victimelor sugrumate de barbarie, pe care valurile indignate le vor fi aruncate la ţărm… Victimele nevinovate, copii de abia ieşiţi din sânul naturii, erau

---

101 Cf Moniteur, voi. XXII, pp. 226-228; intervenţiile lui Merlin [din Thionville] şi André Dumont. Amândoi par să cunoască actul de acuzare, gata, după cum am mai spus, de câteva zile. Cf AN W 493 nr. 479, placheta 3.

condamnate de aceşti Caligula... SCALDA, căci aşa numeau ei o crimă de care Nero s-a ruşinat când a comis-o o singură dată împotriva unei singure fiinţe, şi pe care ei, mai cruzi şi mai sceleraţi, au comis-o de mai multe ori şi împotriva a mii de nevinovaţi."[102]

Tonul, violenţa verbală continuau perfect tradiţia instituţiei, amintind în mod ciudat retorica lui Fouquier-Tinville, care, la rândul lui, îşi aştepta actul de acuzare. (Istoria, prin urmele pe care le lasă în arhive, îmbracă uneori forma unui simbolism ciudat de explicit; Leblois, acuzatorul public, redactează actele de acuzare împotriva unora dintre membrii Comitetului revoluţionar din Nantes pe hârtie, cu antetul... „Antoine Quentin Fouquier, acuzator public al Tribunalului Revoluţionar, numit la Paris prin decret al Convenţiei Naţionale". Noul acuzator public se mulţumeşte numai să bareze numele de Tinville şi să înscrie cu mâna numele lui. Se ştie că acest lucru se explică prin penuria de hârtie şi derularea prea rapidă a evenimentelor. Şi totuşi, ce frumos simbol al continuităţii unei instituţii care a servit succesiv la instaurarea Terorii şi apoi la judecarea revoluţionară" a teroriştilor... Aceasta din urmă schimbă de altfel mai curând acuzaţii decât limbajul.[103])

Autorităţile au făcut cea mai mare publicitate acestui act de acuzare; el a fost nu numai reluat de mai multe ziare, ci şi editat sub formă de broşură şi afişat în oraşe, în mai multe mii de exemplare. La 23 vandemiar se deschide, într-o atmosferă înfierbântată, cel de-al doilea proces, cel

---

102 Cf. AN W 493 nr. 479, „Acte d'accusation fait au cabinet de l'accusateur public, ce 17 vendémiaire, l'an III de la République française, signé Leblois."

103 Cf. de exemplu, AN W 493, nr. 479, placheta 3, nr. 17; act de acuzare împotriva lui Louis Naud.

al Comitetului revoluţionar din Nantes. Încă din prima zi, acuzaţii adoptă o strategie mai mult sau mai puţin concertată; ei resping în bloc anumite acuzaţii şi aruncă răspunderea actelor criminale pe umerii lui Fouquét şi Lamberty, acoliţii lui Carrier, care, s-o amintim, au fost condamnaţi şi executaţi la Nantes; ei minimalizează importanţa altor acţiuni, invocând condiţiile de război civil în care au fost înfăptuite. Dar argumentul major la care recurg pentru a se apăra îl vizează pe Carrier: cu toţii nu făceau altceva decât să execute ordinele lui Carrier care dispunea de puteri nelimitate. La 1 brumar, unul dintre acuzaţi, Goulin, exclamă patetic: acuzaţiile se prăvălesc asupra capetelor noastre; autorul neliniştilor noastre, „omul care ne-a înfierbântat minţile, care ne-a condus mişcările şi ne-a stăpânit părerile ca un despot, este liber... Carrier trebuie neapărat să apară în faţa tribunalului, în acest proces. Să fie întrebat tot oraşul Nantes: toţi vă vor spune că numai Carrier a provocat, a recomandat şi a ordonat toate măsurile revoluţionare”. Tribunele, înţesate de lume la fiecare audiere, nu rămân indiferente; publicul strigă întruna: „Carrier! Carrier!” De asemenea, după depoziţiile care dezvăluie atrocităţi revoltătoare, publicul strigă: „Răzbunare! Răzbunare!” Preşedintele, pentru a linişti tribunele, dă asigurări că informaţiile privitoare la desfăşurarea procesului sunt transmise zilnic Comitetului Siguranţei Generale. (încă o dată, Tribunalul se arată credincios tradiţiei stabilite sub Teroare de a colabora foarte strâns cu Comitetul, care influenţează din culise soarta procesului.)

Ca orice membru al Convenţiei, Carrier se bucură, începând cu 9 termidor, de un fel de imunitate parlamentară, care nu putea fi ridicată decât de Convenţie. La 9 brumar (30 octombrie), ea deschide o procedură,

destul de complexă, referitoare la eventuala punere sub acuzare a unui deputat. A doua zi este numită, prin tragere la sorţi, o comisie de douăzeci şi unu de membri pentru a hotărî asupra cazului Carrier. Şi atunci începe cel de al treilea act al afacerii din Nantes: la 21 brumar, comisia îşi depune raportul cu concluzia: „Este cazul să fie pus sub acuzare reprezentantul poporului Carrier”. El putea să-şi prezinte apărarea; totuşi Convenţia decide arestarea lui provizorie, în aşteptarea unor informaţii suplimentare şi, bineînţeles, a adunării de probe ale acuzării. În aceste zile, tensiunea creşte; un mare număr de broşuri îi atacă în acelaşi timp pe Carrier şi pe iacobini, învinuiţi de a voi să scape de justiţie; în oraş au loc încăierări, mai ales în faţa sediului iacobinilor. În seara zilei de 21 brumar, sala iacobinilor din strada Saint-Honoré este atacată de „tineretul aurit”, iar a doua zi Convenţia hotărăşte să suspende şedinţele Societăţii. La 29 brumar, Convenţia ia cunoştinţă de mesajul cetăţenilor din Nantes şi al societăţii populare care, prevalându-se de lozinca „dreptatea adusă la ordinea zilei”, cer deferirea neîntârziată a lui Carrier în faţa Tribunalului Revoluţionar. Este un rechizitoriu lung şi vehement. Convenţia decide să-l tipărească:

„Reprezentanţi ai poporului francez, voi care sunteţi deja convinşi că nu prin teroare, a cărei domnie odioasă se ridică pe fărădelegi şi delaţiuni, se poate consolida o conducere binecuvântată… inimile noastre, deschizându-se la pieptul vostru părintesc, se umplu de speranţă şi de bucurie… Dar ce mai vor aceşti oameni cruzi, gata oricând să învinuiască un nevinovat, să acuze pe cei care-i demască… Cetăţeni reprezentanţi, credincioşi ca şi voi jurămintelor noastre, vi-l denunţăm pe odiosul Carrier; fărădelegile lui îl impresoară din toate părţile; totul aici ne vorbeşte de ele; îl denunţăm în faţa reprezentării naţionale

pe care a vrut s-o înjosească, îl denunţăm în faţa întregului popor a cărui încredere a trădat-o... Dar, Cetăţeni reprezentanţi, nu puteţi să n-o recunoaşteţi, Carrier nu este decât locotenentul unei facţiuni pentru care fericirea poporului pare a fi o nenorocire şi care urmăreşte să îngroape libertatea sub mormane de cadavre, să ucidă virtutea, să insulte geniul nimicind monumentele artelor, să jignească natura pângărind cele mai frumoase produse ale ei, voind să degradeze specia umană, această facţiune neîndurătoare care urăşte tot ce este măreţ şi frumos şi pentru care omenirea însăşi este o crimă.

Ah, reprezentanţi ai poporului francez, aveţi grijă ca această facţiune să nu pună totul în mişcare pentru a evita supliciul lui Carrier, pentru a-i nimici pe martorii care ar putea să-l demaşte sau pentru a scăpa de dreapta judecată un criminal de ale cărui dezvăluiri se teme."[104]

La 1 frimar, Carrier începe în sfârşit să răspundă pe larg, în faţa Convenţiei, la acuzaţiile comisiei celor douăzeci şi unu; la 3 frimar, Convenţia se pronunţă, prin apel nominal, pentru punerea sub acuzare a lui Carrier, aproape în unanimitate (din 500 de votanţi, 498 sunt pentru decretul de acuzare şi doi *pentru* decret, dar cu anumite condiţii). Carrier este arestat pe loc şi în 7 frimar el îşi ia locul pe banca acuzaţilor în faţa Tribunalului Revoluţionar.

Aşa începe ultimul act. Deoarece Carrier a devenit unul dintre acuzaţi, tribunalul care era întrunit deja de patruzeci şi două de zile trebuie să reia procesul aproape de la început, principalele capete de acuzare trebuie redefinite şi trebuie stabilită partea de răspundere a lui Carrier în raport cu cea a celorlalţi acuzaţi. Audierile se

---

104 Şedinţa din 29 brumar, Moniteur, voi. XXII, pp. 543-546.

prelungesc până la 26 frimar, ziua verdictului: Carrier şi doi membri ai Comitetului revoluţionar, Grandmaison şi Pinard, sunt condamnaţi la moarte (şi ghilotinaţi în aceeaşi zi) pentru crime comise „cu intenţii criminale şi contrarevoluţionare". Tribunalul îi declară vinovaţi de crimă şi atrocităţi pe ceilalţi 28 de acuzaţi: complicitate la înecuri şi execuţii, furturi, răscumpărări, percepere de taxe abuzive, acte arbitrare, oprimarea cetăţenilor prin teroare etc. Totuşi, constatând că nu fuseseră comise „cu intenţii criminale şi contrarevoluţionare", Tribunalul îi achită şi îi repune în libertate. Alţi doi acuzaţi sunt achitaţi, deoarece „nu se dovedise că executaseră ordinele arbitrare ale Comitetului". Achitarea acuzaţilor ale căror crime au fost demonstrate de-a lungul zilelor procesului provoacă mare zarvă. Două zile mai târziu, Convenţia decretează înnoirea Tribunalului Revoluţionar şi hotărăşte trimiterea celor achitaţi în faţa justiţiei penale.

Astfel, între procesul celor 94 de notabili din Nantes şi execuţia lui Carrier s-au scurs aproape o sută de zile. O sută de zile, timp în care au trecut prin faţa Tribunalului Revoluţionar sute de martori; dările de seamă asupra audierilor au fost publicate în *Buletinul Tribunalului Revoluţionar*, în *Monitor* şi în alte ziare; rezultatele scrutinului nominal referitor la punerea sub acuzare a lui Carrier au fost trimise la administraţiile locale şi la armate. O sută de zile, timp în care ţara a fost pur şi simplu bombardată de dezvăluiri ale căror dimensiuni depăşeau ceasurile tragice trăite la Nantes în iarna anului II. Vor urma alte procese, între care cel al lui Fouquier-Tinville (germinai, floreal anul III). Dar niciodată nu vor mai avea înrâurirea pe care au avut-o procesele Comitetului revoluţionar de la Nantes şi al lui Carrier asupra cursului luat de ieşirea din Teroare. Procesele

ridicau probleme mai mari decât lăsa să se întrevadă obiectul lor iniţial. Ele au contribuit la naşterea unui sentiment de oroare neîmpăcată faţă de iacobini şi personalul terorist. „Dreptatea la ordinea zilei", acest slogan termidorian nu însemna numai eliberarea nevinovaţilor; procesele veneau să impună cerinţa de *a-i pedepsi pe vinovaţi*, la toate nivelurile puterii, mergând chiar până la Convenţie. Procesele *legitimau*, într-o oarecare măsură, *dreptul la răzbunare*. Plecând de la exemplul oraşului Nantes, ele făceau bilanţul, dezastruos şi odios, al Terorii şi stabileau răspunderea colectivă a personalului ei. Prin aceasta au contribuit din plin la compromiterea, la distrugerea chiar a imaginarului revoluţionar al anului II. Până la urmă, procesele au grăbit trecerea de la întrebarea *Cum se poate demonta Teroarea*? la problema *Cum se poate termina Revoluţia*?

„MĂSURILE FORTE" ŞI TEROAREA ÎN VIAŢA DE FIECARE ZI

„Fouquét şi Lamberty, agenţi credincioşi ai lui Carrier, băgau spaima în tot oraşul Nantes; *ei puseseră nu numai teroarea, ci şi groaza la ordinea zilei*" declara unul dintre acuzaţi, Pierre Chaux, în cursul procesului Comitetului revoluţionar.11 Teroarea la Nantes, mai ales în timpul misiunii lui Carrier, pune şi astăzi probleme istoricilor. Incertitudinile sunt numeroase: numărul victimelor, care variază ca estimări, amploarea represiunii, funcţiile şi răspunderile respective ale protagoniştilor sunt prost precizate – acelea ale reprezentanţilor lor în misiune, mai ales cele ale lui Carrier, ale Comitetului revoluţionar, ale poliţiei oculte instituite de Carrier, în frunte cu Lamberty şi Fouquét; ale celor două comisii militare, a lui Bignon şi Lenoir, care-i comandau la moarte pe „bandiţi" după o procedură ce se reducea la stabilirea identităţii.

Incertitudinea persistă şi în ce priveşte atitudinea ambivalentă a oraşului însuşi faţă de represiune; desigur, el a îndurat Teroarea, dar în ce măsură a fost complicele ei prin aprobarea, fie ea şi tacită, a „curăţirii oraşului de aceste mii de „bandiţi" care trebuiau hrăniţi pe timp de foamete şi care se înghesuiau în închisorile improvizate, adevărate focare de epidemii?[105][106]

---

105 Procès criminel des membres du Comité révolutionnaire de Nantes... instruit par le Tribunal révolutionnaire... Paris, Van III, chez la veuve Toubon, partea a doua, p. 243.

106e ste improbabilă; estimarea cea mai probabilă se situează între 2 şi 5 000, distanţa rămâne deci considerabilă). Comisia lui Bignon a condamnat probabil la moarte nu mai puţin de 2 600 de vandeeni, dar noile estimări urcă până la 3 500. între brumar şi pluviôse au fost ghilotinate la Nantes mai bine de 200 de persoane, adică în medie cam 2 persoane pe zi. Totuşi mediile n-au sens în astfel de situaţii; într-adevăr au fost zile în care erau executaţi câteva zeci de condamnaţi. Estimările referitoare la numărul victimelor indirecte ale Terorii, mai ales cele moarte în închisori, sunt şi mai nesigure, ele se numără cu miile; din ianuarie până în august 1794 au fost 12 000 de înhumări şi au trebuit săpate vreo douăsprezece noi gropi comune. Michelet afirmă că represiunea împotriva vandeenilor se bucura de sprijinul unei mari părţi din populaţia oraşului Nantes: „Toată această lume (prizonieri şi refugiaţi vandeeni) suferea de o diaree molipsitoare care s-a întins în tot oraşul. Decretele erau precise: omorâţi totul. Erau împuşcaţi. Dar morţii îi omorau pe cei vii. Molima se întindea; două mii de locuitori ai oraşului mor într-o lună. Tulburarea era mare la Nantes... Oamenii de rând din oraş ţipau că toţi vandeenii trebuiau să fie aruncaţi în Loara. Cele două autorităţi din Nantes, reprezentantul Carrier şi Comitetul revoluţionar, într-o aprigă rivalitate, pândindu-se, gata să se acuze dacă vreunul dă cel mai mic semn de îngăduinţă, s-au luat după furia populară şi au înlocuit (fără să se sinchisească de legi) împuşcarea cu înecul" (Michelet, Histoire du dix-neuvième siècle, op. cit., p. 115). Lucrările {op. cit.) ale lui P. Bois şi J.-Cl. Martin prezintă stadiul actual al cercetărilor privitoare la Teroarea din Nantes. Cf. şi două puncte de vedere extreme şi contradictorii: A. Lallié, J.-B. Carrier, représentant du Cantal à la Convention, Paris, 1901 şi G. Martin, Carrier et sa mission à

La procesul Comitetului revoluţionar şi al lui Carrier, aceste incertitudini sunt şi mai mari. Cu atât mai mult cu cât acest proces spectaculos nu este bine condus de Dobsent, preşedintele Tribunalului Revoluţionar. Din 240 de persoane chemate să depună mărturie la tribunal, 220 au răspuns la strigarea numelui lor. Mai mulţi martori depuneau ceasuri întregi şi aceasta de mai multe ori, în diferitele faze ale procesului. Actul de acuzare privea 14 persoane, verdictul a condamnat 33 de acuzaţi. Într-adevăr, în afară de Carrier, caz solidarizat cu ceilalţi acuzaţi, Tribunalul, în cursul audierilor, a hotărât să aresteze martorii care, în timpul interogatoriilor, se dovediseră complici ai acuzaţilor în comiterea fărădelegilor acestora. La caracterul haotic al procesului se adaugă astăzi confuzia diverselor dări de seamă. Pe lângă versiunea semioficială din *Buletinul Tribunalului Revoluţionar* „alte versiuni ale şedinţelor sunt publicate în ziare sau sub formă de lucrări separate. Între aceste versiuni există numeroase divergenţe, chiar contradicţii, imposibil de lămurit. De altfel, pentru majoritatea cititorilor contemporani, aceste divergenţe între mai multe relatări despre grozăvii sunt secundare. În mintea lor, diversele estimări cu privire la victime menţionate de martori, ca şi supralicitările la care recurg aceştia când povestesc despre atrocităţi, nu au decât un efect cumulativ: ele se completează şi se adună.[107]

Nantes, Paris, 1924.

107 Cf Phelippes zis Tronjolly, Réponse au rapport de Carrier, représentant du peuple, sur les crimes et dilapidations du Comité révolutionnaire de Nantes, Paris, f.d. (anul 111); A. Velasques, „Les procès de Carrier et du Comité révolutionnaire de Nantes“, Annales historiques de la Révolution française, 1924, pp. 454 şi urm. Dispunem de cel puţin patru versiuni ale dărilor de seamă ale audierilor: 1. versiunea din Bulletin du Tribunal révolutionnaire (versiunea Clément);

Procesele nu aduc numai mărturii zguduitoare despre realităţile Terorii la Nantes; ele adaugă şi un imaginar fantasmagoric produs de Teroare. Procesele devin, ca să spunem aşa, un loc de defulare colectivă; audierile contribuie, în schimb, la îmbogăţirea şi difuzarea acestui univers fantasmagoric. Din depoziţii răzbate teama îmbinată cu ură şi deseori este greu, chiar imposibil, să deosebeşti adevărul din tot ceea ce reproduce memoria individuală sau colectivă. Martorii se fac ecoul zvonurilor şi al vorbelor purtate de colo-colo, la un an după producerea evenimentelor. Din moment ce analiza noastră se referă în special *la funcţia acestor procese în formarea mentalităţilor antiteroriste*, la rolul lor în maturizarea şi consolidarea reacţiunii antiteroriste, imaginaţia globală a Terorii, aşa cum era ea difuzată, devine interesantă, chiar în dezmăţul ei. Michelet a ştiut să expliciteze care a fost impactul proceselor asupra opiniei publice: „A fost un imens poem dantesc care, din cerc în cerc, a coborât Franţa în aceste infernuri rău cunoscute chiar de către cei care le străbătuseră. Au fost revăzute şi parcurse regiuni sinistre, acest mare pustiu al Terorii, această lume de ruine şi de vedenii. Mase de oameni care nu se interesau deloc de dezbaterile politice au fost pasionaţi de aceste procese. Bărbaţii, femeile şi copiii, toţi, de la cel mai mic până la cel mai mare, au visat înecurile, au văzut Loara înceţoşată noaptea, au auzit strigătele celor care se

---

2. versiunea din Journal du soir (versiunea Gallety); 3. versiunea scurtată din Moniteur, 4. versiunea publicată la văduva Toubon {op. cit.). Pentru necesităţile studiului de faţă, ni s-a părut inutil să scoatem în evidenţă divergenţele, mai mult sau mai puţin importante, dintre aceste dări de seamă. Astfel, pentru a simplifica notele, ne vom mulţumi în continuare să indicăm între paranteze numele martorului (sau al acuzatului) a cărui depoziţie o cităm.

scufundau încet.”[108]

Impactul dezvăluirilor privitoare la Teroarea din Nantes rezulta atât din mărturiile despre „groaza la ordinea zilei”, cât şi de nimicurile „Terorii obişnuite”. Într-adevăr, la tribune s-a făcut auzită relatarea „măsurilor forte” care au determinat particularitatea cumplită a Terorii din Nantes: înecurile, miile de execuţii, adesea fără judecată şi foarte brutale faţă de femei şi de copii; dar şi banalitatea unei represiuni obişnuite în toate regiunile Franţei: temniţele suprapopulate, deturnările de fonduri şi sumele cerute de comitetele de supraveghere de la „suspecţi” (sau de la cei care nu erau decât „suspecţi de a fi suspecţi”) cu prilejul cererii unui certificat de civism, taxele revoluţionare abuzive, mici furtişaguri (câteva sticle de vin) în timpul unei „vizite la domiciliu”, care presupunea fireşte o scotocire atentă a pivniţei etc. Dar, printr-un ciudat joc de oglinzi, împilările, abuzurile, jignirile inerente Terorii de fiecare zi pe care o îndurau toţi erau dintr-odată sporite parcă de relatarea concomitentă a atrocităţilor din Nantes. „Măsurile forte” le dădeau o altă semnificaţie, măreau teama şi sentimentul pericolului şi, drept urmare, şi ura. Teroarea din Nantes scotea în evidenţă faptul că cea mai mică persecuţie şi oprimare putea să nu fi fost decât anticamera morţii prin înec sau împuşcare. Toţi cei care, fiind membri ai comitetelor revoluţionare de oriunde ar fi ele, nu au putut rezista

108 Michelet, op. cit., pp. 102-103. Ca şi cum ar fi fost fascinat de acest personaj, care îmbina republicanismul cu cruzimea, Michelet foloseşte diverse formule pentru a-1 descrie: „Carrier a fost spectrul baroc, ciudat şi sinistru care impresionează“, ibid., p. 103, nota 1. în aceleaşi pagini, Michelet evocă efectele altor procese împotriva „teroriştilor“, dar acordă o atenţie deosebită procesului lui Carrier şi al Comitetului revoluţionar.

ispitei de a avea un profit, chiar minor, de pe urma puterii lor sau de a-şi arăta trufia faţă de „bogaţi” şi de „acaparatori”, nu se înfăţişau oare de aici înainte ca nişte călăi potenţiali, nişte Carrier virtuali? Astfel, lunga poveste despre Teroarea din Nantes, care se depăna zi de zi în faţa tribunalului, stârnea groaza faţă de abuzurile comise în alte părţi, apoi, curând după aceea, prin identificarea tuturor acelora care nu fuseseră loviţi decât în averea sau în libertatea lor cu martirii din Nantes, provoca repulsie pentru toată Teroarea.

Mii de pagini au consemnat depoziţii, adesea repetitive, reluând aceleaşi fapte. Dar, de la o depoziţie la alta, se adaugă amănunte, se supralicitează chiar, pe măsură ce teama dă înapoi, ce toţi se eliberează de frică în goana după senzaţional, pe măsură ce creşte ura şi dorinţa de răzbunare. Mai multe depoziţii se remarcă prin acumularea de orori pe care martorii pretind că le-au văzut sau, mai des, despre care aflaseră din auzite. Mărturiile directe se confundă, de altfel, prea adesea, cu zvonurile şi cu ceea ce se ştie din auzite. Din ansamblu pot fi desprinse câteva reprezentări globale ale Terorii şi teroriştilor, care trasează liniile de forţă ale imaginarului antiterorist.[109]

109r evoluţionar; 8. Louis Naud, în vârstă de 35 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, dogar, membru al Comitetului revoluţionar; 9. Antoine-Nicolas Bolognie, în vârstă de 47 de ani, născut la Paris, domiciliat la Nantes, membru al Comitetului revoluţionar; 10. Pierre Gallon, în vârstă de 42 de ani, născut şi domiciliat la Nantes, rafinator; 11. Jean-François Durassier, în vârstă de 50 de ani, născut şi domiciliat la Nantes, intermediar pentru descărcarea navelor venind de la Saint-Domingue; 12. Augustin Bataille, în vârstă de 46 de ani, născut la Charité-sur-Loire, pânzar, cu domiciliul în Nantes; 13. Jean-Baptiste Jolly, în vârstă de 50 de ani, născut la Angerville-la-Martel, departamentul Seine-Inférieure, topitor de aramă, domiciliat în Nantes; 14. Jean Pinard,

Două imagini care capătă valoare de simbol rezumă ele singure Teroarea din Nantes. Prima este Loara însângerată, plină de leşuri, revărsându-şi valurile otrăvite: „Apele Loarei vor curge de-a pururi însângerate, iar marinarul străin nu va coborî decât înfiorându-se pe malurile ei acoperite de osemintele victimelor sugrumate de barbarie, pe care valurile indignate le vor fi aruncat la ţărm". În timpul proceselor, această temă a revenit neîncetat, îmbogăţită cu amănunte din ce în ce mai înfiorătoare. „Confirm că am văzut pe malurile Loarei trupuri goale de femei aruncate de fluviu la mal; am văzut mormane de cadavre de bărbaţi mâncate de câini sau de păsări de pradă; am văzut în bărci scufundate cadavre legate şi pe jumătate acoperite de apă" (depoziţia femeii Laillet). Şi, ca semn suprem al indignării unei Naturi rănite, fluviul aruncă trupurile la ţărm. „Am văzut malurile Loarei acoperite de leşuri; am văzut la mal cadavre de copii de şapte-opt ani; am văzut cadavrul unei femei goale care încă îşi strângea copilul în braţe; am văzut trupuri goale de fete şi băieţi" (mărturia lui Lambert, sculptor din Nantes)., Am văzut pe malurile Loarei, până la Paimboeuf, o mulţime de cadavre, dintre care multe femei goale, pe care municipalităţile din localităţile riverane au fost nevoite să le îngroape" (depoziţia lui Baudet, constructor de nave). În forma sa cea mai stereotipă, imaginea este reluată şi consemnată în celebra carte a lui

Prudhomme despre atrocităţile Terorii, care, timp de câteva generaţii, a hrănit memoria colectivă. „Un om demn de încredere a afirmat că, mult timp şi pe o întindere de

---

în vârstă de 26 de ani, născut la Christophe-Dubois, departamentul Vandeea, domiciliat la Petit-Marc, departamentul Loire-Inférieure. Ultimii cinci erau comisari ai Comitetului revoluţionar. Cf. Acte d'accusation... AN W 493, nr. 479, placheta nr. 3.

optsprezece leghe, Loara era, de la Saumur şi până la Nantes, *roşie de sânge*. Cu apele umflate de mulţimea cadavrelor purtate de valurile ei, ea ducea spaima până în ocean; dar, deodată, o maree puternică împinge înapoi până sub zidurile oraşului Nantes aceste înfiorătoare monumente ale atâtor cruzimi. Toată întinderea fluviului este acoperită de mădulare plutind ici şi colo, pe care peştii lacomi le sfâşie, bătându-se între ei. Ce spectacol pentru locuitorii oraşului, care se feresc să mai folosească apa şi peştii."[110] Cealaltă imagine este aceea a unui oraş de 80.000 de locuitori, complet terorizat, încăput pe mâinile unei bande de „băutori de sânge" şi de hoţi, unde drojdia populaţiei se răzbuna pe oamenii cumsecade. Frica s-a lăsat asupra oraşului ca o mantie de plumb. „Nu putem s-o repetăm îndeajuns, teroarea era la ordinea zilei; oraşul a căzut în cea mai apăsătoare stupoare; cel care se credea nevinovat seara nu era sigur că va fi socotit tot astfel a doua zi; ar fi greu să zugrăveşti în cuvinte neliniştea, îngrijorarea mamelor, a soţiilor când auzeau huruitul trăsurilor în cartierele lor, la ora opt seara; li se părea că ele şi soţii lor vor fi smulşi din case pentru a fi aruncaţi în temniţă. Aceasta era deznădejdea care domnea la Nantes, iar Carrier şi Comitetul erau singurii vinovaţi" (depoziţia lui Lahenette, medic la spitalul din Nantes). Numărul persoanelor arestate este „incalculabil": „Comitetul a îndreptat cercetările arbitrare şi abuzive în special împotriva talentelor, cinstei şi bogăţiei" (acelaşi martor);

110 L.M. Prudhomme, Histoire générale et impartiale des erreurs, fautes et crimes commis pendant la Révolution française à dater du 24 août 1787, Paris, anul V, vol. VI, pp. 337-338. Prudhomme vorbeşte de 100 000 de victime ale lui Carrier, număr la care se ajunge ,,printr-un calcul aproximativ, înglobând închisorile, bolile“ etc. Dar Nantes era un oraş cu 80 000 de locuitori.

„Comitetul din Nantes i-a aruncat în temniţă aproape pe toţi cei care aveau avere, talent, virtute şi omenie. El încuviinţase ceea ce se numea în oraş *sabrade*: acest soi de execuţii se referă la un număr de şapte-opt prizonieri care ieşeau de la Comitet pentru a fi duşi la Entrepôt. Escorta, găsind că e târziu şi că drumul este prea lung, i-a masacrat pe aceşti nefericiţi sub ferestrele Comitetului” (depoziţia lui Georges Thomas, agent sanitar). În acest oraş, încremenit de spaimă şi neîndrăznind să se plângă, împuţit de duhoarea cadavrelor, activitatea portuară şi comercială din care trăiau locuitorii era paralizată. „Cinstea, virtutea, talentul şi averea erau proscrise, iar virtutea a fost sugrumată de crimă. După principiile unor Hébert, ale unor Chaumette, ale unor Roussin, ale unor Robespierre şi ale altor *vandalişti*, era ucis comerţul pentru a fi subjugată Franţa” (depoziţia lui Villemin, comerciant la Nantes) [111].

Fluviul umflat de cadavre trezeşte în minte imaginea *înecurilor*. Descoperirea lor a fost unul din marile momente ale proceselor. Înecurile rezumau ele singure atrocităţile Terorii. Actul de acuzare al Comitetului constata că nu existau „probe materiale despre o execuţie

111 Unul dintre acuzaţi, Bachelier, a încercat, la începutul procesului, să justifice politica de represiune. Ea comporta măsuri preventive şi îşi propunea să-i mobilizeze pe sanculoţi împotriva „bogaţilor“. (Cu privire la acest ultim punct, Bachelier foloseşte o terminologie: „clasa bogaţilor“, „capitalişti“ etc. care merită să fie reţinută): „Carrier nu înceta să spună că bogaţii sprijină războiul din Vandeea; că acaparatorii erau în cârdăşie cu ei; că cei bogaţi nu dădeau nici un ajutor celor săraci; că Nantes era un focar contrarevoluţionar... Toată clasa bogaţilor era suspectă în împrejurările grele în care ne aflam; a trebuit deci să lovim atât în cel care putea să facă rău, cât şi în cel care avea puterea şi dorinţa de a face rău. în acest timp au fost arestaţi însă puţini patrioţi; am pedepsit cu asprime în special clasa foştilor nobili şi preoţi, pe capitaliştii care nu voiau să facă nimic pentru patrie; dar adevăraţii sanculoţi au fost cruţaţi.“

de acest fel”, dar, se adăuga, „există mărturia mai multor acuzaţi care, chinuiţi de remuşcări, au fost nevoiţi să declare că fuseseră de la *patru la opt* înecuri”. Estimările cu privire la numărul de înecuri şi de înecaţi diferă de la o depoziţie la alta, de la un martor la altul: 4.000 de tâlhari înecaţi şi 7.500 împuşcaţi la cariera Gigant (depoziţia lui François Coron, soldat din compania Marat); trei-patru înecuri în timpul cărora au pierit 9.000 de victime (după depoziţiile lui Afilié cel tânăr, marinar dulgher, care a participat la construirea gabarelor, şi a lui Moutier, fierar din Nantes, care spune că a văzut „toate înecurile” ce avuseseră loc în cartierul lui); „23 de înecuri şi nenumărate victime”, după Phelippes-Tronjolly; Lamberty şi Carrier s-ar fi lăudat cu meritele lor, spunând că „2 800 au şi trecut prin baia naţională” (depoziţia lui Martin Naudille, fost inspector al armatei din vest). Tribunalul nu se străduieşte să verifice aceste date, fie şi numai prin confruntarea martorilor. Pentru istorici, aceste estimări contradictorii pun probleme inextricabile; pentru contemporani, prevala imaginea globală şi oroarea inspirată de crimă, imaginea acelor gabare scufundate cu încărcătura lor de femei, copii, preoţi şi „briganzi”.

A vorbi despre înecuri înseamnă neapărat a vorbi despre „căsătoriile republicane”, imagine care şi-a lăsat durabil amprenta asupra memoriei colective. Reproduse în nenumărate gravuri, începând cu anul III, „căsătoriile republicane” aveau de ce să înfierbânte minţile; ele au devenit simbolul ororii înecurilor. Încă din prima zi a procesului Comitetului se vorbeşte despre „căsătoria republicană”, numită şi „căsătoria revoluţionară”, ca despre „ultimul rafinament de cruzime”. „El consta în a lega de subsuori un tânăr gol de o tânără, şi a-i arunca astfel în apă” (depoziţia lui Lahenette, medic la Charité, în

Nantes), în cursul procesului, descrierea a revenit de mai multe ori în mai multe variante: călăii percheziţionează bărbaţii şi femeile şi, goi, îi leagă câte doi de braţe şi de încheieturile mâinilor, apoi sunt urcaţi în barcă, unde sunt loviţi cu „bâte mari” şi împinşi în Loara; asta se numeşte „căsătorie civilă” (depoziţia lui Thomas, agent sanitar; el reproduce relatarea unui luntraş beat, care ar fi asistat la acest măcel). După o altă versiune, „căsătoriile republicane” nu arătau numai cruzimea, ci şi perversitatea călăilor care se desfătau cu ceea ce era obscen şi scabros. „Am auzit vorbindu-se despre aceste căsătorii republicane care se oficiau legând un bătrân de o bătrână sau un tânăr de o tânără; erau lăsaţi în această poziţie timp de o jumătate de oră, goi de tot; li se dădeau câteva lovituri de sabie în cap şi apoi erau aruncaţi în apele Loarei” (depoziţia lui Fourrier, directorul azilului revoluţionar). Este mai degrabă îndoielnic ca aceste „căsătorii republicane” să fi fost practicate în mod sistematic. Nicio grosolănie, nicio cruzime nu este exclusă în timpul înecurilor, dar toate aceste relatări despre „căsătoriile republicane” se întemeiază pe vorbe auzite şi nicidecum pe spusele unor martori oculari sau pe mărturisirile făptaşilor. Se pare că represiunea şi jafurile teroriste cereau ca victimele să fie neapărat dezbrăcate şi aruncate două câte două pentru ca moartea să-i secere pe locuitorii oraşului Nantes cu un întreg cortegiu de obscenităţi şi perversiuni.

„Măsurile forte” nu se mărginesc la înecuri. Dacă victimele nu dispăreau în Loara, atunci sfârşeau în gropile comune (mai ales cele săpate în carierele Gigant din apropierea oraşului). Victimele, mai ales prizonieri vandeeni, au fost executate acolo prin mijloace, ca să spunem aşa, mai „clasice”, mai puţin spectaculoase: ghilotina sau armele de foc. În timpul proceselor se

vorbeşte relativ puţin despre „ghilotinări”, deoarece victimele fuseseră condamnate după o procedură juridică, fie ea şi sumară. Iar cazurile lor erau de competenţa Tribunalului Revoluţionar, nu a Comitetului revoluţionar. Ideea de a folosi înecul s-a născut din pricina relativei încetineli a Tribunalului; mai mulţi martori vorbesc despre accesele de furie ale lui Carrier la adresa Tribunalului, ordinele lui de a grăbi judecata şi de a ghilotina mai repede, fără multe „chiţibuşuri” judecătoreşti. împuşcarea în masă a prizonierilor vandeeni, luaţi în timpul luptelor, cu arma în mână, permitea uneori să fie lichidate mai mult de 200 de persoane într-o zi, după simpla înregistrare a identităţii lor de către comisia militară a lui Bignon; totuşi ele au stârnit mai puţină indignare decât înecurile.[112] Citind depoziţiile martorilor, s-ar putea crede că oraşul accepta măcelărirea prizonierilor, respectând o legalitate redusă la cea mai simplă expresie. E adevărat, nimeni nu îndrăznea să conteste acest simulacru de legalitate, căci ar fi însemnat să denunţi Convenţia care decretase această procedură expeditivă. În audieri s-a revenit mai ales

112f rumoase din mâinile unor americani care le-au arestat şi le insultă în fel şi chip. I se dau mai mulţi oameni care se duc la reşedinţa negrilor de unde se aud gemetele captivelor. Femeile cer într-un singur glas să fie duse de acolo. «Sunt sclavele noastre, spun americanii, la cererea noastră; le-am câştigat cu sudoarea trupului nostru şi nu ni le veţi putea lua decât dacă treceţi peste cadavrele noastre...» Lupta era gata să înceapă când forţa armată, din prudenţă, preferă să se retragă [...] Două zile după acest eveniment, americanii, săturându-se fără îndoială de captivele lor, le trimit înapoi; una dintre aceste nefericite fusese obligată să suporte apropierea a vreo sută de bărbaţi; căzuse într-o stare de prostraţie şi nu mai putea să meargă. Câteva zile după aceea, aud împuşcături; întreb ce se întâmplă; mi se răspunde că sunt împuşcate femeile americanilor“ (depoziţia lui J. Commerais, negustor de oglinzi). Nu se face nici o menţiune cu privire la acest episod sau la alt caz analog în celelalte depoziţii.

asupra nerespectării acestei fragile legalităţi revoluţionare şi asupra cazurilor flagrante de arbitrar şi sălbăticie în represiune. Astfel, în tot timpul proceselor este vorba de un grup de 80 de călăreţi vandeeni care, după înfrângerea de la Savenay, veniseră la Nantes cu intenţia de a se preda şi de a depune armele. Or, Carrier dăduse personal ordin să fie împuşcaţi fără judecată. Nu era decât un episod printre atâtea alte atrocităţi, dar el căpăta o mare importanţă pentru că mai multe mărturii coincideau (deşi, după unele spuse, Carrier ordonase să fie executaţi până la 500 de călăreţi) şi Carrier făcuse imprudenţa să semneze el însuşi ordinele de execuţie. Convenţia a trimis un curier extraordinar la Nantes ca să le aducă, şi aceste liste au constituit o piesă de dosar de o importanţă capitală.

Cazul acestor vandeeni s-a înscris, de altfel, într-un context mai larg, adesea invocat în timpul audierilor. Toate atrocităţile nu însemnau oare, de fapt, continuarea războiului din Vandeea, în ciuda tuturor victoriilor republicane? Carrier a fost acuzat că a prelungit războiul printr-o represiune atât de sălbatică încât i-a împiedicat pe vandeeni să capituleze.

„După afacerea de la Savenay am văzut patru soldaţi de-ai noştri aducând un mare număr de călăreţi briganzi; i-am auzit pe aceştia mărturisindu-şi greşelile, arătând cele mai vii păreri de rău şi învoindu-se să se predea cu condiţia să le fie cruţată viaţa… Dacă aveau să fie iertaţi ei, şi cei care erau în Vandeea, se angajau să-i aducă legaţi pe şefii lor şi să convingă majoritatea comunelor lor să se strângă sub drapelul Republicii. Dacă nişte propuneri atât de avantajoase ar fi fost acceptate, nu s-ar mai vorbi despre Vandeea; dar oamenii aceştia sângeroşi, complici ai despoţilor, nici nu se gândeau să-şi dea încuviinţarea la nişte măsuri care i-ar fi lipsit de puterile cu care erau

investiţi… De aceea, mi-a fost dată durerea de a vedea cum sunt măcelăriţi, împuşcaţi fără milă cam o sută de briganzi din aceştia… şi această crudă execuţie a avut loc a doua zi după sosirea acestor oameni rătăciţi, încălcându-se declaraţiile prin care li se făgăduia siguranţă şi protecţie” (depoziţia lui Girault, fost avocat, fost membru al Adunării constituante).

Acuzatul Naud a completat depoziţia de mai sus; el îi transmisese într-adevăr lui Carrier această ofertă de capitulare: „Îmi îngădui să cer îndurare pentru fraţii noştri înşelaţi de nişte fanatici şi contrarevoluţionari”. „Ei, fir-ar să fie! strigă Carrier, nu vedeţi că-i o capcană? Nu vă cunoaşteţi meseria; vă lăsaţi înşelaţi de o supunere aparentă; vor să tulbure oraşul. Sunteţi nişte laşi, nişte netrebnici care nu ştiţi să înfruntaţi duşmanul. Nicio îndurare, toţi sceleraţii ăştia trebuie împuşcaţi”.

Ororile represiunii din Vandeea sunt pomenite în fiecare zi: locuitorii din Bouquenay şi cătunele din jur sunt convocaţi sub pretextul că li se vor da certificate de civism şi sunt împuşcaţi (depoziţia lui Renet, comandant de batalion); cadavre de femei împuşcate zăceau grămadă timp de mai multe zile, iar „canibalii” le numeau, râzând, „Muntele” (depoziţia lui J. Delamarre, casier general pentru cheltuielile publice în departamentul Loire Extérieure; depoziţia lui Bourdin, fierar la Nantes). Închisorile, dacă nu cumva deţinuţii erau scoşi de acolo pentru a fi înecaţi sau împuşcaţi, erau adevărate locuri de îngropăciune. „Primind ordin de la comisia militară să mă duc să constat care dintre femeile închise la Entrepôt erau însărcinate, am găsit un mare număr de cadavre împrăştiate ici şi colo; am văzut copii care mai răsuflau sau înecaţi în hârdaie pline cu excremente. Trec prin săli imense; înfăţişarea mea le înfioară pe femei: nu vedeau alţi

bărbaţi în afară de călăii lor... Am constatat că treizeci dintre ele erau însărcinate, mai multe în lima a şaptea sau a opta; după câteva zile vin să le văd pe aceste femei... V-o spun cu inima zdrobită de durere, aceste femei nenorocite fuseseră aruncate în valuri! Tabloul este sfâşietor, el întristează întreaga omenire; dar trebuie să dau seamă în faţa tribunalului, în chipul cel mai fidel, de tot ceea ce ştiu” (depoziţia lui Thomas, agent sanitar).

Focalizarea asupra acuzaţilor şi, în general, a agenţilor Terorii, a urii pe care procesele o dau la iveală interzice orice motivaţie ideologică: foarte rare sunt depoziţiile care le recunosc, cu titlul de circumstanţe atenuante, „sentimente revoluţionare exagerate” sau care îi socotesc nişte suflete rătăcite. În schimb, acuzaţii invocă „intenţiile lor revoluţionare”, admiţând că au fost înşelaţi. Miza este mare: Tribunalul este chemat să hotărască ţinând seama de „clauza intenţională”, de motivaţiile revoluţionare sau contrarevoluţionare ale actelor incriminate. Dar problema nu este, după cum se poate constata, numai juridică. Dincolo de atacurile şi acuzaţiile la persoană, se schiţează un fel de portret colectiv al tuturor acuzaţilor şi, ca urmare, al personalului terorist. Deosebirile individuale se şterg şi se contopesc în imaginea globală a unei bande de sceleraţi, a unor „băutori de sânge”, a unor „canibali” care terorizează fără scrupule tot oraşul. Singurele lor motivaţii păreau să fi fost ura, cruzimea, lăcomia şi alte patimi dintre cele mai odioase. Călăi, ei erau în primul rând nişte nemernici fără pereche, nişte hoţi şi nişte escroci. Nu i-a chemat Revoluţia; dimpotrivă, ei au chemat Revoluţia, mânaţi de setea de a pune mâna pe putere, de a se îmbogăţi şi de a-şi satisface patimile cele mai josnice. Actul de acuzare făcea de la început un astfel de portret:

„Sub masca patriotismului, ei au cutezat să comită toate fărădelegile; au ucis virtutea pentru a încununa crima; cu bună ştiinţă, au făcut tot felul de delapidări... Aceste fiinţe imorale sacrificau onoarea şi cinstea pentru pasiunile lor, vorbeau despre patriotism, dar îi înăbuşeau vlăstarele cele mai preţioase... Departe de a stinge şi de a nimici un război blestemat care sfârteca pieptul patriei, ei aţâţau focul prin cruzimile lor; serveau planurile perfizilor noştri duşmani, care, pentru a ne subjuga, au recurs la tot ce îi îndeamnă josnicia; neputându-i ataca frontal pe republicani, ei îi caută în rândurile lor pe sclavii ticăloşi, care ascund sub masca patriotismului sufletul cel mai scelerat şi inima cea mai coruptă."[113]

Acuzaţii nu sunt decât partea vizibilă, care a fost demascată o dată pentru totdeauna, a unei vaste asociaţii de răufăcători. Dovada că este aşa stă în faptul că, în cursul sesiunilor Tribunalului, mai mulţi martori vor fi demascaţi şi arestaţi; Carrier, deşi demascat ca instigator la înecuri, la execuţii fără judecată şi la alte atrocităţi, nu ia loc pe banca acuzaţilor decât la 7 frimar, adică patruzeci şi două de zile după începerea procesului Comitetului revoluţionar.

Imaginea „teroriştilor", larg difuzată de limbajul politic termidorian, este confirmată de depoziţiile martorilor. *Băutori de sânge, canibali*: nu sunt numai epitete şi metafore; se credea că acuzaţii ar fi băut într-adevăr sânge şi s-ar fi purtat ca nişte canibali. Depoziţiile

---

113 Actes d'accusation..., op. cit. Este inutil să insistăm asupra consecinţelor penale ale acestei caracterizări în care morala se îmbină cu politica. Departe de a fi revoluţionari, aşa cum pretind, acuzaţii ar fi contrarevoluţionari, în slujba „duşmanilor", aliaţi cu vandeenii. în felul acesta, „clauza intenţională" nu i-ar mai privi. Vom reveni asupra identificării „teroriştilor" cu agenţi de-ai lui Pitt şi din Koblenz.

aduc exemple remarcabile cu privire la ştergerea fruntariilor dintre amintirile Terorii din Nantes şi fantasmele care frământă profund spiritele traumatizate. Nu vom cita decât câteva exemple din aceste produse ale imaginaţiei colective.

François Caron, fost procuror, soldat în compania Marat, depune o mărturie zguduitoare despre pregătirile înecurilor din noaptea de 24 spre 25 frimar, de la Bouffay, unde se duseseră cu ceilalţi soldaţi din companie. La această mărturie se adaugă ceea ce ştia din auzite, zvonurile care umblau în oraş: „Mi s-a spus că au smuls rodul din pântecele unei femei gata să nască, că a fost înfipt în vârful unei baionete şi a fost aruncat în apă”. La rândul lor, „teroriştii”, vorbind despre atrocităţile comise de vandeeni, evocă imagini asemănătoare: femei spintecate, tot atâtea acte de barbarie dovedind dorinţa de a nimici până şi pe urmaşii virtuali ai duşmanului. Relatările, imposibil de verificat, vădesc ura neîmpăcată care domnea de ambele părţi: duşmanul este înfăţişat ca făptuitorul celor mai barbare şi, în acelaşi timp, celor mai primitive acte de violenţă. Acelaşi martor afirmă că Goulin ar fi declarat de la tribuna societăţii populare: „Feriţi-vă să primiţi în rândurile voastre moderaţi, falşi patrioţi; nu trebuie să admiteţi printre voi decât *revoluţionari, patrioţi care au curajul să bea un pahar de sânge omenesc*”. Goulin a protestat în zadar că „i se otrăviseră cuvintele” şi că el nu voia decât să parafrazeze celebrele cuvinte ale lui Marat care declara că „ar fi vrut să se poată adăpa din sângele tuturor duşmanilor patriei”. Epitetul de *băutor de sânge* era exact, haita de duşmani ai speciei umane pe care o denumea şi-ar fi pecetluit unirea printr-un ritual încărcat de un simbolism secular, acela al sabatului şi pactului cu diavolul. Alte mărturii, alte acte simbolice:

Pinard povesteşte cum adusese, dintr-una din expediţiile lui împotriva vandeenilor, potire şi obiecte de cult; or, Carrier i-ar fi cerut să dea de băut din acest potir nu se ştie ce băutură misterioasă, reproşându-i în acelaşi timp că nu-i omorâse „pe toţi indivizii ăia”. Jean-Baptiste O’Sullivan, în vârstă de treizeci şi trei de ani, profesor de scrimă, numit de Carrier adjutant al garnizoanei din Nantes, depune ca martor în legătură cu înecurile de la Entrepot: Carrier i-ar fi declarat că cetăţenii din Nantes erau contrarevoluţionari şi că va aduce 150.000 de oameni pentru a-i extermina pe toţi locuitorii oraşului. Preşedintele îi pune însă o întrebare privitoare la propriile lui fapte: „Nu ai luat şi dumneata sânge, tăind gâtul briganzilor cu un cuţit a cărui lamă era foarte îngustă? Nu te-ai lăudat zicând: «Mă uitasem cu atenţie cum lucrează un măcelar; mă prefăceam că stau de vorbă cu aceşti briganzi; îi puneam să mişte capul şi să privească peştii; le tăiam gâtul cu cuţitul şi gata.»” Sala „se înfioară de groază”. O’Sullivan se dezvinovăţeşte spunând că, luând parte la războiul cu „briganzii” şi văzând atrocităţile pe care le comiteau, ar fi fost posibil ca „într-un acces de indignare” să fi spus „dacă aş pune mâna pe aceşti briganzi, i-aş spinteca pentru ca să-i răzbun pe fraţii mei... dar nu sunt în stare să iau sânge, aşa cum se spune aici, şi n-am putut să aud aceste lucruri fără să mă treacă fiori”. Este arestat pe loc şi trece pe banca acuzaţilor, alături de ceilalţi.

Un loc deosebit îi revine, în cadrul mărturiilor, companiei Marat. Ea dispunea de o putere foarte mare, aproape nelimitată. „Compania avea dreptul de a face vizite la domiciliu, de a încarcera, dacă socotea că este cazul, fără avizul Comitetului”. Comitetul îi dădea companiei Marat o simplă listă, aceasta se deplasa la

indivizii indicaţi şi îi arunca în închisoare pe baza unor simple note sau îi arunca în stradă „numai pe baza unor simple bănuieli”. Soldaţii din compania Marat erau, ca să spunem aşa, elementul de legătură între „măsurile forte” şi Teroarea de zi cu zi: împreună cu membrii Comitetului, ei executau înecurile, dar îi furau şi jefuiau în aceeaşi măsură pe „bogaţi”. îi storceau de bani pe notabilii din oraş, ameninţându-i că-i trimit la Entrepot, de unde nu mai ieşea nimeni decât pentru „a bea cana cea mare”; puneau sigiliu pentru ca apoi să jefuiască locuinţele şi prăvăliile. Pentru a comite atâtea crime, trebuiau să se asocieze fiinţele cele mai imorale.

„O companie, zisă a lui Marat, alcătuită fie de Comitet, fie de reprezentantul Carrier, companie compusă din oameni mârşavi, ca să spunem aşa, haznaua oraşului Nantes, era unealta credincioasă a barbariei Comitetului; aceşti oameni, pe fruntea cărora era întipărită pecetea reprobării, îşi făcuseră mulţi partizani; la Nantes, practicau opresiunea cea mai tiranică şi-i ponegreau după bunul lor plac, în ochii despoţilor investiţi cu dreptul de viaţă şi de moarte, pe cetăţenii cinstiţi care aveau nenorocirea să nu le fie pe plac agenţilor supremi ai Comitetului.”[114]

Comitetul revoluţionar ar fi recrutat această companie după criterii specifice. Cei mai nelegiuiţi erau admişi, iar la fiecare numire Goulin ar fi întrebat: „Nu se găseşte vreunul şi mai scelerat, căci ne trebuie astfel de oameni pentru a-i pune cu botul pe labe pe aristocraţi... Iată ce frumoşi sunt...; există alţii mai nemernici” (depoziţia lui Phelippes-Tronjolly; interogat de preşedinte,

---

114 Bulletin du Tribunal révolutionnaire..., procesul celor 94 de nantezi, p. 162 (rezumatul mai multor depoziţii); cf. şi H. Wallon, Histoire du Tribunal révolutionnaire, op. cit., vol. V, pp. 360-361.

Goulin neagă categoric aceste acuzaţii, considerându-le „neverosimile”: el fusese primul care propusese să se supună la vot alegerea candidaţilor şi îi eliminase pe câţiva dintre aceştia). Ca şi cum acest mod de recrutare nu era o chezăşie suficientă, soldaţii din compania Marat ar fi depus un jurământ special: „Am văzut un afiş cu titlul *Jurământul lui Marat*. Afişul era conceput în termeni care îi înfiorau pe toţi cetăţenii cinstiţi. Prin acest jurământ, se legau să renunţe la prietenie, la legăturile de rudenie, la frăţie, la dragostea de părinţi şi de copii; erau nesocotite sentimentele cele mai curate care fac cinste naturii şi corpului social” (depoziţia lui Lamarie, sculptor şi funcţionar municipal la Nantes; textul acestui afiş, prezentat mai târziu la proces, îndemna, servindu-se de retorica şi emfaza revoluţionară, la devotament faţă de patrie şi revoluţie, dincolo de orice interes particular). „Sceleraţi, ei erau cu toţii şi nişte *vandali*, oameni inculţi şi neştiutori de carte, care urau artele şi telentele. Desigur, *Pierre* Chaux, unul dintre şefii Comitetului, a găsit de cuviinţă să-şi schimbe numele în *Socrate* Chaux; ar fi făcut mai bine să semneze *Scelerat* Chaux” (depoziţia lui Bo, reprezentant al poporului). Soldaţii din compania Marat „sfărâmau tablouri superbe; nu l-au cruţat decât pe acela care reprezenta moartea; ei spuneau [prizonierilor] cu o ironie crudă: *Contemplaţi acest tablou*! spunându-le în acelaşi timp prizonierelor că *sunt bune să bea cana cea mare*” (depoziţia văduvei Mallet, vânzătoare de tutun: ea s-a mai plâns şi că, sub pretextul unei rechiziţii, i se furaseră aur, argint şi 700 de livre în asignate). Goulin şi Pinard sunt acuzaţi că au semnat un ordin a cărui executare a permis să se extorcheze mai bine de 3.000 de livre argint, bijuterii şi ceasuri familiei Labauche (condamnată la închisoare, deoarece avea copii despre care se credea că

emigraseră). Pinard nu neagă că-i arestase pe membrii familiei care-i fuseseră semnalaţi ca „briganzi” şi nici că păstrase o parte din bani cu acordul Comitetului, dar respinge cu indignare acuzaţia că ar fi semnat ordinul de rechiziţie. Dovada că nu era vorba decât de o calomnie este că el nu ştie nici să citească, nici să scrie (depoziţia lui Guignon şi a lui Pinard în afacerea Labauche).

Cazul unui oarecare Dheron, „tăietorul de urechi”, rezumă poate cel mai bine jocul încurcat dintre faptele reale, macabre şi atroce, şi fantasmele cărora le dau naştere. În audierea din 1 frimar, cetăţeana Laliet cere Tribunalului să fie audiată ca „să facă o declaraţie importantă”. Într-adevăr, ea afirmă că, după înfrângerea vandeenilor, „un oarecare Dheron se prezintă la societatea populară cu *urechea unui brigand pe care şi-o prinsese la pălărie cu o cocardă*; *avea buzunarele pline de urechi şi-şi făcea o plăcere din a le da femeilor să le sărute*!”. Martora adaugă că mai are cunoştinţă şi de „alte întâmplări barbare” privitoare la „moralitatea acuzaţilor”, dar că nu îndrăzneşte să vorbească despre ele, de teamă că ar fi o lipsă de respect faţă de Tribunal. După ce a stârnit astfel curiozitatea, nu se lasă prea mult rugată şi-şi completează depoziţia. „Acelaşi Dheron avea *mâinile pline de organe genitale pe care, cu cruzime, le smulgea briganzilor, măcelărindu-i, şi apoi le arăta femeilor, jignindu-le privirile*”. Câteva zile mai târziu, Tribunalul procedează la audierea sus-numitului Dheron, inspector la manutanţă, ca... martor al acuzării împotriva lui Carrier. Într-adevăr, Dheron îl învinuieşte pe Carrier de anumite atrocităţi; aşa, de pildă, ar fi dat ordinul să fie împuşcaţi toţi comisarii delegaţi de alţi reprezentanţi în misiune şi care voiau să împartă hrana între Nantes şi alte oraşe. „Fir-ar să fie, vreau ca toate grânele din Vandeea să fie luate, să mi-i

împuşcaţi pe toţi indivizii ăştia!”, aceasta ar fi fost reacţia lui Carrier, care a refuzat totuşi să confirme în scris ordinul. Lui Dheron i se pun atunci întrebări despre propriile lui fapte, în timpul interogatoriului, destul de confuz, când intervin şi alţi martori, „se dovedeşte că Dheron *a venit la societatea populară cu urechi de briganzi şi cu organe genitale pe care le dădea femeilor să le sărute*”. El a mărturisit, de altfel, că dăduse ordin să fie omorâţi băieţi de treisprezece – paisprezece ani care păşteau oile. (în apărarea lui, Dhéron adaugă că adesea băieţii de această vârstă purtau la ei cartuşe şi spionau trupele republicane; de asemenea, şi-a pus în valoare curajul şi serviciile aduse în luptele împotriva „briganzilor”.) Tribunalul decide pe loc să-l aşeze pe banca acuzaţilor cu învinuirea de a fi comis atrocităţi şi omoruri puse în seama Comitetului revoluţionar. În sfârşit, Tribunalul va reţine în verdictul său vina de a fi omorât copii şi de „a fi purtat la pălărie, în public”... urechea unui om pe care îl ucisese (constatându-se în acelaşi timp că n-o făcuse „cu intenţie contrarevoluţionară”; ca atare el va fi achitat).

Spectacolul lui Dhéron, ucigaş de copii, purtând în public o ureche omenească la pălărie, ca pe un trofeu de vânătoare, este macabru şi înfiorător. A transforma această imagine în aceea a lui Dhéron silind femeile să sărute organele genitale smulse vandeenilor cere un întreg efort de imaginaţie morbidă, completat de altfel şi de zvonurile publice. Astfel, moartea şi cruzimea, sexualitatea şi perversiunea se împleteau inextricabil. Povestea lui Dhéron este un caz extrem, dar nu izolat; ar putea fi citate multe exemple în care se regăsesc aceleaşi elemente şi tendinţe ale unui imaginar morbid. În cursul procesului revin relatări despre „orgii” şi violenţă sexuală care şi-ar fi

putut găsi un loc în romanele „divinului Marchiz”. Astfel Robin, împreună cu un complice, un oarecare Lavaux, alt om de încredere al lui Carrier, ar fi urcat nişte prizoniere într-o barcă pentru „a-şi potoli poftele cu ele, după care le spintecau cu săbiile şi le înecau” (depoziţia lui Chaux, acuzat împreună cu Robin). Ucigaşii erau „foarte neruşinaţi cu femeile pe care le sileau să le facă toate plăcerile şi când le erau pe plac, ca răsplată pentru bunăvoinţa lor, le făceau marea favoare să le cruţe de înec. Unul dintre aceşti ucigaşi, obişnuit să găsească femei supuse, mi-a spus într-o zi: *Mâine noapte am să vin să te scol, am să-ţi spun că sunt Mandrin şi ai să-mi deschizi uşa*” (depoziţia Victoriei Abraham, văduva lui Pichot). Perrocheaux este învinuit că i-a cerut „fetei Brétonville să se supună poftelor lui neruşinate”; şi numai cu această condiţie îi făgăduia să-i elibereze tatăl (Perrocheaux a respins acuzaţia, susţinând că mama fetei venise ea însăşi să „i-o ofere şi că el respinsese propunerea spunându-i acestei cetăţene că necinstea numele de mamă” (depoziţiile Sofiei Bretonville şi cea a lui Perrocheaux). În mai multe rânduri este amintit cazul lui Lamberty, omul lui Carrier şi organizatorul înecurilor, care, după plecarea lui Carrier, fusese condamnat şi executat la Nantes pentru că scosese „o frumoasă contesă vandeeană şi pe camerista acesteia de sub o barcă” şi le salvase viaţa pentru „a profita de ele” (depoziţia lui Naud, coacuzat).[115]

115 Michelet vorbeşte pe larg despre acest episod, prezentându-1 în altă lumină. „Doamna, care era foarte bine cunoscută“ (dar nu-i spune numele) era „o vandeeană din suita reginei şi nu vorbea decât despre regină“. Or, Lamberty s-a îndrăgostit de ea şi, „om de acţiune“, a cutezat s-o salveze şi s-o ducă la el. Era „o poveste misterioasă de dragoste, de mândrie şi de pasiune“, căci, de fapt, „această fiinţă trufaşă nu se împotrivise să-l urmeze şi să trăiască prin el. Aducând moartea ca zestre, ea nu-i respinsese dragostea şi acceptase ca el să

Nu este de mirare că, în acest context, Carrier i-a întrecut pe toţi prin cruzimea, dezmăţul şi perversitatea lui. În tot cursul procesului, „orgiile” lui sunt menţionate atât de martori, cât şi de acuzaţi. La ordinele lui au fost scoase de la Entrepot fete care nu împliniseră şaptesprezece ani pentru a fi trimise la casa lui de la ţară, unde îşi făcuse un serai cu „victimele poftelor lui” (depoziţia lui Clairval, slujbaş la poştă). Cu alte femei pe care le rechiziţionase se deda „la cel mai ordinar desfrâu” şi la „orgiile cele mai respingătoare” (depoziţia lui Villemain, negustor la Nantes); se pare că ar fi dat, de asemenea, ordin să fie înecate vreo sută de prostituate (depoziţia lui Jean Drieux, rentier). Trei femei „trezesc poftele neruşinate ale lui Carrier... Face din ele victimele desfrâului lui şi, după ce s-a săturat de ele, le trimite la ghilotină” (depoziţia lui Phelippes-Tronjolly; chiar preşedintele a găsit de cuviinţă să-i atragă atenţia lui Tronjolly că „merge prea departe cu observaţiile şi îngrijorările lui”). Revine mereu povestea cu un ospăţ pe ambarcaţiunea olandeză pe care Carrier i-o dăruise lui Lamberty şi care servea la înecuri: Carrier ar fi dat acolo un splendid ospăţ cu 20 de tacâmuri, pentru cei care

moară pentru ea... A murit numai pentru ea. A avut această bucurie funebră de a o avea patruzeci de zile“ (Michelet, Histoire du dix-neuvième siècle, op. cit., pp. 115-116). Astfel, episodul „frumoasei contese“ se transformă într-o romantică poveste de dragoste, povestea unei pasiuni care învinge deosebirile sociale şi învrăjbirile politice. Michelet nu citează sursa care i-a stat la dispoziţie: să se fi folosit oare de relatările eruditului nantez Dugast-Matifeux, un republican înfocat, pe care l-a vizitat adesea în timpul şederii lui la Nantes? Michelet trece, de altfel, sub tăcere zelul şi isprăvile lui Lamberty din timpul înecurilor, dar îl ridică în slăvi pentru curajul lui fără seamăn în lupta împotriva vandeenilor şi pentru devotamentul lui faţă de Republică. Cf. ibid., pp. 117-118; cf. G. Martin, Carrier et sa mission à Nantes, op. cit., pp. 274—275.

organizau execuţiile (cu sau fără femei, după diferitele versiuni). Unul dintre aceştia, pe nume Legros, mai avea încă mustăţile roşii de sânge: se cântau cântece montagnarde; se bea în cinstea „feţelor bisericeşti care băuseră cana cea mare”. Lamberty îi înveselea pe comeseni povestind cum îi spintecase pe cei care izbutiseră să scape de la înec. Carrier în persoană ar fi dat citire acolo raportului trimis la Convenţie cu privire la înecarea preoţilor; se pare că ar fi strigat „Omoară! Omoară!” şi că ar fi povestit că niciodată nu simţise o plăcere mai mare decât atunci când se uita la feţele schimonosite ale preoţilor muribunzi (depoziţiile lui Jean Sandroc, şeful diviziei de transporturi; a lui Jean Gauthier, fabricant de cuţite, soldat în compania Marat, a lui Robin, coacuzat).[116]

Povestirile despre perversitatea lui Carrier au drept funcţie precisă conturarea, în imaginarul colectiv, a imaginii lui de *monstru*. Carrier întruchipează „măsurile forte” şi Teroarea de fiecare zi. El nu foloseşte decât cuvinte ca, 4 a dracu'”, „individ”; la întrunirea societăţii populare, îşi scoate sabia şi taie lumânările; nu ştie altceva decât „a omorî”, „a ghilotina”, „a zvârli în apă”, ca răspuns la toate plângerile. Martorii şi acuzaţii, membri ai Comitetului, îl acuză într-un glas pe Carrier pentru toate atrocităţile şi monstruozităţile Terorii la Nantes. „Carrier a rechiziţionat Teroarea, moartea, Loara, ghilotina şi contrarevoluţia”, exclamă Chaux, care întreabă: „Am numit oare un reprezentant al poporului ca să ucidem poporul?” Naud, un alt membru al Comitetului, declară: „Carrier în persoană a venit la Comitetul nostru ca să ne acuze că

116l a orele patru, amândoi aveau să plece împreună la Aux şi că o să aibă marea plăcere s-o facă să bea o ceaşcă de ceai cu apă“ (ibid., p. 165).

suntem contrarevoluţionari. Aveam cu toţii familii; Goulin nu avea, el era agentul şi unealta oarbă a lui Carrier, care l-a pierdut şi ne-a pierdut pe noi toţi". Goulin a cerut, la 1 brumar, în numele tuturor acuzaţilor, chemarea lui Carrier în faţa judecăţii. „Omul care ne-a înfierbântat minţile, ne-a condus mişcările, ne-a stăpânit părerile ca un despot şi ne-a impus toate acţiunile, s-a uitat senin la îngrijorările şi deznădejdea noastră. Nu, justiţia îl cere pe cel care, arătându-ne prăpastia unde, la glasul lui, ne-am aruncat orbeşte, este destul de laş ca să ne părăsească pe marginea ei; este esenţial pentru cauza noastră ca el să apară în faţa tribunalului". Prin aceste zvonuri, mărturii şi fantasmagorii, pe măsură ce se desfăşurau audierile, *persoana* lui Carrier se afla tot mai mult în centrul procesului Comitetului revoluţionar. Dar, spre sfârşit, procesul evoluează: nu mai era vorba de persoana, ci de *problema* Carrier.

Într-adevăr, Carrier fusese oare altceva decât elementul de legătură dintre Teroarea locală şi puterea centrală, Convenţia şi Comitetele ei? Din moment ce procesul permitea fiecăruia să vadă în Teroare toate nelegiuirile ale cărui victimă fusese, demontarea sistemului terorist amplifica, în termeni noi, problema răspunderii: urmărirea trebuia să se mărginească la toţi agenţii locali ai Terorii obişnuite, sau să cuprindă toţi foştii membri ai comitetelor, reprezentanţii în misiune, membrii Convenţiei – furieri şi emisari ai marii Terori naţionale?

Trebuia oare să se facă procesul Terorii din Nantes, sau procesul anului II, al Convenţiei şi deci al Revoluţiei?

UN PROCES INTENTAT REVOLUŢIEI?

„Teroarea fusese prima calamitate, o a doua calamitate care a pierdut Republica a fost procesul făcut

Terorii.”[117]

Aşa vorbea Quinet despre marile procese ale teroriştilor, îndeosebi cele ale lui Carrier şi Fouquier-Tinville, care nu sunt, după părerea lui, decât agenţi subalterni ai Terorii, simple „resorturi” ale „sistemului Terorii”. Cum trebuie înţeles cuvântul „calamitate”? Quinet, după cât se pare se apropia de poziţia apărată de Lindet în discursul său din ultimele zile ale anului îi ieşirea din Teroare ar fi trebuit să se facă *nu într-un spirit de revanşă*, şi, după formula forte a lui Quinet, trebuia „să fie decretată uitarea”[118].

Era oare cu adevărat posibil – din punct de vedere politic şi psihologic – să se iasă din Teroare, să fie zdrobită această „maşină” fără *a se spune în mod public adevărul despre Teroare*, fără a fi date în vileag realităţile ei hidoase? Şi, odată întredeschis dosarul Terorii iar libertatea presei asigurată, se putea oare să nu fie extins procesul Terorii? Istoricul nu este obligat să presupună o ieşire din Teroare fără procese ale teroriştilor, fără revanşă, ceea ce nu s-a întâmplat în realitatea pe care o studiază. Cel mult, va vedea în dorinţele şi regretele lui Quinet expresia complexităţii situaţiei căreia au trebuit să-i facă faţă urgent termidorienii şi pe care istoricii din secolul trecut au trebuit s-o explice. Am văzut care au fost marile etape ale demontării

Terorii şi cum această operaţiune a devenit un proces cu o logică proprie, aproape un angrenaj. Un moment-cheie în acest angrenaj a fost procesul lui Carrier, de vreme ce a-l continua însemna a face procesul *principiilor înseşi ale Terorii* şi al aplicării lor în cursul războiului din

117 E. Quinet, La Revolution, op. cit., p. 628.
118 Ibid.

Vandeea. De altfel, Carrier nu arunca vina numai asupra membrilor Comitetului revoluţionar din Nantes, acuzându-i că i-au încălcat ordinele şi directivele şi că s-au dedat, acţionând după capul lor, la fapte pe cât de cumplite, pe atât de arbitrare: el făcea apel la răspunderea Comitetelor Convenţiei şi la Convenţie, cea care îi încredinţase puterea nelimitată de care dispunea. Carrier afirma, în apărarea lui, că el nu făcuse altceva decât să aplice politica stabilită de Convenţie, conformându-se întocmai principiilor ei şi informând-o cu regularitate în legătură cu acţiunile lui. Riscul ca procesul intentat lui Carrier să se transforme într-un proces al Revoluţiei devenea evident, deoarece teroristul de la Nantes era, în ochii lumii, nu numai „monstrul" demascat în cursul procesului, ci mai era şi un iacobin foarte „energic". Să nu uităm că, după 9 termidor, Carrier rămâne reprezentant al poporului cu depline puteri în funcţia lui, care, prin definiţie, îndeplinea cerinţele de probitate, de virtute şi de patriotism; un membru al Convenţiei foarte activ: el îl atacă mai ales pe Tallien, cerându-i să dea explicaţii asupra „conspiraţiei" pe care o pusese la cale în 10 fructidor; propune să fie expulzaţi din Paris toţi muscadinii; cere deportarea tuturor aristocraţilor; intervine în dezbaterea referitoare la noua organizare a Comitetelor etc.; un iacobin militant care câştigă în importanţă şi joacă un rol de prim ordin în Societatea epurată. El se remarcă mai ales prin extremismul lui, prin luările sale de poziţie clare; propune excluderea din Societate a lui Tallien, Freron şi Lecointre, denunţă în mai multe rânduri „sistemul moderantist care se constituie", cheamă Societatea să se alăture în masă Convenţiei pentru „a o ajuta să zdrobească aristocraţia", protestează faţă de calomniile îndreptate împotriva iacobinilor şi îi îndeamnă să se unească pentru a-i combate

pe duşmani, face parte din comisia însărcinată să redacteze un mesaj al Societăţii, care să se inspire din faimosul mesaj al societăţii populare din Dijon, rosteşte ameninţări prea puţin voalate împotriva „aristocraţilor care încearcă să ridice capul”... Până la propriul lui proces, Carrier este în Convenţie un montagnard (sau, mai degrabă, face parte din *Crète*, cum încep să fie numiţi aceia, puţini la număr, care încă mai consideră că fac parte din Munte), iar în Societate un iacobin „înaintat”. Retrospectiv, personajul rămâne un personaj greu de caracterizat: el nu putea, chiar în planul cel mai individual, să nu fie transformat de misiunea lui şi, din *agent* al Terorii, să nu devină *produsul* ei.

Numele lui se întâlneşte peste tot: în dările de seamă ale şedinţelor Convenţiei şi ale întrunirilor iacobinilor şi, la sfârşit, în cele ale audierilor din Tribunalul Revoluţionar, trei rubrici care, în acea epocă, sunt alăturate în aproape toate ziarele; se vorbeşte fără încetare despre el în „grupurile” de la Tuileries şi de la Palais-Égalité; se publică despre el zeci de pamflete. Carrier se găseşte deci în miezul conflictelor şi manevrelor politice, polarizează pasiunile.

Convenţia se izbeşte curând de problema ridicării imunităţii parlamentare a lui Carrier (terminologia este oarecum anacronică). A doua zi după 9 termidor, ea îşi asigurase o protecţie juridică minimală pentru a preîntâmpina un nou 31 mai sau un nou 9 termidor; ea interzisese Comitetelor ei să-i aresteze pe reprezentanţii poporului fără acordul prealabil al Convenţiei; totuşi, nu precizase ce procedură trebuia urmată în cazul în care un reprezentant în misiune ar fi denunţat. Din 2 până în 7 brumar, ea defineşte anevoie această procedură. Dezbatere politică şi juridică ce vădeşte o neîncredere

generalizată – fiecare se teme, din cauza activităţii din timpul Terorii, ca procedura să nu se întoarcă împotriva lui – şi preocuparea de a se proteja împotriva „tiraniei” unui grup asupra Convenţiei. Procedura elaborată este deci relativ complexă: orice denunţ împotriva unui membru al Convenţiei trebuie mai întâi analizat de către cele trei Comitete reunite (al Salvării Publice, al Siguranţei Generale, al Legislaţiei). Dacă aceste Comitete, după ce l-au analizat, găsesc denunţul întemeiat, Convenţia trece la numirea, prin tragere la sorţi, a unei Comisii de douăzeci şi unu care, la rândul ei, analizează denunţul; apoi, dacă este necesar, propune Convenţiei să se pronunţe, prin vot nominal, dacă este cazul să accepte un decret de acuzare şi să cheme pe inculpat în faţa Tribunalului Revoluţionar. Procedura dă acuzatului garanţii legale, în primul rând dreptul de a-şi prezenta în mod public apărarea, în faţa Convenţiei. Discuţia asupra procedurii este aşezată, de la început, pe baze false – participanţii *ştiu* că este vorba de precizarea unor modalităţi care urmează să fie aplicate imediat la cazul Carrier, fără însă ca numele lui să fie rostit vreodată. Convenţia votează o lege care nu statuează asupra unui caz particular. Această atitudine legalistă stă mărturie progreselor înregistrate în strădania de a aduce într-adevăr „dreptatea la ordinea zilei” şi voinţei ferme de a merge înainte, de a deferi cazul Carrier Convenţiei şi, ca urmare, de a-l trimite în faţa judecăţii Tribunalului.[119]

Într-adevăr, pentru toţi cei care vor să amplifice „reacţia” antiiacobină, să demonteze aparatul Terorii, să-i pedepsească pe militanţii ei şi, *last but not least*, să-şi ia revanşa în deplină legalitate, cazul Carrier este un noroc nesperat. Convenţia voia să atingă mai multe ţinte cu o

119 Moniteur, voi. XXII, pp. 314-315; 361-367.

singură lovitură: să-l condamne pe reprezentantul în misiune Carrier pentru crimele de la Nantes; să dea o lovitură Societăţii, acuzându-l pe iacobinul Carrier; să se spele pe mâini de orice răspundere în Teroare – deci să evite un proces al Revoluţiei – lipsind reprezentarea ei de un membru devenit simbol al Terorii. Asupra acestui ultim punct, Convenţia putea să susţină că nu fusese *cu adevărat* informată de Carrier în ce priveşte măsurile de represiune întreprinse pentru a-i combate pe „briganzi”. Să fi aprobat, la vremea lor, în şedinţele în care exaltarea şi retorica revoluţionară se împleteau cu spaima, rapoartele care făceau aluzie la Loara – acest „fluviu revoluţionar” care înghiţise preoţi şi briganzi –, era una, şi cu totul altceva era să iei cunoştinţă, în toamna anului III, prin dările de seamă ale audierilor, de realităţile Terorii din Nantes. Dar aceasta însemna să nu ţii seama de reacţia lui

Carrier. Încă de la începutul campaniei care urmărea să-l inculpe şi să-l facă să compară, Carrier este ferm hotărât să se apere şi să identifice cauza lui cu cea a tuturor „patrioţilor persecutaţi” şi chiar cu cea a Republicii şi a Revoluţiei. Profitând de procedura decretată de Convenţie, el publică mai multe versiuni ale apărării sale, gândite ca tot atâtea contraatacuri; se apără în faţa Convenţiei, respingând punct cu punct raportul Comisiei celor douăzeci şi unu; dezvoltă din nou argumentele sale din 3 fămar, în ajunul scrutinului al cărui rezultat îi va fi fatal; nu va capitula şi se va apăra în faţa Tribunalului şi împotriva celorlalţi acuzaţi care-i aduc învinuiri. Această apărare, dincolo de vicleşugurile tactice sau de convingerile lui sincere, răspunde unei logici politice care dă la iveală o extraordinară încărcătură ideologică.[120]

120 Ne vom referi în continuare la următoarele documente: Rapport de Carrier, représéntant du peuple français sur les différentes missions qui

Carrier urmează mai multe linii de apărare convergente: a) respinge în bloc toate acuzaţiile, susţinând că sunt calomnii ce nu se bazează pe nicio dovadă scrisă în afară de nişte mărturii dubioase; b) aruncă răspunderea unor crime şi delicte pe umerii Comitetului revoluţionar care ar fi acţionat după capul lui şi de care se desolidarizează; c) „relativizează” Teroarea de la Nantes şi din Vandeea, reamintind împrejurările extraordinare cărora nu puteau să li se aplice atunci normele şi criteriile redefinite un an mai târziu, într-o situaţie politică total diferită; d) aruncă răspunderea pentru actele de care este învinuit, îndeosebi recurgerea sistematică la violenţă, asupra Convenţiei care le ordonase: acuzându-l pe el, Convenţia îşi face ei însăşi un proces; e) prezintă campania a cărei ţintă este ca pe o verigă a unei vaste conspiraţii contrarevoluţionare, care urmăreşte să-l atace întâi pe el şi apoi, treptat, guvernul revoluţionar, Convenţia şi, în sfârşit, Republica.

În ce priveşte primul punct, sarcina lui Carrier este oarecum uşoară. Raportul Comisiei celor douăzeci şi unu relua acuzaţiile aduse în timpul procesului de către martori, dar în depoziţiile acestora era greu să deosebeşti faptele de zvonuri, realitatea de fantasme. Astfel, Carrier poate foarte uşor să demonstreze că nu dăduse niciodată ordin să fie înecate prostituatele. „Calomniatori netrebnici

---

lui ont été déléguées, Paris, anul III, AN AD XVIII A 15; Suite du rapport de Carrier représentant du peuple français sur sa mission dans la Vendée, Paris, anul III; Discours prononcé par le représentant du peuple Carrier à la Convention nationale, dans la séance du soir du 3 frimaire, AN AD XVIII A 15. Aceste documente prezintă liniile directoare ale apărării lui Carrier; li se adaugă extinsa respingere a raportului Comisiei celor douăzeci şi unu în şedinţa din 2 frimar, cf Moniteur, voi. XXII, pp. 561 şi urm. în continuare, vom indica în text referinţele la aceste documente, după citatele respective.

ce sunteţi, arătaţi ordinele mele, deciziile mele. Eu însă vă voi dovedi că le puneam să coasă jambiere şi pantaloni pentru apărătorii patriei. Iau ca martor tot oraşul Nantes... Colegii care m-au înlocuit le-au dat aceeaşi muncă; ar fi putut oare s-o mai facă dacă eu aş fi fost atât de barbar încât să le trimit la moarte?” (*Raport*... p. 23); la fel şi cu înecurile de copii. Martorii care susţin acest lucru nu pot să aducă nicio dovadă scrisă, în vreme ce se poate constata că acuzatorul public „a chemat ca să depună mărturie toată pleava aristocraţiei din Nantes, pe complicii şi pe cei care erau în cârdăşie cu briganzii, a chemat briganzi şi şuani. În prezent sunt toţi înmărmuriţi în faţa tablourilor înspăimântătoare cu care se încearcă zilnic să se schimbe scena Tribunalului Revoluţionar, dar nu vedeţi că aristocraţia nu inventează şi nu îngroaşă fantomele decât pentru a-i înspăimânta pe creduli, a-i alarma pe sensibili şi a sacrifica nevinovăţia şi patriotismul?” (*Urmarea raportului*... pp. 9 – 10, 19 – 20). Se poate să fi avut prea multă încredere în Comitetul revoluţionar din Nantes; dar pe cine ar fi putut să se sprijine, pentru a-şi îndeplini misiunea, dacă nu pe Comitetul pe care nu el îl numise şi care era deja constituit înainte de venirea lui?

Carrier se joacă cu focul. Nu neagă faptele dovedite, de pildă înecurile. Refuză numai să-şi asume răspunderea din lipsă de *dovezi scrise*, de ordine semnate de el. Până la urmă, această tactică se va întoarce împotriva lui, pentru că, aşa cum am văzut, Convenţia avea să aducă de la Nantes documente *semnate* de el, care dovedeau că dăduse ordin să fie împuşcaţi, *fără judecată*, un grup de călăreţi vandeeni, precum şi femei şi copii, şi că ordonase să fie eliberat unul dintre agenţii săi, Lebatteux, arestat la ordinul unui alt reprezentant în misiune, Trehouard, depăşindu-şi în felul acesta atribuţiile. Dovezile semnate

erau puţine la număr, dar ele confirmau unele mărturii şi, ca urmare, lăsau să se întrevadă veracitatea tuturor celorlalte. De altfel, cum se putea crede că *tot oraşul Nantes ştia* că se ucidea prin înec şi că numai Carrier nu era la curent? Mai mult, el era singurul care ar fi putut să pună capăt înecurilor, chiar dacă nu dăduse ordinul declanşării lor.

Carrier era un jurist prea abil pentru a nu-şi da seama de punctele slabe şi lipsurile acestei linii de apărare. De aceea se înverşunează să compromită pe unul sau pe altul dintre martori, pentru a se putea trage de aici concluzia că şi ceilalţi sunt tot nişte „briganzi”. El îşi ridică în slăvi meritele din timpul misiunii, vitejiile din timpul confruntărilor cu „briganzii” şi, mai ales, insistă asupra eforturilor sale necontenite de a salva oraşul Nantes de la foamete şi de epidemii. El opune imaginii de „monstru sângeros” laudele cu care-l copleşeau locuitorii oraşului: „Dacă măsurile pe care căutaţi acum să le exageraţi ar fi fost într-adevăr puse în aplicare, de ce atunci cei care zugrăvesc astăzi nişte tablouri care ar înspăimânta pe oricine nu cunoaşte perfidia anumitor oameni au păstrat tăcerea timp de aproape un an… Am fost văzut la toate serbările publice în mijlocul poporului şi alături de popor… Cetăţenii, autorităţi constituite, nimeni în oraşul Nantes… nu mi-a adresat nicio plângere, nicio întâmpinare. Veţi spune că Teroarea a poruncit tăcerea, dar n-am văzut ca ea s-o fi impus la Nantes; am văzut întotdeauna în jurul meu, ori de câte ori am apărut în public, o mulţime de cetăţeni care se grăbeau să-mi arate satisfacţia de a mă avea în mijlocul lor […] Se vorbeşte de nenorocirile oraşului, dar care sunt relele care s-au abătut asupra lui în timpul misiunii mele? Cum aşa! Am aprovizionat această municipalitate timp de şase luni fără să primesc niciun

ajutor pentru ea de la conducere; […] am apărat-o de orice invazie, de orice atac al briganzilor; poporul din Nantes, adunat la o serbare publică, m-a acoperit cu cununi civice cu cel mult cincisprezece zile înainte de plecarea mea; le-am primit pentru vitejii noştri apărători” (*Urmarea raportului*… pp. 7 – 8, 12). Carrier pare să creadă sincer în entuziasmul spontan arătat de locuitorii oraşului Nantes. Imaginii „omului feroce”, el îi opune mărturia alegătorilor lui din Cantal care atestă „omenia mea, filantropia mea, dragostea mea fierbinte pentru patrie şi libertate” (*Raport*… p. 32: era anexat un mesaj al societăţii populare din Aurillac, semnat de două sute cincizeci de membri şi însoţit de o listă cu numele a vreo cincizeci de cetăţeni care o votaseră, dar care „nu au ştiut să semneze” şi în care se spunea: „Cantalul este mândru de a-l fi dat Naţiunii pe reprezentantul Carrier”).

Carrier recurge la o argumentaţie *politică*. Trebuia mai întâi ca*evenimentele să fie relativizate*, să fie situate în contextul politic şi istoric al războiului din Vandeea. Aşa, de pildă, se vorbeşte mult despre atrocităţile revoluţionare, exagerându-le; se uită în schimb *atrocităţile vandeene*. Ororilor amintite în timpul procesului, Carrier le opune, ca să spunem aşa, nişte „contraimagini” şi mai oribile. „Unelte necinstite ale unui partid contrarevoluţionar, voi aveţi neruşinarea crimei, dar acum sunteţi demascaţi! Poporul va vedea că voi n-aţi avut de suferit decât de pe urma câtorva acţiuni care l-au răzbunat împotriva duşmanilor bine-cunoscuţi ai Republicii şi că n-aţi vărsat nici măcar o lacrimă, n-aţi scris nici măcar un rând despre masacrele comise de contrarevoluţionari, despre masacrele şi mai numeroase pe care şi le-ar fi permis dacă ar fi învins” (*Raport*… pp. 25 – 26). Carrier revarsă un potop de orori şi de atrocităţi vandeene:

„preotul canibal” celebrând slujba înconjurat de sânge şi de cadavre (*Raport*... p. 26); un preot constituţional tras de viu în ţeapă după ce i-au fost tăiate părţile cele mai sensibile ale trupului şi care a fost apoi ţintuit de viu de copacul libertăţii (*Raport*... p. 26); femei care se aruncă pe fereastră împreună cu odraslele lor şi pe care briganzii le înjunghie în stradă(*Raport*... p. 27); opt sute de patrioţi sfârtecaţi la Machecoul, îngropaţi de vii, cu braţele şi picioarele afară, în timp ce briganzii le-au legat femeile, silindu-le să asiste la chinurile soţilor lor; apoi briganzii le-au bătut şi pe ele în cuie, de vii, ca şi pe copiii lor, în porţile caselor (*Urmarea raportului*... p. 23); patrioţi cărora briganzii le-au băgat cartuşe în nas şi în gură, înainte de a le da foc, ca să-i omoare în chinuri cumplite (*Urmarea raportului*... p. 23). Carrier preia imaginea Loarei însângerate: „Deplângeţi pe un ton jalnic sângele care, spuneţi voi, a înroşit apele Loarei şi ale Oceanului. Dar se vede limpede ce v-a determinat să exageraţi aceste imagini, menite să înduioşeze inimile în favoarea lor [a călăilor republicanilor]; într-adevăr, zece mii de briganzi, cu care ne războiam, au fost aruncaţi în apă. Ei trăgeau în bravii noştri marinari ca să treacă Loara cu arma în mână, ca să se întoarcă la casele lor pentru a continua la nesfârşit războiul din Vandeea; tunurile noastre le-au sfărâmat bărcile şi i-au aruncat în Loara... Astfel, duşmanii mei au zugrăvit cu o înflăcărare fără seamăn pierderea câtorva duşmani ai republicii, iar măcelărirea atâtor republicani i-a lăsat foarte reci şi indiferenţi” (*Raport*... p. 29).

Dacă uneori patrioţii, la „vederea atâtor atrocităţi, au recurs la câteva represalii cam violente” (*Urmarea raportului*... p. 25), aceste excese ilegale erau inevitabile şi de înţeles. Era vorba de represalii provocate de cruzimile

îngrozitoare la care s-au dedat „briganzii"; şi nu trebuie să uităm niciodată că *„unele nenorociri sunt inerente revoluţiilor"*, cu toate că aici era vorba şi de un război civil, „războiul cel mai lung, mai pustiitor din câte au fost vreodată pe pământ" (*Urmarea raportului*… p. 28). Numai rezultatul contează: înfrângerea vandeenilor. „Când cârmaciul, în luptă cu furtuna, îşi aduce corabia în port, îl întreabă oare cineva ce drum a urmat?" (*Raport*… p. 31). Criteriile *morale* valabile în timp de pace nu se aplică deloc în *epocile excepţionale* ale războaielor şi revoluţiilor. A deplânge excesele *după* victorie, „când liniştea a revenit", a judeca *mijloacele* folosite fără a ţine seama de *scopurile* care le-au impus înseamnă a nesocoti dreptatea în politică: „Ar fi crud, ar fi ultima dintre nedreptăţi să judeci un cetăţean, un reprezentant al poporului, după *legile şi regimul actual, pentru fapte de revoluţie* care s-au petrecut acum un an: el nu poate şi nu trebuie să fie judecat decât după *legile şi împrejurările în virtutea cărora a acţionat*…

Raportaţi-vă la acele vremuri nefericite pe care condeiul istoriei cu greu le va zugrăvi; formaţi-vă despre ele o idee justă… şi spuneţi ce aţi fi făcut în locul meu; aţi fi putut, aţi fi ştiut să împiedicaţi toate nenorocirile, toate excesele care s-au produs?" (*Urmarea raportului*… p. 16; *Raport*… p. 19). Oare Convenţia ea însăşi n-a primit cu aplauze ştirile despre victoria de la Mans, când „toată armata catolică a fost pusă pe fugă; preoţii, aproape toate femeile şi toţi copiii au căzut sub loviturile revoluţionarilor" (*Urmarea raportului*… p. 5). Carrier citează numeroase cazuri asemănătoare când Convenţia a salutat, a aprobat şi hotărât publicarea în *Buletinul* său a ştirilor care anunţau victoriile şi preţul lor plătit în vieţi omeneşti şi în bunuri distruse, în vreme ce confirma

ordinele ei de a-i zdrobi pe „briganzi” şi de a aplica cu toată asprimea legea supremă – *aceea de a salva Republica*. Ea trebuie să-şi asume deci răspunderea actelor sale şi a consecinţelor lor. Persecutându-i pe cei care i-au executat ordinele, *Convenţia îşi face sieşi un proces*.

văveţi grijă, cazul meu este ultima resursă care va salva ori va nimici reprezentarea naţională... *Se intentează un proces chiar Convenţiei*, de vreme ce ea a aprobat, a ordonat prin decrete măsurile luate pretutindeni de către reprezentanţii poporului care s-au aflat în misiune. Era şi politic, şi înţelept să fie terminat cât mai repede războiul crâncen din Vandeea; era şi dorinţa viu exprimată de Convenţia Naţională, voinţa poporului francez căreia i-a dat glas cu putere; salvarea şi triumful libertăţii politice o cereau imperios; am contribuit în mare măsură la îndeplinirea acestei importante sarcini, şi totuşi astăzi se revarsă asupra mea toată fierea calomniei, sunt jignit, hulit pentru nişte măsuri de detaliu la care n-am luat şi nici n-am putut să iau parte în niciun fel. Cât de ciudate sunt deci întorsăturile Revoluţiei... Care au putut fi intenţiile mele? Bineînţeles, n-am avut altele decât de a salva Republica... Briganzii din Vandeea [...] erau în afara legii; Convenţia a *ordonat să fie toţi exterminaţi* într-un termen precis, a salutat măsura ca ei să fie împuşcaţi de îndată ce erau prinşi; a nu mai recunoaşte această măsură, a face procesul celor care au executat-o înseamnă de fapt să-şi intenteze singură un proces, de vreme ce ea a decretat-o... *Intenţiile mele au fost intenţiile voastre şi, dacă s-a putut să mă înşel, greşeala ar fi comună, ar fi a noastră*: nu aţi putea s-o preschimbaţi în crimă” (*Urmarea raportului*... p. 29: *Discursul din 3 frimar*... pp. 11 – 15).

Rostind răspicat acest ultim argument Carrier arată

că în miezul dezbaterii se află problema fundamentală *a legitimităţii însăşi a violenţei revoluţionare*, a voinţei suverane şi nelimitate a poporului. Din acest moment, nimeni nu va mai putea scăpa de procesul făcut Revoluţiei: nici, astăzi, reprezentantul în misiune Carrier, şi nici, mâine, membrii fostelor Comitete, ceilalţi reprezentanţi în misiune, toţi cei care „n-au putut împiedica răul” necesar comis la Lyon, la Marsilia, la Toulon (Fouché, Collot, Barras, Fréron...). De pe acum se face procesul zilei de 31 mai. De ce atunci să nu fie pusă apoi sub acuzaţie întreaga armată din vest care a executat ordinul de a-i împuşca pe briganzi? Ca şi celelalte armate care execută ordinul Convenţiei care cere ca englezii şi hanovrezii să nu fie luaţi prizonieri? Şi apoi oamenii din 10 august: n-au omorât ei oare soldaţi din garda elveţiană *după* victoria poporului? Şi, în sfârşit, învingătorii de la Bastilia, care l-au omorât pe intendentul Bertier după „afacerea de la 14 iulie”? în spatele „intrigii”, Carrier dezvăluie o logică infernală:

„Înseamnă a face *procesul Revoluţiei înseşi* prin felul acesta insidios şi abil contrarevoluţionar de a despărţi faptele şi evenimentele revoluţiei de crizele revoluţionare care le-au provocat... înseamnă a face procesul întregului popor, pentru că el a făcut toate revoluţiile, pentru că există rele care sunt inerente revoluţiilor: aşadar să fie judecat, să fie pedepsit în masă! înseamnă a face procesul libertăţii înseşi, din moment ce ea nu poate să se apere decât printr-o*continuă luptă aprigă şi revoluţionară* împotriva duşmanilor, şi unirea patrioţilor însărcinaţi s-o ocrotească şi s-o păstreze” (*Urmarea raportului*... pp. 27 – 29).

Argumentaţia lui Carrier urmează în acest punct discursul revoluţionar paradigmatic. Fără îndoială, el nu se

socoteşte mai vinovat decât ceilalţi „terorişti”, ex-reprezentanţi în misiune care îl atacă acum cu înverşunare. Procesul pe care vor să i-l intenteze nu se poate deci explica decât prin motive ascunse, care ţin de o „conspiraţie”. Acelaşi „complot”, a cărui ţintă este el, urmăreşte să-i piardă şi pe iacobini, societăţile populare şi pe toţi „patrioţii înaintaţi”. Încheindu-şi ultima intervenţie în faţa egalilor săi, Carrier exclamă:

„Convenţia şi-a dat bine seama că este procesul regalismului împotriva libertăţii, al fanatismului împotriva filosofiei. Procesul care mi se face mie reuneşte ambele trăsături. Cei care urlă împotriva mea sunt o mulţime de regalişti, de fanatici din Nantes şi din Vandeea... Luaţi seama, cetăţeni, în ciocnirile dintre partide, ca şi în furtunile revoluţiei, patimile, părerile de moment duc întotdeauna la excese funeste; odată cu instaurarea liniştii se deplâng urmările, dar regretele sunt târzii şi zadarnice. Raţiunea şi filosofia au reabilitat memoria lui Calas; dar nu mai avem decât câteva lacrimi sterile de vărsat pe mormântul lui”.

Până la 22 brumar, data închiderii clubului iacobinilor, Carrier pare să mai creadă că, încă o dată, logica şi prudenţa politică vor învinge, că vor impune membrilor Convenţiei închiderea dosarului răspunderii lor colective („*în această sală chiar clopoţelul preşedintelui este vinovat*”, ar fi spus el). El se bizuie pe faptul că va acţiona instinctul de solidaritate, cu atât mai mult cu cât Convenţia se va afla încă o dată sub presiunea iacobinilor şi a societăţilor populare, susţinuţi de deputaţii montagnarzi.

Totuşi, această tactică politică, ale cărei premise nu erau cu totul greşite, se întoarce împotriva lui Carrier. Căci aceeaşi analiză a mizelor politice duce la concluzii opuse;

Convenţia respinge orice răspundere colectivă şi, ca urmare, îl copleşeşte cu acuzaţii numai pe Carrier. Rapoartele de poliţie semnalează că, în „grupuri" şi în secţii, cazul Carrier face obiectul unor discuţii aprinse. „Unii, gândindu-se la acest caz, se tem să nu rămână nepedepsite crimele inerente marilor revoluţii; alţii văd în el intenţia clară de a face procesul crimelor Revoluţiei, pentru ca, după aceea, sub acest pretext, să se facă procesul Revoluţiei."[121] A-l condamna pe Carrier însenina a se pune capăt acestor oscilaţii ale unei părţi din opinia publică şi a se răspunde la aşteptările acelora, mulţi la număr, care vedeau în această condamnare cel mai elementar act de justiţie. Carrier putea eventual să se bizuie pe sprijinul de la iacobini şi de la *Crète*. Pentru oricine ar fi dorit să accelereze lichidarea puterii, atât a unora, cât şi a celorlalţi, ocazia mult visată era tocmai procesul iacobinului Carrier. Majoritatea Convenţiei se alătură acestei strategii. Căci comportarea Convenţiei nu mai este aceeaşi ca în fructidor, anul II; ea poate redeschide dosarul responsabilităţilor Terorii în măsura în care raportul de forţe s-a schimbat radical.

După decretul Convenţiei, iacobinii se află în impas; Societatea nu mai poate să stabilească legături de corespondenţă cu celelalte societăţi populare şi, ca atare, să-şi asume rolul de Societate-mamă. Participarea la şedinţe, atât a membrilor, cât şi a publicului, nu încetează să scadă (pe la jumătatea lui brumar ea se reduce la vreo trei sute de persoane); iacobinii sunt demascaţi în ziare, clubul lor este descris ca „o vizuină de tâlhari", după expresia lui Merlin [din Thionville]. Apelul din 18 vandemiar îi vizează direct atunci când îi denunţă pe

121 Raportul din 19 brumar, anul II, în A. Aulard, Paris pendant la réaction..., op. cit., vol. I, pp. 228-229.

„patrioţii exclusivişti”, partizani ai restabilirii Terorii. Izolarea iacobinilor creşte mereu, din ce în ce mai rari sunt reprezentanţii care asistă la şedinţele lor. Iacobinii nu mai au un program politic coerent pe care să-l opună politicii de răzbunare antiteroristă în care se angajează din ce în ce mai mult conducerea. Degeaba protestează împotriva faptului că sunt identificaţi cu „teroriştii”, numai spre ei se îndreaptă plângerile „patrioţilor persecutaţi” şi ale personalului Terorii din departamente, victimă a represiunii. Ei nu contenesc să denunţe libertatea prea mare a presei, care nu e decât în folosul „aristocraţilor” şi „contrarevoluţionarilor”, dar aceste atacuri înteţesc articolele şi pamfletele antiiacobine. Atunci, ce e de făcut cu Carrier? Era *unul dintre ai lor*, una dintre figurile marcante ale Societăţii în declin, unul dintre ultimii montagnarzi „înaintaţi”. Prin atacurile împotriva lui era vizată Societatea. Dar dezvăluirile despre Teroarea la Nantes şi despre rolul jucat acolo de Carrier, ca şi deschiderea, de către Convenţie, a procedurii de punere sub acuzaţie a reprezentantului în misiune, făceau din el chiar simbolul „băutorului de sânge”. Societatea nu se hotărăşte să-l părăsească de tot: ar fi însemnat să capituleze în faţa atacurilor antiiacobine şi să abandoneze cauza tuturor „patrioţilor persecutaţi şi defăimaţi”, al căror simbol era pe cale să devină în acelaşi timp Carrier, ar fi însemnat să se lipsească de sprijinul ultimilor militanţi. Dar a se angaja prea tare în apărarea lui Carrier ar fi însemnat să se prezinte în faţa opiniei publice ca partizană a înecurilor şi execuţiilor prin împuşcare şi să încurajeze „vânătoarea de iacobini”.

În brumar, afacerea Carrier îi preocupă din ce în ce mai mult pe iacobini. În şedinţele Societăţii este criticată desfăşurarea procesului Comitetului revoluţionar:

acuzaţilor li se dă cu greu cuvântul ca să se apere, în timp ce se perindă martori care deţin paşapoarte eliberate de şuani. Sunt denunţaţi „pamfletarii”, „aristocraţii deghizaţi”, „muscadinii”, care în pamflete calomnioase, ca şi în „grupuri”, proferează ameninţări la adresa Convenţiei, insinuând că „poporul se va ridica dacă nu-i va fi predat Carrier”[122]. În şedinţa din 13 brumar, tensiunea atinge cote maxime. De fapt, ce se întâmplă? Faptele sunt greu de reconstituit. De săptămâni, darea de seamă oficială publicată în *Ziarul Muntelui* şi reluată, mai mult sau mai puţin fidel, în *Monitor* (sau în *Analele Patriotice*) nu mai coincidea cu versiunile şi relatările publicate în presa antiiacobină. În ceea ce priveşte şedinţa din 13 brumar, divergenţele sunt flagrante. Oricare ar fi adevărul, versiunea din presa antiiacobină s-a bucurat de cea mai mare audienţă, chiar şi în dezbaterile Convenţiei. Astfel, după *Mesagerul de seară*, unul dintre oratori (Bouin) ar fi declarat că „patrioţii au cu atât mai multe motive să-l apere pe Carrier, cu cât *îşi apără propria lor cauză*. Care e acela dintre noi care [...], în departamente sau în secţii, n-a fost constrâns, pentru a salva patria, să ia măsuri drastice împotriva muscadinilor, a moderaţilor, a brissotinilor? El îi cheamă deci *pe toţi revoluţionarii fermi să facă zid din trupurile lor în jurul lui Carrier*”. Ziarul lui Perlet i-a atribuit lui Crassou, preşedintele şedinţei, următoarele cuvinte: „Se pare că *acest proces este mai puţin procesul lui Carrier decât acela al tuturor oamenilor revoluţionari şi al tuturor iacobinilor*. El crede că ei sunt cei vizaţi şi, în consecinţă, ei trebuie să se apere reciproc. Convenţia l-ar absolvi pe Carrier... El cheamă pe iacobini *să opună ororilor puse pe seama lui Carrier* tabloul ororilor făptuite

122 Cf A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 629 çi urm.; Journal de Perlet, nr. 770.

de briganzi". Dar toate ziarele, până şi *Ziarul Muntelui*, sunt unanime în a cita cuvintele aluzive şi ameninţătoare rostite de Billaud-Varenne: *„feul nu a murit când aţipeşte, iar când se deşteaptă îşi sfâşie duşmanii."*[123]

Aceste cuvinte sunt spuse într-un context de foarte mare tulburare: încetineala procedurii Comisiei celor douăzeci şi unu care întârzie să-şi prezinte raportul asupra lui Carrier, zvonuri despre „un complot" pus la cale de iacobini împotriva Convenţiei[124], încăierări din ce în ce mai violente în „grupuri" stârnite de „tineretul aurit", care „vânează iacobini" strigând *Trăiască Convenţia!*, şi campanie de presă, din ce în ce mai înverşunată, împotriva iacobinilor.

Presa şi, în general, foile fără caracter periodic (pamflete, broşuri), care îi atacă pe iacobini, sunt de un nivel cât se poate de mediocru: ele nu urmăresc să convingă, ci să aţâţe pasiunile. Insulta ţine loc de argument, titlurile sunt grăitoare în acest sens: Iacobinii să se ducă-n... şi Franţa e salvată; Părţile ruşinoase ale lui Robespierre lăsate moştenire iacobinilor; Fiara trebuie

---

123 Le Messager du soir, nr. 809; Le Journal de Perlet, nr. 773; A. Aulard, op. cit., voi. VI, p. 631.

124 Astfel, mai multe ziare menţionează „veşti alarmante" despre insurecţia care se pregăteşte în foburgul Saint-Antoine; s-ar fi cumpărat chiar 20 000 de bonete roşii ca semn de recunoaştere (cf. Le Journal de Perlet, nr. 783). în Convenţie, la 16 brumar, este vorba despre o misterioasă scrisoare din Elveţia, interceptată de Comitetul Siguranţei Generale, care semnalează proiectul contrarevoluţionar de a opune Convenţia societăţilor populare şi de a le împinge „să se răscoale împotriva reprezentării naţionale, de a face agitaţie prin membrii ei cei mai influenţi" {Journal de Paris, nr. 47). Duval, în amintirile lui, relatează despre zvonul răspândit, între alţii, de Freron, după care iacobinii ar fi gata să atace Convenţia cu arma în mână şi să-i ucidă pe toţi membrii care ar vrea să nimicească

răpusă cât e în capcană; Apărarea lui Carrier târâtă în noroi sau tariful montagnarzilor iacobini; De închiriat locuri pentru a-l vedea pe Carrier în ziua când se va duce la ghilotină, cu descrierea ospăţului pe care prietenii lui cei mai apropiaţi trebuie că-l vor da în aceeaşi zi? x Nu este decât un simptom al persistenţei, pe toată durata Revoluţiei, a unei producţii de pamflete vulgare şi de calitate îndoielnică, care coexistă cu declamaţiile patetice şi elanurile retorice. Între aceste două registre se stabileşte un fel de corespondenţă: pamfletele nu fac decât să traducă sublimul şi pateticul într-un limbaj vulgar şi scabros. Dar pamfletele antiiacobine au devenit instrumente foarte eficace în formarea opiniei publice. Monopolul cuvântului deţinut de iacobini în timpul Terorii este definitiv înlăturat. Desigur, presa proiacobină de abia îşi duce zilele, lipsită de subsidii guvernamentale. Dacă dările de seamă ale şedinţelor iacobine continuă să fie publicate în cea mai mare parte a ziarelor, discursurile grandilocvente sunt peste tot luate în râs. Cuvântul iacobin *nu mai reprezintă instanţa ideologică*, aşa cum era sub Teroare. El pretinde în continuare că *este legitimat de popor*, dar această pretenţie găunoasă este luată în derâdere. Iacobinii nu sunt decât cu greu în stare să evalueze această răsturnare de roluri, reapariţia opiniei publice care legitimează cuvântul antiiacobin. Deruta lor este exprimată clar în înşelătoarea distincţie stabilită, după cum am văzut, de Chasles, între „opinia poporului”, care rămâne tăcută, dar proiacobină şi „opinia publică”, care se exprimă cu voce tare, dar care „este, vai, contrarevoluţionară”...

Violenţa campaniei de presă se înteţeşte odată cu apariţia *unui nou protagonist politic*: *„tineretul aurit”*. Intervenţia lui drastică va da lovitura de graţie Societăţii

din strada Saint-Honoré. Istoricul cunoaşte mai bine astăzi istoria „tineretului aurit”, compoziţia lui socială, formele lui de acţiune, graţie anumitor lucrări.[125] „Tineretul aurit” (sau „muscadinii”) provine mai ales din burghezia de mijloc, mai ales din „tagma oamenilor legii”.

Se compune din „tineri” care, sub diferite pretexte, au scăpat de serviciul militar şi populează, ca secretari şi slujbaşi, birourile notarilor şi avocaţilor, ale administraţiei locale şi centrale (unde uneori stau alături de foşti militanţi sanculoţi care caută refugiu în administraţia militară sau în aparatul Comitetului Siguranţei Generale). „Tineretul aurit” se caracterizează mai ales prin opţiunile sale politice, dar şi prin formele sale de organizare. După 9 termidor, el întruchipează reacţia antiteroristă şi antiiacobină şi traduce în fapt dorinţa de răzbunare (în rândurile lui se regăsesc, de altfel, rude sau prieteni ale victimelor Terorii; a face parte dintre ei este un titlu de glorie). Mai mult sau mai puţin omogen din punct de vedere social (dar în rândurile lui se pot întâlni şi „foşti”, cum ar fi celebrul marchiz de Saint-Huruge, unul dintre acei aventurieri politici produşi de Revoluţie), „tineretul aurit” nu este totuşi omogen din punct de vedere politic; nu dispune de niciun program politic pozitiv (astfel se pot întâlni aici republicani moderaţi, monarhişti de diferite orientări, ca şi oportunişti care se alătură puterii termidoriene), omogenitatea lui vine numai de la formele de organizare şi de acţiune. Este vorba de comandouri

---

125d e acest fel şi de a le devia efectele. Astfel, sub titlul îmbietor: Leurs têtes tremblent! A votre tour après Carrier, Messieurs Barère, Collot d’Herbois, Billaud- Varenne, Vadier, Vouland Amar. Et vous tous qui composiez les anciens Comités de salut public et de sûreté générale, f. 1. d. (Paris, anul III), cititorul găseşte un text satiric care ia în derâdere acuzaţiile îndreptate împotriva „patrioţilor fermi“.

înarmate cu bastoane, răngi, bâte şi bice, alcătuind bande înregimentate, care numărau, în total şi în momentul când efectivele atinseseră cifrele cele mai mari, cam două-trei mii de persoane. La începutul anului III, aceste bande pun stăpânire pe spaţiul public rămas liber prin slăbirea monopolului poliţist şi politic al puterii teroriste. Altfel, „tineretul aurit" ocupă *cafenelele* (printre care Cafeneaua Chartres, de la Palais-Égalité, unde se instalează un fel de stat major), *strada* (mai cu seamă locurile unde se formează „grupurile" care discută politică, la Tuileries, la Palais-Égalité, în faţa Convenţiei etc.), *tribunele* Convenţiei, *adunările* secţiilor. „Tineretul aurit" acţionează prin detaşamente care, după un „plan de bătaie" stabilit dinainte, atacă obiective precise: „vânătoarea de iacobini" în „grupuri" şi în adunările de secţie, unde sunt provocate încăierări şi tulburări; devastarea cafenelelor aşa-zis „iacobine"; atacă vânzătorii de ziare sau de pamflete iacobine cu bâte, ca şi librăriile unde se vând acestea; curând după aceea vor urma acţiunile în teatre, unde comandourile îi huiduie pe actorii compromişi prin „colaborarea" cu „teroriştii", sau în locurile publice unde „tineretul aurit" distruge simbolurile lăsate de anul II (busturile lui Marat, bonete frigiene etc.). În luna *nivôse*, anul III, *Deşteptarea poporului* devine imnul „tineretului aurit", iar comandourile impun în locurile publice, mai ales în teatre, să se cânte acest apel la răzbunare. „Tineretul aurit" reprezintă astfel o formă specifică şi oarecum inedită a *violenţei revoluţionare*. Este uşor de văzut că, în mai multe privinţe, el revine la *experienţa*, ca să spunem aşa tehnică, a folosirii violenţei pusă la punct de sanculoţi. Dar el nu se organizează în funcţie de domiciliu, deci după apartenenţa la o secţie sau la o societate populară. Conducerea este asigurată de „şefi", nu de cluburi; locurile

de adunare simt altele decât cele consacrate de tradiţia revoluţionară. Formele de violenţă sunt uneori imitate, alteori inedite (huiduieli în teatre, spargerea de busturi, reluarea obligatorie a cântecelor etc.). „Tineretul aurit” devine un fel de forţă auxiliară a Comitetului Siguranţei Generale care îi dă mână liberă sau chiar îl îndeamnă să acţioneze; în anumite momente critice, el mobilizează şi comandă direct detaşamentele „tineretului aurit” (mai ales în zilele din prerial când Comitetul distribuie arme „tinerilor” ca să liniştească foburgul Saint-Antoine). Rezistenţa pe care iacobinii şi militanţii din secţii o opuneau „tineretului aurit” era cu atât mai slabă cu cât nu se mai bucura de protecţia puterii.

La 19 brumar, vreo sută de „tineri” atacă sala de întruniri a Societăţii, aruncă cu pietre şi sticle; încăierarea se repetă a doua zi. În seara zilei de 18 brumar, cam 300 de „tineri” se adună ca să atace sediul iacobinilor din strada Saint-Honoré, în strigătele de *Trăiască Convenţia*! *Jos iacobinii*! Pe drum, numărul lor creşte şi până la urmă se strâng vreo 2000 de persoane care asediază clubul; preşedintele este nevoit să suspende şedinţa, iacobinii (abia dacă sunt o sută...) ies şi sunt scuipaţi, loviţi cu picioarele şi pumnii de către „tineri”. Femeilor li se ridică fustele şi sunt biciuite în râsetele şi ocările mulţimii. Comitetul Siguranţei Generale îi lasă în voia lor până în zori, când trimite o patrulă care pune mâna pe chei şi închide uşa sediului iacobinilor. Era ca şi când s-ar fi repetat scena din noaptea de 9 spre 10 termidor. De data aceasta însă, închiderea este definitivă. Deoarece Constituţia garanta existenţa societăţilor populare, închiderea este prezentată ca o suspendare provizorie a şedinţelor, simplă acţiune de poliţie impusă de necesitatea de a menţine ordinea publică. Aşa a luat sfârşit Societatea.

Adunarea adoptase decretul cu privire la închiderea Clubului iacobinilor aproape fără discuţii şi în unanimitate (cu un singur vot împotrivă, acela al unui membru al Convenţiei, mărunt, Marbeau-Montant). Mai mult, la vot luase parte un „număr foarte mic de deputaţi”. Închiderea Clubului iacobinilor marca prăbuşirea unui simbol şi sfârşitul unei epoci.[126]

Aşadar Carrier grăbise sfârşitul iacobinilor, era inevitabil ca el să atragă după sine şi propriul său sfârşit. La 21 brumar, Convenţia hotărăşte ca el să fie pus în stare de arest la domiciliu, sub paza a patru jandarmi. Votul nominal, care începe la 3 fămar şi ţine până la patru dimineaţa, pecetluieşte înfrângerea lui Carrier. Convenţia îşi regăseşte încă o dată unanimitatea: ea votează decretul de acuzare cu 500 de voturi şi două voturi *pentru*, dar condiţionate.

Reprezentanţii, care în expunerea lor de motive au citat acuzaţiile aduse în timpul procesului Comitetului revoluţionar din Nantes, au fost relativ puţin numeroşi. Au fost, bineînţeles, amintite înecurile („un fel de supliciu pe cât de nou, pe atât de cumplit”, spune Laurent; „acte cât se poate de barbare şi de antropofage”, exclamă Elie Dugene), numai un singur reprezentant a făcut aluzie la „căsătoriile republicane”. Un deputat (Lequinio) va avea curajul să declare că, în timpul şederii lui la Nantes (trei zile), „nu a văzut orgii”. Couturier [din Moselle] afirmă că „nu înecurile, nici execuţiile şi nici supapele, a căror invenţie era atribuită lui Carrier, mi-au conturat părerile,

---

126 Cf. Moniteur, vol. XXII, pp. 489 şi urm.; A. Aulard, La Société des Jacobins, op. cit., vol. VI, pp. 643 çi urm.; Paris sous la réaction thermidorienne, loc. cit., vol. I, pp. 226 çi urm., Journal de Perlet, nr. 813, 814, 815; G. Walter, Histoire des Jacobins, Paris, 1946, pp. 347 şi urm.; F. Gendron, op. cit., pp. 46 şi urm.

pentru că modul de distrugere a duşmanilor Republicii şi briganzilor nu poate fi socotit criminal decât în funcţie de intenţiile lor, bune sau rele”. Sunt adesea amintite ordinele de a-i executa fără judecată pe vandeenii care voiau să se predea, dar este amintit mai cu seamă faptul că, depăşindu-şi atribuţiile şi anulând ordinele lui Trehouard, Carrier a comis „un atentat împotriva reprezentării naţionale” demn de „tiranii din Comitetul Salvării Publice”. După Patrin [Rhône-et-Loire], „atrocităţile comise de Carrier sunt cumplite, ele fac natura să freamăte şi cheamă răzbunarea legilor asupra capului lui. Dar crima lui cea mai mare, după părerea mea, este atentatul împotriva puterii suverane a poporului, atunci când a împiedicat să fie recunoscut, ca reprezentant al poporului, colegul nostru Trehouard”. Alţi membri ai Convenţiei resping argumentul lui Carrier, după care punerea lui sub acuzare însemna punerea sub acuzare a Convenţiei înseşi. Bentabole declară: „Degeaba încearcă să vă convingă că atunci când Convenţia naţională se vede nevoită să ia măsuri drastice împotriva unui om care a intrat în partidul revoluţiei înseamnă a ataca revoluţia... Convenţia trebuie să se grăbească să anunţe toate naţiunile că, atunci când a fost vărsat sânge nevinovat, nu poate fi evitată răzbunarea la adăpostul unei revoluţii glorioase care nu poate să se sprijine pe crimă şi care va fi triumful virtuţii”.

În ce priveşte urmarea acuzării lui Carrier şi a procesului lui, al cărui sfârşit fatal nu pare să fi fost pus la îndoială, se face simţită o anumită scindare; pentru unii nu este vorba decât de o primă măsură, condamnarea lui Carrier atrage după sine, ca o consecinţă logică, deschiderea altor proceduri asemănătoare, mai ales împotriva foştilor membri ai Comitetelor. Acesta este, de exemplu, sensul pe care Lecointre îl dă votului său.

„Crimele lui Carrier sunt, în aceeaşi măsură dacă nu m şi mai mare, crimele majorităţii Comitetelor conducerii care au avut cunoştinţă de ele, le-au îngăduit şi tolerat timp de zece luni, fără să le fi reprimat, pedepsit sau denunţat în faţa Convenţiei naţionale… Aceste ultime crime sunt deci şi crimele lor, în aceeaşi măsură în care sunt ale lui Carrier, fără însă ca prin aceasta el să înceteze de a fi un criminal". Încurcătura este evidentă printre cei care fac parte din *Crète* care votează *pentru*, dar formulează unele rezerve cerând ca decretul de acuzare să fie ultimul şi să se pună capăt denunţurilor împotriva reprezentanţilor poporului: „Sper că justiţia impasibilă şi pură a Convenţiei naţionale va veghea asupra urmărilor denunţurilor împotriva membrilor săi", a declarat Billaud. Romme, care prezida Comisia celor douăzeci şi unu a cărei poziţie fusese mult timp şovăielnică, a dat până la urmă un vot favorabil, insistând asupra dorinţei sale ca toţi cei care vor fi recunoscuţi vinovaţi de „declaraţii calomnioase" să fie anchetaţi cu severitate, iar „dezbaterile de la Tribunal să fie tipărite şi distribuite Convenţiei şi niciun alt material scris despre această afacere să nu poată fi făcut public"[127].

Unanimitatea Convenţiei exprima, la urma urmei, *disensiunile ei profunde*.

La auzul rezultatului votului, Carrier a încercat să-şi ia zilele (a fost împiedicat de jandarmul care îl păzea) şi a murit curajos (acest lucru atârna greu în ochii spectatorilor sensibili la gesturile patetice, după ce văzuseră mii de condamnaţi trecând prin „ferestruică").

---

127 Cf. Moniteur, voi. XXII, pp. 589-596: AN C 327 C II 1430-1431. Neavând intenţia de a analiza scrutinul în ansamblul lui, nu am reluat aici alte probleme ridicate în expunerea de motive (de exemplu, îndoielile cu privire la valoarea anumitor mărturii, absenţa unor documente semnate de Carrier etc.).

Ultimele sale cuvinte, în faţa unei imense mulţimi adunate în jurul eşafodului, au fost: „Trăiască Republica!” Presa termidoriană şi-a ascuns cu greu dezamăgirea: ar fi preferat să moară ca un laş.

Nici moartea lui Carrier, nici procesul Comitetului revoluţionar din Nantes n-au dat, în definitiv, un răspuns mulţumitor întrebării: de ce toate aceste orori sub Teroare şi, în general, în timpul războiului din Vandeea? Erau oare opera unor „monştri setoşi de sânge”, care puseseră mâna pe putere şi-şi impuseseră tirania? Sau poate trebuia să se deplângă faptul că anumite „rele” erau inerente oricărei mari revoluţii şi oricărui război civil? Existau şi alte explicaţii mai revelatoare pentru obsesiile imaginarului revoluţionar. Se regăsea mai întâi vechea schemă explicativă a complotului aristocrat şi regalist. Deşi se părea că aceasta nu putea în niciun chip să servească la interpretarea Terorii de la Nantes, nu trebuie subestimată înrădăcinarea ei în imaginarul revoluţionar, ca şi caracterul ei sugestiv. Câţiva publicişti de mâna a doua n-au ezitat deci să dezvăluie complotul diabolic plănuit de tiranii coalizaţi: prin crime şi nenorociri, ei sperau să „facă poporul francez să se căiască pentru că dorise să deschidă ochii la lumină şi să culeagă roadele pomului libertăţii”. Ei îşi propuneau în felul acesta „să stârnească revolta unei naţiuni cu moravuri blânde în faţa spectacolului atrocităţilor”, pentru a arunca apoi asupra guvernului revoluţionar toate crimele şi nenorocirile. În felul acesta s-ar explica în primul rând crimele lui Carrier şi ale altor sceleraţi care, sub masca patriotismului exclusivist, îşi ascundeau adevăratul chip de agenţi ai britanicului Pitt. Tot aşa Fouquier-Tinville, prin manevrele lui mârşave şi criminale, nu voia decât să înjosească Revoluţia, deci să restabilească regalitatea. Născocirea cu Robespierre-rege

aducea un suflu mai nou, dar revenea la aceeaşi structură explicativă a istoriei: nu există aliaţi mai buni decât cei mai răi duşmani.[128]

Merită să ne oprim puţin asupra unei alte interpretări: cea propusă de Babeuf în scrierile sale despre Carrier şi procesul lui.[129]

Babeuf respinge categoric ideea după care Teroarea

---

128 Baralère, Acte d ’accusation contre Carrier présenté aux Comités réunis à la Convention nationale et au peuple français, Paris, anul III; Dupuis, reprezentant al poporului, Motif de l’acte d’accusation contre Carrier, Paris, anul III; J.B. Bûchez et P.-C. Roux, Histoire parlementaire de la Révolution française, Paris, 1838, vol. 34, p. 27: Acte d’accusation contre Fouquier-Tinville. Leblois reia în acest act de acuzare mai multe clişee termidoriene: Fouquier ar fi avut de gând să „depopuleze Franţa“, şi să facă să piară „geniul, talentele, onoarea şi priceperea“.

129a nul III). G. Babeuf, Du système de dépopulation ou la vie et le crime de Carrier. Son procès et celui du Comité révolutionnaire de Nantes. Avec des recherches et les considérations politiques sur les vues générale du Décemvirat dans l ’intention de ce système; sur sa combinaison avec la guerre de la Vendée et sur le projet de son application à toutes les parties de la République, Paris, anul III. Nu vom analiza locul acestor texte în evoluţia ideilor lui Babeuf. Ele exprimă, fără îndoială, un moment de mare confuzie. De abia eliberat din închisoare, după 9 termidor, Babeuf îşi revarsă întreaga ură împotriva lui Robespierre, a conducerii revoluţionare şi a iacobinilor. Şi tot aşa, în Journal de la liberté de la presse, care era, alături de L ’Orateur du peuple al lui Fréron, una dintre cele mai vehemente foi „termidoriene“, Babeuf condamnă Teroarea, dar vrea să înţeleagă şi cum poate să apară un asemenea „despotat“ în desfăşurarea Revoluţiei. în acelaşi timp, el înclină să creadă că 9 termidor marchează o primă întoarcere la adevăratele principii revoluţionare, mai cu seamă la exercitarea libertăţii într-un fel de democraţie directă şi descentralizată. Dezvăluirile din procesul lui Carrier şi al Comitetului revoluţionar din Nantes adâncesc şi mai mult confuzia din ideile lui. în optica noastră, aceste texte sunt deosebit de interesante chiar din pricina acestei confuzii; La vie de Carrier, text destul de rar, n-a stârnit nici un interes timp de două secole. El nu a fost reeditat de R. Secher şi J.-J. Bregeon

ar fi fost impusă de „împrejurări” şi teroriştii n-ar fi acţionat decât pentru a salva patria. El reia, din punctul lui de vedere, toate dezvăluirile din timpul proceselor. Responsabilitatea Terorii nu revine câtorva monştri şi sceleraţi care aii pus mâna pe putere (deşi Carrier era un monstru, aşa cum o dovedesc „cele mai puţin echivoce dintre mărturii”). În realitate, trebuiau date la iveală toate *circumstanţele ascunse* care au concurat în a da acestor „carnivore naturale” posibilitatea de a acţiona cu acordul celor care „se amestecă în conducerea societăţii”. Astfel, războiul din Vandeea nu a dus la instaurarea Terorii, contrar afirmaţiilor fostelor Comitete. Acest război n-a existat decât pentru că guvernanţii l-au vrut. „Trebuie smuls... vălul care ne-a împiedicat până acum să descoperim că nu a existat o insurecţie a Vandeei decât pentru că nişte odioşi guvernanţi au vrut-o şi că ea intra în planurile lor cumplite (sic!)”. Vandeenii erau oameni paşnici, cu obiceiuri simple şi ar fi fost de ajuns să li se împărtăşească buna învăţătură republicană, predicată de patrioţi devotaţi, pentru a-i câştiga de partea cauzei celei drepte. Atunci, de ce acest război? Dezlegarea enigmei este dată de descoperirea „sistemului de depopulare şi de repartizare nouă a bogăţiei între cei care trebuie să rămână; [aceasta] explică tot, războiul din Vandeea, războiul extern, proscrierile, ghilotinadele, execuţiile, înecurile, confiscările, legea maximului, rechiziţiile, avantajele pentru o anumită categorie de indivizi etc”. La origine, s-ar fi aflat planul, conceput de Robespierre, care

decât cu ocazia bicentenarului (1987). D. Martin a consacrat „sistemului de de- populare“ o comunicare la colocviul La Légende de la Révolution, actele colocviului de la Clermont-Ferrand (iunie 1986), cu colaborarea lui M.-Cl. Chemin, prezentate de Ch. Croisille şi J. Ehrard, Clermont-Ferrand, 1988.

pornea de la constatarea că, „din calcule reiese că populaţia Franţei era excedentă în raport cu resursele solului[130]... că braţele de muncă erau prea numeroase pentru executarea lucrărilor fundamentale... În sfârşit [şi aceasta este cumplita concluzie], populaţia excedentară putea să fie de ordinul a... [ne lipseşte borderoul faimoşilor legiuitori] încât va trebui să fie sacrificată o parte a sanculoţilor... şi că trebuiau găsite mijloacele necesare în acest sens”. Acestui obiectiv i s-au adăugat alte preocupări: proprietăţile încăpuseră pe mâini puţine şi trebuiau redistribuite pentru a asigura egalitatea; acest lucru nu se putea realiza fără o taxare excesivă a celor bogaţi şi „fără a pune mai întâi toate proprietăţile sub autoritatea conducerii. Robespierre nu putea reuşi decât „nimicind marii posesori şi dezlănţuind o teroare atât de mare încât să-i determine pe ceilalţi să se execute de bunăvoie”. Acest „mare secret dezvăluit” explică deci toate misterele: „atrocităţile naţionicide”, „antropofagismul” şi Vandeea transformată în câmpul experimental al „unui infam şi nemaiîntâlnit scop politic: *plivirea rasei omeneşti*”. Acest plan diabolic a costat deja Franţa un milion de locuitori. De altfel el nu se mărginea la Vandeea şi la războiul extern, exista şi un „plan serios” de organizare a foametei la Paris, mijlocul cel mai eficace de „a depopula Franţa”. Aşa se explică faptul că „falangele republicane transformate în legiuni de Erostraţi şi în groaznici măcelari ai oamenilor, înarmate cu mii de făclii şi

130 Babeuf pare să împărtăşească ideea malthusiană pe care o atribuie lui Robespierre; ea este dovedită de „singura măsură sigură, tabloul statistic al produsului total al culturii şi economiei rurale... pentru că toate artele din lume la un loc nu pot să producă singure nici măcar o bucată de pâine în plus“. Totuşi, după Babeuf, soluţia acestei probleme ar putea şi ar trebui să fie egalitară.

cu o sută de mii de baionete, au răscolit tot atâtea măruntaie şi au pârjolit tot atâtea nefericite gospodării agricole”. „În guvernul revoluţionar trebuie căutat izvorul tuturor nenorocirilor republicii”. Convenţia poartă cea mai grea răspundere: ea a alcătuit şi sprijinit această conducere; ea şi-a dat aprobarea pentru legile „devastatoare şi distrugătoare, a aprobat altele la fel de «carnasiere» (sic), încât trebuie să-i dăm crezare când spune că Robespierre era mai puternic el singur decât toţi ceilalţi membri laolaltă”. Descoperirea acestui plan machiavelic va permite pedepsirea adevăraţilor vinovaţi care slujeau „despotatul” şi ale căror crime cer răzbunare. Dar „această dezlegare fericită şi justificativă a enigmei” permite mai ales dezvinovăţirea Revoluţiei: dezvăluirea conspiraţiei şi a „sistemului crâncen” îi dă garanţii că-şi va regăsi puritatea sa de origine.[131]

Textul este halucinant în dezvoltarea unei fantasmagorii, în dorinţa de a descoperi secretul acestui episod, dar în el pot fi recunoscute, amalgamate şi amestecate, marile temeri care obsedau Vechiul Regim şi noile spectre zămislite de Revoluţie: conspiraţia şi complotul tenebros; pactul foametei; Teroarea ca maşinaţie concepută de forţe oculte şi tradusă în fapt de „monştri antropofagi”. El se remarcă prin dezvoltarea unei logici a obsesiilor care duce la perceperea, chiar fantasmatică, a Terorii ca un sistem de putere în stare să excludă, deci să elimine, mii, chiar milioane de cetăţeni

131 Principala sursă pe care se bazează Babeuf în „dezlegarea enigmei“ este o broşură a lui J. Vilatte, Causes secrètes de la Révolution, Paris, anul III; unele pasaje, foarte liber interpretate, i-au sugerat lui Babeuf ideea „complotului infernal“. Vilatte, coacuzat în procesul lui Fouquier, a fost condamnat la moarte, deşi l-a denunţat pe Robespierre.

numai în scopul de a asigura realizarea obiectivelor revoluţionare.

Procesul Terorii devenea procesul Revoluţiei. Nu al Revoluţiei Franceze ca fenomen istoric, de vreme ce una din fazele ei era de aici înainte tocmai cerinţa de a spune adevărul, ceea ce impunea analiza înlănţuirii evenimentelor care au dus de la principiile afirmate în 1789 la masacrele de la Nantes şi la războiul civil; ci al Revoluţiei ca figură demiurgică în imaginarul anului II. Astfel, felicitându-se pentru închiderea clubului iacobinilor, un ziar termidorian scria această frază teribilă: „Nu ne vor mai îneca, nu ne vor mai împuşca, *nu vor mai trage cu tunul în poporul francez ca să-l facă mai bun*."[132] închiderea clubului a fost evenimentul care a marcat destrămarea moştenirii simbolice şi politice a Terorii. Au mai fost şi altele: întoarcerea deputaţilor girondini, înmulţirea denunţurilor împotriva membrilor fostelor Comitete, eliminarea de către „tineretul aurit" a simbolurilor anului II – bonetele roşii şi busturile „martirilor libertăţii". Lucrurile nu se puteau opri aici: curând va fi pusă în cauză Constituţia din 1793. Atacând imaginarul terorist, Termidor înfrunta probleme politice şi culturale. Căci Revoluţia, moştenitoare a Luminilor, nu numai că dusese la „tiranie", ci şi zămislise o monstruozitate care contrazicea originile şi în acelaşi timp obiectivele ei şi pe care voia s-o alunge pentru totdeauna: *vandalismul*.

IV

Poporul vandal

SĂ FI FOST STRĂMOŞII NOŞTRI VANDALI?

În 1912, Antoine Aulard se întoarce indignat din

132 Gazette historique et politique de la France et de l'Europe, 23 brumaire, an II.

vizita sa la Avignon. Prezentându-le turiştilor monumentele, ghidul insista întruna asupra distrugerilor şi devastărilor din timpul Revoluţiei. După unele verificări, s-a dovedit că Revoluţia nu avea niciun amestec în aceste distrugeri: ele datau din vremea Imperiului sau chiar a Restauraţiei. „Iată cum poţi să te bizui pe conferinţele ciceronilor oficiali. Flecărelile lor nu se bucură de crezare decât la oamenii naivi, adică, de fapt, la cea mai mare parte a oamenilor. În fiecare zi, în anumite edificii naţionale şi în toate regiunile Franţei există un ins oficial care, cu sau fără ordin, îşi revarsă acuzaţiile asupra Revoluţiei şi îi prezintă pe *strămoşii noştri ca pe nişte vandali, nişte brute,* deşi este dovedit că instituţiile revoluţionare, Comitetul Salvării Publice, Comisia pentru Artă, Comitetul Instrucţiunii Publice, în 1793 şi în anul II, adică în plină Teroare, s-au străduit să menţină şi să apere patrimoniul artistic al Franţei şi că au făcut-o cu cea mai mare grijă şi cu competenţa cea mai luminată”. 1

Indignarea lui Aulard ne dă foarte bine măsura dezbaterilor pătimaşe pe care le prilejuia „vandalismul revoluţionar”, mai ales din partea unei întregi istoriografii pentru care istoria Revoluţiei era „o epopee a originilor deci un discurs asupra identităţii”[133134], în epoca ofensivei culturale a celei de a Treia Republici şi a războiului şcolilor, „vandalismul revoluţionar” capătă o importanţă deosebită. Faptul că polemicile istorice iau uneori o întorsătură homerică se explică prin aceea că tot ce este în joc depăşeşte cu mult obiectul lor aparent: monumentele, operele de artă sau bibliotecile distruse în perioada

---

133 A. Aulard, „Boniments contre-révolutionnaires“, articol publicat în La Dépêche de Toulouse, 2 decembrie 1912, reprodus în Révolution française, vol. 63, 1912.

134 Furet, Reflecţii asupra Revoluţiei Franceze, op. cit., p. 22.

revoluţionară. Că au fost distrugeri, nimeni nu o neagă şi nici nu-şi propune nimeni să le apere, să le facă apologia: este un lucru de neconceput pentru o epocă închinată cultului Progresului şi Civilizaţiei. Dacă întinderea lor este discutată cu aprindere, dacă se caută să se afle cine anume poartă răspunderea, dacă unii se străduiesc să facă un inventar amănunţit al distrugerilor şi să demonstreze că ele nu erau rodul întâmplării, ci al unui plan premeditat, în timp ce alţii afirmă că distrugerile nu au fost mai numeroase în timpul Revoluţiei decât în alte epoci de războaie şi de tulburări şi că mai târziu s-a distrus tot atât dacă nu mai mult („da, sub Restauraţie!”, exclamă cu satisfacţie Aulard) şi că ele erau accidente potrivnice cauzei şi politicii revoluţionare, este pentru că toţi încearcă să-i apere sau să-i denunţe tocmai pe „strămoşi”. Strămoşii „husarilor negri” ai Republicii să fi fost oare „vandali”? Ce se va alege atunci din misiunea lor civilizatoare şi, prin urmare, din opera civilizatoare a Republicii, atât de mândră de originile sale revoluţionare?

Dacă recitești polemicile de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea – şi în măsura în care se poate, nu te implici în problema „strămoşilor” – te uimeşte faptul că tezele care denunţă „vandalismul” şi protagoniştii lui „republicani şi revoluţionari” sunt mai mult complementare decât contradictorii.[135] Dacă polemica s-ar limita la miezul ei, adică la problema distrugerii de bunuri culturale şi a răspunderii care revine puterilor revoluţionare (dar, după cum se va vedea, discursul despre

---

135 Să cităm ca exemplu, pe de o parte, G. Gautherot, Le Vandalisme jacobin Destructions administratives d’archives, d’objets d’art, de monuments religieux à l’époque révolutionnaire, Paris, 1914; pe de alta, E. Despois, Le Vandalisme révolutionnaire, fondations littéraires, scientifiques et artistiques de la Convention, Paris, 1885.

vandalism, încă din timpul Revoluţiei, nu se mărgineşte la această problemă) ai putea fi ispitit să le dai dreptate amândurora.

Puterile revoluţionare care s-au perindat au vrut oare să ferească de distrugeri şi de delapidări bunurile culturale, operele de artă, cărţile şi manuscrisele vechi? Au realizat oare o politică de conservare, ca şi instituţiile însărcinate să pună în aplicare această politică? Fără îndoială. Este lungă lista decretelor Adunărilor succesive care statuează asupra măsurilor referitoare la conservarea cărţilor, arhivelor, mobilelor, tablourilor, monumentelor care, odată naţionalizate, trebuiau să fie inventariate cu grijă şi depuse în magazii special prevăzute în acest scop. Primele măsuri datează din noiembrie 1789; se iau măsuri suplimentare în 1790 (octombrie), în 1791 (mai iunie), în 1792 (septembrie) etc. în decembrie 1790 este creată Comisia pentru Monumente, alcătuită din savanţi, erudiţi, bibliografi şi artişti, însărcinată să supravegheze „conservarea monumentelor, a bisericilor şi caselor devenite domenii naţionale” şi în special să îngrijească de monumentele de la Paris, ca şi de „arhivele de documente, de titluri de proprietate, acte”. În plină Teroare, în octombrie 1793, la o lună după legea suspecţilor, Convenţia decretează măsuri drastice împotriva abuzurilor din ţară care provoacă „distrugerea monumentelor, a obiectelor ştiinţifice şi artistice, a artelor şi instrucţiunii”. Comisia pentru Monumente, considerată ineficace (dar şi „nesigură” din punct de vedere politic), este înlocuită de un nou organism, Comisia Provizorie pentru Artă, căreia Convenţia montagnardă îi cerea „să pună în aplicare toate decretele privitoare la conservarea monumentelor, obiectelor ştiinţifice şi artistice şi să le adune în depozite adecvate”; ea cerea să se găsească mijloace noi care să

asigure conservarea eficace a monumentelor „pe toată întinderea teritoriului”[136]. Lista de hotărâri, decrete, măsuri, instituţii ar putea fi uşor extinsă.

Oare puterile revoluţionare succesive sunt totuşi responsabile pentru distrugeri şi, dacă nu le-au inspirat, atunci le-au tolerat? Fără nicio îndoială, iar dovezile în acest sens sunt numeroase. Aceeaşi lungă listă de decrete, hotărâri etc. care repetă aceleaşi apeluri şi admonestări arată, prin ea însăşi, cât erau acestea de ineficace, dacă nu de neadaptate la situaţie. Toate măsurile de protecţie împotriva degradării monumentelor se impuneau ca o consecinţă a altor hotărâri ale puterilor revoluţionare care puneau inevitabil în pericol aceste bunuri culturale. Punerea la dispoziţia Naţiunii a bunurilor clerului, confiscarea bunurilor emigraţilor, ca şi înstrăinarea acestor bunuri naţionale au fost tot atâtea măsuri care atrăgeau în mod necesar mutări forţate de biblioteci, de colecţii de arhive şi de tablouri, îngrămădirea lor în depozite improvizate şi nepotrivite şi, în consecinţă, distrugeri inevitabile, ca să nu mai vorbim de furturi, de specula nestăvilită cu opere de artă sau cu manuscrise de valoare. Vânzarea pe preţuri de nimic a mănăstirilor şi castelelor le condamnă la ruină. Faimosul decret din 14 august 1792 privitor la suprimarea „urmelor feudalităţii”, care prevedea „să nu mai fie mult timp lăsate sub ochii poporului francez monumentele ridicate în cinstea trufiei, prejudecăţii şi tiraniei” condamna la distrugere nenumărate obiecte de artă şi monumente. Desigur,

---

136 F. Riicker, Les Origines de la conservation des monuments historiques en France (1790-1830), Paris, 1913. Procesele-veibale ale ambelor Comisii stau mărturie despre eforturile lor neobosite de a face faţă acestor sarcini uriaşe, cf. Procès-verbaux de la Commission des monuments,

Convenţia a introdus unele restricţii, dar, la o lună după acest decret, amploarea stricăciunilor pe care le-a pricinuit era atât de mare încât a fost nevoie de alte restricţii, dispoziţii şi admonestări. Şi totuşi, în vara şi toamna anului 1793, o serie de decrete interzic blazoanele şi „emblemele regalităţii” în toate casele, parcurile, incintele, bisericile etc. Ce să mai spunem despre valul de decreştinare, despre clopotele şi acoperişurile distruse, despre turlele de biserici dărâmate în numele Raţiunii şi al „sfintei Egalităţi”, despre sculpturile desfigurate, despre obiectele de cult topite?

Dinspre partea, republicană” se obiectează că nu era vorba, cel mai adesea, decât de abuzuri denunţate chiar de guvernul publicate şi adnotate de L. Tuetey, Paris, 1902 – 1903; *Procès-verbaux de la Commission temporaire des arts*, publicate de L. Tuetey, Paris, 1912.

revoluţionar, că valul de decreştinare a fost de scurtă durată, că unele sculpturi şi altare au fost distruse de armatele revoluţionare care au practicat o decreştinare sălbatică, repede stăvilită, în sfârşit, că unele măsuri erau determinate de „circumstanţe exterioare”, căci armata ducea lipsă de bronz pentru tunuri. Aceste argumente, mai mult sau mai puţin valabile, nu vin în contradicţie cu cele invocate de cei care denunţau „vandalismul”. Valul iconoclast nu se înscria oare în cadrul unei politici lansate de elitele puterii, care pleca „de sus”, nefiind urmată decât în mică măsură „de jos”? Vajnicii sanculoţi care se dedau la acest iconoclasm nu erau oare încurajaţi – mai ales în anul II – de putere, iar sancţiunile nu au rămas literă moartă? Nu se continua să se speculeze şi, ca urmare, să se devasteze *la rece* (exemplul furnizat de Cluny este cel mai izbitor), în toată perioada Directoratului, când nu mai existau „circumstanţele exterioare”?

Niciuna din taberele aflate faţă în faţă nu pare să acorde importanţă perioadei termidoriene, când se impune totuşi discursul care denunţă „vandalismul". Unii, pentru că le repugnă ideea de a privilegia „reacţiunea", care ar fi avut meritul de a opri distrugerile, pe când Revoluţia în ceasurile ei „eroice" se voia cu tărie protectoarea artelor şi a culturii. De altfel, realizările culturale din perioada termidoriană, ca Şcoala Politehnică, Şcoala Normală sau Muzeul Monumentelor Franceze, continuau iniţiativele lansate în timpul perioadei montagnarde. „Detractorii" vandalismului minimalizează importanţa lui 9 termidor din cu totul alte motive. Termidor, la urma urmei, a denunţat vandalismul fără însă a-l stăvili. Acelaşi elan devastator, inerent Revoluţiei, o străbătea de la un capăt la altul, cu o intensitate diferită de la o epocă la alta. Nimic n-a fost reconstruit după Termidor, muzeul Lenoir era cel mult un cimitir de sculpturi mutilate, iar aşa-zisa lor conservare nu era, foarte adesea, decât o altă mutilare. Discursurile polemice despre vandalism recunosc că dorinţa de a distruge se manifesta mai mult în vorbe decât în fapte. La urma urmei, Lyon, oraşul pe care Convenţia îl sortise pieirii, există încă... Unii vedeau în aceasta dovada că violenţa verbală o lua deseori înaintea actelor şi că Revoluţia, chiar dacă uneori cădea în excese dictate de „circumstanţe exterioare", reuşea până la urmă să le învingă. Alţii găseau că este o confirmare a furiei de a distruge care, din lipsă de timp şi de mijloace materiale, nu putuse să se realizeze pe deplin. În caz contrar, Franţa ar fi fost văduvită de tot patrimoniul ei cultural.

Şi unii, şi ceilalţi nu fac decât să pună în evidenţă contradicţiile interne ale politicii culturale a Revoluţiei. Aceasta a afişat, încă de la începuturile ei, o vocaţie culturală care a dat naştere unor speranţe şi visuri şi care

a dus la eşecuri. Ea se voia fiica Luminilor, singura moştenitoare legitimă a „spiritului luminat”. Ca urmare, puterea revoluţionară îşi atribuia rolul de *custode*, dacă nu al patrimoniului cultural naţional în întregimea lui, cel puţin al acelei părţi care, din pricina diverselor măsuri politice şi sociale – confiscarea bunurilor clerului şi ale aristocraţilor emigraţi (dar aceste măsuri nu aveau şi o dimensiune culturală, pot fi oare înţelese făcând abstracţie de acest aspect?) –, fusese *naţionalizată*. Puterii care reprezintă Naţiunea îi revine obligaţia de a pune aceste bunuri culturale în serviciul acesteia, şi nu al unei mâini de privilegiaţi, de a fi protectoarea artelor, de a le aşeza într-un spaţiu *cultural* solidar cu spaţiul *politic* democratic. Această datorie şi această răspundere sunt revendicate cu tărie şi în permanenţă de puterile revoluţionare; ca urmare, ele „se izbesc de toate greutăţile practice ale unei gestiuni efective a bunurilor culturale naţionalizate: lipsă de localuri, de personal competent de la care se cere să fie leal noului regim, lipsă de mijloace financiare etc. Pe aceste lipsuri de infrastructură se grefează, cu precădere în perioada „eroică”, iluzia revoluţionară: graţie „energiei revoluţionare”, comparată de Barere cu soarele Africii ce face plantele să crească mai repede, orice proiect ar putea fi realizat foarte repede, într-o perioadă care se măsoară, dacă nu în luni, într-un an sau doi. Or, soarele „revoluţionar” face desigur să crească un Ian de proiecte, dar pentru realizarea lor nu ajunge soarele: cantitatea de bunuri culturale de gestionat se dovedeşte prea importantă (mai bine de un milion de cărţi zac îngrămădite în depozite improvizate răspândite în toată ţara) şi dacă mijloacele sunt sărace, scopurile sunt neclare. ’89 se vrea continuatorul unui anumit trecut cultural, dar, mai ales, doreşte o *ruptură* care să asigure Istoriei un nou început.

Ambiţiile lui sunt *regeneratoare* şi *purificatoare*, mai ales faţă de un patrimoniu cultural pângărit de secole de tiranie şi prejudecăţi. Dar a regenera şi a purifica sunt doi termeni ai epocii care ascund cu greu o contradicţie de neînvins: trecutul trebuie păstrat, dar nu *tot* trecutul şi cu condiţia să fie *eliminat* ceea ce nu este demn de a fi privit de un popor, el însuşi regenerat, ceea ce nu merită să fie reţinut şi integrat într-o nouă civilizaţie ce urmează abia să fie construită. (Că acest popor, în majoritatea lui, zace încă scufundat în „prejudecăţi" şi analfabetism, elitele o ştiu prea bine, dar nu vor descoperi efectele politice şi culturale ale acestei stări de lucruri decât în cursul Revoluţiei.) Elitele revoluţionare nu pun la îndoială că, pentru a tria moştenirea, dispun de un criteriu fără greş, întemeiat pe cuceririle Luminilor şi pe avântul Revoluţiei. Or, aceste criterii rămân vagi şi vor fi necontenit repuse în cauză. Practic, ele se vor dovedi imposibil de definit. Chiar graniţele între distrugere şi conservare sunt instabile, nu pot fi sesizate. Exemplele sunt numeroase. Astfel, faimosul decret privitor la suprimarea „emblemelor regalităţii şi feudalităţii" însărcina Comisia Provizorie pentru Artă să „vegheze" la conservarea obiectelor care ar putea „să intereseze în mod esenţial artele". Dar statuile regale interesau oare „în mod esenţial" artele sau erau doar simple „embleme ale tiraniei"? Să ştergi dintr-un tablou blazonul însemna să-l distrugi sau să-l conservi? în anul II, Urbain Domergue, şeful Biroului de Bibliografie, vrea să grăbească alcătuirea catalogului colectiv al tuturor cărţilor naţionalizate, muncă uriaşă care se tărăgănează în ciuda strădaniilor Comisiei însărcinate cu efectuarea ei. Între timp, cărţile îngrămădite în depozite improvizate se deteriorează. Pentru *a conserva* „ceea ce a produs geniul pentru fericirea şi gloria popoarelor" n-ar trebui oare să fie

înlăturate lucrările inutile şi răufăcătoare, de pildă cele care „nu valorează nici cât peticul de hârtie pe care s-a copiat titlul”? Astfel, ar trebui să intre în acţiune „scalpelul revoluţionar şi să taie toate mădularele bolnave ale trupului bibliografic din aceste vaste depozite de cărţi”. Domergue era de acord, cel mult, să fie păstrate unul sau două exemplare „din toate produsele prostiei omeneşti”, tot aşa cum botanistul păstrează plante otrăvitoare în ierbarul lui. Restul, toată adunătura asta teologico-aristocratico-regalistă, ar putea fi vândut în străinătate. Republica ar profita astfel de două ori: „ar câştiga bani pentru armată şi ar sădi în mintea duşmanilor, cu ajutorul acestor cărţi, zăpăceala şi nebunia”[137].

Regăsim aceleaşi contradicţii şi, ca urmare, proiecte extremiste care îşi propun să le rezolve folosind „scalpelul revoluţionar”, în politica şi opera şcolară a Revoluţiei. Chiar în miezul discursului politic începe o dezbatere pasionantă şi pasionată asupra alegerii unor modele formative de cultură şi de morală, asupra raporturilor între cultură şi putere, tradiţie şi inovaţie, liberalism şi dirijism, religie şi laicizare într-o societate democratică care abia urmează să fie creată.[138] La aceste probleme complexe se

---

137 „Rapport fait au Comité d’instruction publique“, de Urbain Domergue, şef al Biroului de Bibliografie, în J. Guillaume, Procès-verbaux du Comité d'instruction publique de la Convention nationale, Paris, 1891-1907, vol. II, p. 798. Remarcabila lucrare a lui P. Riberette, Les Bibliothèques françaises pendant la Révolution (1789-1795). Recherches sur un essai de catalogue collectif Paris, 1970, scoate în evidenţă toate contradicţiile şi dificultăţile în care se zbate acţiunea de a alcătui „un catalog colectiv“. Comitetul pentru Instrucţiunea Publică a respins, de altfel, propunerile lui Domergue.

138 Am discutat pe larg aceste probleme în lucrarea Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l ’époque révolutionnaire, prezentată de B. Baczko, Paris, 1982, pp. 8-58.

adaugă problema religioasă care străbate toată experienţa culturală revoluţionară (şi, în mod deosebit, experienţa pedagogică). Revoluţia nu are acelaşi conţinut universal în orice loc şi în orice perioadă, aceleaşi acţiuni nu capătă în mod necesar aceeaşi semnificaţie culturală şi socială. Aşa, de pildă, stau lucrurile cu gesturile iconoclaste: în cursul unor serbări revoluţionare la Paris, când erau arse în mod solemn titlurile feudale, organizatorii aveau grijă să fie păstrate vechile hrisoave, considerate „monumente preţioase”. Nu acelaşi lucru se întâmpla cu ţăranii care aprindeau focuri în sate în timpul „Marii Spaime” sau în timpul sărbătorilor din anul II. Iconoclasmul decreştinator, inspirat şi dirijat de sus de către elitele revoluţionare, nu avea neapărat aceeaşi semnificaţie culturală ca acţiunile devastatoare săvârşite de armatele revoluţionare prin orăşele şi sate. Puterea iacobină se credea centralizatoare, dar Franţa era mult mai federalistă. Un decret unificator se realiza în mod foarte diferit, în funcţie de departamente şi comune, unde se grefa pe conflicte şi antagonisme tradiţionale locale. Comitetul revoluţionar care a hotărât să distrugă la Ermenonville, în parcul din jurul Insulei Plopilor şi al mormântului lui Rousseau, busturile filosofilor pentru că reprezentau nişte „englezi” a comis, desigur, un act de „vandalism”. Era, de asemenea, un act de „vandalism” să distrugi sistematic şi tocmind un antreprenor special morminte regale din comuna Franciade, fostă Saint-Dénis, după cum era „vandal” să instalezi în abaţia de la Saint-Germain o rafinărie de zahăr, care a cauzat un incendiu accidental în 1794, în urma căruia a fost distrusă una dintre cele mai bogate biblioteci; tot acte de „vandalism” erau specula cu bunurile naţionale şi demolarea foarte rapidă a unor palate şi mănăstiri. Lista ar fi lungă. Aceste acte sunt „vandale” prin urmările lor

distrugătoare şi ravagiile lor ireparabile, dar se deosebesc prin semnificaţiile lor socioculturale şi ideologice. Existau în timpul Revoluţiei mai multe feluri de *vandalism*, după cum au existat mai multe feluri de decreştinări.[139] Aceste vandalisme sunt adesea confundate. Un motiv în plus ca să delimităm pe cât este posibil diferitele tipuri şi forme, amploarea şi particularităţile fiecăruia din valurile lor în funcţie de regiuni, pentru a cuprinde cât mai bine un fenomen cultural şi social complex.[140] Analiza tipurilor de discurs ţinute în acea vreme cu privire la vandalism ne permite să înţelegem mizele simbolice şi culturale ale Terorii.

BARBARII PRINTRE NOI...

În timpul Luminilor, vandalii sunt „cei mai barbari dintre barbari": se vorbeşte chiar de „vandali barbari"[141]. Este un loc comun al retoricii revoluţionare acela de a socoti „barbar" trecutul care trebuie distrus: privilegiile, legile nedrepte, sistemul fiscal, corporaţiile şi chiar vechile şcoli. Barbar înseamnă în acelaşi timp tiranic şi ignorant. Alt loc comun al unui discurs care se vrea totodată revoluţionar şi luminat: orice tiranie se întemeiază pe ignoranţă şi generează barbaria. Vechiul Regim, barbar şi tiranic, a menţinut în mod necesar Naţiunea în ignoranţă; libertatea, în schimb, nu poate să fie întemeiată decât pe Lumini; ea este duşmana naturală a „ignoranţei

---

139 Cf. R. Cobb, Les Armées révolutionnaire, instrument de la Terreur dans les départements, Paris, 1963, vol. II; B. Plongeron, Conscience religieuse en révolution, Paris, 1969.

140c adrul tradiţional şi propune mai multe direcţii interesante de cercetare, dar ale cărei concluzii nu le împărtăşim în totalitate.

141 Cf. P. Michel, Un mythe romantique. Les Barbares, 1789-1848, Lyon, 1982; D. Hermant, op. cit.

barbare”[142].

Totuşi acuzaţia de barbarie este adusă Revoluţiei imediat după 14 iulie. Este vizată mai ales violenţa revoluţionară. Pentru unul ca Rivarol, luarea Bastiliei nu era nicidecum un act eroic şi fondator de libertate. El nu reţine decât imaginea „oraşului barbar” şi a gloatei care măcelărea oameni nevinovaţi, plimbându-se cu capetele lor înfipte în suliţe, cu „mâinile roşii de sânge”. Aceeaşi gloată, „nişte sălbatici”, „tot ceea ce magherniţele şi haznalele din strada Saint-Honoré pot să reverse mai abject”, a spintecat garda personală a regelui la Versailles, la 6 octombrie, apoi i-a escortat pe rege şi familia lui la Paris, plimbând din nou, sub ochii prizonierilor, capete înfipte în suliţe. „Blestemaţi fie cei ce răscolesc străfundul unei Naţiuni! Pentru gloată nu există un secol al Luminilor; ea nu este nici franceză, nici engleză, nici spaniolă. Gloata este în orice timp şi în orice ţară aceeaşi: mereu canibală, mereu antropofagă”. 11 Creşterea violenţei revoluţionare, mai ales după 10 august şi în timpul masacrelor din septembrie, a fost stigmatizată ca şi mai „barbară” şi „vandală”. În discursul contrarevoluţionar se manifesta indignarea şi teama, dar şi un fel de exorcism al Revoluţiei care rămâne neînţeleasă. „Barbară” era Revoluţia venită de pe alte tărâmuri, o năvălire care se situează în afara istoriei, ca o catastrofă naturală sau o monstruozitate (apropierea de „canibali”, monştri umani, este grăitoare).

Numai Mallet du Pan, observator şi analist

---

142 Acest topos se regăseşte în textele consacrate educaţiei naţionale; cf., d. ex., în B. Baczko, Une éducation pour la démocratie, op. cit., cuvintele lui Mirabeau (p. 79), ale lui Talleyrand (p. 109), ale lui Romme (p. 269), ale lui Barère (p. 429). Vom reîntâlni acelaşi loc comun, dar într-un alt context politic, în discursul termidorian împotriva tiraniei lui Robespierre.

contrarevoluţionar dintre cei mai perspicace, recurge la ideea-imagine a vandalului, nu numai pentru a înfiera Revoluţia, ci şi pentru *a o înţelege*. Încă din 1790, el scoate în evidenţă faptul că analogia între evenimentele revoluţionare şi năvălirile barbare are o importanţă explicativă limitată. Ea nu este pertinentă decât dacă poate să pună în relief *noutatea*, caracterul inedit al Revoluţiei. Desigur, prin aspectele ei feroce şi hidoase, Revoluţia aminteşte de năvălirile barbarilor, evocă acea „memorabilă subversiune”. Dar, de data aceasta, „hunii şi herulii, vandalii şi goţii nu vor veni nici din nord, nici de la Marea Neagră, *ei sunt printre noi*\ Dincolo de „mobilitatea evenimentelor” care se desfăşoară într-un ritm necunoscut până atunci, trebuie să desprindem „natura distructivă” a Revoluţiei ca şi miza ei globală. Pentru a le pune în lumină, Mallet du Pan recurge la un neologism recent a cărui folosire subliniază caracterul inedit al fenomenului revoluţionar. Miza Revoluţiei nu mai este, aşa cum se credea la început, vechiul sau noul regim, Republica sau monarhia, ci *civilizaţia*. Ca atare, bătălia împotriva Revoluţiei nu este o afacere internă franceză; nu este niciun război, ca atâtea altele, între naţiuni şi state. Mallet du Pan lansează un apel la o nouă cruciadă în numele „civilizaţiei”. Toată „bătrâna Europă” se găseşte în pericol de moarte în faţa acestui „sistem de năvălire” din interior, care nu seamănă cu niciun altul. Este „ultima bătălie a civilizaţiei” în care „se aflǎ implicat fiecare european”[143].

---

143 Cf. M. Mallet du Pan, Considérations sur la nature de la Révolution française et sur les causes qui en prolongent la durée, Londra, 1795, pp. V şi urm., pp. 27 şi urm. Aceşti „barbari din mijlocul nostru“ sunt tot atâţia „tâlhari fără pâine, iar şefii lor sunt fără căpătâi“, „un popor eliberat de teama de Dumnezeu şi de lege“. Odată cu ridicarea în masă, Franţa s-a transformat într-o „mare cazarmă“ şi „fiecare sanculot

După Mallet du Pan, numai la capătul unui lung şi ciudat ocol vor ajunge elitele revoluţionare să descopere că „barbarii” ar putea să se afle în mijlocul lor. Desigur, ele resping cu indignare acuzaţiile aristocraţilor: Revoluţia nu este o forţă pur distructivă. Dimpotrivă, obiectivele şi opera ei sunt, prin esenţă, constructive. Dacă regenerarea Naţiunii trece prin faze de distrugere înseamnă tocmai că trecutul era „barbar”, tot aşa ca Bastilia, simbol al „tiraniei barbare”. De asemenea, duşmanii interni şi externi ai Revoluţiei devin „hoarde sălbatice şi barbare” pe care tiranii coalizaţi le-au năpustit asupra Franţei. Dar un fel de obsesie a „barbariei”, care ar putea să-şi găsească lăcaş chiar în sânul Revoluţiei şi să-i degradeze cauza, frământă în surdină spiritele. Ea se manifestă deschis în faţa violenţei brutale şi oarbe, mai ales după masacrele din Septembrie pe care girondinii le denunţă ca „barbare” şi peste care iacobinii îndeamnă „să se arunce un văl de uitare”. Ea se manifestă, de asemenea, în nesfârşitele dezbateri privitoare la noul sistem de educaţie publică când nu poate fi evitată constatarea că Revoluţia, desfiinţând vechile instituţii, a creat un imens vid pe care nu reuşeşte să-l umple. Ca urmare, Naţiunea ar risca să se cufunde în ignoranţă şi în barbarie. „Să nu facem, aşa cum ne acuză duşmanii noştri interni, o revoluţie de goţi şi de vandali”, exclama Mirabeau în 1791, apărându-şi planul de educaţie publică şi făcând apel la membrii Constituantei să susţină „talentele”, artele şi literele, pentru a înlătura astfel pericolul ca Revoluţia, „opera literelor şi a filosofiei, să acţioneze în aşa fel încât geniul să regrete vremea despotismului”[144]. În dezbaterile privitoare la educaţia

militant va avea dreptul la distribuirea pământurilor şi a prăzii“, ibid., p. 34.

144 Mirabeau, Travail sur l’éducation publique, în B. Baczko, op. cit.,

publică în decembrie 1792 şi în primăvara anului 1793, neliniştea devine tot mai mare şi se exprimă în acelaşi vocabular. Astfel, Fouché nu ascunde acest lucru în raportul său din 8 decembrie 1793 când prezintă în faţa Convenţiei, în numele Comitetului pentru Instrucţiune Publică, proiectul decretului referitor la vânzarea bunurilor colegiilor: „Aşezămintele de educaţie din departamentele noastre nu mai simt decât ruine [...]. S-ar zice că o să ne întoarcem *la barbaria din primele timpuri*; s-ar zice că nu vrem decât libertatea sălbaticului, care nu vede în Revoluţie decât plăcerea de a răsturna lumea şi nu mijlocul de a o ordona, de a o perfecţiona, de a o face mai liberă şi mai fericită; s-ar zice că, la fel cu tiranii, lăsăm voit omul să zacă în întuneric şi îndobitocire, pentru a-l putea transforma, după interesele şi patimile noastre, în fiară sălbatică”. Desigur, nu este decât o calomnie; cu toate acestea, ea surprinde „unele trăsături” pentru a le îndrepta apoi împotriva Revoluţiei. Nelinişte care este înăbuşită proslăvind poporul, care trăieşte profund sentimentul „că nu poate fi liber decât prin instrucţiune, că libertatea şi instrucţiunea sunt inseparabile şi că este nevoie ca ele să se unească pentru a perfecţiona natura umană şi pentru a îndeplini îndoita speranţă de a deveni exemplu şi model pentru toate popoarele lumii”[145]. Nelinişte sporită, după cum o dovedesc documentele Comisiei pentru Monumente şi decretele reînnoite ale Convenţiei, faţă de distrugerea cărţilor, de degradarea tablourilor, de mutilarea sculpturilor care deveniseră „bunuri ale Naţiunii” şi aceasta ar fi trebuit să le asigure

---

pp. 79—80.

145 Cf. J. Guillarme, Procès-verbaux..., op. cit., vol. I, p. 340; cf, de asemenea, ibid., p. 122 (intervenţie a lui J.-M. Chénier), pp. 276-277 (text al lui Jeanbon Saint-André).

protecţia. Răspunderea este aruncată asupra străinilor şi răuvoitorilor, asupra „ultragiilor aristocraţilor” (ei şi-ar distruge propriile bunuri de îndată ce ar fi deposedaţi de ele...), asupra speculanţilor lacomi şi asupra ignoranţei. Tot atâtea forţe ostile Revoluţiei şi, prin urmare, *exterioare* ei.[146] Chiar ignoranţa nu este decât o moştenire a unui trecut nefast şi barbar. Totuşi se evită cu grijă să se spună clar *cine se remarcă* prin această ignoranţă, ceea ce este în aceeaşi măsură un act de constatare şi un indiciu dezonorant. Căci vorbind prea apăsat de cei care sunt ignoranţi, nu se iveşte riscul de a aduce o jignire simbolului-cheie al imaginarului revoluţionar, Poporul suveran? Cum ar putea el să fie ignorant? Dacă s-ar afirma acest lucru ar însemna să ne situăm printre acei contrarevoluţionari care „ne zugrăvesc în ochii naţiunilor ca pe un popor feroce şi barbar, care vrea să trăiască în cea mai crasă ignoranţă, chiar în privinţa adevărurilor elementare”[147], iar riscul asumat ar fi mare în epoca legii privind suspecţii. Implicitul şi un anume tu nu pot fi ghicite decât în desemnarea *destinatarului* acestor apeluri lansate pe un ton uneori patetic. Poporul, „înarmat cu măciuca lui”, a putut, la începutul Revoluţiei, „să lovească totul”; acum, în anul II, acest popor, un alt Hercule, trebuie să înţeleagă că „aceste case, aceste palate, la care încă se uită cu ochi indignaţi, nu mai sunt ale duşmanului; sunt ale lui”. Iar el, „poporul francez, protector a tot ce este util şi bun”, trebuie să se declare „duşmanul tuturor duşmanilor literelor” şi să vegheze în acelaşi timp ca nu cumva „nişte mâini rătăcite” să distrugă ceea ce a fost respectat chiar şi

146 Cf. L. Tuetey, Procès-verbaux de la Commission des monuments, op. cit.; F. Riicker, op. cit., pp. 26-29; 76 şi urm.; 93 şi urm.

147 Hotărârea districtului Jussey (Haute-Saône) din 8 floreal anul II, după P. Riberette, op. cit., p. 51.

de „cuceritorii barbari”[148].

Numărul citatelor care ilustrează această dilemă, dacă nu este vorba de fapt de un impas al elitelor revoluţionare, ar putea fi sporit: a păstra intacte, dincolo de orice suspiciune de barbarie, reprezentările despre Revoluţie şi poporul suveran şi, în acelaşi timp, să denunţe, într-un fel sau altul, unele acte „barbare” care, în mod evident, nu se datorează prinţilor sau preoţilor, ci se înscriu pur şi simplu în comportările, patriotice şi civice, ale armatelor revoluţionare, ale comitetelor de supraveghere, ale agenţilor Republicii, protejaţi, dacă nu cumva încurajaţi, de către un reprezentant în misiune... Cu alte cuvinte, cum pot fi denunţaţi „barbaria” şi „barbarii” ca nişte forţe *exterioare* şi *ostile* Revoluţiei când, în mod evident, se poate constata prezenţa „barbarilor printre noi”? Cum se poate face aşa ceva, mai ales în plină Teroare, când cuvintele sunt cântărite cu grijă şi când teama frământă elitele intelectuale provenite din Vechiul Regim, chiar dacă au îmbrăţişat sincer cauza revoluţionară (ceea ce nu este întotdeauna cazul, ba dimpotrivă). Discursul revoluţionar ocoleşte aceste obstacole, alunecând de la condamnarea foarte vagă a „barbarilor” la născocirea *complotului vandal*. Să fie doar un amalgam, un trucaj, o abilă manipulare de cuvinte? Lucrurile se dovedesc mai complexe. Chiar dacă admitem că nu este

148 Instructions sur la manière d’inventarier et de conserver, dans toute l 'étendue de la République, tous les objets qui peuvent servir aux arts, aux sciences etàl ’enseignement, Paris, anul II. Acest text, discutat de Comisia provizorie pentru arte în noiembrie-decembrie 1793, a fost adoptat la 15 ventôse anul II (5 martie 1794) de către Comitetul pentru Instrucţiunea Publică. Redactate fără îndoială de Vicq d’Azyr, instrucţiunile au fost semnate de Landet, în calitatea sa de preşedinte al Comitetului pentru Instrucţiunea Publică. Cf. J. Guillaume, Procès-verbaux..., op. cit., vol. III, 545.

vorba decât de o simplă manipulare, manipulatorii nu sunt oare ei înşişi manipulaţi de reprezentări care le scapă? Sociologic vorbind, reuşita unei reprezentări – şi cea a „complotului vandal" va fi o frumoasă ilustrare – este revelatoare pentru imaginarul colectiv în care se înscrie şi pentru discursul care o difuzează. „Complotul vandal" nu amalgamează numai două cuvinte, ci şi două *obsesii*. Prima este aceea a elitelor politice şi intelectuale confruntate cu „barbaria" pe care Revoluţia a scos-o la iveală din rândurile poporului, al cărei semn extrem de vizibil sunt distrugerile, simbol al unui pericol ce ameninţă o întreagă cultură în care aceste elite se recunosc şi cu care se identifică. Iar o a doua obsesie – care ne-a devenit familiară odată cu zvonul despre Robespierre-rege – subminează imaginarul şi mentalităţile revoluţionare într-o cu totul altă dimensiune sociologică: teama de complotul proteiform pe care-l urzesc fără încetare duşmanii cauzei revoluţionare.[149]

Această a doua obsesie va cunoaşte sub Teroare o uimitoare plasticitate de manipulare. Era vremea suspiciunii generalizate împotriva celor care nu fuseseră încă demascaţi, care se ascundeau în armată, în comitete şi societăţi revoluţionare, chiar şi în Convenţie. Se roda atunci o întreagă *tehnică urmărind să exploateze* această obsesie în favoarea unei lupte politice. Era folosită pe scară largă nu numai de către profesioniştii politici la nivel naţional (şi desigur de poliţie), ci şi în răfuielile de pe plan local. În reprezentarea „complotului", „duşmanii demascaţi" se pot schimba între ei. Arta şi tehnica manipulării constă într-o amalgamare care şterge fruntariile între toţi „duşmanii" posibili, mai ales între cei

149 Asupra ideii de compolot şi a locului ei central în imaginarul revoluţionar, cf. F. Furet, op. cit., pp. 66 şi urm.

care simt vizibili şi exteriori – tiranii, aristocraţii etc. – şi cei care „se ascund” şi caută să-şi piardă urma în popor. Tehnica de manipulare este plastică: ea procedează printr-un fel de mulaje ale profilului noului „duşman”, care trebuie demascat, după modelul vechiului „duşman”, deja „demascat”. Într-o conjunctură politică încâlcită, cu întorsături neaşteptate, alunecarea ideologiilor şi credinţelor spre simpla manipulare devine inevitabilă (invers, practicarea manipulării alimentează, la rândul ei, bănuielile, delaţiunile, supralicitarea ideologică într-atât jocul politic sfârşeşte prin a implica un număr tot mai restrâns de autori, chinuiţi de resentimente şi animozităţi personale). „Descoperirea” „complotului vandal” nu este decât un exemplu al acestui joc complex al obsesiei şi ideologiei, al imaginarului social şi al manipulării în care, într-un timp scurt şi într-un context precis, teama politică şi culturală de „pericolul barbar” s-a transformat într-un discurs politico-poliţist.

La 21 *nivôse*, anul II, Grégoire prezintă în Convenţie, în numele Comitetului pentru Instrucţiunea Publică, raportul asupra inscripţiilor de pe monumentele publice. Astfel se propune legiuitorilor care au decretat deja „măsuri înţelepte” să adauge altele, menite să asigure „conservarea inscripţiilor antice pe care trecerea timpului le-a respectat”. Raportul nu inovează deloc, cu o singură excepţie, discursul asupra degradării monumentelor. Convenţia „a ordonat cu înţelepciune distrugerea a tot ceea ce purta amprenta regalismului şi a feudalităţii”. Nici măcar „frumoasele versuri ale lui Borbonius înscrise pe poarta Arsenalului” n-au fost cruţate şi pe bună dreptate, deoarece „erau pângărite de linguşirea unui tiran”. (Era vorba de Henric al IV-lea.) Dar aceste decrete înţelepte nu sunt de ajuns pentru că se distrug şi monumente antice,

care trebuie conservate „în întregime”. Aceste monumente simt „nişte medalii sub altă formă şi care este omul cu judecată care nu se înfioară la gândul că barosul ar putea să lovească şi antichităţile din Orange şi Nîmes”. A le distruge ar fi un act barbar. Singura noutate în discursul lui Grégoire este tocmai definirea barbariei: „Nu li se poate insufla cetăţenilor destulă oroare faţă de acest *vandalism* care nu cunoaşte altceva în afară de distrugere”. Cuvântul este subliniat în text pentru a pune în evidenţă faptul că este vorba de un neologism. Retrospectiv, introducerea lui a fost considerată o cotitură în istoria discursului asupra „vandalilor”. Cu toate acestea, textul nu străluceşte prin originalitate. El urmează îndeaproape clişeele deja amintite, iar „vandalismul” este repede atribuit „barbariei contrarevoluţionare” care încearcă „să ne sărăcească dezonorându-ne”. Agenţii „vandalismului” nu sunt deosebiţi de ceilalţi contrarevoluţionari, la fel de perfizi. Pledând cauza vechilor inscripţii („a le distruge ar fi o pierdere, a le traduce ar fi un fel de anacronism”). Grégoire face elogiul superiorităţii limbii franceze – menite să devină „idiomul universal” la care visa Leibniz – asupra limbilor antice, tot aşa cum proslăveşte superioritatea revoluţionarilor francezi asupra, republicanilor antici”. Desigur, „noi le cinstim memoria”, dar cine ar prefera, „din orice punct de vedere, să fie grec sau roman atunci când este francez?” Exaltare sau figură retorică ce ne aminteşte altceva: în raportul său privitor la proiectul de decret care propunea suprimarea vechilor academii, Grégoire nu şovăie să spună că „adevăratul geniu este aproape întotdeauna sanculot”[150].

150 Rapport sur les inscriptions des monuments publics, prezentat de cetăţeanul Grégoire, în Œuvres de abatele Grégoire (reprint), Paris,

Trei luni mai târziu, cu prilejul raportului său despre bibliografie, Grégoire reia atacul împotriva „contrarevoluţionarilor” care distrug monumentele noastre. Deşi nu este reluat neologismul „vandalism”, discursul inovează în altă privinţă. Evocând „uneltirile duşmanilor noştri pentru a înjosi şi sărăci un popor care, în ciuda încercărilor lor, va fi pururea bogat şi măreţ”, aceşti duşmani care comit crime pentru ca apoi „să arunce vina asupra noastră, acuzându-ne că suntem barbari”, Grégoire nu se mulţumeşte să denunţe degradarea monumentelor. Primejdia este mult mai mare şi globală. Astfel, „se afirmă, fără a se face deosebirea între talentele utile şi cele răufăcătoare, că un savant este un blestem într-un stat”. Pe de altă parte, „la Paris, la Marsilia şi în alte părţi se propunea să fie arse bibliotecile” pe motiv că „teologia, se spunea, înseamnă fanatism; jurisprudenţa, şicane judecătoreşti; istoria, minciuni; filosofia, himere; ştiinţele, n-avem nevoie de ele”. Toată cultura este aşadar ameninţată şi aceasta chiar în momentul în care, mai mult ca oricând, este necesar „să revoluţionăm artele”. Această operă anevoioasă ar trebui totuşi înfăptuită în conformitate cu linia trasată de Convenţie şi de Comitetele ei, şi nu într-un fel sălbatic şi haotic. Astfel, „anumite cărţi absurde trebuie puse la indexul raţiunii”, dar ele ar putea să facă obiectul unui schimb cu străinătatea. Cât despre „duşmanii” răspunzători pentru aceste „acte de barbarie”, Grégoire reia vechile clişee: aristocraţi, speculanţi străini

---

1977, vol. II; Rapport et projet de décret présenté au nom du Comité d’instruction publique, le 8 août 1793, ibid. Asupra istoriei neologismului însuşi, cf J. Guillaume, „Grégoire et le vandalisme“, Révolution française, 1901 ; F. Brunot, Histoire de la langue française, Paris, 1967, vol. IX, pp. 857 şi urm.; M. Frey, Les Transformations du vocabulaire français pendant la Révolution (1789-1800), Paris, 1925, p. 265.

etc. Dar în această listălitanie el trece un duşman nou-venit: nişte proşti au ponegrit geniul pentru a se consola că ei nu-l au; contrarevoluţionarii care distrugeau monumentele se ascundeau, *jub masca patriotismului*". Aluzii vagi pe care textul nu le precizează; de altfel, domină impresia că rechizitoriul împotriva „proştilor" şi „falşilor patrioţi" care ameninţă ştiinţele şi talentele a fost adăugat în ultimul moment la un raport referitor la un alt obiect, lucrările bibliografice.[151] Cu toate acestea, chiar contextul în care se înscrie acest raport lămureşte aluziile. Într-adevăr, Grégoire vorbeşte în Convenţie, la 22 germinai, optsprezece zile după executarea lui Hébert şi chiar în momentul când se deschide procesul lui Chaumette; în primul său raport despre vandalism, Grégoire va formula mai târziu exact aceleaşi reproşuri denunţându-l, de data aceasta fără ocolişuri, pe Hébert. În plus, alte documente ale Comitetului Salvării Publice şi ale Comitetului pentru Instrucţiunea Publică îl atacau pe Hébert, în raportul său despre „fabricarea revoluţionară a pulberii", Barère, membru al Comitetului Salvării Publice, însărcinat cu problemele instrucţiunii, făcând elogiul „cursurilor revoluţionare" care au asociat pe cei mai mari savanţi la opera de formare a meseriaşilor de care Republica avea atâta nevoie, tună şi fulgeră împotriva unui „complot"; o „ligă" pune în pericol atât ştiinţa, cât şi Revoluţia. „Această modalitate revoluţionară de cursuri publice a devenit pentru Comitet un tip de învăţământ care îi va servi cu folos în toate ramurile utile Republicii; şi nu veţi întârzia să simţiţi nevoia acestor cursuri *în mijlocul*

151 Grégoire, Rapport sur la bibliographie, prezentat în numele Comitetului pentru Instrucţiunea Publică, la 22 germinai anul II; Grégoire, Œuvres, op. cit., vol. II, pp. 208-212; cf. J. Guillaume, Grégoire et le vandalisme, op. cit.

unei ligi vandale sau vizigote care vrea iar să proclame ignoranţa, să proscrie oamenii instruiţi, să alunge geniul şi să paralizeze gândirea."[152]

Formula „liga vandală", cizelată cu grijă, se înscrie în contextul unei întregi campanii duse de Comitetul Salvării Publice, într-adevăr, Payan, numit de curând de către acelaşi Comitet comisar al Comisiei Executive pentru Instrucţiune Publică, scrie în aceeaşi epocă un raport privitor la „corecturile aduse operei *Castor şi Pollux*\ libret de Bernard; muzica de Candeille". Pretextul este neserios: „un corector" a înlocuit în libret cuvintele care i se păreau contrare moralei republicane cu altele mai potrivite cu ea. Astfel, în loc de „dar al zeilor", el a scris „dar al cerului"; în loc de „divina prietenie", a scris „raţiunea celestă"; „dragostea îţi lasă fidelitatea" a fost înlocuit cu „care urmează legile cu fidelitate" etc. Procedeul era curent în anul II; în vechile piese se înlocuia chiar „domnul" cu „cetăţeanul", fostul „dumneavoastră" cu tutuirea revoluţionară... Dar, încă de la primele rânduri, raportul precizează cu vehemenţă adevărata ţintă a atacurilor lui. „Ignoranţa, grosolănia, barbaria, în fine *tot ceea ce poate fi numit hebertism în arte* se îndrepta spre contrarevoluţie prin abrutizarea gândirii, tot aşa cum o făcea hebertismul politic prin comploturi, haos şi crimă". Raportul urma să fie trimis la toate societăţile populare din Republică, în toate orăşelele şi comunele unde nici nu se visase vreodată la vreun spectacol de operă. Căci libretul lui *Castor şi*

---

152 Barère, Rapport sur l'état de la fabrication du salpêtre et de la poudre, prezentat la 26 mesidor, anul II, cf. J. Guillaume, Procès-verbaux..., op. cit., pp. 38 şi urm. în luna floréal, anul II, Comitetul Salvării Publice ia, de altfel, o serie de măsuri care urmăreau să încurajeze artele, ştiinţele şi artele frumoase. Cf. lunga listă din Guillaume, Procès-verbaux..., op. cit., vol. IV, pp. 248-253.

Pollux a devenit exemplul unui vast complot care continua în domeniul cultural nişte scopuri politice sinistre:

„Niciodată nu s-au văzut atentate împotriva spiritului moral al unei naţiuni mai strâns legate de nelegiuirile care vizează conducerea ei [...] Hidra facţiunilor îşi ridicase toate capetele deodată pentru a-i cuprinde pe toţi membrii corpului politic; o întâlneai în teatre şi în pieţele publice, la tribune şi în sălaşul ziariştilor; şerpii ei şuierau din toate părţile şi peste tot fierbeau otrăvurile ei”.

„*Coasa vandali* s-a abătut astfel asupra întregii culturi cu o furie nemaiîntâlnită. Pentru a pune mâna pe putere şi pentru a submina guvernul revoluţionar, „răzvrătiţii” îşi propuneau „să însemne sau, mai degrabă, să înfiereze cu pecetea acestui om a cărui poreclă [Moş Duchesne] a fost de o platitudine revoltătoare”. Desigur, virtutea şi vigilenţa republicane, întruchipate de Comitetul Salvării Publice, precum şi de Tribunalul Revoluţionar, au dejucat complotul lui Hébert. Sarcina nu a fost însă dusă până la capăt. Comisia pentru Instrucţiunea Publică are datoria „să urmărească prostiile din literatură, tot aşa cum conducerea a zdrobit crimele lui Hébert; ele au fost instrumentele lui, i-au pregătit puterea; ele apar din nou cu neruşinare; astfel trăiesc *rădăcinile unui copac* a cărui coroană a fost retezată de trăsnet”[153].

---

153 „Comisia pentru Instrucţiunea Publică. Raport cu privire la corecturile aduse operei «Castor şi Pollux», libret de Bernard, muzică de Candeille“, Monitor, 7 termidor anul II. Raportul nu este datat; cât despre data probabilă a stabilirii lui, cf. J. Guillaume, Procès-verbaux..., op. cit., vol. IV, p. 714. Denunţarea „hebertismului în artă“ pare să se inspire de altfel din rechizitoriul lui Camille Desmoulins din Le Vieux Cordelier împotriva lui Hébert şi a limbajului său obscen şi barbar care compro- mitea Republica. „Dar există ceva mai dezgustător, mai obscen decât majoritatea ziarelor tale? Nu ştii tu, deci, Hébert, că atunci când tiranii din Europa vor să înjosească Republica, când vor să-i

Denunţarea" hebertismului în arte" nu găseşte numai un ţap ispăşitor asupra căruia puterea revoluţionară putea să arunce răspunderea pentru „grosolănie şi barbarie". În felul acesta este inventată o întreagă paradigmă. Într-adevăr, graniţa care separa acel „noi", revoluţionarii luminaţi, de „liga vandală şi vizigotă" este astfel deplasată. Reprezentarea vandalului îşi păstrează funcţia primară: să-l demaşte pe *celălalt*, potrivnic civilizaţiei şi Luminilor care sunt indisolubil legate de cauza revoluţionară. Dar acest celălalt s-a strecurat printre „noi" şi încă într-un fel perfid şi odios, aşa cum scoate în evidenţă ideea-imagine a „complotului". Cei care mânuiau „coasa vandală" erau, fără îndoială, duşmani, dar nişte duşmani *ascunşi*. Aşa s-ar explica faptul că pot să apară în timpul Revoluţiei aceste neajunsuri – distrugerea monumentelor, persecutarea savanţilor şi a artiştilor etc. – care denaturează nobila ei cauză. „Barbaria" nu este deloc inerentă Revoluţiei; dimpotrivă, faptul că aceşti conspiratori vor să degradeze „spiritul moral al Naţiunii" este o dovadă în plus a identităţii profunde a Revoluţiei şi a Luminilor, în felul acesta este confirmată vocaţia culturală şi educativă a puterii revoluţionare. „Hebertismul în arte" reprezintă o ramificaţie din domeniul cultural a unui complot esenţialmente *politic*, care atacă puterea. Tot prin mijloace

---

convingă pe sclavii lor că Franţa este cufundată în întunericul barbariei, că Parisul, acest oraş atât de lăudat pentru aticismul şi bunul său gust, este populat de Vandali; nu ştii tu, nenorocitule, că ei reproduc în gazetele lor frânturi din foile tale... ca şi când acesta ar fi limbajul Convenţiei şi al Comitetului Salvării Publice, ca şi cum scârnăviile tale ar fi ale Naţiunii; ca şi cum un canal de scurgere ar fi totuna cu Sena" (Le Vieux Cordelier, nr. 5, nivôse, anul II). Citām după excelenta ediţie a lui Pierre Pachet: Camille Desmoulins, Le Vieux Cordelier, Paris, 1987, p. 85. După cum se ştie, Desmoulins a fost ghilotinat la 5 aprilie 1794, zece zile după executarea lui Hébert.

politice trebuiau să fie smulse până şi rădăcinile „vandalismului”, demascându-i pe răzvrătiţi şi pedepsindu-i cu toată „energia revoluţionară”. Discursul antivândal îmbrăţişând ideea complotului hebertist se constituie deci ca un discurs *terorist* –, este un apel la denunţarea şi pedepsirea vinovaţilor, a suspecţilor şi a complotiştilor.

Pe cine vizează Comitetul Salvării Publice atunci când lansează campania violentă împotriva” hebertismului în arte”, trei luni după executarea lui Hébert? Niciun nume precis nu este citat, dar – *ismul* arată că se gândeau la un întreg sistem cu multiple ramificaţii. În timpul procesului lui Hébert nu era nicidecum vorba despre „vandalism”; hebertiştii au fost acuzaţi că au complotat împotriva conducerii revoluţionare cu sprijinul străinilor, dacă nu cumva chiar la instigaţia lui Pitt, ridicând poporul pe care îl înfometau împotriva autorităţii. Puterea, prelungind „complotul” politic într-un complot cultural, ce s-ar traduce prin „grosolănia şi barbaria” „ligii vandale şi vizigote” care persecută savanţii şi artele, pare că porneşte o întreagă ofensivă culturală. „Platitudinea revoltătoare” a lui *Moş Duchesne* nu simboliza oare o comportare socială şi culturală, un limbaj şi un stil de viaţă „populiste” pe care-l adoptaseră, în anul II, chiar elitele politice?[154]

Nu vom şti niciodată ce întorsătură ar fi luat o campanie împotriva „vandalismului” dusă de „terorişti” şi de „robespierrişti”. Raportul lui Payan, care o anunţa, nu a

---

154 în analiza pe care a facut-o hebertismului, foarte discutabilă în ansamblul ei, A. Soboul a surprins cu multă pertinenţă neîncrederea puterii iacobine faţă de preferinţa arătată unei anumite mode „populiste“. Cf. A. Soboul, Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire en l ’an II, 1793-1794, Paris, 1973, pp. 372 şi urm., p. 391 (procesul lui Chaumette).

fost publicat în *Monitor* decât în 7 termidor (chiar în ziua executării poetului André Chénier...). Tot în contextul luptei împotriva „ligii vandale şi vizigote”, Comitetul pentru Instrucţiune Publică i-a însărcinat, la 27 mesidor, pe Grégoire şi pe Fourcroy să „adune fapte şi să pregătească un raport cu scopul de a da pe faţă manevrele contrarevoluţionare prin care duşmanii Republicii încearcă să aducă poporul într-o stare de ignoranţă, distrugând monumentele artelor şi persecutându-i pe cei care îmbină patriotismul cu talentul”[155]. Dacă la nicio lună după 9 termidor, Convenţia poate foarte rapid să-şi elaboreze discursul antivândal, element fundamental al discursului *antiterorist*, este pentru că fusese deja comandat în plină Teroare un raport împotriva „vandalismului” şi pentru că schema *teroristă* a „complotului vandal” a fost inventată şi pusă în aplicare în lupta împotriva „hebertismului în arte”.

ROBESPIERREVÂND AL...

Din cele trei celebre rapoarte ale lui Grégoire, care marchează o nouă etapă în evoluţia discursului despre „vandali” şi consolidează stereotipul „vandalismului”, se desprind câteva teme esenţiale.[156]

a) Grégoire şi-a prezentat rapoartele în Convenţie *după 9 termidor* (la 14 fructidor, anul II, la 8 brumar şi 24 frimar, anul III). Ruptura pe care acestea o marchează în elaborarea discursului despre vandalism se leagă, evident, de „căderea tiranului”, ruptură care nu anulează totuşi *continuitatea* reprezentării centrale a „complotului vandal”. Convenţia, care face foarte repede din denunţarea „vandalismului” calul de bătaie în lupta ei împotriva

155 J. Guillaume, Procès-verbaux..., vol. IV, p. 819.

156r emarcabilă rigoare, sunt marcate însă de disputa istoriografică a epocii. Cele trei rapoarte sunt reluate în Grégoire, Œuvres, op. cit., vol. II.

„robespierrismului” şi a „cozii lui Robespierre”, nu a acordat, la drept vorbind, prea mare atenţie rapoartelor lui Grégoire. Acesta, e adevărat, nu avea prea mare noroc în alegerea datelor la care îşi ţinea rapoartele. Astfel, primul este citit în faţa unei săli pe jumătate goale; în aceeaşi zi, a avut loc explozia fabricii de pulbere din Grenelle, care a făcut numeroase victime şi ale cărei cauze nu erau cunoscute încă: accident, sabotaj sau preludiul unei insurecţii „robespierriste”. Rapoartele nu au stârnit dezbateri largi şi nu a fost ridicată nicio obiecţie. Convenţia hotărăşte tipărirea lor şi primul raport, publicat în zece mii de exemplare, este distribuit în toată ţara şi cunoaşte un mare răsunet (Comisia Provizorie pentru Arte, răspunzând cererilor administraţiei locale, decide să mai trimită câteva sute de exemplare).[157] După cel de al doilea raport, Convenţia decretează efectuarea unei anchete în toate districtele cu privire la situaţia bibliotecilor şi a monumentelor ştiinţelor şi artei; ea îşi propune, de asemenea, să pună „la ordinea zilei” lupta împotriva vandalismului şi să audieze în fiecare lună un raport cu privire la acest subiect. Aceste bune intenţii n-au ţinut decât o lună. Totuşi, neologismul „vandalism” intră definitiv în circuitul discursiv odată cu ultimul raport; repede asimilat, el revine neîncetat în dezbaterile Adunării, în presă, în corespondenţa oficială şi particulară. „Securea vandalismului”, „furia vandalismului” sunt tot atâtea expresii care de acum înainte devin ceva normal, evident. Pentru a alege un exemplu deosebit de savuros, administratorii din Jussey (departamentul Haute-Saône) comunică: „vandalismul n-a avut satisfacţia barbară de a distruge ceva în circumscripţia noastră”. De altfel, ei

157 Cf. L. Tuetey, Procès-verbaux de la Commission temporaire des arts, op. cit., vol. I, p. 515.

constată acest lucru cu îndoit regret. Pentru că este dovada că, din păcate, arondismentul lor este lipsit de orice monument şi prin aceasta nu au prilejul de a-şi dovedi patriotismul şi de „a lupta împotriva lui [a vandalismului], pentru a smulge furiei sale ceea ce au cruţat chiar dinţii timpului…”[158]

b) Rapoartele lui Grégoire inovează într-un punct esenţial. Spre deosebire de denunţările anterioare ale degradării monumentelor, care erau generale şi vagi, rechizitoriul este completat de aici înainte de *o lungă listă* (care, de la un raport la altul, este din ce în ce mai mare) a monumentelor „obiecte ale ştiinţelor şi artelor” distruse; lucrările lui Bouchardon, la Paris; excelentele copii după Diana şi Venus de Medicis, la Marly; mormântul lui Turenne, la Franciade (fostă Saint-Dénis; totuşi, Grégoire nu consideră un act de vandalism faptul că „măciuca naţională i-a lovit pe bună dreptate pe tirani până şi în mormintele lor”, în timpul distrugerii mormintelor regale); la Nancy, în numai câteva ore, „au fost arse statui şi tablouri în valoare de 100.000 de scuzi”; la Verdun a fost distrusă o Fecioară a lui Houdon; la Versailles a fost spart un cap al lui Jupiter care data de „patru sute patruzeci şi doi de ani înaintea erei vulgare”; la Chartres „era fără îndoială util să fie scos plumbul de pe acoperişuri căci lucrul cel mai important era să-i zdrobim pe duşmanii noştri”, dar edificiul lăsat descoperit se degradează încontinuu; la Nîmes au fost distruse monumente antice care fuseseră cruţate chiar de năvălirea vandală din secolul al V-lea; la Carpentras, două minunate figuri (Sfântul Petru şi Sfântul Paul) au fost făcute praf, în departamentul Indre s-a ajuns la vânzarea unor frumoşi

158 Scrisoare către Comisia pentru Instrucţiune Publică, din 22 brumar, anul III; citat după P. Riberette, op. cit., p. 96.

portocali „pe motiv că republicanii au nevoie de mere şi nu de portocale"; biblioteci întregi putrezesc în depozite umede şi, de curând, biblioteca din abaţia Saint-Germain-des-Prés a fost mistuită de flăcări etc. Nu este deci vorba de cazuri izolate, ci de o adevărată „furie de distrugere" care s-a abătut asupra întregii ţări, necruţând niciun departament: „Pretutindeni jaful şi distrugerea erau la ordinea zilei". Discursurile grandilocvente din epoca Terorii despre „virtutea la ordinea zilei", ca şi despre Republică, protectoare a artelor şi a ştiinţelor, se ciocnesc de o realitate brutală. Desigur, în lunga listă a lui Grégoire, mai multe detalii sunt inexacte. La faptele reale vin să se adauge zvonurile: la Paris aveau de gând să ardă Biblioteca Naţională; la fel la Marsilia au vrut să incendieze toate bibliotecile; s-a încercat distrugerea tuturor monumentelor care fac cinste Franţei... (Totuşi ştim prea bine în ce măsură informaţiile de care dispunea Grégoire erau parţiale şi incomplete, iar lista lui putea fi mai amplă şi mai impresionantă.) Rapoartele despre vandalism urmează o tendinţă astfel mai generală, proprie discursului antiterorist: a expune în plină lumină şi în cele mai mici amănunte realităţile înspăimântătoare ale Terorii şi a le confrunta cu retorica virtuţii, a dreptăţii, a libertăţii care încerca să justifice şi totodată să sublimeze represiunea.

Rapoartele lui Grégoire despre vandalism brodează pe canavaua fabricată de procesul Comitetului revoluţionar din Nantes, urmat de cel al lui Carrier. Se formează o gradare a ororilor (Tribunalul Revoluţionar dăduse astfel la iveală masacrele premeditate, înecurile, execuţiile fără judecată). În felul acesta se constituie *un contraimaginar* care se opune întregului simbolism eroic şi înălţător al unei puteri revoluţionare fără slăbiciuni, dar

just în lupta lui împotriva duşmanilor şi vinovaţilor. Forţa şi agresivitatea acestui contraimaginar proveneau, între altele, din aceea că permitea fricii refulate timp de luni de zile să se elibereze şi să se exprime fără constrângeri.

Aceasta se traduce prin extinderea din ce în ce mai mare pe care Grégoire o acordă neologismului său. Încă din primul său raport, el nu menţionează numai monumentele şi „obiectele ştiinţelor şi artelor” asupra cărora „barbaria îşi învârtea securea”. „Vandalismul” a mai însemnat şi paralizia activităţii de educaţie publică; au fost sabotate proiecte raţionale şi realiste, fiind încurajate în schimb altele care nu puteau decât să cufunde Franţa în ignoranţă. „Vandalismul” este şi „un adevărat fanatism” care se înverşunează să schimbe în mod inutil numele comunelor şi a cărui „manie atinge asemenea culmi încât, dacă am satisface unele dorinţe nesăbuite, în curând toată câmpia Beauce s-ar numi *Munte*”. „Vandalismul” nu este un şir de acte individuale şi episodice; după exemplul Terorii, el era un „sistem organizat” care se năpustea asupra „oamenilor de talent”. Din nou, rapoartele nu se mulţumesc cu generalităţi, ci furnizează o lungă listă a savanţilor, artiştilor, oamenilor de litere aruncaţi în închisoare: Dessault, unul dintre primii chirurgi ai Europei care, în plus, „formează elevi pentru armata noastră”; Bitaube, „celebru traducător al lui Homer”, a gemut nouă luni într-o temniţă; şi totuşi, făcuse dovada patriotismului său; La Chabeaussière, autorul *Catehismului revoluţionar*, François Neufehiteau, Volney, Chamfort, care a încercat să-şi ia zilele, Rouget de l’Isle care, „prin imnul său, a dăruit poate o sută de mii de oameni armatelor noastre”: toţi aruncaţi în închisoare. Nepoata lui Corneille, găzduită odinioară de Voltaire, a stat în închisoare patru luni de zile, „sub domnia vandalilor” şi n-are nici măcar „un pat unde

să-şi pună capul”.[159] Şi, pentru a încheia, exemplul cel mai răscolitor, care trebuie „transmis istoriei”: cel al lui Lavoisier, care îşi exprima doar dorinţa de „a nu se urca pe eşafod decât cincisprezece zile mai târziu pentru a completa unele experienţe utile Republicii”. Dumas (preşedintele Tribunalului Revoluţionar) i-a răspuns: „Nu mai avem nevoie de chimişti”. (Se ştie că această frază, menită să aibă un viitor strălucit, n-a fost niciodată rostită şi că faptele relatate de Grégoire nu sunt exacte.) Cu această evocare a supliciului lui Lavoisier – o glorie a ştiinţei franceze şi a ştiinţei în general – elaborarea contraimaginarului face un pas important înainte. Cauza „antivândală” îşi găseşte astfel martirul şi, prin urmare, simbolul.

Căci numele celor mai renumiţi „oameni de talent” nu sunt altceva decât exemple ale unui „sistem al dezorganizării care respingea toate talentele”. Nu afirmase oare acelaşi Dumas că „trebuiau ghilotinaţi toţi oamenii cu minte luminată”? La Strasbourg „erau închişi profesorii”; la Dijon „erau alungaţi învăţătorii şi medicii şi înlocuiţi cu ignoranţi”; pretutindeni „în locurile unde erau nevoie de cap se găseau oameni care n-aveau decât braţe”. În toată Franţa „oamenii de geniu trebuiau anihilaţi sau nimiciţi [...], trebuia să li se refuze fără deosebire certificatele de civism şi să se strige în secţii: „M/ *aveţi încredere în acest om pentru că a scris o carte*”. Nu mai era nicio îndoială; dacă timp de „un an întreg de teroare şi de crime barbaria a întins un giulgiu peste leagănul Republicii”, însemna că exista *„un plan de a seca izvorul ştiinţei”*, de a distruge „toate monumentele care fac cinste geniului francez [...],

159 Caz menţionat de J.-M. Chénier, în raportul său cu privire la protejarea oamenilor de ştiinţă, din 14 nivôse, anul II, care completează lista dată de Grégoire.

într-un cuvânt, *de a ne barbariza*". Plan vandal, demn de aceşti noi „iconoclaşti", mai înverşunaţi decât cei vechi. Proiect premeditat, care nu se explică decât prin ignoranţă, care ea însăşi nu este întotdeauna o crimă. În spatele acesteia se ascundea „*un spirit contrarevoluţionar*".

c) Rapoartele lui Grégoire dau, la rândul lor, un răspuns tulburătoarei întrebări: cum putea vandalismul să lovească în inima Revoluţiei pentru ca ea să poarte răspunderea lui? Grégoire reia vechile acuzaţii împotriva „aristocraţilor", „escrocilor", „speculanţilor" şi „afaceriştilor". Activităţile lor nu explică totuşi amploarea şi caracterul sistematic pe care le luase vandalismul, în ciuda existenţei numeroaselor decrete ale puterii revoluţionare. Pentru a înţelege cauzele ascunse ale acestuia, trebuia să ne referim „la o serie de fapte care, corelate, pot să clarifice". Sunt atunci denunţaţi „foştii conspiratori", demascaţi sub Teroare, hebertiştii şi dantoniştii de-a valma, chiar aceia la care făcea aluzie Grégoire înainte de Termidor, fără însă să le fi spus pe nume. De data aceasta însă, numele sunt rostite: Hébert, care „jignea majoritatea naţională înjosind limba libertăţii"; Chaumette, care punea să fie smulşi copacii din rădăcini pe motiv că „planta cartofi"; Chabot, care spunea „că nu-i plac *savanţii*" şi care, împreună cu complicii lui, „făcuse din acest cuvânt un sinonim pentru aristocraţilât despre Hanriot, el voia „să repete aici isprăvile lui Omar în Alexandria"; propunea să fie arsă Biblioteca Naţională, iar moţiunea lui „era repetată la Marsilia". Şi, în sfârşit, este rostit numele-cheie: Robespierre, „odiosul Robespierre", „cruntul Robespierre" care „a răspândit vandalismul în toată Republica". Persistă încă spaima la gândul repeziciunii cu care „conspiratorii", Robespierre şi acoliţii

lui, „demoralizau naţiunea şi ne aduceau prin barbarie la starea de sclavie. Timp de un an au fost pe punctul de *a distruge roadele mai multor secole de civilizaţie* [...] Eram pe marginea prăpastiei”. Subiectul unui tablou de Franck, din fericire salvat din mâinile vandalilor, s-a dovedit, din păcate, profetic: „El înfăţişează ignoranţa sfărâmând sculpturile, în timp ce un barbar înarmat cu torţe aprinde focul”. „Vandalismul”, figură simbolică, îşi găseşte astfel o nouă întruchipare: Robespierre exploata ignoranţa şi dezlănţuia „furia iconoclastă”. „Complotul” lui „vandal” avea deci un dublu obiectiv: să lovească în Revoluţie şi în Lumini. Sau mai degrabă nu erau decât două faţete ale aceluiaşi plan global fiindcă cele două cauze, a Revoluţiei şi a Luminilor, nu formau decât una singură.

Denunţându-l pe „Robespierre vandalul”, Grégoire urmează aceeaşi schemă instituită în plină Teroare, în mesidor, anul II, împotriva „hebertismului în arte”. Dacă vandalii s-au găsit într-adevăr „printre noi”, faptul nu se poate explica decât prin complotul „duşmanilor ascunşi”. Schema teroristă se întoarce pur şi simplu împotriva „teroriştilor”, ceea ce în sine este un lucru ce trebuie luat în seamă fiind revelator pentru particularităţile perioadei termidoriene. Pentru a parafraza formula lui Payan (acuzat de „robespierrism” şi de „vandalism”, el se ascundea, din 9 termidor, ca să scape de represiune), „vandalismul” este „robespierrismul în arte”, prelungirea şi completarea Terorii în domeniul cultural. În schema „complotului”, figurile „conspiratorilor”, aşa cum am mai spus, pot să se schimbe unele cu altele. Dar, în funcţie de întruchipările concrete, fantasma „complotului vandal” capătă noi semnificaţii, tot aşa cum se schimbă şi mizele politice şi

culturale ale exploatării şi manipulării lui.[160]

Rapoartele lui Grégoire amplifică şi ridică la rang de sistem o temă care mijea în discursul politic imediat după „căderea tiranului". Într-adevăr, în fantasma „complotului robespierrist", răspândită de propaganda termidoriană, un loc de prim ordin revine ramificaţiilor „compotului" din domeniul cultural. Încă din 11 termidor, în primul său raport asupra „zilei celei mari" care a salvat Republica de „cumplita conspiraţie", Barère denunţa, printre alte crime ale „răzvrătiţilor", pe cea mai înseninată în realizarea planului lor perfid: proiectul de „a otrăvi izvorul cel mai de preţ, acela al instrucţiunii publice"[161]. La 13 termidor, în cursul unei şedinţe la iacobini, în care membrii Societăţii, dezlănţuiţi, se denunţă reciproc, în neîncrederea şi teama generală, Hassenfratz exclamă: „Umbra lui Robespierre pluteşte oare acum deasupra acestei incinte? Căci, într-adevăr, prin denunţuri individuale voia tiranul, dezbinându-ne pe toţi, încâlcind lucrurile, să-şi impună autoritatea şi să domnească în chip despotic asupra opiniei şi să ne pună înjug [...] Societatea trebuie să se ocupe acum de un obiect demn să-i reţină atenţia: mă refer la instrucţiunea publică pe care tiranul o dădea mereu la o parte pentru a-şi atinge mai uşor scopurile stăpânind peste ignoranţi şi peste orbi."[162]

Regăsim aici, desigur, a *n*-a variantă a unei teme pe marginea căreia s-a brodat mult: „adevăraţii" iacobini erau ei înşişi victime ale „tiranului" şi trebuie acum să-şi strângă rândurile şi să-şi afirme unitatea, dar şi acuzaţia

160 în paragrafele consacrate rapoartelor lui Grégoire, toate citatele (dacă nu se menţionează altă referinţă) sunt extrase din cele trei rapoarte ale sale despre vandalism, cf. Grégoire, Œuvres, op. cit., vol. II.
161 Cf Moniteur, loc. cit., voi. XXI, p. 259.
162 Ibid., p. 540.

care stabilea o trăsătură de unire între Robespierre-tiranul şi Robespierre-vandalul, între terorism şi vandalism. În acest fel, varianta permitea ca şi un fenomen, şi celălalt să fie prezentate drept instrumente ale aceleiaşi conspiraţii şi, ca atare, să fie înlăturate.

Pentru a înţelege mai bine cum funcţionează acest discurs care acuză, dar în acelaşi timp şi disculpă, nu este lipsit de interes să desprindem, în noianul de cuvinte termidoriene, faptele precise reproşate lui Robespierre ca dovezi ale „vandalismului" său. Nu e o treabă uşoară. Într-adevăr, imaginea lui „Robespierre-vandal" devine, mai ales după rapoartele lui Grégoire, atât de stereotipă încât foarte adesea fiecare se mulţumeşte fie s-o repete ca pe un lucru de sine înţeles, fie s-o exagereze prin exerciţii retorice şi demagogice, aşa cum face de pildă Fréron care-l denunţă pe acest „nou Omar care voia să dea foc bibliotecilor"[163]. Unele acuzaţii au fost mai precise. Fourcroy, care se remarca prin atacurile sale împotriva „vandalismului ultimului tiran", spunea: „Nu ştia nimic, era de o ignoranţă crasă, strângea dovezi împotriva unora dintre colegii lui, prieteni ai Luminilor şi ai ştiinţelor, pe care se pare că i-a trimis la eşafod; ultimul tiran v-a prezentat cinci-şase discursuri în care, cu o cumplită artă, sfâşia, defăima, îşi revărsa dezgustul şi amărăciunea asupra tuturor celor care-şi închinaseră viaţa studiilor înalte şi care posedau cunoştinţe vaste".

Lindet, în raportul care făcea bilanţul anului II, nu şovăie să-i reproşeze lui Robespierre faptul că nu îndrăznise niciodată „să ia în consideraţie un savant sau un om util"; sau J.-M. Chénier, care-l califica drept „un ambiţios ignorant" care a căzut puţin câte puţin într-o

163 Ibid., p. 645, intervenţie în şedinţa din 14 fructidor, anul II, în dezbaterea cu privire la primul raport al lui Grégoire.

„ruşinoasă barbarie”; sau Jean Débry, care-l acuză pe „tiran”, un „om a cărui invidie n-a putut niciodată suferi ideea, nu a superiorităţii, dar nici măcar a egalităţii”, de a fi întârziat din aceste motive „panteonizarea” lui Rousseau.[164] Trăsături de caracter, desigur, dar proprii personalităţii oricărui tiran. Dovada majoră a „vandalismului” lui Robespierre, dacă nu singura mai mult sau mai puţin concretă şi asupra căreia se revine cu insistenţă, este raportul din 13 iulie 1795 cu privire la instrucţiunea publică. După cum se ştie, Robespierre a prezentat şi susţinut planul de educaţie găsit în hârtiile lui Michel Le Peletier. Acest plan adopta ca principiu, în primul rând, apartenenţa copilului la Patrie, părinţii nefiind decât depozitarii lui; el propunea deci o educaţie obligatorie şi comună pentru toţi copiii de la cinci la doisprezece ani, urmând ca aceştia să fie despărţiţi de familie şi strânşi în case comune, jumătate internate, jumătate cazărmi. Or, „ceea ce la Le Peletier nu era decât o eroare, devenea la Robespierre o crimă. Pe motiv că ne făcea spartani, voia să ne transforme în iloţi şi să pregătească regimul militar care nu este altceva decât cel al tiraniei”[165]. Acest plan, „nerealizabil în împrejurările în care se găsea Republica”, nu era prezentat decât „pentru ca să nu mai fie niciun fel de educaţie, [...] pentru a distruge în acelaşi timp toate aşezămintele publice, fără a pune nimic în loc”[166]. Purtând „pecetea tiraniei prosteşti”,

164 Fourcroy, intervenţie în şedinţa din 14 fructidor, anul II, Moniteur, vol. XXI, p. 645; Lindet, Raport prezentat în şedinţa celei de a patra sanculotide, anul II, Moniteur, voi. XXII, p. 21 ; Débry, intervenţie în şedinţa din 6 fructidor, anul II, Moniteur, vol. XXI, p. 574.

165 Grégoire, „Premier rapport sur la vandalisme“, Œuvres, op. cit., vol. IL

166 Fourcroy, Rapport sur Vétablissement de l’École centrale des

el introducea „dispoziţia barbară prin care copilul era smuls din braţele părintelui său, transforma binefacerea educaţiei într-o servitute şi-i ameninţa cu moartea pe părinţii care ar fi putut şi vrut să-şi îndeplinească plăcuta îndatorire a firii”[167].

Să trecem peste amalgamul evident: Robespierre n-a „impus” planul lui Le Peletier, dar Convenţia îl acceptase într-adevăr după o lungă dezbatere, suprimând, de altfel, clauza obligativităţii şcolare. Acest plan, niciodată pus în aplicare, a fost anulat în plină Teroare: a-l acuza pe Robespierre era, în acest caz ca şi în altele, un mijloc de a-i descărca pe membrii Convenţiei de orice răspundere pentru un trecut terorist în care fuseseră amestecaţi, dar în care nu mai voiau să se recunoască. Afacerea” planului lui Le Peletier era menită să aducă o dovadă, dacă nu *dovada* că Robespierre, îmbinând ignoranţa cu Teroarea, voia să transforme *barbaria în sistem*. Ca urmare, ea punea în evidenţă perfidia acestei „conjuraţii împotriva progresului raţiunii umane”, a „sistemului pe care ei [ultimii conspiratori] îl instituiseră pentru a stinge făclia instrucţiunii”, a „acestui cumplit proiect a cărui putere distrugătoare era atât de vădită” şi care urmărea să „dea înapoi cu câteva secole mersul înainte al spiritului uman şi progresele lui nemaiîntâlnite în Franţa”. Astfel, totul se leagă: actele de vandalism se înfăţişează ca manifestări şi ramificaţii ale „vastei conjuraţii, urzite cu cea mai primejdioasă şi mai perfidă dibăcie de către ultimii conspiratori”, pe care Fourcroy îşi asumă sarcina „s-o schiţeze în linii mari”:

„A convinge poporul că ştiinţa este primejdioasă şi că

travaux publics, 3 vendemiar, anul III; în B. Baczko, op. cit., p. 459.

167 Daunon, Rapport sur l ’instruction publique du 23 vendémiaire an //, ibid, p. 509.

nu serveşte la altceva decât la a-l înşela; a nu pierde nicio ocazie de a perora vag şi constant împotriva artelor şi ştiinţelor; a acuza chiar darurile firii şi a proscrie spiritul; a seca toate izvoarele învăţământului public pentru a irosi în câteva luni roadele unui secol de strădanii grele, a propune distrugerea cărţilor, a înjosi produsele geniului, a mutila capodopere artistice sub pretexte prezentate cu dibăcie oamenilor de bună credinţă; a pune aproape de toate arhivele preţioase pentru arte şi litere torţa lui Omar, pentru a le da foc la primul semnal; a opri tot timpul, cu obiecţii neserioase, proiectele de instrucţiune publică propuse în această incintă, [...] într-un cuvânt, a nimici toate lucrurile şi toţi oamenii folositor instruirii."[168]

O asemenea înverşunare şi perfidie nu se explică decât prin obiectivul urmărit de „tiran": „7 *voia să aducă Franţa în starea de barbarie pentru a fi cât mai sigur că o aserveşte*."[169] Discursul termidorian ia în consideraţie şi exploatează până la epuizare ideea conducătoare „a oricărui spirit luminat": tirania se întemeiază desigur pe ignoranţă şi, ca atare, nutreşte o ură neîmpăcată împotriva Luminilor şi a răspândirii lor. Dimpotrivă, învăţătura, „progresele minţii omeneşti", cuceririle „civilizaţiei" nu pot fi disociate de libertate şi deci de Republică. Robespierre-tiranul şi Robespierre-vandalul nu sunt decât unul: „complotul vandal" era cel mai perfid şi mai sigur mijloc de a aşeza tirania pe temeliile cele mai solide. Existenţa acestui complot, amploarea lui şi efectele lui distrugătoare nu dovedesc oare, la rândul lor, că „sângerosul Robespierre" ţintea spre tirania absolută, mai rea decât cea pe care Revoluţia o desfiinţase? Aşa s-ar

168 Fourcroy, Rapport du 3 vandemiaire, an III, ibid., pp. 458—459.

169 Lindet, Raport prezentat la şedinţa celei de a patra sanculotide, op. cit.

explica, prin tautologie, faptul că „fenomenul vandal”, străin de *cauza revoluţionară*, de Revoluţie cu literă mare, a fost inerent desfăşurării *unor evenimente revoluţionare*.

Nu ne propunem să examinăm aici multiplele ramificaţii ale discursului antivândal care, în timpul perioadei termidoriene şi apoi sub Directorat, devine proteiform într-o asemenea măsură că-şi pierde contururile. Două orientări i-au permis acestui discurs să-şi asume funcţiile specifice în sistemul de reprezentări termidoriene. Discursul antivândal adoptă logica discursului antiterorist în ansamblul ei. Aşa cum am mai menţionat, acesta se extinde rapid de la denunţarea lui Robespierre-tiranul la acuzaţiile din ce în ce mai vehemente şi mai ample, de la „coada lui Robespierre” la „băutorii de sânge” şi la „iacobinii scelerați” etc. De asemenea, discursul antivândal, după ce îl atacase pe Robespierre-vandalul, îi atacă violent şi pe „vandali” (li se mai spune şi „vandalişti”), agenţi scelerați ai Terorii şi ai vandalismului. Altfel spus, discursul antivândal se integrează, ca o parte constitutivă, în *discursul revanşei* îndreptate împotriva „teroriştilor”. El aduce dorinţei de răzbunare o legitimare complementară: „băutorii de sânge” şi „canibalii” sunt tot atâţia duşmani ai Luminilor. Ei sunt tocmai aceşti *alţii*, denumiţi cu termenul de „vandal”. Dus până la capăt, discursul antivândal insistă atât de mult asupra *alterităţii lor radicale*, încât se transformă într-un apel violent la *excluderea* vandalilor. Dar a combate „vandalismul” înseamnă, de asemenea şi în mod contradictoriu, a te orienta într-o direcţie complet diferită, direcţie pe care o implică ambiguitatea binecunoscută, moştenită de la

Lumini, a termenilor „barbari” şi „vandali”. Dacă barbarii sunt *alţii*, în anumite împrejurări *alteritatea nu*

este de neînvins. „Barbarii” atrag asupra lor, ca să spunem aşa, activitatea care îi va face să evolueze, le „va îmblânzi” moravurile, îi va lumina, pe scurt, activitatea civilizatoare. împinsă la extrem, această orientare a discursului antivândal tinde *să legitimeze includerea „barbarilor”*, accesul şi ascensiunea lor progresivă la *civilizaţie*, graţie acţiunii ocrotitoare şi pedagogice care implică o supraveghere binevoitoare a puterii revoluţionare şi deci a elitelor ei luminate.

Schematizarea este, desigur, excesivă, de vreme ce aceste două tendinţe au fost rareori împinse la extrem, s-au opus rareori una alteia. Dar tocmai pentru că s-au îmbinat până la confundare, ni se părea util să punem în evidenţă caracterul, paradoxal la prima vedere, al complicităţii lor.

VANDALI ŞI CANIBALI

„În cea mai mare parte a comunelor se mai găseşte încă un mic Robespierre; dar în vreme ce modernul Catilina şi-a ispăşit cruzimea pe eşafod, locotenenţii lui stau liniştiţi. În diversele locuri unde artele au fost atât de vitregite, majoritatea autorilor acestor fărădelegi sunt cunoscuţi, iar agenţii naţionali devin complici dacă nu-i denunţă acuzatorilor publici.”[170]

Câştigând în amploare, chemând la urmărirea, unicilor Robespierre”, discursul antivândal (oricare ar fi fost intenţiile lui Grégoire însuşi) nu-i viza numai pe cei care contribuiseră direct la distrugerea monumentelor şi operelor de artă. El îi ataca pe toţi cei care, în timpul Terorii, exercitau puterea pe teren, pe toţi membrii comitetelor revoluţionare şi militanţii sanculoţi, executanţii represiunii inspirate „de sus”, de puterea centrală, dar şi

---

170 Grégoire, „Al treilea raport...“, Œuvres, op. cit.

pe organizatorii şi agenţii activi ai terorii locale. Trecând de la denunţarea „complotului” lui Robespierre şi a acoliţilor săi, grup restrâns, la urmărirea, unicilor Robespierre” răspândiţi în toată ţara, Grégoire adoptă logica întregului discurs antiterorist care, de la denunţarea „tiranului”, înaintează cu paşi mari în atacurile lui către conceperea „robespierrismului” ca „sistem al terorii”.

Această evoluţie a discursului marchează o schimbare importantă în reprezentarea despre „vandali”. „Micii Robespierre” nu sunt consideraţi ca unelte oarbe. În mâna „tiranului”. Nu se poate spune că se lăsaseră înşelaţi de complotul machiavelic, ceea ce într-o oarecare măsură i-ar fi disculpat; ei s-au recunoscut în el. Din ce în ce mai mult în discursul termidorian, în decurs de câteva luni, se afirmă sentimentele de ură şi răzbunare împotriva tuturor celor care, proveniţi „de jos”, au pus mâna pe putere, au tiranizat, aruncat în închisoare, umilit „cetăţeni cinstiţi”. „Călăii domneau, pungaşii se îmbogăţeau, ignoranţii ocupau toate posturile”, repetă fără încetare Tallien în ziarul său.[171] „Tiranul” voia să degradeze Naţiunea exacerbând înclinaţiile cele mai nefaste şi cele mai sângeroase ale firii omeneşti. Prin urmare i s-au alăturat în mod spontan criminalii, ucigaşii, hoţii, aşa cum a dovedit-o procesul Comitetului revoluţionar din Nantes. În timpul iernii din 1794 – 1795, discursul termidorian se serveşte de un vocabular deosebit de agresiv atunci când vorbeşte despre aceşti „mici Robespierre”: foştii terorişti, personalul comitetelor revoluţionare, sunt nişte antropofagi, nişte canibali, nişte băutori de sânge omenesc. Injurii şi invective desigur, dar ele traduc fantasme a căror influenţă este foarte reală. În cursul

171 L’Ami des citoyens. Journal du commerce et des arts, nr. 5, 5 brumar, anul III.

procesului Comitetului revoluţionar din Nantes nu s-au depus oare mărturii că în timpul şedinţelor membrii societăţii populare practicau un rit plin de cruzime, un fel de slujbă neagră; în semn de solidaritate, bea fiecare dintr-o cupă cu sânge? „Canibalii”, cei care se află în afara *civilizaţiei*, „monştrii” care, prin natura lor crudă şi sălbatică, s-au condamnat singuri la excluderea din societate, dacă nu pur şi simplu la exterminare. Aşa proclama *Deşteptarea poporului*, acest imn *anû-Marseillaise* al „tineretului aurit”, o adevărată chemare la răzbunare sângeroasă, cântat în sălile de teatru, în cafenele, sub arcadele Palatului Naţional (fostul Palais Royal):

Peuple français, peuple de frères Peux-tu voir sans frémir d horreur Le crime arborer les bannières Du carnage et de la terreur?

Tu souffres cu une borde atroce.

Et d’assassins et de brigands Souille par son soufflé féroce Le territoire des vivants.

Quoi! Cette borde anthropophage Que l’enfer vomit de son flanc.

Prêche le meurtre et le carnage!

Elle est couverte de ton sang!

Quelle est cette lenteur barbare?

Hâte-toi, peuple souverain.

De rendre aux monstres du Ténare Tous ces buveurs de sang humain

Mánes plaintifs de l’innocence Apaisez-vous dans vos tombeaux Le jour tardif de la vengeance Fait enfin pălir vos bourreaux

Oui, nous jurons sur votre tombe Par notre pays malheureux De ne faire cu une hécatombe De ces

canibales affreux.[172]

Canibali, dar şi barbari şi vandali. În imaginarul şi limbajul termidorian, cele două reprezentări se completează una pe alta până la contopire. Astfel, Babeuf utilizează cei doi termeni ca sinonime, denunţând crimele Terorii, „grozăvii care stârnesc uimirea veacurilor şi a naţiunilor" în acelaşi timp ca pe nişte „acte cumplite de canibalism" şi ca pe „roade ale barbariei".[173] Cei doi termeni au ca punct comun aceeaşi funcţie de excludere infamantă, de surghiunire în afara lumii civilizate; ei înfierează „duşmani ai neamului omenesc" ieşiţi din lumea întunericului, a fărădelegii şi a crimei. Cu o mică nuanţă, în măsura în care este posibil să surprinzi nuanţe în această violenţă verbală ajunsă la paroxism care, să nu uităm, justifică, aţâţă şi orchestrează violenţa fizică, vânătoarea de „iacobini" şi de „terorişti": „canibalul", „băutorul de sânge" simbolizează teroarea sângeroasă,

---

172 Couplets chantés à la réunion des citoyens de la section de Guillaume Telle, versuri de cetăţeanul Souriguère, muzica de cetăţeanul Gaveaux; Le Réveil du peuple a fost executat prima oară în public la 2 pluviôse

173a nul III şi publicat a doua zi în Le Courrier républicain. Cf. A. Aulard, Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire, Paris, 1898, vol. I, pp. 408-411. [Popor francez, popor frate/ Poţi să vezi fără să te-nfiori/ Crima fluturând stindardul/ Terorii şi al măcelului? // îngădui ca o cruntă hoardă/ De ucigaşi şi de tâlhari/ Cu răsuflarea lor de fiare/ Să pângărească pământul oamenilor, // O hoardă de antropofagi/ Ieşită din măruntaiele iadului/ Seamănă moartea şi măcelul!/ E mânjită cu sângele tău! // Ce-nseamnă această încetineală barbară?/ Grăbeşte-te, popor suveran,/ Să-i dai monştrilor din Tenar/ Pe toţi băutorii de sânge omenesc // Mani nevinovaţi şi plini de jale/ Liniştiţi-vă în mormintele voastre/ Ziua târzie a răzbunării/ îi face să pălească pe călăii voştri // Da, jurăm pe mormintele voastre/ Pe nefericita noastră ţară/ Să facem o hecatombă/ Din aceşti crânceni canibali.]
Babeuf, On veut sauver Carrier..., op. cit., p. 12.

teroarea proscrierilor, a ghilotinei, a temniţelor; „vandalul" întruchipează tirania ignoranţei, a anticulturii. „Vandalul" este, ca să spunem aşa, cealaltă faţă a „canibalului", antropofagul culturii. Domnia Terorii a atras nu numai masacrarea şi moartea nevinovaţilor (nu se zgârcesc atunci când este vorba de cifre: zeci de mii, sute de mii, se vorbeşte chiar de milioane...). Teroarea este şi triumful vandalismului şi, ca atare, imaginea jalnică a Naţiunii cufundate în bezna ignoranţei.

„Tirania a găsit în ignoranţă un sprijin aproape de neînvins; iar *vandalismul barbar* zămislit chiar de tiranie, a venit s-o susţină cu forţe noi. În timp ce eşafodurile erau scăldate în sângele victimelor, toate monumentele de artă> toate sălaşurile ştiinţelor, toate sanctuarele literelor cădeau pradă flăcărilor şi pustiirii tiranilor. Fără îndoială că aceşti crânceni duşmani ai omenirii consimţeau să-şi lase luminate momentan fărădelegile la flacăra bibliotecilor incendiate, numai pentru că sperau ca în felul acesta întunericul ignoranţei să fie cât mai adânc. Barbarii! ei au dat înapoi cu câteva secole spiritul uman: au vrut să văduvească Franţa de cele mai frumoase cununi ale gloriei sale; au conspirat ca să o lipsească de acea dominaţie pe care a exercitat-o întotdeauna asupra celorlalte naţiuni, dominaţia culturii şi a geniului."[174]

Putem recunoaşte uşor în această tiradă temele principale din rapoartele lui Grégoire, însă amplificate, exagerate, hiperbolizate printr-o retorică pusă la punct în tot timpul Revoluţiei (astfel, Grégoire nu vorbea decât despre intenţiile de a incendia bibliotecile; dacă este să-l credem pe Boissy d'Anglas, ele au ars efectiv toate).

---

174 Boissy d'Anglas, Discours préliminaire au projet de Constitution de la République française, rostit în şedinţa din 5 mesidor, anul II, Paris, Imprimeriile Naţionale.

Totuşi, denunţarea vandalismului depăşeşte aria lui iniţială: vandalismul nu se mai reduce la distrugerea monumentelor, cărţilor, operelor de artă; el este de aici înainte un întreg stil de viaţă, un tip de comportament şi un limbaj pe care Teroarea le-a impus ţării şi mai ales oamenilor cultivaţi. Sau, mai degrabă, este inversul unui stil de viaţă, chiar negaţia culturii. „Canibalii”, cei care conduceau Teroarea, erau nişte ignoranţi şi nişte nemernici, nişte jegoşi şi nişte brute care nici măcar nu vorbeau o limbă civilizată. Astfel, La Harpe, care tocmai a fost eliberat din închisoare, denunţă vandalismul: „Acest război declarat de ultimii noştri tirani raţiunii, moralei, literelor şi artelor”, şi conturează acest înspăimântător tablou:

„Mi se pare că-i văd şi acum pe aceşti tâlhari cu numele de patrioţi, aceşti asupritori ai naţiunii cu numele de magistraţi ai poporului cum se răspândeau printre noi, cu veşmântul lor grotesc pe care-l numeau patriotism, ca şi cum patriotismul ar trebui neapărat să fie caraghios şi murdar; cu tonul lor grosolan şi limbajul lor brutal pe care-l numeau republican, ca şi cum grosolănia şi neruşinarea erau fundamental republicane.”[175]

Pe lângă monumentele distruse, Cambry denunţă limbajul grosolan, utilizat de funcţionarii şi reprezentanţii în misiune şi considerat cu adevărat „popular” şi „patriotic”, văzând în el simbolul global al vandalismului, „trăsătura care scoate cel mai bine în evidenţă degradarea instituţiilor constituite în acea epocă [...], în acele zile de

175 J.-F. La Harpe, De la guerre déclarée par nos derniers tyrans à la raison, à la morale, aux lettres et aux arts, diseurs rostit cu prilejul deschiderii Liceului Republican, la 31 decembrie 1794, Paris, anul IV, p. 4.

turbare, de ignoranţă, de prostie şi de brutalitate."[176]

În felul acesta se amplifică, prin reprezentarea „vandalilor-canibali", discursul asupra vandalismului. Distrugerea operelor de artă şi a cărţilor, punctul ei de plecare, nu mai este decât un epifenomen al unei drame cu caracter mult mai universal, *vulgarizarea* Franţei şi a Revoluţie. Căci aceşti „mici Robespierre" despre care vorbea Grégoire nu întruchipează altceva decât *prostimea ajunsă la putere*. Deghizată în patrioţi şi revoluţionari, această prostime nu se mulţumea să-i omoare pe oamenii cumsecade, să semene Teroarea, să jefuiască şi să fure. Ea înjosea toată viaţa publică, cufâmdând-o în barbarie. Această mojicime, drojdia societăţii, este în mod spontan duşmanul oamenilor luminaţi şi al culturii care îi repugnă. Ce altă imagine mai exactă a mojicimii care vandalizează Franţa decât cea pe care ne-o oferă comedia lui Ducancel *Interiorul Comitetelor Revoluţionare sau Aristizii moderni*, care a cunoscut un imens succes în primăvara anului III?[177] Piesa prezintă un comitet revoluţionar unde s-a depus drojdia societăţii, escroci, foşti lachei sau portari, aventurieri etc. Nimeni nu-şi mai spune Jeannot sau Pierrot, ci Torquatus, Brutus, Cato. Pentru că nu pot vorbi în franceză, ei se exprimă într-un limbaj grotesc:

---

176 Cambry, Voyage au Finistère ou état de ce département en 1794 et 1795, Paris, anul VIII, vol. III, pp. 93-94.

177 L Intérieur des Comités révolutionnaires ou lesAristides modernes, comedie în trei acte, în proză, de cetăţeanul Ducancel (C.-P.), Paris. f. d. Scena se petrece la Comitetul revoluţionar din Dijon (în fructidor, anul II, societatea populară din Dijon trimisese în Convenţie şi la iacobini un mesaj prin care erau condamnate „moderantismul" şi eliberarea deţinuţilor; c/, mai sus). Despre triumful acestei piese, cf. E. şi J. Goncourt, Histoire de la Société française pendant le Directoire, Paris, 1864, pp. 122 şi urm. L. Moland, Théâtre de la Révolution, Paris, 1877, pp. XXVI-XXVII.

Vilain, cu o scrisoare în mână, recunoscându-l pe Torquatus:

Ia te uită, e Fétu, tapiţerul; bună-ziua, deci, prietene Fétu.

Torquatus: De ce-mi zici Fétu; eu mi-s Torquatu.

Ţăranul: Fie şi Torquatu. Ce nebunie mai e şi asta, nu mai recunoşti astăzi nici oamenii, nici străzile.

Torquatus: Patrioţii îşi zice toţi pe nume de romani; uite, vreau să te botez şi pe tine şi să-ţi zic Cezar! La naiba! ăla zic şi eu că era un republican!

[Scrisoarea adresată Comitetului stârneşte panică: toţi membrii sunt analfabeţi.]

Torquatus, în şoaptă lui Brutus: Brutus, fartate, tu ştii să citeşti?

Brutus, încet lui Torquatus: Vai, n-am ajuns decât până la alfabet; dac-ai şti ce greu e să-n vreţi să citeşti.

Cu bonetele lor roşii, îmbrăcaţi cu carmaniole tot atât de slinoase ca şi bonetele, membrii Comitetului revoluţionar sunt cu toţii partizani înfocaţi ai Terorii şi ai idolului lor, Robespierre. Deşi analfabeţi, ei hotărăsc totuşi eliberarea certificatelor de civism; ignoranţi, ei procedează la interogatorii şi adulmecă peste tot agenţi ai străinilor, deşi Barcelona nu este pentru ei decât o reşedinţă de plasă îndepărtată din Franţa, într-un departament numit Catalonia. Dar toţi se dovedesc deosebit de dibaci în manipularea societăţii populare cu ajutorul unor sloganuri revoluţionare formulate într-un limbaj ridicol, dar eficace. Ei mânuiesc de minune arma denunţului. îi întemniţează pe oamenii cumsecade ca să pună mâna pe bunurile lor, dar şi pentru că urăsc educaţia, cultura, cunoştinţele pe care le au aceştia, cărţile pe care ştiu să le citească. Se înverşunează împotriva singurului membru al Comitetului „negustor, om cinstit, persecutat, funcţionar municipal”

care se opune, punându-şi viaţa în pericol, activităţilor lor nefaste şi al cărui fiu luptă la graniţă ca să-şi apere ţara. Pun la cale tot felul de acuzaţii false şi absurde împotriva acestuia, ca să fie arestat şi, în felul acesta, să-şi împartă averea lui. Ar fi izbutit (trecem peste amănuntele intrigii) fără faimoasa scrisoare, până la urmă deschisă şi citită, care aducea vestea fericită că „ticăloşii triumviri au fost în sfârşit doborâţi” („Vai, virtuosul, incoruptibilul Robespierre” strigă atunci, zdrobit, Cato, fostul lacheu escroc) şi că „partizanii terorii şi băutorii de sânge vor fi urmăriţi”. Astfel, virtutea şi dreptatea înving prostimea ticăloasă şi odată cu ele raţiunea şi Luminile ies învingătoare în lupta împotriva ignoranţei şi barbariei. Morala piesei este formulată de eroul pozitiv, tânărul ofiţer, fiul „omului cumsecade, negustorul persecutat”:

„Atâta vreme cât educaţia nu-şi va fi răspândit lumina şi raţiunea în toate clasele societăţii, poporul va avea întotdeauna nevoie de oameni luminaţi şi curaţi care să-i îndrume paşii şi să-i canalizeze energiile”.

Piesa lui Ducancel (care era regalist) a fost până la urmă interzisă după vreo sută de reprezentanţii la Paris (ea a fost, de asemenea, jucată cu cel mai mare succes în mai multe oraşe din provincie). Stârnea scandal, căci, în afară de „vandalii-canibali”, ridiculiza puterea revoluţionară ca atare. Cei ca Brutus, Tarquinus, Cato întruchipau, desigur, mojicimea, iar în piesă apare vag, ca în culise, un popor bun (simbolizat de altfel de tânăra servitoare credincioasă a omului cumsecade persecutat) care se bucură de triumful raţiunii şi al virtuţii. Dar acest popor care se lăsa manipulat de marii şi micii Robespierri, de către toţi aceşti Cato escroci, este într-adevăr lipsit de orice vină? Graiul vulgar şi caraghios, limbajul grosolan, tutuirea, tot atâtea simboluri ale vandalismului triumfător

care perverteşte spiritul public, nu constituie oare vorbirea lui de fiecare zi? în plină expansiune, cuprinzând sfere din ce în ce mai largi, discursul asupra vandalismului alunecă spre repunerea în cauză a reprezentării esenţiale din sistemul simbolic esenţial, poporul suveran.

UN POPOR DE CIVILIZAT, O PUTERE CIVILIZATOARE

În prima zi a lunii *ventâse*, anul III, delegaţiile de la secţia Halle-au-ble şi de la Bonnet-Rouge (care va renunţa curând la acest nume) sunt admise la bara Convenţiei. În mesajele lor, ele felicită Convenţia pentru că a declanşat ancheta împotriva membrilor fostului Comitet al Salvării Publice, acest guvern care „în cincisprezece luni a copleşit patria cu mai multe nelegiuiri decât au adus omenirii toţi tiranii în cincisprezece secole”. Sunt, de asemenea, felicitaţi legislatorii pentru că au hotărât scoaterea cenuşii lui Marat din Panteon şi au chemat astfel la ordine „un entuziasm ruşinos”. Secţia de la Halle-au-ble îi denunţă cu asprime pe membrii comitetelor revoluţionare, aceşti „oameni crunţi care au făcut atâta rău” şi care „fie că sunt cruzi, fie imbecili” trebuie puşi în „imposibilitatea de a mai face rău”. Ea face apel la legiuitori să se arate şi mai fermi şi să meargă înainte cu curaj pentru a şterge amintirea acestor cincisprezece luni cumplite şi pentru a restabili unitatea poporului francez:

„Nimiciţi toate aceste monumente care aduc aminte de vechile învrăjbiri; să piară acest Munte, ridicat în faţa Invalizilor, care a zămislit atâţia Munţi; să dispară zilele care au necinstit temeliile lui, ca şi şerpii care se văd acolo şi care amintesc denumiri odioase; să piară pentru totdeauna şi fără urme această făptură pe care uriaşul o zdrobeşte, figură alegorică şi himerică precum fantoma a cărei emblemă este”.

Propuneri primite cu aplauze de convenţionalii care cunosc cu toţii foarte bine acest monument. Într-adevăr, în august 1793 decretaseră ei înşişi ridicarea acestei statui al cărei simbolism, conceput de David, le cucerise imaginaţia:

„Pe piscul unui munte va fi reprezentat, printr-o sculptură uriaşă, Poporul francez ţinând strâns cu braţele lui vânjoase, ca într-un mănunchi, departamentele Franţei; federalismul ambiţios, ieşind din mâlul mlaştinii, dând cu o mână la o parte trestiile, în timp ce cu cealaltă încearcă să rupă câteva bucăţi din acel mănunchi; Poporul francez îl zăreşte, îşi ia măciuca, îl loveşte şi-l sileşte să intre din nou în apele stătute de unde nu va mai ieşi niciodată”.

La şapte luni după termidor mai sunt destul de puţini la număr membrii Convenţiei care se recunosc în acest Popor-Hercule ridicându-se pe munte; ei socotesc acum statuia ca „teroristă şi vandală”. Monumentul reprezintă un gigant şi „acest gigant este Robespierre”. I s-a pus în mână o măciucă; „ne-am înşelat, ar fi trebuit să ţină în mână o ghilotină”. Un singur glas se ridică în apărarea monumentului:

„Din respect pentru poporul francez, nu oferiţi aristocraţilor spectacolul distrugerii lui. îi veţi jigni pe mandatarii lui, veţi insulta poporul ori de câte ori veţi distruge imaginile care îl reprezintă”.

Adunarea este indignată, mai multe glasuri se ridică: „Nu imaginea poporului, ci aceea a tiranului a schilodit Convenţia”; distrugerea este votată.[178]

178c f. B. Baczko, Lumières de l'utopie, Paris, 1978, pp. 377 şi urm. Să reamintim că, în anul II, această imagine a Poporului-Hercule a fost evocată de Comisia Provizorie pentru Artă în instrucţiunile privitoare la conservarea monumentelor. Măciuca trebuia să simbolizeze atunci protejarea operelor de artă împotriva „vandalilor“... Cu privire la istoricul şi simbolismul acestei statui, cf. observaţiile judicioase ale lui L.

Este oare posibil să nu te atingi de „imaginile care reprezintă poporul”? Dezbaterea cu privire la statuia Poporului-Hercule capătă ea însăşi o valoare simbolică. Poporul liber şi suveran, unul şi indivizibil, mergând întotdeauna pe calea cea dreaptă, această reprezentare-cheie a imaginarului revoluţionar putea oare să iasă neatinsă din angrenajul în care era prins acelaşi imaginar din cauza urmăririi „adevăraţilor responsabili” ai Terorii şi vandalismului? Tot discursul termidorian va submina această reprezentare printr-o acţiune subterană. Să reamintim cum se apărau membrii fostelor Comitete, denunţaţi de Lecointre: dacă purtau ei răspunderea pentru faptul că-l toleraseră pe „tiran” atunci împărţeau greşeala cu Convenţia, dar şi cu întreg poporul.

„Convenţia însăşi era oare la adăpost de influenţa tiranică a lui Robespierre, de iluziile pe care le întreţinea cu discursurile lui patriotice? *Poporul însuşi* nu era, datorită propriei lui greşeli sau datorită unei încrederi oarbe, *agentul cel mai activ* al despotismului exercitat de acest om [...] care era, în acea vreme, o forţă populară?”[179]

Din motive politice despre care se ştie că erau opuse, publiciştii contrarevoluţionari căutau şi ei să nu limiteze responsabilitatea Terorii şi a vandalismului numai la „conjuraţia lui Robespierre”, ci să extindă vina cât mai mult posibil asupra Revoluţiei şi a poporului însuşi. Robespierre se sprijinea direct pe comitetele revoluţionare ai căror membri erau în majoritate „oameni fără educaţie, provenind din clasele sociale cele mai de jos, cu moravuri

---

Hunt, Politics, Culture and Class in French Révolution, Berkeley, 1984, pp. 98 şi urm.

179 Réponse de Barère, Billaud- Varenne, Collot d ’Herbois et Vadier aux imputations de Laurent Lecointre et déclarées calomnieuses par décret du 13 fructidor, op. cit., pp. 71-78.

sălbatice şi de o ignoranţă necioplită". El reuşise nu numai pentru că-i atrăsese de partea lui „pe toţi tâlharii, pe toţi ucigaşii din Franţa", ci, mai ales – fapt nemaiîntâlnit care a făcut din tirania lui un lucru inedit în istorie –, pentru că „cea mai mare parte a naţiunii s-a cufundat nu o dată în mocirla pe care Robespierre şi acoliţii lui o răscoliseră [...]. Am coborât la un asemenea grad de decădere încât ne-am însuşit nebuniile cele mai demne de dispreţ ale popoarelor celor mai necivilizate."[180]

În Termidor, toate se înfruntă şi se dedublează: strategii politice şi discursive, logica specifică a evoluţiei unui sistem de reprezentări şi dinamica unor conflicte sociale. În Parisul înfometat, în acea iarnă deosebit de aspră din 1794 – 1795, în care izbucnesc la lumina zilei contrastele sociale, luxul arogant al proaspeţilor îmbogăţiţi, speculanţi şi acaparatori, şi mizeria celor care, noaptea, formează cozile în faţa brutăriilor, în care eleganţa ostentativă a „tineretului aurit" este un semn de dispreţ faţă de carmaniolele şi bonetele roşii, în care cei care ies din închisori se întâlnesc cu cei condamnaţi, în timp ce doar ieri aceiaşi le eliberau certificate de civism, în acest Paris bântuit de povestirile despre atrocităţile recente ale Terorii, Poporul suveran nu mai apare într-adevăr ca „unul şi indivizibil". Desigur, discursul politic termidorian nu poate să admită sau să legitimeze, asumând-o, spulberarea acestei reprezentări esenţiale; se străduieşte deci s-o păstreze şi, în acest scop, nu vrea să admită decât o singură distincţie în societatea civilă, cea între cetăţenii „buni" şi cetăţenii „răi". Totuşi, sub presiunea conflictelor sociale, acest discurs termidorian se

---

180 F. Montjoie, Histoire de la conjuration de Robespierre, Paris, 1795; Monţjoie denunţa şi urmările nefaste ale studiilor clasice în licee şi influenţa lor asupra imaginaţiei.

sparge într-un limbaj care exprimă în mod brutal împărţirea „poporului”, dacă nu în clase, cel puţin în bogaţi şi săraci. Astfel, Dubois-Crance, deşi proclamă că, deoarece reprezintă poporul, Convenţia trebuie să rămână unită pentru a şterge ultimele rămăşiţe ale Terorii, cheamă legiuitorii să nu piardă niciodată din vedere această „simplă reflecţie”: „Averea unui milion de oameni hrăneşte producţia şi circulaţia economică a altor 25 de milioane; nimiciţi resursele acestui milion şi aţi făcut contrarevoluţia”. (Aceste cuvinte sunt deseori atacate de iacobini.) Poporul, desigur, nu este nici „antropofag”, nici „vandal”, el „nu a rătăcit niciodată pe căi greşite”, dar a fost deseori „crunt înşelat”. Cum ar fi putut el altfel să se încreadă în cei care nu-i mai urmăreau pe aristocraţi, „ci pe toţi cei bogaţi, toţi cei a căror avere pune în mişcare talentele şi priceperea poporului şi pe care îi jefuiau sau îi gâtuiau pe motiv că erau aristocraţi”[181]? Bourdon [din Oise] denunţa iluziile şi promisiunile demagogice de care se serveau „teroriştii” ca să ducă de nas poporul; pentru că în Teroare „cel sărac fusese amăgit cu cele mai nebuneşti speranţe”, „pretutindeni proprietarul este insultat, găsit vinovat, condamnat; servitorii lui sunt plătiţi ca să-l denunţe; trădarea cea mai josnică este ridicată la rangul de virtute publică; monumentele artistice sunt mutilate; tot ceea ce aminteşte belşugul naţiunii este nimicit”. „Vandalismul dictatorilor noştri” putea să triumfe numai pentru că „o hoardă de canibali” făgăduise „în mod criminal celui sărac proprietăţile celui bogat”. Singurii profitori ai acestui „sistem infernal” erau „sumedenia de barbari [care], în zăngănitul armelor ucigaşilor, se ghiftuiau cu aur şi cu sânge, insultau pudoarea,

181 Discurs rostit în şedinţa celei de a doua sanculotide din anul II, „deseori întrerupt de vii aplauze“, Moniteur, voi. XXII, pp. 6-7.

nesocoteau virtutea, măcelăreau inocenţa şi mâncau [sic] monumentele noastre în ruină, oraşele noastre transformate în morminte şi câmpurile în pustiu”[182]. De aceea trebuie

„Să ne amintim cu curaj adevărurile fundamentale: masa oamenilor născuţi pe pământul Franţei, acesta este poporul.

O parte din acest popor a obţinut proprietăţi prin moştenire, prin achiziţionare, prin propria lui hărnicie; o a doua parte din acelaşi popor lucrează ca să dobândească sau să suplinească aceste proprietăţi. Între aceste două părţi ale poporului există grade nuanţate de bunăstare sau de sărăcie, sub numele de săraci şi bogaţi. Şi unii, şi ceilalţi sunt absolut necesari”.

Desigur, „legiuitorul cinstit şi priceput” trebuie să înăbuşe viciile amândurora, ale bogaţilor, ca şi ale săracilor, asigurând în felul acesta unirea lor. Dar învăţământul principal care trebuie tras din Teroare, din „sistemul crimei purtând masca patriotismului” este vigilenţa împotriva

„Acestor oameni cu privirea cruntă, cu faţa palidă, cu glas mânios, care aţâţă sentimentele de ură ale poporului împotriva altei părţi a lui însuşi, numită cu perfidie milionul aurit”[183].

Popor copil, popor rătăcit, popor care a fost implicat în vandalism şi Teroare, o graniţă din ce în ce mai ştearsă îl desparte de gloată. Discursul termidorian risca până la urmă să se confunde cu atacurile duşmanilor de toate soiurile ai Revoluţiei şi Republicii, denunţate ca manifestări ale tiraniei gloatei. Convenţia regicidă – nu au

182 Discurs rostit la 10 ventose, anul III, Moniteur, voi. XXIII, p. 578.

183 Boissy d’Anglas, Discurs rostit în şedinţa din 21 ventose, anul III, Moniteur, voi. XXII, pp. 660-663.

importanţă peripeţiile termidoriene – n-ar fi altceva decât o jalnică adunătură de criminali şi de călăi. Problemă de discurs, problemă de reprezentare a poporului, dar şi, dacă nu mai ales, problemă prin excelenţă *politică*, deoarece este vorba de *putere* şi de legitimarea ei. Astfel, chiar în timp ce discursul termidorian şterge graniţele dintre „vandali” şi „popor”, el se străduie, printr-o ciudată manevră, să le restabilească; dacă insistă asupra împărţirii „poporului” în săraci şi bogaţi, de o parte un milion, de cealaltă douăzeci şi cinci de milioane, o face pentru a afirma încă o dată solidaritatea dintre unii şi ceilalţi, solidaritate pe care „legiuitorul cinstit” este chemat s-o asigure. Orice legitimitate a puterii termidoriene se întemeia pe voinţa poporului „liber şi suveran”, una şi indivizibilă, la fel ca şi Republica. Referirea la popor, la cele „douăzeci şi şase de milioane de francezi care ne-au trimis aici”, este omniprezentă în discursul termidorian. Este o figură din ce în ce mai înălţătoare şi eroică, din ce în ce mai emblematică şi problematică, subminată dinăuntru de acuzaţiile împotriva „vandalilor şi canibalilor” şi totuşi necesară. Toate contradicţiile puterii termidoriene se regăsesc în îndoita dorinţă – dacă nu cumva este vorba de o necesitate – de a păstra în discursul ei această reprezentare politică fondatoare care o legitimează şi de a preveni încă o dată efectele teroriste ale acestei reprezentări unitare asupra imaginarului revoluţionar. Din ce în ce mai mult. *poporul* este redus la o singură funcţie: să legitimeze Republica şi deci puterea. Ca urmare, acestui popor nu-i este dată altă realitate decât aceea a instituţiilor despre care se presupune că-l întruchipează. Astfel, poporul este întruchipat de armata care luptă victorios dincolo de graniţele ţării, în numele Republicii; este întruchipat de asemenea şi mai ales de

putere; membrii Convenţiei identifică din ce în ce mai mult *poporul* cu ei înşişi, cu un personal politic a cărui continuitate este necesară pentru ca Republica să dăinuie. Poporul, în Termidor, este figura unei retorici foarte elaborate în tot decursul experienţei revoluţionare, devenite suportul simbolic al unei tehnici de exercitare a puterii, dobândite prin aceeaşi experienţă.

În acest sistem de reprezentări politice, poporul n-ar putea să fie nici cu totul „vandal”, nici cu totul „civilizat”, el trebuia să ocupe o poziţie de mijloc, la jumătatea drumului între civilizaţie şi barbarie. Discursul împotriva vandalismului era purtător al reprezentării unei *puteri civilizatoare*.

Termidor marchează cu adevărat această „fericită epocă a Revoluţiei în care ignoranţa şi viciile pe care aceasta le atrage după sine sunt alungate din locurile pe care conspiratorii li le dăduseră ca pe o pradă”, acel moment când

„Legiuitorii Franţei, martorii fărădelegilor cu care o ameninţaseră barbaria şi vandalismul, s-au pronunţat cu putere împotriva acestor duşmani ai neamului omenesc şi au distrus, prin instituţii menite să asigure sporirea cunoştinţelor umane, speranţele vinovate ale tiraniei”[184].

Toate marile creaţii culturale şi pedagogice din perioada termidoriană – Şcoala politehnică, Şcoala normală, Institutul, muzeul Monumentelor franceze etc. – sunt scandate de discursul împotriva „vandalismului şi a ravagiilor sale”. Literele au turnat, de trei ani încoace, soarta Convenţiei Naţionale. „Ele au gemut împreună cu noi sub tirania lui Robespierre, ele au urcat pe eşafoduri

184 Fourcroy, „Rapport sur les arts qui ont servi à la défense de la République et sur le nouveau procédé de tannage“..., prezentat la 14 nivôse, anul III, Moniteur, vol. XXIII, p. 139.

odată cu colegii voştri şi, în aceste vremuri de restrişte, patriotismul şi ştiinţele, amestecându-şi părerile de rău şi lacrimile, cereau înapoi mormintelor victimele deopotrivă de îndrăgite. După 9 termidor, redobândind puterea şi libertatea, le-aţi folosit prima dată ca să alinaţi şi să încurajaţi artele. Convenţia n-a vrut, aşa cum au făcut-o regii, să umilească talentele, obligându-le să-i cerşească darurile, ea s-a grăbit să ofere ajutoare onorabile unor oameni a căror sărăcie ar fi fost o acuzaţie adusă naţiunii pe care o înălţaseră luminând-o.”[185] Convenţia termidoriană oferă ajutoare savanţilor şi artiştilor; ea aduce un omagiu „martirilor terorii vandale”, lui Lavoisier şi lui Condorcet; ea pune cu desăvârşire capăt actelor iconoclaste. Desigur, nu stăvileşte distrugerea *tuturor* monumentelor: palatele, mănăstirile, castelele, tot atâtea bunuri naţionale, sunt în continuare vândute pe un preţ de nimic şi fac obiectul unei specule nestăvilite. Ea distruge totodată, se uită prea adesea acest lucru, o mare parte din ceea ce se contura în anul II ca o nouă cultură, dacă nu specific revoluţionară, cel puţin „sanculotă”. Statuile ridicate în anul III n-au ajuns până la noi nu numai pentru că erau făcute din ipsos, ci şi pentru că au fost distruse, precum cea a Poporului-Hercule, iar muzeul Lenoir nu le-a găzduit. Costumul sanculot, tutuirea obligatorie, prenumele revoluţionare, suliţele, politizarea minorităţilor militante, totul a fost desfiinţat pentru că termidorienii vedeau în ele semne ale vandalismului şi ale Terorii. În schimb, din repertoriul simbolic revoluţionar vor supravieţui elementele pe care puterea le consideră instrumente pedagogice menite să întărească moravurile republicane: între altele, calendarul republican şi

185 Daunou, „Rapport sur l’instruction publique du 23 vendémiaire“, op. cit., p. 504.

sărbătorile decadelor din ce în ce mai mult date uitării; arborii libertăţii din ce în ce mai uscaţi şi pe care circularele administrative încercau să-i răsădească şi îngrijească; sistemul de măsuri şi greutăţi republican; catehismele republicane.[186]

Denunţând vandalismul şi tirania teroristă, puterea termidoriană se constituia şi se afirma prin aceasta ca

---

186 Odată realizată ieşirea din Teroare, odată asigurată o relativă stabilitate a puterii posttermidoriene, spectrul „vandalismului“ şi al eventualei sale reveniri pare îndepărtat. Se vorbeşte din ce în ce mai puţin despre el, afară de cazul când este evocat un trecut nefast, definitiv înlăturat de o putere luminată. Totuşi evocarea ravagiilor lui putea servi şi alte scopuri. Salvată de vandalism, Franţa, unde libertatea şi Luminile au învins despotismul „barbar“, era, în felul acesta, chemată să devină însuşi centrul culturii şi civilizaţiei, cu o vocaţie pe cât de universală, pe atât de cuceritoare, totodată focar de cultură şi ţară primitoare. între două şedinţe consacrate rapoartelor lui Grégoire cu privire la vandalism, Convenţia a aplaudat furtunos pe Luc Bemier, locotenent în regimentul 5 de husari, care aducea o veste bună din partea armatei din nord. „Operele nemuritoare pe care ni le-au lăsat penelurile lui Rubens, Van Dyck şi ale altor fondatori ai şcolii flamande nu mai sunt pe pământ străin. Strânse cu grijă din ordinul reprezentanţilor poporului, ele sunt astăzi depuse în patria artelor şi geniului, a libertăţii şi a sfintei egalităţi, în Republica Franceză. Aici, în Muzeul Naţional, va veni de acum încolo străinul să se instruiască“ (Şedinţa celei de a patra sanculotide, anul II, Moniteur, voi. XXII, p. 27). Cu o remarcabilă continuitate, cu evocarea „Sfintei“ Egalităţi în minus şi în plus cu evocarea ravagiilor provocate de vandalism, Directorul executiv, în 7 mai 1796, dă generalului Bonaparte următorul ordin: „Directoratul executiv este convins, cetăţene general, că dumneavoastră socotiţi gloria artelor frumoase strâns legată de gloria armatei pe care o comandaţi. Italia le datorează în mare măsură bogăţia şi celebritatea, dar a venit vremea când domnia lor trebuie să treacă în Franţa pentru a întări şi înfrumuseţa domnia libertăţii. Muzeul Naţional trebuie să adăpostească monumentele cele mai celebre şi nu veţi neglija să-l îmbogăţiţi cu cele pe care le aşteaptă de la cuceririle actuale ale armatei din Italia, ca şi de la celelalte care-i sunt hărăzite.

singurul moştenitor legitim al Luminilor. Discursul antivândal, îmbinat cu discursul pedagogic, legitima o distribuire clară a rolurilor simbolice între puterea civilizatoare şi un popor care trebuia civilizat. Puterea avea datoria să scoată acest popor din ignoranţă dar, în acelaşi timp, trebuia să-l supravegheze pentru ca să nu cedeze din nou ispitei anarhiei şi vandalismului. Astfel, în elaborarea Constituţiei anului III, care trebuia să marcheze desăvârşirea Revoluţiei, se întretăiau cele două tendinţe ale discursului termidorian: dorinţa de *a exclude* „vandalii" din câmpul politic şi dorinţa de *a include* poporul într-o Republică întruchipând progresul şi civilizaţia. Această îmbinare între *cultural* şi *politic*, din care am desprins câteva trăsături generale şi care a cunoscut în realitate numeroase întruchipări, defineşte una dintre particularităţile *momentului termidorian*. Protejând poporul de propria lui ignoranţă şi împotriva oricărei reveniri a „Terorii vandale", repartizarea clară a rolurilor sociale şi culturale trebuia, în acelaşi timp, să desăvârşească ieşirea din Teroare, să încheie Revoluţia şi să pună temeliile solide ale Republicii.

să-i pacifice pe duşmanii ei, *mai trebuie să repare ravagiile vandalismului în inima ei* şi să adauge la strălucirea trofeelor militare farmecul artelor binefăcătoare şi consolatoare", *Actes du Directoire Exécutif*, publicate şi adnotate de A. Debidour, Paris, 1911, vol. V, p. 333.

V

Momentul termidorian în ce fel „circumstanţele actuale pot să încheie Revoluţia" şi pe ce principii „ar trebui să se întemeieze Republica"? Această întrebare,

---

Această campanie glorioasă, care va permite Republicii

care o preocupa pe doamna de Staël în 1797[187], frământa spiritele în iarna şi primăvara anului III. Criza politică şi totodată socială care-şi pune pecetea asupra epocii face această preocupare şi mai stârnitoare. Politica de revanşă practicată de putere răspundea unor cerinţe pasionale ale momentului (şi nu satisfăcea nici pe departe dorinţele de răzbunare, dimpotrivă le aţâţa şi mai mult, dezlănţuind noi perioade de violenţe şi de arbitrar). Dar ea nu dădea răspuns la problema crucială ridicată de condamnarea „sistemului Terorii”: ce spaţiu politic şi instituţional trebuia creat *după Teroare*? *A ieşi din Teroare* însemna, desigur, a demonta mai întâi instituţiile şi personalul ei. Pe măsură ce se înainta pe calea acestei demontări, ea se confunda tot mai mult cu represiunea antiteroristă şi antiiacobină ale cărei forme şi amploare scăpau din ce în ce mai mult de sub controlul puterii centrale.

Căci, aşa cum am văzut, „termidorienii” nu dispuneau de un *proiect politic* nici la 9 termidor, nici în primele luni care au urmat după această „memorabilă revoluţie”. Succesiunea problemelor cărora trebuiau să le facă faţă le-a impus o anumită logică a acţiunii politice. Fiecare soluţie provizorie ridica noi probleme pentru care trebuiau găsite expediente. Până la urmă, dorinţa de a preveni orice întoarcere a Terorii cerea ca de aici înainte problemele politice să fie formulate în termeni *pozitivi*, *instituţionali* şi *constituţionali*. Întrebarea *cum se poate pune capăt Terorii* aluneca spre *cum se poate termina Revoluţia*? „Termidorienii” trebuiau să-şi formuleze răspunsurile la toate aceste preocupări în termeni de *reacţie* la Teroare şi de *promisiuni pentru viitor*. Trebuiau

187 Dna de Staël, Des circonstances actuelles qui peuvent terminer la Révolution et des principes qui doivent fonder la République en France, ediţie critică de Lucia Omacini, Paris-Geneva, 1979.

să inventeze o nouă utopie care să răspundă exigenţelor unui început nou pentru Republică, să restabilească legăturile cu originile şi principiile fondatoare, să răspundă aşteptărilor şi promisiunilor compromise de Teroare. A gândi ca un tot *reacţia* şi *utopia* era o provocare la care trebuie să răspundă istoricul doritor să înţeleagă cum se încheie perioada termidoriană şi asupra căror perspective se deschide.

A ÎNCHEIA REVOLUŢIA

Teoretic, Republica avea o Constituţie. Ea fusese elaborată în iunie 1793, după căderea girondinilor, dar n-a fost niciodată aplicată. Fusese redactată foarte repede, în decurs de o săptămână, de Hérault de Séchelles şi la fel de repede adoptată de Convenţie, aproape fără dezbateri. Această procedură expeditivă trăda o voinţă politică: puterea, iacobină şi montagnardă, căuta să demonstreze că era capabilă să rezolve „energic” problemele pe care girondinii le tărăgănaseră (era în special vizat proiectul de Constituţie elaborat de Condorcet; i se reproşa că era prea complex şi liberal). Puterea voia mai ales să transforme adoptarea proiectului său printr-un referendum într-un plebiscit în favoarea dictaturii montagnarde şi împotriva girondinilor, consacrând în felul acesta lovitura de forţă din 31 mai. Votul (public şi oral, cu numeroase nereguli) s-a desfăşurat sub presiunea autorităţilor şi comitetelor revoluţionare. Rezultatul nu trebuie să surprindă: 1 801 918 voturi pentru; 11 600 de alegători au îndrăznit să voteze contra; 4 300.000 de cetăţeni, cel puţin, nu au luat parte la vot. Adoptarea Constituţiei a fost celebrată solemn în timpul serbărilor din 10 august 1793. În seara zilei, textul a fost, cu tot atâta solemnitate, închis într-un „chivot din lemn de cedru” şi depus în sala Convenţiei. Aplicarea Constituţiei era amânată până la încheierea păcii.

Istoriografia revoluţionară s-a complăcut în a insista asupra caracterului democratic al acestei Constituţii (mai ales din cauza introducerii sufragiului universal) şi asupra proclamării „drepturilor sociale” în Declaraţia drepturilor omului; s-au discutat dificultăţile ridicate de aplicarea ei eventuală „în timp de pace” (referendumuri şi alegeri foarte frecvente, puteri foarte mari acordate Adunării etc.). Oricum, textul nu era foarte îngrijit; lipsa de răspundere cu care fusese pregătit contrasta ciudat cu seriozitatea dezbaterilor asupra Constituţiei din 1791. Până şi intenţiile autorilor pot fi puse sub semnul întrebării: încă de la începutul elaborării, se gândeau oare la altceva decât la o acţiune de propagandă? Se gândeau sincer să pună în aplicare acest text pentru care se făcuse dinainte „un chivot”? Sau mai degrabă sperau să-l reia înainte de aplicarea lui eventuală, după ce pacea va fi încheiată? Convenţia montagnardă nu a început niciodată să lucreze la legile organice; iacobinii erau primii care să denunţe, ca pe o idee contrarevoluţionară, orice aluzie la aplicarea Constituţiei şi, mai ales, la convocarea adunărilor primare. (Aşa cum am mai menţionat, s-a întâmplat la fel după 9 termidor, faţă de iniţiativele Clubului Electoral; în fructidor, anul II, Convenţia, deşi era de pe atunci dezbinată, a revenit uşor la un consens asupra acestui punct.) Constituţia din 1793 nu era deloc adaptată la problemele redefinirii spaţiului politic pe care le impunea demontarea Terorii. Este de ajuns, într-adevăr, să amintim incertitudinile pe care aceasta le lăsa să plutească asupra raporturilor între cele două legitimităţi, aceea a puterii rezultate din sistemul reprezentativ şi cea care ar reveni unei puteri rivale, prevalându-se de dreptul la rezistenţă al „fiecărei secţii a poporului”, pretinzând că este „poporul în picioare” şi că-şi exercită direct, prin

violenţă, suveranitatea nelimitată în timpul „zilelor”. (Astfel, de pildă, articolul 23 din Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului, care stipulează că „rezistenţa la oprimare este consecinţa celorlalte Drepturi ale omului”, sau articolul 35, din aceeaşi Declaraţie: „Când guvernul încalcă drepturile poporului, insurecţia este pentru popor şi pentru fiecare strat din popor cea mai sfântă şi necesară datorie”[188].)

Constituţia din 1793, de două ori contestabilă din cauza condiţiilor ei de elaborare şi de adoptare şi chiar a conţinutului, nu s-a dovedit stânjenitoare în primele luni de după 9 termidor. Nimeni nu s-a gândit s-o scoată din „chivotul” ei. Doar în iarna şi primăvara anului III ea a devenit o piedică în calea demontării Terorii şi a redefinirii mecanismelor ei politice.

Iniţiativa de a face din Constituţia din 1793 o problemă de actualitate a revenit, în mod paradoxal, deputaţilor iacobini; ei au văzut în ea un pretext pentru o manevră politică. La 24 brumar anul III, ei au stârnit surprinderea Convenţiei manifestându-şi brusc interesul faţă de aplicarea Constituţiei. Ei propuneau să se înceapă lucrul la legile organice şi deci să se pregătească suprimarea conducerii revoluţionare, precum şi restabilirea conducerii constituţionale. Odată cu pacea trebuia încheiată Revoluţia, aplicându-se Constituţia din 1793: „Convenţia Naţională să cheme pe fiecare dintre membrii săi să se ocupe de legile organice ale Constituţiei, pe care poporul francez le va primi cu entuziasm după ce a

188 Cf. Les Constitutions de la France depuis 1789, Paris, 1979, p. 83. Cu privire la elaborarea Constituţiei din 1793, votarea şi posibila ei aplicare, cf id., Les Institutions de la France sous la Révolution et l’Empire, Paris, 1968. Pamfletul Insurecţia poporului... va invoca articolul 35 pentru a legitima „ziua“ de 1 prerial a anului III.

trecut prin vâltoarea revoluţionară şi a impus duşmanilor independenţei sale o pace onorabilă”. Barere, susţinându-l pe Audoin, a dat acestei propuneri, învăluite într-o retorică încâlcită asupra principiilor Republicii şi a viitorului ei strălucit, semnificaţia politică imediată: ea trebuia să redea încrederea poporului în „adevăratul sens al revoluţiei din 9 termidor”; să oprească uneltirile „comitetului secret al partidului străinătăţii” care, cu siguranţă, se ascunde în spatele „ultimelor evenimente” şi, printr-o abilă distribuire a rolurilor, seamănă „tulburarea în opinia publică”, corupe spiritul public, defăimează patrioţii fermi aruncând asupra libertăţii vina pentru „toate abuzurile care nu se datorează decât războiului”. Aceste aluzii, prea transparente, la evenimentele cele mai recente lămureau de ce interesul iacobinilor pentru Constituţie se trezise aşa de brusc. Într-adevăr, propunerea ca ea să fie aplicată venise la două zile după închiderea clubului iacobinilor. A cere chiar în acel moment să fie scoasă din chivotul ei însemna a contesta legalitatea acestei hotărâri (Constituţia nu garanta oare drepturile societăţilor populare?) şi a pune în cauză, ca abuzivă şi arbitrară, întreaga politică antiiacobină a Comitetelor care-şi exercitau puterea în virtutea legilor referitoare la conducerea revoluţionară.

Manevra era totuşi grosolană. Mai multor deputaţi, în frunte cu Tallien, le-a fost uşor să amintească faptul că cei care se opuseseră cel mai mult ideii unei conduceri constituţionale şi-i denunţaseră drept criminali pe colegii lor care îndrăzniseră s-o invoce, astăzi „se reped în arenă şi o cer [Constituţia] sus şi tare/6 împotriva iacobinilor se întoarce propria lor argumentare de care se folosiseră pe larg: ei propuneau să se facă legi organice chiar în momentul în care armatele luptau împotriva duşmanului,

în vreme ce toate eforturile trebuiau să se îndrepte spre măsurile ce trebuiau luate pentru a asigura victoria; demersul lor amintea prea mult de cel al „facţiunii lui Hébert66. La luptele referitoare la graniţe venea să se adauge lupta pe care Comitetele şi „douăzeci şi cinci de milioane de francezi66 o duceau în interior. „Oamenii care l-au doborât pe tiran la 9 termidor, oamenii care au distrus o autoritate rivală reprezentării naţionale alcătuiesc de fapt o facţiune de temut, aceea a celor douăzeci şi cinci de milioane de francezi împotriva escrocilor şi a sceleraţilor.66 La 9 termidor, o, /evoluţie salvatoare l-a doborât pe *tiran*”, la 22 brumar, odată cu hotărârea de a închide clubul iacobinilor, „aceeaşi lovitură de trăsnet a căzut asupra *tiraniei*”. Lupta trebuia continuată, dar, pentru a o slăbi, cei care ieri cereau Teroarea astăzi predicau indulgenţa şi cereau aplicarea Constituţiei. Mergând împotriva *indulgenţei* iacobinilor, fără însă a repune în cauză însăşi legalitatea Constituţiei, se opuneau deci „oamenii de la 9 termidor66, într-o primă perioadă, elaborării legilor organice.[189]

Această stare de confuzie politică nu putea totuşi să dureze, în cursul dezbaterii referitoare la rechemarea girondinilor (la 18 *ventôse*, 8 martie 1795), Sieyès a dat de înţeles Convenţiei că nu mai avea să fie cu putinţă să se ocolească problemele constituţionale şi să se prelungească la nesfârşit regimul provizoriu al „guvernului revoluţionar”. Rechemarea deputaţilor girondini era pentru Sieyès un act de justiţie şi, în acelaşi timp, o consecinţă logică a politicii inaugurate la 9 termidor. Într-adevăr, odată cu lovitura de forţă din 31 mai, „lucrare a tiraniei”, a început acea „epocă fatală... în care *nu mai*

189m ovimiento dei lumi al movimiento dei popoli, Bologna, 1986, pp. 618 şi urm.

exista Convenţia; domnea minoritatea şi această răsturnare a oricărei ordini sociale a fost efectul impresiei că o parte a poporului se găsea în „insurecţie"; după 10 termidor, majoritatea „reintrase în exercitarea prerogativelor legislative". Aceste două date delimitează deci intervalul în care se aplicau:

„Principiile care sunt ale tuturor, şi anume că o adunare care deliberează, a cărei violenţă îndepărtează o parte dintre cei care au dreptul de a vota este atinsă în însăşi existenţa ei, că ea *încetează să delibereze asupra obiectului misiunii sale* [...], că legea care emană de la un corp legislativ încetează de a mai avea cu adevărat acest caracter dacă vreunul dintre membrii acestuia, a cărui opinie şi al cărui sufragiu ar fi putut să schimbe soarta acestor deliberări, nu poate să-şi facă auzit glasul atunci când consideră necesar"[190].

Sieyès nu menţiona explicit Constituţia din 1793, dar nimeni nu se îndoia că se gândea la ea. Autoritate recunoscută în materie constituţională, el oferea o argumentaţie juridică ce condamna la nulitate Constituţia chiar din pricina originilor ei teroriste. Deputaţii iacobini şi montagnarzi, ca şi militanţii sanculoţi, pe scurt, fostul personal politic al Terorii, nu încetau să agite, ca pe un slogan politic, aplicarea necesară a Constituţiei şi să facă din ea un mijloc de presiune asupra Comitetelor şi a majorităţii Convenţiei. Aplicarea Constituţiei devenea astfel un simbol politic global, un fel ocolit de a contesta politica antiteroristă, de a cere eliberarea „patrioţilor persecutaţi" şi restabilirea activităţii societăţilor iacobine, de a condamna epurările şi ponegrirea moştenirii

190p lanurile şi odioasele lor legi". Nulităţii hotărâte prin deliberările Convenţiei vine să i se adauge nulitatea hotărâtă prin referendumul însuşi.

simbolice a anului II. Fixarea pe Constituţie exprima, de altfel, slăbiciunea politică a întregii campanii. Prin referirea la evenimentul de început al acestei perioade, „revoluţia din 9 termidor”, discursul iacobin este prins în capcană. Autorii şi partizanii lui nu puteau şi, poate, nici măcar nu voiau să pună în cauză această dată simbolică fără ca, în felul acesta, să proclame pur şi simplu întoarcerea Terorii şi reabilitarea „tiranului”. În mod paradoxal, tocmai în numele „adevăratei semnificaţii a zilei de 9 termidor”, ei refuză consecinţele acestui eveniment şi cer „constituţia democratică din ’93”.

Totul se petrece ca şi cum membrii iacobini şi montagnarzi ai Convenţiei ar accepta principiile lui 9 termidor rezumate în sloganul *Jos tiranul*/, dar în acelaşi timp ar refuza consecinţele, dinamica politică pe care ar fi produs-o. Însemna, ca să spunem aşa, a cere întoarcerea la punctul de plecare, a nega paşii făcuţi pe calea demontării Terorii. În acest context, aluziile lui Barère la „comitetul secret al partidului străinătăţii” aminteau prea mult de perioadele cele mai sinistre ale unui trecut recent.

Ca reacţie, această campanie alimentează atacurile împotriva Constituţiei din 1793, denunţată nu numai din pricina originilor ei „suspecte”, ci, mai ales, din cauza conţinutului ei: orice încercare de a o aplica nu putea să însemne decât o întoarcere la Teroare. La 1 germinai a avut loc o dezbatere deosebit de furtunoasă, revelatoare pentru importanţa tot mai mare a Constituţiei în miza politică şi simbolică. Petiţia delegaţiei din secţia Quinze-Vingts iscă în ziua aceea o adevărată furtună: în termeni abia voalaţi ea cerea, ca remediu pentru toate neajunsurile, „organizarea începând de astăzi a Constituţiei din 1793”, care este „garanţia poporului şi spaima duşmanilor lui”. Din partea „stângii”, petiţia

găseşte un sprijin dintre cele mai călduroase. Chasles propune să se decreteze imediat, ca un prim act cu valoare simbolică, expunerea Declaraţiei drepturilor omului şi cetăţeanului în „toate locurile publice”, grija de a duce la îndeplinire această măsură urmând să fie „încredinţată poporului însuşi”. Tallien răspunde făcând apel la argumentele lui „antiteroriste”, bine puse la punct: cei care cer acum cu atâta înverşunare Constituţia sunt „aceiaşi care au închis-o într-o cutie” (nu se mai vorbeşte despre „chivotul solemn”) ...; ei nu au continuat-o prin legi organice, ci prin conducerea revoluţionară. Tallien nu îndrăzneşte totuşi să conteste Constituţia însăşi; ca să ia din nou iniţiativa, el propune, cuprins de obişnuita lui demagogie, să elaboreze în cincisprezece zile legile organice. Pasul va fi făcut de Thibaudeau, care prezidează şedinţa: majoritatea celor care cer astăzi afişarea Constituţiei, „răspândirea ei publică”, nici măcar nu o cunosc. Or, ea este departe de a fi „democratică”, aşa cum se spune, ci este teroristă, iar în spatele cererilor de aplicare a ei se ascund manevrele teroriştilor. „Nu cunosc decât o singură constituţie democratică, aceea care ar oferi poporului libertatea, egalitatea şi deplina folosire a drepturilor sale. Din acest punct de vedere, constituţia existentă nu este deloc democratică, căci reprezentarea naţională s-ar afla încă în puterea unei comune conspiratoare care în mai multe rânduri a căutat să nimicească şi să ucidă libertatea”. Thibaudeau agită spectrul reîntoarcerii la Teroare; a reactiva Constituţia înseamnă a da Parisului o municipalitate, a-i vedea, după trei luni, pe iacobini iar la locul lor şi reprezentarea dizolvată; înseamnă a lăsa facţiunilor dreptul la „insurecţie parţială”; înseamnă să laşi „sceleraţilor” iniţiativa insurecţiei;

să anulezi „revoluţia din 9 termidor”. În concluzie, Convenţia nu dă curs cererii de a afişa „tablele legii” şi numeşte o Comisie însărcinată să lucreze la elaborarea legilor organice, fără însă a fixa vreun termen.[191]

VIOLENŢĂ ARHAICĂ ŞI GUVERN REPREZENTATIV

După raportul lui Saladin, în numele Comisiei celor douăzeci şi unu, despre denunţarea foştilor membri ai Comitetelor (21 *ventâse* anul III, 2 martie 1795), Convenţia se împotmolea într-o procedură care ameninţa să fie fără sfârşit, dacă judecăm după timpul de care avusese nevoie pentru punerea sub acuzare a lui Carrier. Şi încă, în cazul acestuia din urmă, direct implicat în atrocităţile Terorii la Nantes, lucrurile erau mult mai uşor de rezolvat, iar responsabilitatea lui mult mai evidentă decât în cazul lui Barere, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois şi Vadier. Pentru că n-ar mai fi fost vorba atunci de excese izbitoare, ci de întreaga politică a Terorii, chiar de bilanţul anului II. Lupta politică se învenina din ce în ce după logica politică a revanşei şi dorinţa de a alunga amintirea Terorii prin pedepsirea exemplară a „vinovaţilor”. Lupta va cunoaşte o accelerare violentă din pricina intervenţiei străzii, la 12 germinai şi, mai ales, la 1 prerial. În înfruntarea politică dintre „termidorieni” se ivi deodată un protagonist neprevăzut care parcă aparţinea trecutului: *mulţimea populară* care se deda la acte de o sălbăticie primitivă şi arhaică.

„Zilele” din germinai şi prerial au făcut obiectul a

191 Moniteur, voi. XXIV, pp. 31-32. în acelaşi timp, pentru a face faţă agitaţiei tot mai mari din secţii, Convenţia votează, în urma raportului lui Sièyes, La Loi de grande police pour assurer la garantie de la sûreté générale, du gouvernement républicain et de la représentation nationale, acordând puteri sporite Comitetelor împotriva „întrunirilor sediţioase“.

numeroase lucrări.[192] Să amintim numai că la 12 germinai şi în 1 prerial.

Convenţia este asaltată de o mulţime de manifestanţi care strigă *Pâine şi Constituţia din 1793*! Aceste atacuri, precedate de adunări deosebit de furtunoase, mai ales în secţiile din foburgurile populare, sunt toate respinse. La 12 germinai, mulţimea stârnită de femei ocupă timp de câteva ore sala Convenţiei, dar se împrăştie după intervenţia gărzii naţionale, fără împuşcături şi fără victime. Evenimentele de la 1 prerial iau o întorsătură mult mai sângeroasă: un tânăr membru al Convenţiei, Feraud, este omorât chiar în sala Adunării, în timpul încăierării care izbucneşte când mulţimea forţează uşa de la intrare. I se taie capul, care este înfipt într-o suliţă şi purtat mai întâi în sala Convenţiei, apoi în Piaţa Carrousel. Mulţimea rămâne în sală nouă ore (de la orele 15 până la miezul nopţii); în acest timp, sub presiunea unei părţi a invadatorilor, are loc un simulacru de deliberare la care iau parte câţiva deputaţi montagnarzi. La iniţiativa lor, cei câţiva deputaţi prezenţi votează o serie de măsuri cerute de manifestanţi, în mare parte conforme cu pamfletul *Insurecţia poporului pentru a obţine pâine şi a-şi recuceri drepturile* răspândit în ajun. Spre miezul nopţii, Convenţia este eliberată de batalioanele din secţiile moderate şi de forţa armată pe care comisarii săi izbutiseră s-o adune. O ploaie zdravănă împrăştie mulţimea din Piaţa Carrousel. Răzmeriţa se prelungeşte şi a doua zi: încă o dată, ea începe printr-o adunare de femei la Tuileries; într-una din secţii (Arcis) adunarea se deplasează la Maison Commune (primăria oraşului) şi se proclamă chiar *Convenţie*

---

192 Cu privire la zilele din primăvara anului III, cf. R. Cobb şi G. Rudé, „Le dernier mouvement populaire de la Révolution française. Les journées

Naţională. Mulţimea de manifestanţi a ajuns până la Convenţie şi tunarii şi-au îndreptat armele asupra ei. Pentru a evita repetarea scenariului din ajun, Convenţia trimite o delegaţie care „fraternizează” cu mulţimea. O deputăţie a acesteia este primită la bară, după care „Poporul întrunit” se retrage. Ultimul act se de germinal et prairial an III”, *Revue historique*, 1955, pp. 250 – 288; K.D. Tônnesson, *La Défaite des sans-culottes. Mouvement populaire et réaction bourgeoise de l an III*, Paris-Oslo, 1959; E. Tarlé, *Germinal et prairial* (trad. franceză), Moscova, 1959; G. Rudé, *La Foule dans la Révolution française*, Paris, 1989. Cu privire la consecinţele politice ale crizei, *cf.* F. Díaz, op. cit., pp. 626 şi urm.

joacă la 4 prerial când Comitetele se hotărăsc să atace foburgul Saint-Antoine, urmărind un dublu scop: să-l aresteze pe asasinul prezumtiv al lui Feraud (un oarecare Jean Tinel, calfa de lăcătuş, care fusese răpit în ajun din căruţa ce-l ducea spre eşafod de către tovarăşii lui din secţia Popincourt) şi să-i aresteze pe reprezentanţii Cambon şi Thuriot (ei fuseseră proclamaţi, se pare, la 12 prerial, primar şi procuror ai Comunei, după un zvon care s-a dovedit fals). Deoarece prima „expediţie” împotriva foburgului Saint-Antoine, organizată de „tineretul aurit”, a dat greş („tinerii” s-au izbit de baricade şi au fost atacaţi de femei şi copii, care, de pe acoperişuri şi de la ferestre, aruncau asupra lor cu ţigle şi pietre), Convenţia, care dispunea din acel moment de forţa armată regulată, somează prin decret foburgul să-i predea pe asasinii lui Feraud, precum şi tunurile celor trei secţii. Sub ameninţarea că va fi declarat vinovat de răzvrătire, că va fi lipsit de pâine şi supus focului de artilerie, foburgul se predă în aceeaşi zi, predând şi tunurile şi tunarii de sub comanda generalului Menou (Tinel se va sinucide).

Represiunea care a urmat acestor „zile” se desfăşoară pe două fronturi. În oraş, cam 3.000 de persoane sunt arestate (gazetele vorbesc chiar de 8.000, până la 10.000), secţiile sunt drastic epurate, garda naţională este reorganizată şi se ordonă cetăţenilor să predea suliţele, acest simbol al „poporului în picioare”, în Convenţie, majoritatea victorioasă profită de pe urma experienţei unei epurări în stil iacobin. Deja în 12 germinai, ca o violare flagrantă a propriilor sale decrete care garantau deputaţilor denunţaţi posibilitatea de a-şi susţine apărarea, adunarea decretează fără vreo altă formulare deportarea imediată a lui Barere, Billaud-Varenne, Collot d’Herbois şi Vadier. În aceeaşi zi, ca şi în zilele următoare, mai mult de cincisprezece reprezentanţi sunt arestaţi. La 2 prerial, ea hotărăşte să-i cheme în faţa unei Comisii militare pe deputaţii socotiţi vinovaţi de complicitate cu mulţimea răzvrătită (şase deputaţi, judecaţi la 27 prerial şi condamnaţi la moarte, au încercat să se sinucidă; Romme, Goujon şi Duquesnoy vor reuşi; Soubrany, Duroy şi Bourbotte, grav răniţi, vor fi târâţi la ghilotină; condamnaţii vor intra în posteritate sub numele de „ultimii montagnarzi” sau „martirii din Prerial”). Convenţia nu va înceta, în acele şedinţe de defulare colectivă în care se vor dezlănţui patimile şi resentimentele, să se lase pradă furiei denunţurilor, de parcă ar fi vrut să şteargă, o dată pentru totdeauna, trecutul ei terorist. Totuşi, în acest scop va recurge la mijloacele pe care le folosise şi le pusese la punct în timpul Terorii: excluderea şi arestarea îi va viza pe toţi membrii fostelor Comitete (cu excepţia lui Carnot), ca şi pe mai mulţi foşti reprezentanţi în misiune.

Această succintă trecere în revistă va permite să fie mai bine plasat, în secvenţa lui evenimenţială, fenomenul

care ne reţine atenţia: mulţimea, cu violenţa ei şi rolul care-i revine în timpul „zilelor” din primăvara anului III. Aceste „zile” fac, fără îndoială, parte integrantă din *experienţa* şi *dinamica* perioadei termidoriene, dar nu pot fi rezumate la consecinţele lor propriu-zis politice. Într-adevăr, ele constituie un remarcabil exemplu de *întrepătrundere inextricabilă de arhaic şi modern*, fenomen mai general pe care l-am evocat în repetate rânduri, propriu mentalităţii şi culturii politice a Revoluţiei. Aşa stau lucrurile în contextul sociocultural în care se înscriu „zilele” din primăvara anului III şi la care am dori să ne oprim. Vom insista cu precădere asupra „zilei” de 1 prerial, când rolul mulţimii şi al violenţei ei în confruntarea dintre „poporul în picioare” şi guvernul reprezentativ reiese foarte limpede, ca într-o analiză de laborator.

La originea „zilelor” din germinai şi prerial se află o criză economică: criză de subzistenţă, ca să spunem aşa „clasică”, proprie economiei Vechiului Regim (cu toată recolta care se anunţa bună, foametea se abate asupra populaţiei din cauza unei ierni foarte aspre; Sena este îngheţată; transportul de grâne şi de lemn este grav perturbat); criză financiară „nouă”, proprie Revoluţiei (foametea este provocată de deprecierea asignatelor şi de suprimare *legii maximului*. Puterea, contând pe o recoltă bună, vedea în aplicarea unui liberalism doctrinar singurul mijloc de reanimare a economiei. Creşterea vertiginoasă a preţurilor şi, mai ales, lipsa de pâine decurgeau din acţiunea conjugată a acestor doi factori). Criza dă la iveală, într-un mod flagrant, clivaj ele şi contrastele sociale: pe de o parte, cozile nesfârşite din faţa brutăriilor, unde predomină femeile, şi, de cealaltă parte, cabaretele, restaurantele, halele şi patiseriile aprovizionate din

abundenţă şi etalând mărfuri de lux la preţuri inaccesibile pentru „oamenii de rând”. Aceste diferenţieri sociale se traduc şi prin preocupări foarte diferite: în timp ce adunările secţiilor înstărite din vestul şi din centrul ţării se pasionează de „marile afaceri politice”, de pildă punerea sub acuzare a celor patru membri ai fostelor Comitete, adunările secţiilor din cartierele sărace, de pildă din foburgurile Saint-Antoine şi Saint-Marcel, sunt preocupate mai ales de foamete şi cer Convenţiei să asigure poporului raţiile de pâine, tot mai mici pe zi ce trece. Dar opinia populară nu se exprimă numai şi nici măcar mai ales în adunările secţiilor. Locurile ei de manifestare se deplasează în cozile din faţa brutăriilor, formate încă din timpul nopţii, unde, în lungile ore de aşteptare, circulă tot felul de vorbe şi de zvonuri, dintre care o parte, cel puţin, ne-au rămas datorită rapoartelor zilnice ale agenţilor Comitetului Siguranţei Generale; aceştia se strecoară în cozi şi în „grupuri” şi îi informează apoi pe superiorii lor despre „starea de spirit generală”.

Despre ce se vorbeşte pe la cozi? Mai întâi şi mai ales despre lipsuri şi consecinţele lor nefaste. Se comentează cazurile de oameni morţi de foame şi de frig ale căror trupuri au fost găsite pe stradă, în zorii zilei; cazurile de sinucideri, între altele acela al unei mame care şi-a luat zilele după ce şi-a omorât copiii. Nemulţumirea capătă repede dimensiuni politice. Astfel, se spune că sub rege nu era lipsă de pâine şi că ar trebui să vină din nou un rege dacă oamenii nu vor să crape. Se desfăşoară o adevărată campanie de inscripţii şi de bilete regaliste. Dar se mai vorbeşte şi că sub Robespierre poporul avea cel puţin pâine iar profitorii nu îndrăzneau să-i înfometeze pe bieţii oameni. A socoti acest „spirit public”, care se manifestă la cozi, drept „regalist” sau „robespierrist” ar fi pripit şi

greşit. Zvonurile se politizează şi se îndreaptă cu violenţă împotriva puterii atunci când, pentru a explica foametea, poporul se întoarce în propriul său trecut şi agită din nou spectrul „complotului foametei”. Numai că versiunea este nouă: astăzi nu monarhia, ci Convenţia şi Comitetele ei sunt acuzate că *organizează foametea*, că ascund grâul pentru a înfometa poporul şi a-l lovi în esenţa lui vitală, dar cea mai vulnerabilă, femeile şi copiii. Acest zvon cunoaşte mai multe versiuni: foamea este artificial întreţinută cu scopul de a împinge poporul la acţiuni extreme, sau chiar, după o altă versiune, de a-l determina să ceară, ajuns la disperare, întoarcerea regelui la care visau, deşi nu îndrăzneau s-o mărturisească, Comitetele. În acelaşi timp umblă zvonuri după care Convenţia s-ar pregăti să părăsească Parisul lăsând poporul în voia sorţii ca să moară mai repede de foame. Zvonul are ecou chiar în sânul Convenţiei, unde deputaţii montagnarzi acuză Comitetele că „organizează foametea”.

În diferitele sale variante, zvonul prezintă puterea ca pe duşmanul neîmpăcat şi perfid al poporului; acuzator şi mobilizator, el justifică şi legitimează dinainte orice acţiune populară împotriva Convenţiei punând-o la adăpost de necesitatea de a se autoapăra: poporul nu are numai dreptul, ci şi datoria de *a se proteja* împotriva acestui „complot odios”. Majoritatea antiiacobină din Convenţie ia, de altfel, în serios răspândirea acestor zvonuri şi nu subestimează impactul lor asupra stării de spirit; ea încearcă să le contracareze dând vina, pentru propagarea lor, pe un alt complot pus la cale de „băutorii de sânge” sau de către „terorism în cârdăşie cu regalismul”. Ea aruncă răspunderea foametei asupra teroriştilor care au ucis mii de cultivatori şi asupra lui Robespierre însuşi a cărui „tiranie” ar fi sorgintea tuturor neajunsurilor printre

care şi lipsurile.[193]

Mulţimile care invadează Convenţia la 12 germinai şi 1 prerial sunt pline de femei, adesea însoţite de copiii lor; cozile din faţa brutăriilor constituie adesea punctul de plecare al adunărilor. Or, prezenţa masivă a femeilor înconjurate de copii este o trăsătură caracteristică a revoltelor tradiţionale, în special a crizelor cerealiere. Mergând în primele rânduri, strigând *Pâine*!, femeile alcătuiesc avangarda reală şi totodată simbolică a unei mişcări spontane care cere satisfacerea celor mai elementare nevoi; prezenţa copiilor subliniază caracterul *defensiv* al mişcării, ca şi legitimitatea ei, dincolo de orice lozincă politică. Bărbaţilor le revine sarcina de a lega revendicările politice de cerinţa atât de simplă: *Pâine*! Printre aceste revendicări, două sunt mai frecvente: aplicarea imediată a Constituţiei din 1793 şi eliberarea „patrioţilor” prigoniţi după 9 termidor.[194]

193î n ansamblul lor, deşi cuprindeau un sâmbure de realitate. De o parte, masele populare, poporul în general spunea: „Vor să murim de foame“. De cealaltă parte, clasele negustorilor şi nenumăraţii mici rentieri spuneau, credeau: „Se unelteşte un complot al iacobinilor pentru a reîncepe Teroarea, pentru a masacra Convenţia şi jumătate din Paris“. Cumplita legendă a pactului foametei sub diferite forme revine şi frământă spiritele. Ascultaţi ce se spune în lunga coadă care se formează noaptea pentru pâine. Veţi auzi: „Sunt prea mulţi oameni în Franţa. Guvernul pune ordine. Trebuie să murim, să murim.“ Este ceea ce la Babeuf, Vilatte etc. se exprimă prin cumplita formulă a sistemului de depopulare. Toţi vorbesc despre acest lucru şi ceea ce este mai rău este că o cred. Michelet, Histoire du dix-neuvième siècle. Œuvres complètes, edit. de P. Viallaneix, Paris, 1982, vol. XXI, p. 158.

194 Despre mulţimi în timpul Revoluţiei şi, mai ales, despre prezenţa femeilor şi copiilor, despre modul lor de a acţiona, cf studiul foarte incitant, care mi-a fost de mare folos, al lui C. Lucas, Crowds and Politics, în The French Révolution and the Création of Modern Political Culture, vol. II, The political Culture of the Révolution, Oxford, 1988.

În „ziua” de 12 germinai, mai întâi, dacă nu mai ales, femeile sunt acelea care ocupă sala Convenţiei. La elocinţa reprezentanţilor, la apelul lor calm, la lungile expuneri cu privire la situaţia alimentară şi la eforturile Comitetelor, ele nu au decât un singur răspuns, mereu acelaşi, strigătul colectiv: *Pâine*! *Pâine*!

Mulţimea nu se mulţumeşte cu acest straniu dialog între femei şi oratorii Convenţiei, ci ocupă scaunele deputaţilor, îi îmbrânceşte, vociferează scoasă din minţi. „În locul unei adunări ordonate şi inteligente avem sub ochi tabloul jalnic al unei adevărate orgii populare” constată, nu fără regret, Levasseur [din Sarthe] în *Memoriile* sale (el va fi, de altfel, arestat în aceeaşi zi ca un complice al răzvrătiţilor, de îndată ce Comitetele vor izbuti să ţină din nou situaţia în mână şi să evacueze sala).[195]

„Ziua” de 1 prerial a fost mult mai bine pregătită şi a existat un plan politic elaborat dinainte care trebuia să orienteze mulţimea. Desigur, la originea acestei „zile” se regăsesc aceiaşi factori ca şi în germinai: de-a lungul celor şapte săptămâni care despart cele două „zile”, foametea s-a mai agravat (în ciuda eforturilor reale ale guvernului de a aduce grâu la Paris). Pe la cozi circulă aceleaşi zvonuri la care, după represiunea care a urmat zilei de 12 germinai, se vor adăuga altele: Convenţia vrea să treacă Parisul „prin foc şi sabie”; în Bois de Boulogne se concentrează trupe, chiar trupe străine pentru a ataca poporul; la 12 germinai, femeile care cereau pâine au fost brutalizate şi bătute cu sălbăticie din ordinul Convenţiei. Diferenţa cea mare consta totuşi în tentativa de a canaliza şi de a încadra mişcarea spontană, de a-i fixa obiective politice a

195 R. Lavasseur, Mémoires, vol. IV, Paris, 1831, p. 210.

căror realizare ar putea fi asigurată de un plan de acţiune.

Într-adevăr, într-o atmosferă înfierbântată, începe să circule la Paris, la sfârşitul lunii floreal, un pamflet intitulat *Insurecţia poporului pentru pâine şi recucerirea drepturilor sale*. Textul a fost citit în secţii şi cunoaşte o difuzare destul de largă. În dimineaţa zilei de 1 prerial, Isabeau l-a citit chiar de la tribuna Convenţiei, prezentându-l în numele Comitetului Siguranţei Generale ca pe o dovadă evidentă a, revoltei care se pregăteşte”[196]. Textul este anonim, dar dacă ar fi să dăm crezare spuselor lui Buonarroti în a sa *Conjuraţie pentru egalitate*, el a fost redactat de militanţii sanculoţi deţinuţi pentru terorism în închisoarea de la Plessis. Textul, care se deschide prin câteva consideraţii, se prezintă de la început ca un fel de proclamaţie a *Poporului suveran*. El preia şi repetă ca pe un lucru de la sine înţeles zvonul ce denunţa „guvernul care în mod inuman omoară [poporul] prin foamete”; astfel, toate promisiunile de a îmbunătăţi aprovizionarea se dovedesc „înşelătoare şi mincinoase”. Autorii afirmă că guvernul posedă magazii unde „ţine alimente” pe care le păstrează pentru a-şi duce la îndeplinire „odioasele planuri”, în timp ce poporul moare de foame (regăsim aici alt zvon arhaic). Suferinţele poporului sunt atât de mari încât cei ce trăiesc invidiază „nefericita soartă a celor pe care foametea îi îngrămădeşte în morminte”. Prin urmare, poporul se va face vinovat faţă de el însuşi şi faţă de „generaţia viitoare” dacă nu-şi va asigura hrana şi nu-şi va recâştiga drepturile. Căci guvernul care-l înfometează este

---

196 Cf. Moniteur, voi. XXIV, pp. 497-498. Textul prezentat în Convenţie corespunde, în afară de unele amănunte fără însemnătate, cu originalul în patru foi la care se face deseori menţiune în actele reprimării. Cf. Tônnesson, op. cit., pp. 250 şi urm. în continuare vom cita pamfletul după Moniteur.

în acelaşi timp un guvern uzurpator şi asupritor. Ce dovadă mai limpede a tiraniei sale ca ordinul de „a aresta în mod arbitrar, de a târî din temniţă în temniţă, din comună în comună şi de a măcelări în închisori pe cei care au avut destul curaj şi destulă bărbăţie ca să ceară pâine şi drepturi pentru toţi"? Or, o asemenea putere nu poate să-şi tragă forţa decât din „slăbiciunea, ignoranţa şi mizeria poporului". „Poporul în picioare" nu are decât un singur mijloc de acţiune pentru a-şi apăra supravieţuirea şi a-şi recuceri drepturile, răzvrătirea lui este pe deplin legitimă şi, aşa cum se spune în Constituţie, ea este pentru „popor şi pentru fiecare strat al poporului oprimat *cel mai sfânt dintre drepturi, cea mai necesară dintre datorii*". De aici decurg obiectivele insurecţiei. Mai întâi: *Pâine*, pamfletul se mulţumeşte să reia acest slogan mobilizator, fără a preciza însă cum anume va fi asigurată această „pâine". În schimb, este mult mai precis atunci când fixează obiectivele propriu-zis politice: abolirea guvernului revoluţionar „de care abuzează rând pe rând toate facţiunile, pentru a ruina, a înfometa şi a înrobi poporul"; proclamarea şi instaurarea imediată a „Constituţiei democratice din 1793"; destituirea guvernului actual, arestarea tuturor membrilor săi şi înlocuirea lor cu alţi reprezentanţi; eliberarea „neîntârziată a cetăţenilor închişi pentru că au cerut pâine şi şi-au spus părerile cu sinceritate"; în sfârşit, convocarea la 25 prerial a adunărilor primare şi convocarea unei Adunări legislative, care va înlocui Convenţia pentru 25 mesidor. *Insurecţia poporului*... defineşte, de asemenea, mijloacele de acţiune: apel adresat „cetăţenilor şi cetăţenelor" să se ducă în masă, la 1 prerial, la Convenţie şi „s-o facă într-o *dezordine frăţească* fără a aştepta mişcarea secţiilor învecinate". Este deci un apel la formarea unei mulţimi

care ar dejuca, tocmai datorită „dezordinii frăţeşti”, vicleşugurile guvernului şi ale „şefilor care sunt vânduţi acestuia”. Această mulţime ar avea o schiţă de structură şi de organizare graţie unui semn de recunoaştere; fiecare participant urma să poarte la pălărie parola, scrisă cu cretă, *Pâine şi Constituţia democratică din 1793*. Celelalte puncte indică printre alte măsuri practice închiderea barierelor oraşului, luarea în stăpânire a turnului de alarmă şi a clopotelor cu care se dădea alarma, ralierea trupelor la cauza poporului.

Limbajul utilizat, ca şi minuţiozitatea dispoziţiilor exprimă o întreagă experienţă politică şi tehnică dobândită de oameni acum antrenaţi şi deprinşi prin participarea la „zilele” anterioare, mai ales cea din 31 mai 1793; această experienţă este pusă în slujba unui plan politic ce stă sub lozinca „poporul în picioare” care-şi redobândeşte suveranitatea. Măsurile propuse constituie în fapt un apel de reîntoarcerea la Teroare, care şi-ar reconstitui personalul din „patrioţi oprimaţi” eliberaţi din închisoare; ele ar urma să fie realizate de un nou guvern montagnard. Este de altfel surprinzător că nici termenul de Teroare, nici numele lui Robespierre nu sunt evocate; este limpede că autorii nu vor să fie asimilaţi nici „teroriştilor”, nici „robespierriştilor”, termenii fiind în general socotiţi compromiţători. Este izbitor faptul că proiectul caută să ocolească structurile secţiilor; el se bizuie pe spontaneitatea mulţimii şi, eventual, pe încadrarea ei de către „patrioţi”, teroriştii eliberaţi din închisori (nu este de altfel exclus ca autorii să fi contat şi pe un grup de complici al căror număr este greu de apreciat; printre şefii mulţimii judecaţi după eşecul revoltei se regăsesc militanţi ai unor secţii care, imediat după 9 termidor, văzuseră cum este zdrobită o carieră revoluţionară devenită aproape o

meserie11) – Planul politic ce îmbina într-un tot „pâinea”, eliberarea personalului terorist şi aplicarea neîntârziată a Constituţiei din 1793 se înscrie perfect în *logica politică* a înfruntării din jurul dezmembrării Terorii. *Insurecţia poporului*... dă la iveală amărăciunea şi mânia oamenilor disperaţi şi persecutaţi care nu mai şovăie să împingă ideile iacobine şi montagnarde până la ultimele lor consecinţe.

După luarea cu asalt a sălii Convenţiei, mulţimea nu se mai supune logicii şi planului politic pe care trebuia să-l urmeze. Este o mulţime politizată, desigur, cel puţin în sensul că vrea să atace Convenţia, că unii cer „cuvântul”: *Pâine şi Constituţia din ’93*! în comportarea ei, ea regăseşte şi urmează o altă logică ce comandă riturile seculare ale revoltei populare. „Ziua revoluţionară” premeditată este în acelaşi timp depăşită şi, în mare parte, golită de substanţă politică. Mulţimea o integrează propriului ritual al violenţei şi o reduce la un simplu fragment dintr-o „lume pe dos”, pe care o dă la iveală comportarea ei. Din aceste fenomene atât de complexe nu vom reţine decât două exemple: asasinarea lui Feraud şi comportarea răzvrătiţilor.

Colin Lucas subliniază faptul că mulţimea populară adoptă de preferinţă un spaţiu deschis, o stradă sau o piaţă, ca teatru al acţiunii. Or, atacând Convenţia, ea se află în mod necesar într-un spaţiu închis, într-o sală. O parte însemnată a mulţimii rămâne afară în Piaţa Carrousel, iar între cele două spaţii, „înăuntru” şi „afară”, se instituie o reţea de raporturi destul de complexe, un fel de schimb dublu de oameni şi de simboluri. Simbolul cel mai macabru este capul lui Feraud. După cum se ştie, tânărul membru al Convenţiei a fost rănit de un glonte, după toate probabilităţile rătăcit, în timpul încăierării care

a izbucnit pe când mulţimea încerca să forţeze uşa de la intrare şi să năvălească în sală. împuşcătura şi victima ei însângerată austârnit un val de violenţă colectivă şi fără noimă. Rănit, dar încă în viaţă, Feraud este răpus de mai mulţi asaltatori care, într-un soi de furie colectivă, se înverşunează asupra lui cu cuţitele. Mărturiile privitoare la felul cum a fost îndeplinit actul simbolic – tăierea capului şi înfigerea lui într-o suliţă – diferă între ele. După unii, acestea se petreceau chiar în sala Convenţiei: cu cuţitele capul a fost greu despărţit de trup chiar sub ochii deputaţilor, în mijlocul râsetelor şi strigătelor de încurajare ale răzvrătiţilor. După o altă versiune, trupul a fost azvârlit afară, oferit în dar mulţimii care ocupa piaţa şi aici ar fi răsunat strigătul: „Tăiaţi-i capul!” Unul dintre răzvrătiţi i-ar fi retezat capul dintr-o singură lovitură de sabie, „ca un nap”, stârnind admiraţia celor de faţă. Oricum, capul, înfipt într-o suliţă, este purtat şi trecut din mână în mână în râsetele şi ocările mulţimii îngrămădite în piaţă. (Trupul zace undeva în altă parte.) Această dezlănţuire de violenţă este cu atât mai lipsită de rost, cu cât mulţimea nici nu cunoaşte precis identitatea victimei şi nici măcar nu ştie al cui este capul pe care-l insultă. Spectacolul de groază ţine cam două ceasuri; ia sfârşit numai când, încă o dată, suliţa în care era înfipt capul se întoarce în sală, unde este primită cu râsete şi aplauze şi ţinută în faţa lui Boissy d’Anglas, preşedintele şedinţei. Tot atâtea imagini şi gesturi bine cunoscute care evocă şi reiau ritualul tradiţional al violenţei colective.

Chiar şi în sală mulţimea se poartă de parcă ar fi la carnaval. Ea îi împinge pe deputaţi, îi insultă, pune stăpânire pe locurile lor, înconjoară tribunele, împarte cu generozitate pumni, fără să ştie prea bine care sunt opiniile politice ale deputaţilor pe care îi loveşte. Astfel

Bourbotte, care va fi executat pentru vina de complicitate cu răsculaţii, un montagnard declarat, depune mărturie că un bărbat „cu ochii rătăciţi, cu faţa neagră, cu o suliţă lungă s-a legat de el şi, cuprins de furie, îl lovea tot timpul cu pumnul în cap”[197]. Mulţimea parodiază comportarea deputaţilor în timpul dezbaterilor şi îşi bate joc de ei. Astfel, Comisia Militară l-a condamnat pe unul din cei care năvăliseră în sală, o calfa de lăcătuş, „pentru că s-a dus la biroul preşedintelui şi a avut o atitudine indecentă” (sic).[198] O mare parte din ocupanţi, al căror număr este greu de apreciat, sunt beţi. Acel du-te-vino neîncetat între sală şi piaţă se explică mai ales prin prezenţa unor butoaie cu vin, aduse nu se ştie de unde şi de cine în piaţă. Se bea mult şi pe nemâncate. În această atmosferă, câţiva militanţi citesc lista revendicărilor scoase din *Insurecţia poporului*... iar câţiva deputaţi montagnarzi, care vor plăti cu capul şi cu viaţa, se străduiesc să canalizeze pasiunile şi violenţa propunând să se adopte măsuri care să potolească mulţimea (cel puţin aceasta a fost explicaţia pentru comportarea lor, în faţa Comisiei Militare care i-a condamnat la moarte). Acţiunile mulţimii au lăsat urme supărătoare şi trainice în memoria colectivă. „Poporul, scrie Quinet, s-a înfăţişat mai cumplit decât în orice altă perioadă a Revoluţiei. I-a înspăimântat până şi pe prietenii lui. A fost momentul cel mai îngrozitor”. Michelet vorbeşte despre „o beţie groaznică, o ciudată poftă de sânge” şi citează aprobator cuvintele lui Carnot: „Este singura zi când poporul mi s-a părut feroce.”[199] Este, de altfel, izbitor faptul că nevoiacobinii şi babuviştii care-i vor proslăvi pe

197 Mărturie citată de Tonnessen, op. cit., p. 271.

198 Ibid.

199 E. Quinet, La Révolution, op. cit., Paris, 1987, pp. 613-615; Michelet, Histoire du dix-neuvième siècle, op. cit., pp. 170-171.

„ultimii montagnarzi” şi sinuciderea lor eroică, prezentându-i ca pe tot atâţia martiri ai cauzei poporului, vor trece sub tăcere, oarecum încurcaţi, violenţa turbată a aceluiaşi „popor” în ziua de întâi a lunii prerial.

Pe moment, revolta înăbuşită va avea consecinţe multiple şi grave pentru evoluţia experienţei termidoriene.

Acţiunea nesăbuită, brutală şi ineficace a mulţimii a scos în evidenţă fragilitatea fenomenului sanculot, ca şi caracterul lui conjunctural. El se vede redus din ce în ce mai mult la fostul personal politic al Terorii, urmărit peste tot, încercând să scape de masacru şi de „revanşa legală”, pe cât de necruţătoare, pe atât de sistematică. Eşecul revoltei desăvârşeşte ziua de 9 termidor; este, fără putinţă de tăgadă, o victorie a Convenţiei asupra străzii, a „sistemului reprezentativ” asupra practicilor democratice directe, reduse la „anarhia” unei mulţimi dezlănţuite. Germinal şi prerial reprezintă într-un fel reversul „zilelor revoluţionare”, anunţând declinul, chiar sfârşitul imaginaţiei eroice şi militante a anului II, aceea a „poporului în picioare”, gata să-şi reia suveranitatea:

„Cele douăzeci şi cinci de milioane de oameni care ne-au trimis aici nu ne-au pus sub tutela pieţelor din Paris şi sub securea ucigaşilor. Ei nu au delegat puterea legislativă foburgului Saint-Antoine, ci nouă... Iar pe voi, cetăţeni ai Parisului, numiţi mereu *poporul* de către toţi răzvrătiţii care au vrut să se ridice pe ruinele puterii naţionale, v-au linguşit mult timp ca pe un rege, dar acum trebuie să vi se spună adevărul; fapte mari şi glorioase v-au adus cinstea în timpul Revoluţiei; dar Republica ar fi avut totuşi reproşuri grave să vă aducă, dacă ziua de 4 prerial (capitularea foburgului Saint-Antoine) nu ar fi

îndreptat zilele oribile care au precedat-o."[200]

Cât de semnificativ este contraimaginarul ce se afirmă cu putere în elogiile funebre rostite în memoria lui Feraud, care-l consfinţesc ca pe un martir al libertăţii şi al cauzei antiteroriste! „Să ne facem datoria aşa cum şi-a făcut-o el, urmând exemplul eroismului său, celebrându-i memoria. Cinstirea adusă morţilor îi face pe cei vii mai virtuoşi. Să nu uitaţi niciodată, reprezentanţilor, această zi de tristă amintire în care Convenţia Naţională insultată de răzvrătiţi, asediată, agresată, invadată de o hoardă însetată de sânge, a văzut măreţia poporului călcată în picioare şi dorinţa de a ucide numită cu neruşinare *lege* chiar în sanctuarul legii. Să nu uitaţi niciodată aceste strigăte de răzvrătire, aceste vociferări cumplite, această beţie nebună şi sângeroasă, acest jalnic spectacol al reprezentanţilor poporului stând pe locurile pe care le uzurpau călăii lor."[201] Aceste imagini se adăugau reprezentării „poporului vandal", dându-i valenţe noi. Desigur, „poporul" nu este vinovat în totalitatea lui; el se lasă însă uşor indus în eroare şi, ca urmare, trebuie supravegheat şi educat în permanenţă. Doar un singur pas desparte „poporul copil" de „poporul vandal", dar acest pas preschimbă greşeala în crimă. Astfel, Louvet aminteşte „cumplita zi" în care nişte „sceleraţi" aduceau preşedintelui diverse scrieri „pe care le numeau moţiuni; ei îi spuneau: «Nu avem nevoie de adunarea ta; poporul este aici; tu eşti preşedintele poporului; semnează şi decretul va fi valabil, semnează sau te omor»". Feraud a vrut să salveze Convenţia din mâinile acestui „popor", sacrificându-şi viaţa:

---

200 M.-J. Chenier, discursul din 6 prerial, anul III, Moniteur, voi. XXIV, p. 548.

201 Ibid.

„Nesăbuinţa, impostura, mânia, neruşinarea, răzbunările, ura, insultele cele mai josnice, blesteme crunte, toate pasiunile hâde, toată mânia, toate furiile dezlănţuite. Peste tot foamea se frământă şi urlă şi pe toate feţele înroşite de beţie nu se citeşte decât desfrâul ghiftuit cu cărnuri şi vin. Şi totuşi, se vorbeşte în numele femeilor! şi toate acestea primesc cu neruşinare numele de popor!"

Desigur, va veni şi ziua în care „adevăratul popor" îşi va recăpăta titlul „atât de înjosit", dar, deocamdată, chiar „fraţilor rătăciţi... voi [membrii Convenţiei] să nu le daţi înapoi armele! Ei au fost înşelaţi şi mai pot fi încă înşelaţi. *Nu dai înapoi copilului instrumentul cu care s-a rănit*"[202].

Revoltele din germinai şi prerial, precum şi reprimarea lor brutală nu au modificat esenţial *problema politică* majoră a încheierii Revoluţiei; dimpotrivă, au agravat-o şi mai mult şi au făcut ca rezolvarea ei să devină şi mai urgentă. „Zilele" din germinai şi prerial au provocat noi răbufniri ale obsesiei unei posibile întoarceri a Terorii, ale intensificării dramatice a răzbunării îndreptate împotriva „teroriştilor" duse până la paroxism în timpul masacrelor deţinuţilor din Lyon şi din sudul Franţei. Linşajele au loc uneori cu sprijinul tacit al populaţiei, dar din ce în ce mai des ele sunt înfăptuite de bande specializate de ucigaşi recrutaţi din rândurile „tineretului". Deosebirile între Justiţia adusă la ordinea zilei" şi masacre, a căror origine regalistă este destul de transparentă, tind să se şteargă. La fel de vagi devin şi graniţele între o *reacţie* faţă de Teroare, care se prevalează de legalitate şi cea care recurge ea însăşi la samavolnicie şi instaurează un fel de contra-Teroare. Pe de altă parte, mulţimea

202 J.-B. Louvet, discurs rostit în şedinţa solemnă din 14 prerial, Moniteur, voi. XXIV, pp. 608 şi urm.

agresând Convenţia în strigătele de *Pâine şi Constituţia din 1793*! aducea în faţa Adunării, dacă mai era nevoie, dovada că demontarea Terorii şi abolirea Constituţiei din ’93 nu erau decât două aspecte ale aceleiaşi probleme. Înfrângerea revoltelor pariziene însemna, de fapt, condamnarea în bloc şi fără drept de apel a Constituţiei drept ilegală şi teroristă. Republica trebuia să iasă din starea de provizorat şi să-şi găsească temeiul într-o nouă Constituţie.

REACŢIE ŞI UTOPIE

Imediat după 9 termidor nu a fost nicio ezitare cu privire la termenul care denumea evenimentul ce avusese loc: *căderea tiranului* şi *triumful libertăţii* erau, desigur, o *revoluţie*. „La 31 mai poporul a făcut propria lui revoluţie, la 9 termidor, Convenţia Naţională a făcut-o pe a ei: libertatea le-a slăvit pe amândouă la fel”, constata Convenţia în proclamaţia solemnă adresată poporului francez la 10 termidor. Nenumăratele mesaje care ajung până la Convenţie preiau aceeaşi terminologie. Cuvântul *reacţie* nu-şi începe adevărata carieră politică decât la sfârşitul perioadei termidoriene. Ca şi cum numai în acel moment s-a simţit nevoia de a găsi un termen specific ce ar permite identificarea evenimentelor care s-au succedat, precum şi înţelegerea sensului lor.

Ca şi cuvântul *termidorian*, termenul *reacţie* (ca şi derivatele lui, *reactor, reacţionar*) aşteaptă încă să i se scrie istoria şi peripeţiile.[203] Unele texte atestă nevoia şi deci sentimentul pe care-l aveau contemporanii că trăiseră fenomene inedite în Revoluţie şi că mai întâi trebuiau *denumite* pentru ca mai apoi să fie *recunoscute*. La fel ca

203 Jean Starobmski a pus câteva jaloane în incitantul său studiu „Réaction. Le mot et ses usages“, Confrontations psychiatriques, nr. 12,1974.

revoluţie sau *progres*, termenul *reacţie* este preluat de vocabularul politic din mecanică şi extins la domeniul moralei. El capătă sensul de mişcare contrarie provocată de o mişcare antecedenţă, de simplă *contralovitură*. Aşa îl foloseşte, de pildă, Rousseau: „Toată arta omenirii nu ar putea să împiedice acţiunea brutală a celui tare împotriva celui slab, dar poate să înlesnească găsirea unor mecanisme de *reacţie*, „[204]Totuşi, înainte de perioada termidoriană, este un termen rar care nu atribuie nicio caracteristică specifică sau o anume „culoare" politică *acţiunii* sau *reacţiei*. Aceasta din urmă, mişcare „de sens contrar" a ideilor şi sentimentelor, nu este decât repercusiunea şocului iniţial. În acest sens, *reacţia* nu se opune *revoluţiei*: cei doi termeni ar fi mai degrabă complementari. Astfel, după cât se pare, termenul *reacţie* a fost asociat pentru prima dată cu urmările zilei de 9 termidor. Tocmai în măsura în care această zi a fost o *revoluţie*, o puternică acţiune de eliberare a avut ca efect o *contralovitură*, o *descleştare* a sentimentelor înăbuşite în timpul Terorii, de dreptate şi de simpatie faţă de victimele nevinovate. „Evenimente mari au loc la Paris de câteva zile; o mare revoluţie s-a petrecut; tiranul nu mai este, patria răsuflă uşurată, libertatea triumfa... După o atât de îndelungată apăsare, este de aşteptat o reacţiune *puternică* şi *proporţională* cu nenorocirile pe care le-am deplâns: trebuie să dăm sentimentelor tot ceea ce natura omenească cere."[205]

---

204 J.-J. Rousseau, Considérations sur le gouvernement de la Pologne, în Œuvres complètes, vol. III, p. 1018.

205u n context neliniştitor şi este însoţit de adjectivul cruntă. Astfel, iacobinii întocmesc un bilanţ pozitiv al reluării activităţii lor după „căderea tiranului", al epurării membrilor lor, al îndreptării abuzurilor „care s-au strecurat printre strădaniile patriotismului în mersul înainte

Încă rar la sfârşitul anului II, termenul *reacţie* este destul de curent după înăbuşirea revoltei din 13 vandemiar anul IV (5 octombrie 1795). El se instalează temeinic în discursul politic, mai ales în vocabularul oficial, îmbogăţindu-se în acelaşi timp cu multiple sensuri. Astfel, Joseph-Marie Chenier, ale cărui rapoarte asupra masacrelor de prizonieri de la Lyon şi din sudul Franţei au jucat un rol important în difuzarea termenului *reacţie*, nu înţelegea să confunde planul politic *termidorian* cu *reacţia*; în felul acesta a vorbi despre *reacţie termidoriană* ar fi fost un contrasens. În raportul său din 29 vandemiar anul IV (deci la două săptămâni după zdrobirea revoltei din 13 vandemiar). Chenier insistă asupra opoziţiei între *epoca* termidoriană şi *reacţia* care i-a urmat atunci şi care a denaturat-o, fiind o mişcare contrarie operei şi spiritului acesteia. Chenier propune chiar un fel de periodizare a istoriei Republicii începând cu 9 termidor. Această dată memorabilă anunţă sfârşitul Terorii cu tot cortegiul ei de tribunale şi de comitete revoluţionare, de eşafoduri şi închisori, de ruine şi tâlhării aflate „la loc de cinste”. După această epocă sângeroasă a urmat *epoca termidoriană*, „memorabilă, nemuritoare epocă în care doar Convenţia, adunându-şi forţele despre care credea că sunt pierdute, a recucerit libertatea publică; atunci s-au uscat lacrimile, s-au deschis temniţele, au fost date jos eşafodurile”. Convenţia a fost destul de generoasă pentru „a da uitării nedreptăţile şi chiar delictele”, ea a crezut în pocăinţa

al Revoluţiei“; dar ei constată că „în acelaşi timp s-a făcut simţită o reacţie cruntă: din toate colţurile Republicii, Societăţile afiliate semnalează că aristocraţia şi federalismul îşi înalţă capul, amintind de eliberarea celor priviţi până atunci ca suspecţi, de tendinţa lor de a se răzbuna împotriva patrioţilor“, Rapport fait à la Société des Jacobins par son Comité de correspondance, 5 vandemiar, anul III, Aulard, op. cit., vol. VI, pp. 517-518.

celor care multă vreme au fost duşmanii Revoluţiei şi ai libertăţii. Or, „aceşti *noi republicani* au intrat în rândurile rărite ale vechilor patrioţi pentru a-i gâtui; ei ridicau în slăvi reprezentarea naţională, dar o făceau numai pentru a o distruge. Sistemul *de indulgenţă şi de generozitate* aplicat cu atâta curaj de Convenţie... n-a făcut decât să învenineze resentimentele şi să încurajeze crima. De abia puşi în libertate, aceşti prieteni credincioşi ai sclaviei şi-au pătat cu sânge hainele de proaspăt eliberaţi, abuzând de principiile care au dus Republica pe marginea prăpastiei". Aşa s-a născut *reacţia* ale cărei perfidii, fărădelegi şi crime le denunţă Chenier. El alcătuieşte chiar un fel de inventar al actelor şi fenomenelor proprii *reacţiei*: prigonirea patrioţilor pe motiv că au fost „terorişti"; bande de „tineri", aroganţi şi provocatori, năvălind în locurile publice, prescriind până şi *La Marseillaise*; misterioasele „companii ale lui Iisus" şi „companiile Soarelui" care au făcut adevărate masacre, mai ales în sudul Franţei. „În numele omeniei, ai dreptăţii, al Convenţiei Naţionale înseşi", zicându-şi „răzbunători ai părinţilor şi patrioţilor răpuşi", aceşti „sceleraţi" au atacat Republica, găsind chiar complici printre autorităţile constituite. Tot atâtea fenomene politice care se aseamănă şi se completează în aşa măsură încât Chenier le reuneşte sub numele de *reacţie*. Aflându-se încă sub şocul provocat de răscoala din 13 vandemiar împotriva Convenţiei, el nu are nicio îndoială în ce priveşte culoarea politică a acestei reacţii: ea este regalistă. În schimb, pare să şovăie între două interpretări ale originii ei: uneori se mulţumeşte să se folosească din nou de schema, ca să spunem aşa clasică, a „complotului" pus la cale de străini, de emigraţi, de preoţii refractari etc.; alteori i se întâmplă să explice *reacţia* printr-un fel de preschimbare a „sistemului de generozitate", născut la 9

termidor, în „maşină” de răzbunare şi de proscriere. De altfel, aceste două versiuni nu se exclud, iar Chenier nu împinge prea departe cercetarea motivelor acestei „denaturări”: faţă de *reacţie*, el îşi exprimă mai ales uimirea şi indignarea.[206]

Câteva luni mai târziu, Mailhe nuanţează în acelaşi timp şi sensul termenului *reacţie* şi fenomenele respective. „9 termidor care trebuia să fie pentru tronul anarhiei ceea ce fusese 10 august pentru tronul monarhiei a fost deviat de la obiectul lui reparator şi prezentat ca începutul unei sângeroase şi samavolnice *reacţii*”. Aceasta nu este decât o repercusiune, fenomenul politic este mai complex. Trebuie să-l deosebim de atacurile şi de intrigile pur şi simplu contrarevoluţionare, lansate de duşmanii Revoluţiei, pe cât de înverşunaţi pe atât de vechi, în numele valorilor şi principiilor care i-au fost întotdeauna potrivnice. *Reacţia* şi, prin urmare, *reacţionarii* au pus stăpânire pe principiile inerente Revoluţiei şi le-au denaturat; ei i-au deviat mersul înainte şi progresele. Priviţi din acest unghi, reacţionarii seamănă în mod ciudat cu teroriştii împotriva cărora cheamă la răzbunare: aceştia instalaseră Teroarea „sub numele libertăţii”; ceilalţi au strâmbat dreptatea, principiul sfânt al lui 9 termidor şi s-au servit de ea ca pretext pentru violenţele şi răzbunările lor arbitrare. Şi unii, şi ceilalţi (şi nu este de mirare că uneori sunt aceiaşi oameni...) urmează „acelaşi plan de a dezorganiza, de a pune mâna pe autoritatea legitimă, de a semăna discordia, de a provoca războiul civil”[207].

---

206 Chenier fixează chiar o dată începând cu care reacţia a denaturat „memorabila epocă termidoriană“; şase luni după 9 termidor, deci în timpul iernii din anul III. Discursul lui Chenier ar merita un comentariu
207m ai amplu mai ales pentru partea lui de demagogie, ca şi pentru caracterul lui apologetic. înşirarea atrocităţilor comise de „reacţionari“

Broşura lui Benjamin Constant, *Despre reacţiile politice* constituie totodată punctul final al discursului termidorian şi punctul de ruptură cu el. La începutul carierei sale şi al reflecţiilor lui politice, Constant acceptă ordinea republicană precizată de Constituţia anului III, dar refuză să împartă cu termidorienii trecutul şi răspunderile pentru *reacţiile politice*. (*Reacţia* devine pentru prima dată obiectul unei reflecţii sistematice, dovadă a succesului pe care-l cunoaşte acest termen în cadrul discursului politic şi a importanţei dobândite de problematica pe care o denumeşte în reflecţia asupra experienţei revoluţionare.) Pentru Constant, *reacţiile politice* se explică prin fenomenul revoluţionar, ele urmează revoluţiilor care n-au izbutit de la început şi care, din acest motiv, se prelungesc prea mult., Atunci când acordul între instituţiile şi ideile unui popor este distrus, revoluţiile devin inevitabile. Ele tind să restabilească acest acord... Când o revoluţie îşi atinge de la început acest obiectiv şi se opreşte aici fără a merge mai departe, ea nu iscă nicio reacţie pentru că nu este decât o trecere şi momentul de sosire este şi cel ce repaus”. Când o revoluţie trece de aceste limite, ea se

---

în sudul Franţei, mai ales masacrul de la fortul Saint Jean, la Marsilia, urmăreşte să compromită răscoala din 13 vandemiar şi pe eroii ei. Chénier nu suflă nici un cuvânt cu privire la responsabilităţile ce revin Convenţiei însăşi, care totuşi tolerase masacrele (reacţionând cel mult destul de slab, aşa cum o făcuse chiar Chénier în raportul său din 6 mesidor privitor la masacrele din Lyon, unde, de altfel, nu folosea termenul reacţie). Chénier găseşte accente patetice pentru a proslăvi opera Convenţiei şi destinul membrilor acesteia. „într-o zi, după ce anii vor maturiza Republica, membrii acestei Convenţii defăimate, atacate, ucise de toate facţiunile vor rămâne drepţi în picioare ca acei stejari răzleţi într-o pădure pârjolită căreia i s-a dat foc.“ Evocarea ar fi fost şi mai elocventă dacă n-ar fi justificat decretul celor două treimi...
Cf. Mailhe, Rapport du 8 germinal an IVau Conseil des Cinq-Cents, sur les sociétés populaires, Moniteur, voi. XXVIII, p. 89.

transformă oarecum într-un pendul nebun, oscilând într-o mişcare necontrolată şi necontrolabilă: „Când o revoluţie împinsă dincolo de limitele ei se opreşte, ea este readusă mai întâi în interiorul limitelor ei. Este *retrogradată*, cu atât mai mult cu cât înaintase prea mult. Moderaţia ia sfârşit şi încep reacţiile… Există două feluri de reacţii: cele care se exercită asupra oamenilor şi cele care au ca obiect ideile. Eu nu numesc reacţie dreapta pedepsire a vinovaţilor şi nici întoarcerea la ideile sănătoase. Prima aparţine legii, cea de a doua raţiunii. Ceea ce, dimpotrivă, deosebeşte în mod esenţial reacţiile este înlocuirea judecăţii cu arbitrarul: în loc să fie judecaţi oamenii, ei simt proscrişi, în loc să fie analizate ideile, ele sunt respinse”. Nu ne revine nouă sarcina să urmărim evoluţia acestor definiţii care se continuă printr-o reflecţie politică originală. Nu vom reţine decât un singur punct. Constant este îndeosebi sensibil la fenomenul *transfugilor politici* legat inseparabil de reacţiune. El îi denunţă pe „aceşti oameni cruzi şi laşi, dornici să cumpere cu sânge iertarea pentru sângele pe care l-au vărsat şi care nu pun niciun frâu exceselor lor”, nişte „asasini convertiţi, proconsuli pocăiţi”. Aluzie transparentă la foştii terorişti care, „duşi de valul reacţiunii, lăsau Convenţia să înlocuiască relele pe care le făcuse cu rele pe care ar fi trebuit să le prevină”, mai ales în timpul „reacţiei de după 1 prerial”. *Reacţiile* nu fac decât să schimbe o samavolnicie cu alta, „marele duşman al libertăţii, viciul care corupe orice instituţie”. Ele recurg la samavolnicie pentru a restabili dreptatea şi libertatea batjocorite, dar aceasta are drept urmare faptul că „îndreptarea se transformă în reacţie, adică în răzbunare şi dezlănţuire de patimi”. Constant atacă, pe de altă parte, „transfugii filosofiei” care, ca La Harpe, s-au convertit la bigotism şi vor să restabilească „prejudecăţile

şi fanatismul”. Cotind-o brusc, toţi aceşti transfugi politici şi ideologici riscă să antreneze ţara într-o *reacţie* violentă care, la rândul ei, va da, fără îndoială, naştere altei reacţii, de sens opus, şi va perpetua în acest fel Revoluţia. Or, esenţialul este s-o terminăm, s-o închidem în graniţele ei şi astfel să ne întoarcem la principiile ei. Constituţia din anul III oferă, pentru prima dată, şansa de a opri mişcarea pendulului care înlocuieşte un arbitrar cu altul, de a pune capăt „reacţiilor politice”, de a înlocui arbitrarul cu legea. Astfel, Constant împărtăşeşte în parte discursul termidorian despre reacţie, dar, în acelaşi timp, se distanţează de el. S-ar zice că vrea să desprindă Constituţia anului III, opera care încununează perioada termidoriană, de antecedentele ei nefaste, s-o salveze de neliniştitoarele extremisme de toate soiurile, lăsate moştenire de aceeaşi epocă a elaborării ei. „Dacă reacţiile sunt un lucru îngrozitor şi funest, evitaţi arbitrarul căci atrage după sine reacţiile care-i asigură stăpânirea... Numai sistemul de principii oferă un echilibru trainic. Doar el opune agitaţiei politice o fortăreaţă de neînvins”. Pentru Constant există deci reacţii de „stânga” şi de „dreapta”, dacă păstrăm metafora mişcării pendulului, una antrenând-o pe cealaltă. Numai întoarcerea la *centru*, la principiile lui ’89 ale libertăţii şi legii poate să asigure stabilitatea politică.[208]

Sunt tot atâtea ilustrări ale omniprezenţei, ca să spunem aşa, a unui cuvânt care-şi caută semnificaţia. Această prezenţă trădează, spunem noi, nevoia viu resimţită de protagoniştii politici de a inventa un termen pentru a identifica fapte, evenimente şi tendinţe politice

---

208 Benjamin Constant, Des réactions politiques (anul V), în B. Constant, Écrits et discours politiques, prezentare de O. Pozzo di Borgo, Paris, 1964, vol. I.

care alcătuiau un fenomen inedit, cu contururi vagi şi cu frontiere nesigure. Şovăielile acestea privitoare la sensul care trebuie dat termenului trădează o nelinişte şi o situaţie ea însăşi confuză. Discursul oficial rezervă termenul de *reacţie* numai pentru *alunecările* de la planul politic termidorian iniţial, pentru denaturările lui sau chiar deturnarea lui de către forţe ostile Republicii. Caracterul apologetic al discursului este evident: el urmărea să absolve Convenţia de răspunderile care-i reveneau în creşterea „reacţiei". Era uşor s-o acuzi că tolerase prea mult timp sau chiar că încurajase toate aceste fenomene pe care le inventariase Chenier după 13 vandemiar: persecutarea arbitrară şi sălbatică a personalului politic al anului II, identificat global cu „teroriştii", toleranţa, chiar bunăvoinţa, faţă de „tineretul aurit" care lua în stăpânire spaţiul public, strada, pieţele, teatrele, defăimarea sistematică a simbolismului şi ritualului izvorâte din anul II etc. A adopta *revanşa legală* ca răspuns politic la problemele ridicate de dezmembrarea Terorii era o alegere-capcană ce implica un risc de escaladare a represiunii. Desigur, Convenţia şi Comitetele ei de conducere nu au organizat chiar ele masacrele; excesele politicii de represiune legală şi sistematică împotriva „băutorilor de sânge" erau totuşi previzibile şi inevitabile; în afară de aceasta, în anumite cazuri, mai ales la Marsilia, reprezentanţii în misiune devin pe faţă complicii călăilor. După revolta din 1 şi 2 prerial, Convenţia trece la un fel de exorcism colectiv al propriului său trecut terorist în timpul şedinţelor în care curgeau cu zecile denunţurile împotriva deputaţilor, oferind astfel ţării un spectacol ce reducea cu neruşinare politica la o simplă răfuială. De aici şi până la a-i acuza pe „termidorieni" că sunt, reacţionari", contrarevoluţionari chiar, abia mascaţi, nu era decât un

pas. Foştii militanţi iacobini şi sanculoţi, persecutaţi, arestaţi, cu domiciliu forţat, nu vor ezita să facă acest pas. Reacţia înceta să mai fie un episod, pentru a deveni *un sistem global de putere* concentrând toată evoluţia politică începută în 9 termidor.[209]

Au existat deci *mai multe reacţii* în interiorul a ceea ce se numea uneori *reacţia termidoriană*. A existat o *reacţie* antiiacobină şi antiteroristă, o contralovitură a opiniei publice care cerea îndreptarea relelor şi alinarea suferinţelor îndurate în timpul Terorii în numele „dreptăţii la ordinea zilei”. A existat o *reacţie* care, împinsă de setea de răzbunare, identifica Teroarea şi sechelele ei cu bilanţul Revoluţiei, punând în cauză chiar principiile acesteia. *Reacţia* a îmbrăcat atunci forma contestării principiilor din ’89 sau, într-o altă variantă, a repunerii în cauză a Republicii, socotită inaplicabilă ca formă de guvernământ într-o ţară mare (clasica problematică a reflecţiei politice moştenite de la Lumini). A existat şi *reacţia* din domeniul ideilor, când „publicişti” de curând convertiţi la catolicism renegau şi condamnau cu un zel de neofit spiritul luminat pe care-l îmbrăţişau încă în ajun. Contururile şi limitele fiecăreia dintre aceste *reacţii* sunt greu de trasat şi fac

---

209 Cu privire la represiunea împotriva personalului politic al Terorii de către puterea termidoriană, cf. lucrarea fundamentală a lui R. Cobb, The Police and the People, Oxford, 1970 (trad. ff. La Protestation populaire en France, 1789-1820, Paris, 1975). Cobb observă, de altfel, că represiunea împotriva „teroriştilor“ se bucura de un sprijin larg al unei întregi părţi a populaţiei, care-şi lua revanşa asupra celor ce stăpâniseră orăşelul ei în timpul Terorii. Pe de altă parte, la Lyon, unde masacrele erau făptuite de mici bande organizate ca nişte comandouri, linşajul se bucura uneori de o aprobare populară reală: asistenţa se ridica până la 40 000 de persoane care-şi manifestau aprobarea faţă de „pedepsirea mathevinilor“; cf. R. Fouc, La Réaction thermidorienne à Lyon (1795), op. cit.

ambiguă utilizarea acestui termen fundamental în *discursul* termidorian. În practică, şi mai ales în comportarea protagoniştilor politici, toate aceste diferenţe prea subtile tindeau să se şteargă, iar *reacţia* sfârşeşte prin a acoperi o gamă de poziţii, mergând de la liberalismul republican până la regalismul intransigent.

Dar *reacţia*, în sensul mişcării de renegare a principiilor întemeietoare ale Revoluţiei, nu constituie decât un aspect secundar al momentului termidorian. Paroxismul violenţei, grozăviile masacrelor au rămas episodice şi nu şi-au găsit prelungirea într-un *sistem de putere*, contrar violenţei ridicate la rangul de sistem în timpul Terorii. Criza din primăvara anului III a antrenat, ca un efect imediat, creşterea „reacţiei”, dar ea a accelerat şi căutarea unor *răspunsuri pozitive şi instituţionale* în problemele pe care le generase experienţa politică termidoriană. Forţa şi slăbiciunea politicii termidoriene provin din aceea că ea se definea în primul rând şi mai ales negativ în raport cu cele două extremisme politice: nici Teroare, nici monarhie. Formulă destul de vagă, la 9 termidor ea nu putea să definească un plan politic durabil şi coerent. La începutul anului II un asemenea plan devenea urgent. *O nouă Constituţie* era chemată să răspundă acestei duble necesităţi: să tragă *învăţăminte din trecut şi să formuleze un proiect pentru viitor*. Ea trebuia nu numai să încununeze experienţa politică a perioadei termidoriene, ci şi, pe scară mai largă, istoria complexă şi dureroasă a şase ani de revoluţie.

Experienţa termidoriană, ca orice experienţă politică, vehiculează amintiri şi aşteptări, temeri şi speranţe. Dezbaterea constituţională din anul III, ca şi Constituţia însăşi, oferă istoricului posibilitatea de a scruta ansamblul de reprezentări politice ale Convenţiei care-şi trăia

sfârşitul, jocul complex care se instituie între memoria şi speranţele protagoniştilor politici.[210]

Autorii Constituţiei erau conştienţi de noutatea şi originalitatea sarcinii care le revenea. Noua Constituţie trebuia să definească principiile şi instituţiile unei *Republici constituţionale* şi prin aceasta *să termine Revoluţia*. Ea nu putea să reia nici bazele nici instituţiile Constituţiei din ’91: mai întâi, era monarhică şi apoi făcuse ca ţara să fie neguvernabilă. Nu putea să se inspire nici din Constituţia din ’93 (pentru motive pe care le-am menţionat: era o Constituţie încropită şi impracticabilă, care confunda democraţia directă cu sistemul reprezentativ, rod amar al Terorii şi al demagogiei). Desigur, exista şi proiectul lăsat de Condorcet, abandonat în urma presiunii Muntelui şi a străzii, chiar înainte de a fi discutat. El suferea totuşi de un defect esenţial: din motive evidente nu putea ţine seama de experienţa Terorii. Or, noua Constituţie trebuia să răspundă la o îndoită aşteptare a Convenţiei termidoriene: *să apere Republica* şi *s-o protejeze cu eficacitate* împotriva oricărui risc de restabilire a Terorii; numai în felul acesta putea încheia Revoluţia menţinând Republica şi despărţind principiile din *primii doi ani* de istoria ei efectivă. Ea trebuia deci să se inspire din principiile ei fondatoare din ’89, dar să tragă în acelaşi timp învăţămintele pe care le impunea experienţa Terorii; în felul acesta ea putea da zilei de 9 termidor adevărata ei semnificaţie. *A termina Revoluţia*: nici planul, nici sloganul nu erau noi. Promisiunea de a duce Revoluţia până la capăt servise, se ştie, de multe ori ca prilej, chiar ca pretext pentru voinţa de radicalizare. În 1795, se doreşte contrariul: Revoluţia nu se poate termina

---

210 B. Baczko, Les Imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs, Paris, 1984, pp. 34 şi urm.

cu împlinirea tuturor speranţelor şi promisiunilor, pe cât de nedefinite pe atât de demagogice cărora le-a dat naştere. Dezamăgirea, sau dacă vreţi realismul, stă la baza elaborării Constituţiei. A termina *Revoluţia* înseamnă să instaurezi Republica ca stat de drept, pe baze temeinice şi trainice, şi în acest fel s-o aperi de întoarcerea propriului ei trecut prevalându-se de promisiunea revoluţionară nedefinită şi de suveranitatea nelimitată a poporului.

În 1795, conştiinţa că toţi se găseau în faţa unei sarcini inedite aminteşte în chip ciudat de spiritul care însufleţea în vara-toamna lui 1789 prima mare dezbatere constituţională, în cursul căreia „partidul patriotic” s-a scindat într-o „stângă” şi o „dreaptă”. Dar în şase ani, termenii în care se punea elaborarea unei Constituţii pentru Franţa se schimbaseră radical, iar această schimbare putea, oarecum, să servească drept unitate de măsură pentru evoluţia culturii şi mentalităţii politice. Să reţinem, foarte pe scurt, doar câteva elemente.

În ’89, accentul este pus pe refuzul radical al trecutului; a elabora o Constituţie înseamnă să redefineşti contractul social al francezilor, iar acesta nu poate fi decât un contract de întemeiere. Francezii alcătuiesc, desigur, o naţiune veche; Revoluţia a regenerat-o şi astfel poate să acţioneze ca şi cum Istoria ar începe odată cu ea. Asumându-şi de aici înainte pe deplin suveranitatea deschisă spre viitor, Naţiunea regenerată îşi întemeiază identitatea nu pe trecutul ei apăsat de tiranie şi de prejudecăţi, ci pe *proiectul politic şi moral ce trebuie realizat*. În anul III, noua Constituţie îşi propune să cimenteze Naţiunea, deschizându-se spre viitor şi formulând un proiect de societate, dar identitatea colectivă este concepută *în funcţie de trecutul pe care Naţiunea şi deci Republica trebuie să şi-l asume*. Revoluţia are în

spatele ei un trecut de care nu poate să scape; prezentul urmează imediat după trecutul Terorii.

Ah! este un lucru foarte greu să obţii prin înţelepciune ceea ce adesea nu se obţine decât prin trecerea timpului; dar pentru că noi vrem s-o luăm înaintea viitorului, să ne îmbogăţim cu ajutorul trecutului. Avem în faţa noastră istoria mai multor popoare; o avem şi pe a noastră: să străbatem întinsele câmpii ale revoluţiei noastre, acoperite de atâtea ruine de parcă am vedea urmele şi pustiirile timpului; un ogor al gloriei şi al durerii unde moartea a secerat atâtea vieţi, unde libertatea a repurtat atâtea victorii. Am trăit şase secole în şase ani. Fie ca această costisitoare experienţă să nu fi fost zadarnică pentru voi."[211]

Contrar simbolurilor şi reprezentărilor ei, Revoluţia nu este apa vie a tinereţii fără bătrâneţe. Ea îmbătrâneşte şi te îmbătrâneşte. Sentimentul de a trăi un timp care uzează şi face ravagii este refrenul dezbaterilor constituţionale.

Dorinţa de a ţine seama atât de propriile experienţe, cât şi de acelea ale altor naţiuni este şi ea clar exprimată. În dezbaterile din '89 se insistase mai ales asupra *originalităţii absolute* a proiectului de societate ce trebuia făurită pentru Franţa: o naţiune regenerată, plecând de la zero, în care totul trebuia inventat, şi nu imitat. Ea nu va imita Anglia, un popor corupt, cu instituţii purtând pecetea prejudecăţilor şi spiritului aristocratic, nu va imita nici Statele Americii, ţară, fără îndoială, nouă şi liberă, dar care trăieşte într-un mediu sălbatic, şi nu în miezul bătrânei Europe. Totuşi în dezbaterile din anul III este adesea evocat exemplul Statelor Unite; experienţa lor

211 Boissy d'Anglas, Discours préliminaire au projet de constitution pour la République française, op. cit., Moniteur, vol. XXV, pp. 81 §i urm.

constituie, în primul rând, argumentul de căpetenie în favoarea bicameralismului. Experienţă pozitivă, cu atât mai demnă de apreciere cu cât se potrivea cu învăţămintele ce trebuiau trase din erorile comise în timpul Revoluţiei: o Adunare unică investită cu puteri exagerate se lasă prea uşor dominată de demagogi şi de ucenici în ale tiraniei. Să te apleci asupra trecutului Revoluţiei înseamnă s-o relativizezi în timp şi în istorie. Astfel începe dezbaterea asupra problemei dacă vicisitudinile Republicii nu se trăgeau din aceea că francezii ar fi o naţiune prea coruptă şi nu îndeajuns de civilizată ca să ştie să trăiască în democraţie.[212] în ’89, reprezentarea rupturii radicale cu trecutul şi dorinţa de a înfăptui o operă în întregime nouă şi originală mergeau mână în mână cu afirmarea suveranităţii nelimitate a Naţiunii. Voinţa *ei* nu este în niciun fel limitată atunci când hotărăşte cu privire la ea însăşi. Naţiunea poate şi trebuie să-şi exercite *puterea constituantă* în toată plenitudinea ei fără nicio îngrădire. În anul III suveranitatea Naţiunii nu încetează să fie recunoscută ca fundament al Republicii; se admite totuşi că ea trebuie neapărat să fie limitată. Dogma suveranităţii nelimitate a poporului a servit la legitimarea Terorii, a ravagiilor ei, a tiraniei exercitate în numele „poporului în picioare” de o gloată ignorantă care se prevala de democraţia directă. Înţelepciunea şi învăţămintele trase din trecut cer anumite îngrădiri instituţionale, legale şi morale puse suveranităţii

212 Polemica referitoare la Teroare între Lezay-Mamesia {Des causes de la Révolution et de ses résultats) şi Benjamin Constant {Des effects de la Terreur) este îndeosebi revelatoare pentru reflecţia termidoriană asupra istoriei Revoluţiei. Cf. studiul lui F. Furet, „Une polémique thermidorienne sur la Terreur: autour de Benjamin Constant“, Passé-Présent, nr. 2, 1983.

poporului. Exemplul lui Sieyès este foarte grăitor pentru această evoluţie a ideilor. Autorul lucrării *Ce este Starea a Treia*, care, în ’89, demonstra caracterul nelimitat al puterii constituante ce întruchipa voinţa generală a Naţiunii suverane, nu şovăie în anul III să combată această „dogmă” de care abuzaseră „fanaticii” şi „demagogii”. „Puterile nelimitate sunt un monstru în politică şi o mare eroare a poporului francez... Atunci când se formează o asociaţie politică, nu se pun laolaltă toate drepturile pe care fiecare individ în parte le aduce, toată puterea întregii mase de indivizi”. Aluzia la *Contractul Social*, din care a fost scoasă aproape textual această formulă, este evidentă. Or, continuă Sieyès, „nu se pune laolaltă sub numele de putere publică sau politică decât cât mai puţin şi numai ceea ce este necesar pentru a menţine pe fiecare în drepturile şi datoriile sale. Această parte de putere nu seamănă nici pe departe cu ideile exagerate cu care a fost investită ceea ce se numeşte *suveranitatea* şi băgaţi de seamă că eu vorbesc despre suveranitatea poporului, căci, dacă există o suveranitate, aceasta este.”[213] Sistemul reprezentativ îngrădeşte în mod necesar suveranitatea populară. Cuvântul suveranitate nu a căpătat „aceste dimensiuni colosale în imaginaţie” decât din cauza „superstiţiilor regale care erau întipărite în spiritul francezilor; regii-despoţi îşi atribuiau o putere nelimitată şi cumplită; suveranitatea poporului trebuia să fie şi mai

213 Sieyès, Discursul din 2 termidor anul II, în P. Bastid, Les Discours de Sieyès dans les débats constitutionnels de l’an III, Paris, 1939, pp. 17-18, 32 şi urm. Am discutat mai pe larg ideile lui Sieyès despre puterea constituantă şi suveranitatea nelimitată în studiul meu: „Contractul social al francezilor. Sieyès şi Rousseau“, The French Révolution and the Création of Modem Political Culture, vol. I, The Political Culture of the Old Régime editat de K.M. Baker, Oxford, 1987, pp. 493-515.

mare”. Trebuie deci ca suveranitatea să reintre în limitele ei fireşti dacă nu vrem să recădem în greşelile Constituţiei din 1793. Eroarea nefastă îşi are sorgintea în conceptul rousseau-ist de voinţă generală, una, indivizibilă şi inalienabilă, şi care nu poate greşi. Or, acest voluntarism este el însuşi nociv, aşa cum a dovedit-o Teroarea. „Blestemate fie popoarele care cred că ştiu ce vor când nu fac altceva decât să vrea”. „A vrea” este lucrai cel mai uşor, dar trebuie să ştii să organizezi corpul politic.

Autorii Constituţiei din anul III împărtăşesc îngrijorarea lui Sieyès şi acceptă unele din soluţiile pe care le propune: sistemul reprezentativ trebuie neapărat să limiteze suveranitatea populară; el apără libertăţile individuale inalienabile împotriva riscurilor şi pericolelor care ameninţă cu anularea lor de către voinţa aşa-zisă generală, deci împotriva puterii nelimitate care s-ar prevala de ea: el se întemeiază pe principiul raţional al diviziunii muncii care, aplicat în politică, cere ca ea să fie socotită ca o activitate specializată încredinţată persoanelor luminate şi competente, dispunând de timpul şi mijloacele care le permit să se consacre acestei activităţi.

Astfel, numai interesul general poate să fie luat în consideraţie şi numai reprezentanţilor, şi nu reprezentaţilor, le revine sarcina de a formula voinţa generală. Se elaborează astfel, ca o reacţie la Teroare, versiunea specifică a liberalismului fiancez care încearcă să împace inegalitatea de fapt cu egalitatea de drept, suveranitatea poporului cu puterea exercitată de elitele luminate. Instaurarea unei *democraţii a capacităţii* ar răspunde, în termeni constituţionali, unei duble preocupări: să închidă sistemul politic cu un dispozitiv instituţional care ar împiedica Revoluţia să se declanşeze

din nou, să formuleze un plan de viitor care ar reuni toţi cetăţenii, recunoscându-le egalitatea civilă, dar care ar garanta „conducerea Naţiunii de către cei mai buni”. Altfel spus, cum să termini Revoluţia dând totodată o speranţă, chiar o utopie, pentru perioada de după Revoluţie?

În perspectiva noastră, două promisiuni ale Constituţiei din 95 spre care se deschide făurirea unui nou spaţiu politic şi instituţional capătă o importanţă deosebită: ordinea în stabilitate şi progresul prin instruire. După ani întregi în care zguduirile permanente erau la ordinea zilei, visul unei *alte realităţi*, în opoziţie cu experienţele recente, ar vrea să asigure vieţii colective un cadru stabil şi durabil. Convenţia, care îşi trăia sfârşitul, creează *utopia ordinii republicane* care ar rezista răsturnărilor graţie mecanismelor de autoconservare. În acel plan al anului III pe care l-am amintit, Sieyès propune constituirea unui, juriu *constituţionar*”, a unei instanţe reprezentative însărcinate să vegheze asupra permanenţei instituţiilor şi să împiedice orice schimbare rapidă. Constituţia anului III n-a reţinut propunerea lui Sieyès, dar regăsim în ea aceeaşi preocupare de a apăra instituţiile. Procedura prevăzută pentru o eventuală revizuire a Constituţiei este o dovadă în acest sens: deosebit de greoaie, ea impunea ca o condiţie prealabilă pentru orice schimbare o propunere a Sfatului Bătrânilor, repetată de trei ori, „făcută în trei perioade depărtate unele de altele cu cel puţin trei ani” şi ratificată de Consiliul celor Cinci Sute etc. Orice apel la o formă oarecare de democraţie directă este drastic eliminat, sunt luate nenumărate precauţii pentru a proteja o Adunare de revizuire faţă de presiunile străzii sau ale puterii executive.[214] Retrospectiv

214 Cf. Titlul II, în J. Godeschot, Les Constitutions..., op. cit., pp. 138-139. Contrastul cu proiectul lui Condorcet care voia să asigure

este, bineînţeles, foarte şi chiar prea uşor să demonstrezi cât de iluzorii erau aceste speranţe de stabilizare şi cât de mult s-a înşelat Convenţia termidoriană în privinţa proiectelor sale instituţionale. Cele două limite pe care trebuia să le fixeze: „nici tiranie, nici monarhie” păreau să traseze o cale magistrală progreselor Republicii. În realitate, ele nu defineau decât un spaţiu de manevră politică foarte îngust. Constituţia construia instituţii şi era necesar ca acestea să se menţină în echilibru prin jocul complex de limitare reciprocă a puterilor. Istoricii au reproşat adesea mecanismelor instituţionale o prea mare complexitate, ceea ce a provocat paralizia lor şi a grăbit ziua de 18 brumar. Fenomenul politic fundamental se află altundeva: în pofida amplei sofisticări instituţionale şi juridice, era vorba în definitiv de *o democraţie într-un stadiu destul de rudimentar al elaborării ei istorice*. În această privinţă, Constituţia anului III este deosebit de semnificativă pentru limitele imaginaţiei politice şi sociale din perioada revoluţionară, tocmai din pricina tuturor precauţiilor acumulate.

Această Constituţie concepe spaţiul politic cel mult în termeni de separare şi de echilibru al puterilor, de exercitare a puterii de către un guvern reprezentativ şi de reînnoire destul de frecventă (aceasta pentru a împiedica menţinerea la conducere a aceluiaşi personal în scopul de a lăsa acces liber „celor mai buni”). Dar ea împărtăşeşte reprezentarea *monistă* şi *unitară* a spaţiului politic, comună iacobinilor şi liberalilor. Instituţiile reprezentative,

---

revizuirea periodică a Constituţiei pe calea referendumului, pentru ca „voinţa generală“ a unei generaţii să nu fie în nici un fel o stavilă pentru generaţia viitoare, este frapant. Exemplu izbitor, care ar merita un comentariu mai larg, de incidenţă a experienţei Terorii asupra liberalismului francez.

presa liberă etc. ar trebui să administreze, să organizeze şi să lămurească *voinţa generală* şi, prin urmare, să contribuie la unitatea Naţiunii. *Dezbinările* nu pot folosi decât intereselor particulare şi partizane, ceea ce duce la tulburări şi lupte între facţiuni. Cu alte cuvinte, termidorienii nu pot nici concepe, nici imagina un spaţiu politic *cu necesitate divizat în tendinţe opuse, deci cu necesitate conflictual şi contradictoriu*. Din acest punct de vedere, Constituţia anului III rămânea prizoniera mitologiei revoluţionare a *Naţiunii unitare* şi a vieţii politice percepute ca expresie a unităţii ei. Convenţia termidoriană nu admite pluralismul politic, nici măcar ca pe un rău necesar; în felul acesta ea nu inventează nici măcar unul din mecanismele funcţionării sale. Ajustările între opinia publică, în mod necesar variabilă de la o alegere la alta, şi echipa la putere vor fi de atunci rezultatul unor lovituri de stat.

Cât despre visul progresului civilizator realizat prin instruire, nimic nu-l ilustrează mai bine, în mod paradoxal, ca instituirea unui cens cultural. Constituţia prevedea că „tinerii nu pot fi trecuţi în registrul civic dacă nu fac dovada că *ştiu să citească şi să scrie şi că au o meserie*... Acest articol nu va fi pus în aplicare decât începând cu anul XII al Republicii”[215]. Deseori, acest articol care instituia un cens cultural a fost interpretat ca un simplu corolar al abandonării sufragiului universal. Într-adevăr, sunt cetăţeni numai aceia care plătesc o contribuţie directă. Şi aici s-a văzut intenţia de a exclude din sânul „Poporului suveran” grupurile sociale cele mai defavorizate şi prin urmare confirmarea caracterului „burghez” al Constituţiei. Problemele ridicate de acest

215 Ibid., Titlul II, art. 16, p. 105.

articol sunt infinit mai complexe decât aceste clişee. Setul de măsuri este revelator atât pentru temerile, cât şi pentru speranţele elitelor republicane din acea perioadă. Desigur, dorinţa de a ieşi din Teroare, ca şi noile opţiuni politice impuneau neapărat redefinirea alianţelor sociale. În acest sens, „termidorienii" se îndreaptă în mod foarte firesc spre „proprietari", spre grupurile sociale mai înstărite, cumpărătorii bunurilor naţionale (achiziţionarea acestora este, de altfel, garantată de Constituţie), şi mai ales spre notabili, strategie socială care mergea mână în mână cu dorinţa de a reanima manufacturile şi comerţul ruinate de Teroare. Dar şi aici este vorba tot de întoarcere la origini, la ideile şi principiile Luminilor, regândite şi adaptate în funcţie de experienţele revoluţionare. De aici şi modelul unei „democraţii a capacităţii", a unei Republici guvernate de cei mai luminaţi:

„Trebuie să fim guvernaţi de cei mai buni; cei mai buni sunt cei mai instruiţi, cei mai interesaţi în păstrarea legilor; or, cu foarte mici excepţii, nu veţi găsi asemenea oameni decât printre cei care, posedând o proprietate, sunt legaţi de ţara unde se găseşte aceasta, de legea care o ocroteşte, de liniştea care o apără; ei datorează acestei proprietăţi şi bunăstării pe care o creează educaţia ce i-a făcut capabili să discute cu agerime şi justeţe avantajele şi neajunsurile legilor care hotărăsc soarta ţării lor. Cel fără proprietate, dimpotrivă, trebuie să facă un efort continuu pentru a avea interesul să păstreze o ordine care nu are ce să-i apere şi a se opune unor transformări care pot să-i dea oarecare speranţe. Trebuie să-i presupunem idei bine precizate şi foarte profunde pentru ca el să prefere binele real celui aparent, interesul viitorului celui prezent."[216]

---

216 Boissy d'Anglas, op. cit., p. 92.

Această opţiune socială incontestabilă se traduce în condiţiile ce trebuie îndeplinite pentru a fi numit „elector” (fiecare adunare primară numeşte un elector la două sute de cetăţeni). Iar aceşti electori întruniţi în adunări electorale aleg, la rândul lor, membrii corpului legislativ, membrii Tribunalului de Casaţie, judecătorii tribunalelor civile etc. (Constituţia introduce votul secret în toate alegerile.) Pentru aceşti electori, ştacheta era foarte ridicată, ei trebuiau mai ales să dispună de venituri mari, ceea ce reducea numărul lor la aproximativ 30.000 de persoane pentru toată Franţa. Dar introducerea censului financiar şi cultural avea în sine urmări limitate. Restabilirea regimului cenzitar nu a suscitat într-adevăr opoziţii însemnate; el a fost acceptat aproape în unanimitate de Convenţie, ca şi de adunările primare, în ciuda faptului că în virtutea acestui regim nu ar fi trebuit să fie decât şase milioane de cetăţeni activi din şapte milioane şi jumătate de francezi autorizaţi să voteze. Lipsa de interes faţă de restabilirea censului se explică printr-un fapt esenţial: pe tot parcursul Revoluţiei, oricare ar fi fost regimul electoral, fie universal, fie cenzitar, a persistat o abţinere de la vot care putea să meargă până la 90%. Acest absenteism de masă confirmă caracteristica generală a culturii politice pe care am menţionat-o: învăţarea democraţiei este lentă şi dificilă; ea se realizează în situaţia specifică a unui *spaţiu politic modern* creat *într-un mediu cultural şi mintal foarte tradiţional*.

Stabilirea unui *regim cenzitar cultural* dădea indirect şi pe ascuns dreptate celor care afirmau că Republica venise prea devreme, înainte ca Luminile să lumineze întreaga populaţie, şi nu numai elitele. Răsturnarea politică o luase înaintea progresului civilizator. Dar mai era şi o respingere categorică a unei axiome din filosofia

politică a acelei vremii, după care sistemul republican nu era potrivit decât pentru ţările mici şi nu pentru marile naţiuni moderne. În această privinţă Constituţia nu lăsa să plutească nicio urmă de îndoială. Dacă poporul ar fi fost mai luminat, nenorocirile din primii doi ani ai Republicii ar fi putut fi evitate. Dar orele întunecate nu trebuie să compromită nici principiile, nici bilanţul Republicii. Aceasta nu trebuie „să se bazeze pe eşafoduri”. 9 termidor a demonstrat că Naţiunea republicană este capabilă să învingă pericolele care o ameninţă; noua Constituţie exprimă voinţa de a recupera rămânerea în urmă culturală a ţării şi de a face în aşa fel încât poporul, după ce a fost civilizat, să nu poată face niciodată cale-ntoarsă pe drumul progresului. Astfel, instituirea censului cultural, ca şi multe alte măsuri termidoriene, se caracteriza prin ambiguitatea dorinţelor care vor să îmbrăţişeze tendinţe opuse; se urmărea evitarea revenirii la problemele „gloatei” şi „vandalilor” ignoranţi, care îşi închipuiau că pot să conducă fără să ştie să se conducă pe sine, din cauză că nu ştiau să citească şi să scrie şi, în acelaşi timp, exista dorinţa de a da un temei convingerii că prin instruire, prin însuşirea unui minim de cultură avea să fie asigurată condiţia prealabilă exercitării drepturilor civice. Apărând poporul împotriva lui însuşi, Republica urma să fie apărată de poporul vandal. Acest proiect constituţional trimite, la urma urmei, la o altă speranţă şi îi dă consistenţă: Luminile şi Revoluţia sunt indisociabil legate; încercările prin care a trecut Naţiunea nu vor fi fost zadarnice. La capătul drumului, Franţa va fi o ţară de oameni luminaţi şi de cetăţeni, sau dacă vreţi, de cetăţeni *tocmai pentru că* sunt oameni luminaţi. Luminile se aflau la obârşia Revoluţiei, Luminile trebuie s-o încheie. Puterea îşi asuma în acest fel o misiune pedagogică: trebuia să

ajute cu eficienţă artele, instruirea şi îndeosebi formarea noilor elite. Constituţia anului III a fost completată prin decretul asupra organizării instrucţiunii publice, unul dintre ultimele acte ale Convenţiei. În raportul său, Daunou rezumă mai bine decât oricine visurile şi simbolurile pedagogice termidoriene: Termidor sau o Republică luminată care s-ar întoarce chiar la izvoarele Revoluţiei, Termidor sau Luminile victorioase care ar pune un punct final încercărilor revoluţionare.

„Literele au urmat, de trei ani încoace, soarta Convenţiei Naţionale. Ele au gemut alături de noi sub tirania lui Robespierre, au urcat pe eşafod odată cu colegii voştri şi, în acele vremuri de restrişte, patriotismul şi ştiinţele, amestecându-şi regretele şi lacrimile, cereau înapoi din aceleaşi morminte victimele deopotrivă de îndrăgite. După 9 termidor, recăpătând puterea şi libertatea, le-aţi folosit în primul rând pentru a consola şi a încuraja artele... Reprezentanţi ai poporului, după atâtea zguduiri, atâtea suspiciuni neliniştitoare, atâtea războaie necesare, atâta neîncredere plină de virtute, după cinci ani atât de plini de tulburări, de strădanii şi de jertfe, a venit şi vremea bunăvoinţei, a apropierii, a unirii, a odihnei în mijlocul pasiunilor blânde şi al sentimentelor paşnice. Şi cine mai bine decât instrucţiunea publică va îndeplini această funcţie de reconciliere naţională? Da, literelor le revine să încheie revoluţia pe care au început-o, să stingă toate învrăjbirile, să restabilească înţelegerea între toţi cei care le cultivă; şi nu putem să nu recunoaştem că în Franţa, în secolul al XVIII-lea, sub domnia Luminilor, pacea între oamenii luminaţi este şi semnalul păcii în lume."[217]

217 Daunou, „Rapport sur l'instruction publique du 23 vendémiaire an IV", în B. Baczko, Une éducation pour la démocratie, Paris, 1982, pp. 504 şi urm. Tânărul Constant îşi încheie reflecţiile asupra „reacţiilor

Termidor investea statul republican cu o misiune educativă durabilă care reproducea şi întruchipa opoziţia între *o putere civilizatoare şi un popor care trebuia civilizat*. Opoziţie moştenită de la Lumini, dar reactivată şi adaptată pentru a putea trage din Revoluţie, şi mai ales din Teroare, concluziile necesare pentru putere şi popor. Nu există putere legitimă fără suveranitatea care constă în universalitatea cetăţenilor, dar nu există cetăţeni fără un stat care să le deschidă drumul spre Lumini, deci spre politică, şi care, la nevoie, să apere poporul de redeşteptarea demonilor care zac în el.

Convenţia a rostit ultimul cuvânt în dezbaterea termidoriană asupra Terorii în ultima zi a lucrărilor sale, la 4 brumar anul

IV. în timpul acestei ultime şedinţe, ea a discutat proiectul de amnistiere prezentat de Baudin în numele Comisiei celor unsprezece. Proiectul fusese redactat în ceasurile fierbinţi ale zdrobirii agitaţiei regaliste şi ale insurecţiei din 13 vandemiar. Discursul antiterorist se vrea moderat, se pune problema de a încheia Revoluţia prin măsuri de pacificare. „Oare experienţa nu ne-a învăţat care este pericolul vicisitudinilor, oare nu ştim acum că numai după ce am străbătut toate extremele ne oprim pe linia de

politice“ printr-o profesiune de credinţă în progres, care va asigura triumful „sistemului de principii“ asupra „convulsiilor momentului“. „Armonia de ansamblu, stabilitatea de detaliu, o teorie luminoasă, o practică ocrotitoare, acestea sunt trăsăturile caracteristice ale sistemului de principii. El reprezintă îmbinarea între fericirea publică şi cea particulară... El aparţine veacurilor, iar convulsiile de moment nu au nici o putere asupra lui. Dacă i se opune rezistenţă, se mai pot produce zguduiri dezastruoase. Dar de când mintea omenească merge înainte şi tipăriturile înregistrează progrese, nu mai există năvăliri barbare, coaliţii ale asupritorilor, invocări ale prejudecăţilor care să-l poată da înapoi“ Constant, op. cit., pp. 84—85.

mijloc?”[218] Privind înapoi, Teroarea nu ne apare ca una dintre aceste „vicisitudini”?

„Există neajunsuri inerente unei mari revoluţii, şi printre aceste neajunsuri există unele care, prin însăşi natura lor, nu cunosc remediu”.

Nimeni nu poate să ceară victimelor Terorii sau familiilor lor să ierte, dar suntem îndreptăţiţi să le cerem să uite. Să ceri o dreptate abstractă nu duce decât la reînnoirea răului: „Dacă trebuie instituite tot atâtea jurii câte comitete revoluţionare au existat, ar trebui să acoperim pământul Republicii de temniţe şi eşafoduri pentru a ne consola de atâtea temniţe şi eşafoduri.”[219] Proiectul propune chiar să fie desfiinţată pedeapsa capitală, manifestând astfel voinţa de a sfârşi o dată pentru totdeauna cu Revoluţia, lăsând să cadă vălul uitării asupra Terorii. Un act simbolic trebuia să consfinţească această abolire: Convenţia avea să pronunţe decretul cu privire la locul Revoluţiei; preşedintele „urma să calce în picioare coasa morţii” care avea să fie spartă în mod solemn, frânturile ei urmând să fie depuse la arhivă. Eşafodul avea să fie ars, iar piaţa avea să-şi schimbe numele; de aici înainte urma să se numească Piaţa Concordiei.

După o dezbatere însufleţită în cursul căreia s-au dezlănţuit din nou pasiunile politice care tocmai urmau să fie condamnate la uitare, Convenţia termidoriană a statuat în felul ei, printr-unul din acele acte de compromis ambiguu, în care se dovedise întotdeauna atât de abilă. Amnistia a fost proclamată pentru „faptele pur relative faţă de Revoluţie” (cu excepţia celor pentru care existau

218 Raportul lui Baudin, în numele Comisiei celor unsprezece, Moniteur, op. cit., voi. XXVI, p. 303.

219 Ibid.

dovezi de vinovăţie pentru participarea la „conspiraţia din 13 vandemiar”). Pedeapsa cu moartea n-a fost desfiinţată sau, ca să fim mai precişi, abolirea ei a fost amânată până „în ziua când va fi pronunţată pacea generală”.

În acest fel, ceremonia simbolică a distrugerii ghilotinei a rămas fără obiect.

În schimb, s-a hotărât ca Piaţa Revoluţiei să poarte numele de Piaţa Concordiei.

Cât despre Revoluţie, numele ei a fost dat unei străzi care duce de la bulevard la Piaţa Concordiei.

În chip de concluzie: Termidor şi locul lui în istorie

Poate că acum vom fi în măsură să răspundem la întrebarea formulată la începutul acestui eseu: a fost Termidor „un fenomen matricial” în Istorie, reduplicat în cursul revoluţiilor care au venit după cea franceză?

În timpul perioadei termidoriene şi sub Directorat, aniversarea lui 9 termidor a fost sărbătorită în mod solemn ca ziua „fericitei revoluţii”. Apoi nu s-a mai vorbit niciodată de sărbătorirea acestui eveniment. Totuşi, Termidor a devenit o zi memorabilă. După exemplul altor fenomene din perioada revoluţionară, cum au fost *iacobinismul* sau *bonapartismul*, el a fost ridicat la rangul de paradigmă a cursului istoriei de către toate ideologiile care au făcut din Revoluţia Franceză punctul de referinţă sau sursa lor ca model explicativ pentru derivele istorice.

La moartea lui Lenin, n-au recurs oare Troţki, iar apoi troţkiştii, la Termidor, pentru a înţelege ascensiunea lui Stalin la putere? Revoluţia din Octombrie avea să aibă şi ea un Termidor al ei, iar staliniştii, noi termidorieni, aveau să fie foştii revoluţionari care ar fi „degenerat”, devenind profitori şi gropari ai Revoluţiei. Această degenerescenţă, care pornea din tabăra poporului, urma să-i deosebească de contrarevoluţionari, „duşmanii de

clasă” din primele ceasuri, chiar de totdeauna. Ca reacţie, Troţki şi partizanii lui au fost acuzaţi de către stalinişti de bonapartism, apoi au fost huliţi, chiar lichidaţi ca agenţi în slujba altora: Japonia, Polonia, Gestapoul şi Intelligence-Service. Metafora troţkistă a lui Termidor este cea mai cunoscută, aşa că ea a devenit semnul distinctiv al partizanilor lui Troţki. Dar fiecare revoluţie din secolele al XIX-lea şi al XX-lea a fost obsedată de spectrul *propriului ei* Termidor, de acel moment în care elanul revoluţionar avea să se zdrobească izbindu-se de revoluţionarii înşişi, care urmau să se schimbe pe neaşteptate, să trădeze mişcarea istorică şi să se întoarcă împotriva ei.

Dacă pentru mitologiile revoluţionare din secolele al XIX-lea şi al XX-lea termidor a devenit o „matrice”, aceasta nu înseamnă că Revoluţia Franceză ar fi fost într-adevăr trădată sau deviată în 9 termidor anul II. Dezbaterea care urmăreşte să stabilească identitatea „adevăraţilor” gropari ai Revoluţiei: girondinii sau dantoniştii, iacobinii sau termidorienii, Directorii sau Primul Consul, este veşnică şi sterilă; ea este parte din mitul revoluţionar şi nu face altceva decât să-l reproducă. Ca orice mit, cel al Revoluţiei asasinate ascunde realitatea, dar dă în vileag propriul lui adevăr. Acest adevăr constă chiar în reprezentarea pe care o dă mitul despre eveniment: că Revoluţia va fi fost sugrumată, îngheţată, ucisă – puţin importă –, esenţial este că avea să fie nimicită pe când era încă *foarte tânără*, înainte să-şi poată ţine făgăduielile. Mitul lui Termidor nu este decât o variantă a mitului *veşnicei tinereţi a Revoluţiei*. Momentul termidorian mai întâi compromite iar până la sfârşit distruge acest mit şi acest ansamblu de reprezentări. Discursul termidorian este plin de metafore care trădează toate istovirea, uzura mitologiei revoluţionare sub acţiunea timpului. Să-l ascultăm pe

Boissy d’Anglas: câmpul Revoluţiei pare „să ne înfăţişeze în faţa ochilor *urmele şi ravagiile timpului*\ revoluţionarii au trăit, *jase secole în şase ani*”. Fiecare an al Revoluţiei să facă oare cât un secol? Atunci care ar fi principala cauză a acestei îmbătrâniri? Cele şaisprezece luni de Teroare sau cele cincisprezece luni de experienţă termidoriană? înecurile din Nantes sau adevărul cu privire la aceste masacre adus la lumină în timpul procesului Comitetului revoluţionar din Nantes şi al lui Carrier? Rechizitoriile lui Fouquier-Tinville în Tribunalul Revoluţionar sub Teroare sau memoriile sale scrise ca apărare, în care arunca întreaga răspundere asupra Convenţiei?

Teroarea făurea un imaginar eroic respingând realitatea şi dând naştere unei legende sinistre. În Termidor totul iese deodată

la suprafaţă. Momentul termidorian este izbucnirea unui lucru evident: Revoluţia este istovită. Revoluţia a îmbătrânit.

Termidor este momentul-cheie în care Revoluţia trebuie să-şi ducă povara propriului trecut şi să mărturisească faptul că nu-şi va ţine toate făgăduielile de la început. Este mai ales momentul în care protagoniştii ei proclamă că nu mai vor nici să reînceapă istoria revoluţiei, nici să-i refacă experienţa.

Termidor este momentul în care revoluţionarii nu mai au decât o singură dorinţă, nu mai sunt animaţi decât de o singură motivaţie: să încheie, în sfârşit, Revoluţia.

Revoluţiile îmbătrânesc destul de repede.

Ele îmbătrânesc urât din cauza îndărătniciei simbolice de a voi să însemne întotdeauna un început de drum în Istorie, să fie o ruptură radicală în timp, să rămână o operă mereu reîncepută, să întruchipeze

tinereţea unei lumi veşnice. Revoluţia promite un viitor mai bun, dar ar vrea să nu se termine niciodată ziua de astăzi, inaugurală, care a marcat venirea ei pe lume.

Revoluţia Franceză n-a îmbătrânit mai urât decât toate revoluţiile care i-au urmat şi care s-au inspirat din ea. Niciuna din surorile ei mai tinere n-a vrut să se recunoască în Termidorul surorii mai mari. Pe drept cuvânt, Revoluţia, chiar atunci când este prinsă în propriile ei mituri, nu este un basm. Iar Termidor este o oglindă ce nu înşală şi trimite fiecărei tinere revoluţii singura imagine pe care n-ar dori s-o vadă: chipul uzurii şi al decrepitudinii care ucid visele.

Cuprins

Redactor VLAD RUSSO
Tehnoredactor DOINA ELENA PODARU
Corector
MIHAELA PAVNUTESCU DTP
FLORINA VASILIU Apărut 2007
BUCUREŞTI – ROMÂNIA Tiparul executat la R.A. „MONITORUL OFICIAL”.
6 Barras, op. cit., vol. I, pp. 199 – 200.

18 Barras, *Mémoires*, op. cit., vol. I, pp. 200 – 201; *Moniteur*, vol. XXI, p. 497. Înainte de a ne despărţi de Barras şi de amintirile lui, nu putem rezista tentaţiei de a evoca un alt episod din istoria născocirii noastre care se leagă de el. Aşa cum am mai spus, Barras se lăuda că dăduse ordin ca trupul lui Robespierre să fie aruncat în groapa unde zăceau rămăşiţele lui Ludovic al XVI-lea şi ale Mariei Antoaneta. Dar este aproape sigur că cei executaţi în 9 termidor erau înhumaţi nu în această groapă din cimitirul Madeleine, ci în cimitirul Errancis de lângă Piaţa Tronului Răsturnat, locul obişnuit al execuţiilor. Se pare că au fost săpate două gropi pentru a primi corpurile celor executaţi în 10 termidor; capetele fuseseră puse separat într-un sipet mare şi se pare că a fost aruncat un strat de var nestins peste „rămăşiţele tiranilor pentru ca acestea să nu fie divinizate într-o zi”. (Vezi documentele citate de C.-A. Dauban, *Paris en 1794 eten 1795*, Paris, 1869, pp. 416 –

417.) Se vorbea totuşi că pentru Robespierre nu numai că se mutase ghilotina în Piaţa Revoluţiei, ci se deschisese şi groapa din cimitirul Madeleine. Barras, cum am mai spus-o, apăra cu grijă acest zvon, care adăuga şi mai multă strălucire gloriei sale termidoriene; poate chiar îl credea şi el. Oricum, în timpul Restauraţiei el a lansat un alt zvon, un fel de glumă morbidă. Prilejul i-a fost oferit de strămutarea rămăşiţelor lui Ludovic al XVI-lea din cimitirul Madeleine în mormintele regale de la Saint-Dénis. Or, spunea el celor care voiau să afle, de vreme ce Robespierre şi tovarăşii lui erau ultimii care fuseseră aruncaţi în acea groapă în care toate trupurile fuseseră arse de varul nestins, după toate probabilităţile, Robespierre fusese şi el înhumat

5 Să reţinem totuşi mesajul secţiei Poissoniere, din 13 termidor, care îmbracă forma unei dizertaţii savante. Paralela între Robespierre şi Cromwell se prelungeşte printr-un comentariu: „Robespierre este comparat cu Cromwell. Dar acest Cromwell era foarte viteaz, mare general, om politic profund, nu vărsa sânge omenesc decât pentru a-şi consolida tirania; a făcut să înflorească comerţul şi navigaţia în ţara lui. Robespierre, dimpotrivă, era laş şi fricos, intrigant şi lipsit de inteligenţă, ignorant în politică şi în administraţie. El vărsa sânge numai din plăcere. Timpul ne va ajuta să-i aflăm victimele. Cromwell şi Robespierre nu au decât o trăsătură asemănătoare: fanatismul şi făţărnicia. Cromwell şi soldaţii lui purtau *Biblia* la oblâncul şeii; el o cita necontenit. Robespierre vorbea tot timpul de religie, virtute, justiţie. Preocuparea lui pentru pretinsa Maică a Domnului şi pentru Dom Gerle (călugăr mistic, ales în 1789 în Adunarea Naţională) dovedeşte înclinaţia pentru aceşti iluminaţi. Poate râvnea la onoarea de a fi şef al sectei pentru a-şi întări

despotismul prin religie. Robespierre a avut satisfacţia de a fi adorat de numeroşii lui discipoli. Nimic nu egalează respectul lor imbecil, devotamentul lor fără limite pentru acest stăpân detestabil, *Robespierre a spus-o*: când au fost pronunţate aceste cuvinte, toată lumea trebuia să tacă şi să-şi supună raţiunea. A te îndoi era o crimă demnă de supliciul ultim" (AN C 314; Cil 12 158). Iacobinii s-au opus şi comparării lui Robespierre cu Cromwell sau Catilina, ar fi însemnat să i se facă o onoare prea mare: „Să nu mai

26 „Ştiţi că mai mulţi membri [ai tribunalului din Orange] erau denunţaţi pentru că avuseseră legături speciale cu odiosul triumvirat pe care Convenţia Naţională tocmai l-a răsturnat şi nimicit, ca şi pentru faptul că au primit de la el instrucţiuni speciale. Probabil că dispuneţi acum de date sigure cu privire la comportarea acestor membri şi desigur că aţi luat toate măsurile necesare dictate de siguranţa generală şi de interesele patriei" (Comitetul Salvării Publice către Perrin şi Goupilleau, reprezentanţi în departamentele Gard, Hérault şi Vaucluse, 8 fructidor, anul II, AN AF II, 37; *cf.* A. Aulard, *Recueil*... op. cit., vol. XVI, p. 344). Societatea populară din Orange felicitase totuşi Convenţia pentru victoria ei asupra lui „Catilina-Robespierre" („Fie ca această cumplită lecţie să semene teroarea şi groaza în sufletele celor care ar îndrăzni să le urmeze

27 Asupra reorganizării comitetelor revoluţionare, *cf.* *Moniteur*, op. cit., vol. XXI, pp. 547 – 549, 581 – 583; şedinţele din 3 şi 7 fructidor. Am evocat numai unele aspecte ale reformei; să semnalăm şi alte măsuri; reorganizarea comitetelor de secţie pariziene (12 comitete în loc de 48.

36 Sunt câteva observaţii sumare care n-au deloc pretenţia să analizeze aceste foi, conţinutul, rolul lor în

viaţa politică şi nici evoluţia lor. O asemenea analiză rămâne să fie făcută, ca şi un studiu aprofundat al presei termidoriene. Ar trebui în primul rând examinate îndeaproape particularităţile fiecăreia din aceste trei foi şi mai ales ziarul lui Babeuf. După cum se ştie, ajuns la numărul 23 (14 vandemiar anul III), el îşi va schimba titlul, devenind *Le Tribun du peuple, ou le défenseur des droits de l \homme en continuation du Journal de la liberté de la presse*. Citind *Le Journal de la liberté de la presse* din perspectiva viitoarei evoluţii a redactorului său, istoricii babuvismului s-au aplecat cu precădere asupra semnelor precursoare ale acestei evoluţii. Totuşi, spre sfârşitul anului II, se constată o preponderenţă a afinităţilor sale cu ziarele lui Tallien sau Fréron faţă de diferenţe. Babeuf îşi exprimă de altfel admiraţia pentru Tallien şi Fréron, „atleţii revoluţiei", „campionii fracţiunii apărătorilor drepturilor omului"; Tallien, la rândul lui, face elogiul lui Babeuf, „unul dintre scriitorii care, de la 10 termidor încoace, a dat dovadă de cea mai mare energie" (*L'Ami des citoyens*, nr. 4, 14 brumar, anul III). La sfârşitul anului II, gândirea lui Babeuf este confuză: din scrierile lui răzbate ura împotriva „regelui Maximilian", a „robespierrismului" şi a „robespierriştilor"; ea hrăneşte speranţele cu privire la urmările probabile ale „revoluţiei din 9 termidor". Elemente care îl apropie în mod firesc de ceilalţi „atleţi" ai acestei revoluţii. Contrar lui Fréron sau Tallien, obişnuiţi cu politica revoluţionară.

38 *L'Ami des citoyens*, nr. 14, 14 brumar anul III (articol semnat de Tallien). La 1 brumar anul III jurnalul devine cotidian şi renunţă la

58 Toate citatele sunt extrase din raportul lui Le Chapelier din 29 – 30 septembrie 1791, *cf. Moniteur*, op. cit., vol. X, pp. 7 – 11. Decretul acceptat de Constituantă

nu suprima societăţile populare, dar le interzicea „orice existenţă politică”, afilierile, publicarea proceselor-verbale ale dezbaterilor.

61 Lindet se străduieşte să utilizeze în raportul său o retorică şi un vocabular de uniune naţională. El elimină termeni ca *Muntele*, *iacobinii*, *sanculoţii* etc. Reprezentările sociale şi lexicul anului II pentru a exprima şi a proslăvi „forţa revoluţionară” sunt în felul acesta condamnate, chiar exorcizate, iar această schimbare de limbaj spune multe despre drumul parcurs de la 9 termidor. În raportul său, Lindet îşi propunea să circumscrie principalele probleme ridicate în dezbaterile Convenţiei după 9 termidor. În recurgerea la o retorică a unităţii, Lindet pare să se inspire din observaţiile lui Edme Petit asupra alterării limbajului revoluţionar în timpul Terorii. Reprezentant al departamentului Aisne, Edme Petit, de formaţie chirurg, era apropiat de poziţiile girondinilor, dar scăpase de represiunea care urmase „zilei” de 31 mai. În 28 fructidor, anul II, Edme Petit a rostit în Convenţie un lung discurs în care examina factorii care favorizaseră „tirania lui Robespierre” şi, ca atare, regimul Terorii. „Cum s-a întâmplat? care sunt cauzele acestui fenomen înspăimântător pentru libertate? Da, Cetăţeni, acestea sunt problemele pe care interesele poporului cer să le rezolvăm chiar în prezenţa poporului”. Originalitatea analizei lui Edme Petit consta în primul rând în importanţa pe care o atribuia deturnării principiilor revoluţionare prin intermediul unui limbaj el însuşi denaturat. „Desigur, Robespierre a vorbit despre libertate, despre egalitate;

dar o făcea în aşa fel încât totul să fie supus lui Robespierre, în aşa fel încât Robespierre să nu aibă egal; fără îndoială, el a vorbit despre patriotism, dar acest

sentiment nu era altceva, pentru el, decât dragostea care îi era datorată şi respectul pentru agenţii lui; fără îndoială, Robespierre a vorbit despre Republică, dar această Republică era Robespierre însuşi, era Couthon, era Saint-Just. El a vorbit despre adevăr; dar el s-a folosit aproape fără încetare de minciună pentru a face rău şi n-a spus niciodată adevărul decât atunci când era dăunător... Să ne amintim că, începând cu cuvântul revoluţie, ei *au lipsit toate cuvintele limbii franceze de adevăratul lor sens*. Să ne amintim că, după ce au semănat dezbinarea, nesiguranţa şi ignoranţa, *ei au introdus în limbaj o mulţime de cuvinte noi*, de denumiri cu care desemnau după bunul lor plac oamenii şi lucrurile, pe care îi destinau urii sau dragostei poporului înşelat... Să ne amintim că aceste discursuri erau recitite şi repetate cu emfază în toate societăţile populare afiliate, adică supuse acestei faimoase Societăţi, care era supusă lui Robespierre; şi vom avea o imagine corectă a felului în care a fost propagată morala nefastă a lui Robespierre”. De aici şi propunerea lui Edme Petit să se interzică tuturor membrilor Convenţiei, sub ameninţarea pedepsei cu închisoarea, până la încheierea păcii, de a folosi în rapoartele lor sau în discursuri „cuvintele inventate pentru a stârni în Convenţie şi în Republică tulburări şi învrăjbiri”. Începând cu termenii de *Munte*, *Câmpie*, *Mlaştină*, *Moderaţi*, *Feuillanţi* etc. De unde şi această altă propunere complementară cu precedenta: să fie însărcinat Comitetul Instrucţiunii Publice să dea cuvintelor care alcătuiesc limba franceză adevăratul lor sens şi, pe această cale, „să redea moralei republicane adevărata ei forţă”. Discursul lui Edme Petit, deşi face observaţii pertinente asupra funcţiilor limbii în mecanismul Terorii, dezvoltă în mod paradoxal ideea credinţei iluzorii în posibilităţile aproape

nelimitate ale puterii revoluţionare de a guverna şi de a modifica limbajul, de a reda cuvintelor şi simbolurilor unificatoare „adevăratul lor sens”. În avântul său, Petit propune, de asemenea, să se voteze un decret care să-i oblige pe toţi deputaţii să publice conturile averii şi beneficiile lor, începând cu anul

71 *Ibid.*, pp. 206 – 207. S-a cerut chiar ca cetăţenii să fie convocaţi cu trâmbiţele ca să semneze retractarea. Reprobarea „odiosului mesaj” a fost propusă de un oarecare Sauvageot, şeful iacobinilor din Dijon; el fusese instigatorul primului mesaj şi era supranumit, în timpul Terorii, „micul rege din Dijon”. Totuşi, retractarea aceasta târzie nu-l va salva: în germinai anul III este arestat şi trimis la judecată pentru abuz de autoritate şi arestări arbitrare (*ibid.*, p. 218). *Le Messager du Soir* din

72 *Moniteur*, vol. XXII, pp. 132 – 133. Thibaudeau lămureşte chiar el acest episod ca şi contextul local în care se înscriau atacurile împotriva „teroriştilor” şi „nelegiuiţilor” din Poitiers, în broşura sa *Histoire du terrorisme dans la Vienne*, Paris, f.d. (anul III). Pentru a caracteriza domnia Terorii la Poitiers, Thibaudeau evocă o imagine care capătă o valoare de simbol: „Ghilotina era instalată de multă vreme la Poitiers, ea se mai găsea încă acolo câteva zile după 9 termidor. Teroriştii săpaseră o groapă sub eşafod, la rădăcina arborelui libertăţii; rădăcinile lui, spuneau ei, trebuiau să crească şi să se întindă în sângele victimelor” (*ibid.*, pp. 52 – 53). Apelul propus de Thibaudeau trebuia să fie în primul rând „o replică hotărâtă” la *Rapport du Comité de correspondance de la Société des Jacobins* din 5 vandemiar, care fusese „tipărit, afişat, distribuit, trimis tuturor societăţilor afiliate, armatelor şi celor patruzeci şi opt de secţii din Paris”. Acest raport, deşi nu îndrăznea să condamne pe faţă

politica Convenţiei, formula totuşi unele critici foarte aspre. Aşa, de pildă, se constata că, după 9 termidor, *s-a făcut simţită* o reacţie sălbatică, după cum o dovedesc mesajele tot mai numeroase trimise de societăţile afiliate din toate colţurile ţării. Raportul îi denunţă clar pe cei care afirmă că un milion de oameni hrăneau în Franţa pe ceilalţi douăzeci şi patru de milioane. Era o aluzie transparentă la un discurs al lui Dubois-Crancé, rostit în timpul celei de a treia sanculotide, care, pentru a denunţa efectele nefaste ale Terorii asupra economiei, vorbise de „un milion” de persoane

73 Cu privire la răscoala iacobină din 5 vandemiar şi contextul ei, *cf* Martinet, „Les débuts de la réaction thermidorienne à Marseille. L'émeute du 5 vendémiaire”, în *Actes du quatre-vingt-dixième Congrès national des sociétés savantes*, Nisa, 1965, Secţia de istorie modernă şi contemporană, t. II, pp. 150 – 166; M.L. Kennedy, *The Jacobin Club of Marseille, 1790 – 1794*, Ithaca, pp. 128 şi urm.; M. Vovelle, *La Révolution*, în E. Baratier, *Histoire de Marseille* (ed.), Toulouse, 1975, pp. 275

3 Este clar că nu am pretenţia să rezum în aceste câteva rânduri situaţia foarte complexă de la Nantes, din iarna anului II. Excelente contribuţii, care-şi propun să deosebească adevărul de legende, sarcină deosebit de spinoasă în cazul Terorii la Nantes, pot fi găsite în două lucrări de sinteză:

12 Nu ne-am propus să redeschidem dosarul Terorii la Nantes. Cu titlu ilustrativ, să menţionăm câteva incertitudini, începând cu cifrele. Numărul victimelor *directe* ale Terorii, adică al persoanelor executate, cunoaşte mai multe estimări. Aşa, de pildă, numărul de înecuri: în timpul procesului, Phelippes-Tronjolly vorbeşte de 23 de înecuri; Michelet, care, în timpul şederii sale la

Nantes, s-a informat cu grijă pe lângă martori care au supravieţuit, ajunge la numărul de 7 înecuri: Alfred Lallié, care nu-şi ascundea ostilitatea faţă de Carrier şi teroriştii lui din Nantes, estimează că au fost 20 de înecuri; Gaston Martin, foarte indulgent la adresa lui Carrier, vorbeşte numai de 8. Estimările numărului de înecuri variază de la câteva sute la aproximativ douăzeci de mii (această ultimă cifră

15 Să reamintim numele inculpaţilor din actul de acuzare care revin în repetate rânduri în expunerea noastră: 1. Jean-Jacques Goulin, membru al Comitetului revoluţionar din Nantes, născut la Saint-Domingue, în vârstă de 37 de ani, domiciliat în Nantes; 2. Pierre Chaux, în vârstă de 35 de ani, născut la Nantes, domiciliat în acest oraş, negustor şi membru al Comitetului revoluţionar; 3. Michel Moreau, zis Grand-Maison, în vârstă de 39 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, membru al Comitetului revoluţionar; 4. Jean-Marguerite Bachelier, în vârstă de 43 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, notar, membru al Comitetului revoluţionar; 5. Jean Perrochaux, în vârstă de 48 de ani, născut şi domiciliat în Nantes, antreprenor de case, membru al Comitetului revoluţionar, 6. Jean-Baptiste Mainguet, în vârstă de 56 de ani, cu domiciliul în Nantes, negustor de ace, membru al Comitetului revoluţionar; 7. Jean Lévêque, în vârstă de 38 de ani, născut la Mayence, domiciliat în Nantes, membru al Comitetului

18 Faptul că aceste execuţii au fost încredinţate „husarilor negri" traumatiza spiritele cu atât mai mult cu cât circulau zvonuri despre cumplitele brutalităţi ale acestor trupe mai ales faţă de femei. Regăsim ecouri într-una din depoziţii. La 28 *pluviâse*, „un ofiţer, pe numele său Ormes, vine să ceară ajutorul forţei armate pentru a scăpa cinci femei

22 Carrier avea, într-adevăr, o amantă la Nantes, nevasta lui Le Normand, director al azilului ursulinelor. După rechemarea lui Carrier la Paris, ea l-a urmat, împreună cu soţul ei. *Cf* A. Velasques, „Études sur la Terreur à Nantes”, *Annales historiques de la Révolution française*, 1924, pp. 150 şi urm. Velásquez reproduce după documente câteva zvonuri care circulau la Nantes despre această „căsătorie în trei” şi, mai ales, despre „Le Normand”, pe care o numeau pe faţă „târfa lui Carrier” 4., într-o zi, Carrier i-a spus lui Le Normand: «Mi s-a oferit o femeie foarte frumoasă care îmi cere protecţia ca să-i cruţ viaţa; i-am răspuns celui care venise: E frumoasă? S-o aduceţi la mine.» Atunci Le Normand i-a spus: «Vin cu tine s-o văd şi eu». Am auzit că, la ordinul lui Carrier, această femeie a fost dusă la castelul Aux (pe malul Loarei) şi că a doua zi, pe

36 G. Babeuf, On veut sauver Carrier! On veut faire le procès au Tribunal révolutionnaire. Peuple prends garde à toi!, fără loc şi dată (Paris.

8 *Cf.* D. Hermant, „Destruction et vandalisme pendant la Révolution française”, *Annales E.S.C.*, nr. 4, 1978, lucrare inovatoare care sparge

25 J. Guillaume a îngrijit ediţia critică a primului raport al lui Grégoire, *cf. Grégoire et le vandalisme*, op. cit. Comentariul şi notele sale, de o

47 *Cf. Moniteur*, vol. XXIII, pp. 516 – 518. Descrierea statuii este extrasă din programul serbării de la 10 august 1793, redactat de David;

3 *Moniteur*, vol. XXII, şedinţa din 24 brumar anul II. Asupra acestei dezbateri şi a „imposibilei republici constituţionale”, *cf.* F. Díaz, *Dei*

4 *Cf.* intervenţia lui Sieyès în timpul şedinţei din 18 *ventôse* anul III, *Moniteur*, vol. XXIII, p. 641. Boissy

d’Anglas în al său *Discours préliminaire au projet de Constitution pour la République française du 5 messidor an III*, Paris, anul III, asupra căruia vom reveni, reia argumentele lui Sieyès pentru a demonstra nulitatea Constituţiei din 1793, „gândită de intriganţi, dictată de tiranie şi acceptată prin teroare... Să dăm uitării veşnice această lucrare a asupritorilor noştri, să nu mai poată servi drept pretext răzvrătiţilor. Întreaga Franţă, recunoscând că a fost tiranizată, a socotit nulă această aşa-zisă acceptare invocată astăzi, iar adeziunea tuturor francezilor la proscrierea tiranilor noştri condamnă la dispreţ sistemul.

7 *Cf.* proclamaţiile Convenţiei din 12 germinai şi din 2 prerial, *Moniteur*, op. cit., vol. XXIV, pp. 122 – 123, 518. Despre zvonurile relatate de agenţii Comitetului Siguranţei Generale, *cf.* A. Aulard, *Paris pendant la reaction thermidorienne et sous le Directoire*, Paris, 1898, vol. I, pp. 361, 370, 545, 546, 584, 663, 684, 686. Michelet insistă asupra zvonurilor şi impactului lor; el regăseşte aici reapariţia „legendei despre pactul foametei” şi ecoul îndepărtat al „sistemului de depopulare, fantasma lui Babeuf \ Este sigur că două legende dominau situaţia, legende absurde

20 *La Société des amis de la Libérté et de l’Egalité séante aux Jacobins de Paris à toutes les Sociétés populaires de la République, le 18 thermidor an //*, în A. Aulard, *La Société des Jacobins*, Paris, 1897, vol. VI, pp. 323 – 325. În continuare, mesajul insistă totuşi asupra riscurilor acestei reacţiuni, oricât de „nobilă şi firească” ar fi ea: „trebuie să punem stavilă acestor sentimente atunci când reaua-voinţă ar vrea să se servească de ele ca de o armă împotriva libertăţii publice... Nu pentru ei (duşmanii libertăţii) a înfăptuit Convenţia această *uimi*toare

revoluţie”. Şase săptămâni mai târziu, termenul de reacţiune revine, dar de data aceasta el evocă